

Översiktsplan 2016 för Uppsala kommun

Del B Riksintressen

- Kommunens ställningstaganden till riksintressen och andra intressen av nationell betydelse.

Översiktsplanen är producerad av stadsbyggnadsförvaltningen och kommunikationstaben på Uppsala kommun.

Illustrationer:

Maria Lundholm, Tamara Pavlovic, Robert Engblom och Sofia Tongring.

Diarienummer: KSN-2014-1327

Innehåll

1. Inledning	6
1.1. Bakgrund	6
1.2. Riksintressen ifrågasätts nationellt - nya bestämmelser från 2018	6
1.3. Kommunens redovisning och hantering av riksintressen och vissa andra intressen av nationell betydelse.....	7
1.4. Sammanfattande kommentar angående planerade projekt där kulturmiljövårdens riksintressen berörs	8
2. Riksintressen för kulturmiljövård	10
2.1. Uppsala stad. C 40.....	11
2.2. Bennebols och Vällnora bruk. C 34	20
2.3. Bladåkers centralbygd. C 32	23
2.4. Bladåkers skogsbygd C33.....	28
2.5. Bälinge mossar. C28.....	31
2.6. Gamla Uppsala samt Fyrisån och Björklingeåns dalgångar. C 30.....	35
2.7. Hågaåns dalgång. C 39	47
2.8. Långhundraleden. C 41	55
2.9. Rasbo – Funbo. C 37	57
2.10. Skuttungeby. C 29.....	65
2.11. Sätuna. C 27	69
2.12. Sävaåns dalgång. C 42.....	73
2.13. Trätmot. C 31.....	78
2.14. Uppsala-Näs. C 43	79
2.15. Uppsalaslätten och Jumkilsåns dalgång. C 35	84
2.16. Vaksala. C 36.....	90
2.17. Viks slott och Balingsta. C 44	96
2.18. Åland. C 38.....	101
3. Riksintressen för naturvård	107
3.1. Tämnaren och Sörsjön. N 15.....	109
3.2. Vikstaåsen. N 16.....	109
3.3. Andersby ängsbackar. N 21	110
3.4. Ryggmossen. N 23	111
3.5. Vissjön. N 24	111
3.6. Björklinge-Långsjön. N 25	113
3.7. Jumkilsåns dalgång. N 26	114
3.8. Fibyområdet. N 27.....	115
3.9. Harparbol lund. N 30	117
3.10. Almungemassivet. N 31	117
3.11. Vällenområdet och Bennebol. N 32.....	118
3.12. Lunsen. N 44	119
3.13. Rungarn. N 48.....	120

3.14. Aspbladsmossen. N 50	121
3.15. Degermossen. N 52	121
3.16. Frötunaviken. N 59	121
3.17. Faringe. N 61	121
3.18. Långbergsbacken. N 63	121
3.19. Ekeby-Ånge. N 65	121
3.20. Örby. N 66	121
3.21. Kungshögarna. N 68	121
3.22. Styggkärret. N 71	123
3.23. Fäbodmossen. N 72	123
3.24. Knutby. N 73.....	123
3.25. Hosjön med kringliggande våtmarker. N 74	123
3.26. Ulvsbygden. N 75	125
3.27. Hågahögen. N 76.....	126
3.28. Uppsala-Näs dalen. N 77.....	127
3.29. Ultuna källor. N 78.....	129
4. Natura 2000	130
4.1. Aspbladsmossen 30.....	131
4.2. Björnsundet-Storkärren 31.....	132
4.3. Bokaren 32.....	133
4.4. Bäcklösa 33.....	134
4.5. Dammen-Edsjön	135
4.6. Degermossen 35	136
4.7. Ekdalen 36	137
4.8. Ekeby-Ånge 37.....	137
4.9. Faringe 38.....	139
4.10. Fiby urskog 39.....	140
4.11. Fullerö backar 40	140
4.12. Fäbodmossen 41	141
4.13. Gåsholmen 42	142
4.14. Harparbol lund 43.....	143
4.15. Hästhagen-Kilholmen 44.....	144
4.16. Högstaåsen 45	145
4.17. Knutby 46.....	146
4.18. Kroppsjön 47	147
4.19. Kärr norr om Sjödyn 48	148
4.20. Lena-Husby 49.....	149
4.21. Lunsen 50.....	150
4.22. Ola skifte 51	152
4.23. Oxkällan 52	152
4.24. Pansarudden 53	153
4.25. Ramsens västra strand 54.....	154

4.26 Ryggmossen 55.....	155
4.27. Rytthagen 56	156
4.28. Siggefora ledningsgata södra 57	157
4.29. Stigsbo rödmosse 58.....	158
4.30. Storskogen 59.....	159
4.31. Styggkärret 60	160
4.32. Sävjaån-Funbosjön 61	161
4.33. Tjäderleksmossen 62.....	162
4.34. Tämnaren öst 63	163
4.35. Uppsala kungsäng 64	165
4.36. Viksta stentorg 65	166
4.37. Vik 66.....	166
4.38. Örby 67	167
4.39. Östra Nästen 68	168
5. Riksintressen för totalförsvarets militära del	170
5.1. Totalförsvarets militära del	170
5.2. Uppsala övningsflygplats	171
6. Riksintressen för transportinfrastruktur	173
6.1. E4 Helsingborg–Haparanda	173
6.2. Väg 600–Uppsala flygplats.....	173
6.3. Väg 55 Norrköping–Uppsala.....	174
6.4. Väg 72. Sala–Uppsala.....	175
6.5. Väg 288 och väg 292. Uppsala–Hargshamn	175
6.6. Ostkustbanan	176
6.7. Dalabanan.....	177
6.8. Uppsala C	177
6.9. Uppsala bangård.....	178
6.10. Uppsala/Ärna flygplats	179
7. Riksintresse för Mälaren med öar och strandområden (4:2 MB)	180
8. Riksintresse för yrkesfisket (3:5 MB)	182
9. Riksintressen för anläggningar för vattenförsörjning	183
10. Vissa andra intressen av nationell betydelse	186
10.1. Förslaget riksintresse för friluftslivet: Ekoln	186
10.2. Totalförsvaret: Skogstibble övningsfält.....	188
10.3. Kraftledning i stamnätet	189
10.4. Brukningsvärd jordbruksmark	190

1. Inledning

I denna del av översiktsplanen redovisas kommunens ställningstaganden till utpekade riksintressen och vissa andra intressen av nationell betydelse.

Riksintresse är mark- eller vattenområden som anses **viktiga ur en nationell synvinkel** och som därför **långsiktigt ska skyddas** mot åtgärder som påtagligt kan skada det värde som konstituerat riksintresset. Riksintressen skyddas enligt hushållningsbestämmelserna i 3 och 4 kapitlet i miljöbalken. Riksintressen kan bland annat utgöras av orörda naturtillgångar, kulturhistoriska miljöer, energiförsörjning och kommunikationer. Riksintressen och innebörden av dessa preciseras i dialog mellan stat och kommun och redovisas i översiktsplanen. Riksintressen får inte skadas påtagligt av exempelvis nya byggprojekt.

Andra intressen av nationell betydelse som behandlas här är förslag till riksintresse för friluftslivet, totalförsvaret, brukningsvärd jordbruksmark och kraftledningsnät.

1.1. Bakgrund

Miljöbalkens hushållningsbestämmelser om riksintressen infördes parallellt med plan- och bygglagen 1987, då det beslutande ansvaret för detaljplanering överfördes från länsstyrelse till kommun. Med det utökade kommunala planansvaret följde en skyldighet att verka för en god hushållning av mark, vatten och den fysiska miljön i övrigt. Att föra in nationella prioriteringar i den lokala markplaneringen var ett av huvudsyftena med hushållningsbestämmelserna. Delegeringen av planansvaret byggde bl.a. på att kommunen, i en aktuell översiktsplan, kom överens med länsstyrelsen om hur bl.a. riksintressen skulle tillgodoses. Om kommunen i sin planering inte tillgodosåg dessa i lagen angivna intressen gavs staten möjlighet ingripa. Utöver de statliga ingripandegrunderna angavs ett väl utvecklat system för kunskapsförsörjning som en förutsättning för att reglerna skulle få avsedd verkan.

Hushållningsbestämmelsens syfte är att främja en hållbar utveckling genom att hushålla med långsiktiga och för landet väsentliga värden som inte kan tänkas bli tillräckligt beaktade utan stöd av en lag. I Sverige har Boverket det övergripande ansvaret för riksintressen. Enligt en förordning är det ett antal centrala förvaltningsmyndigheter som har ansvaret att bedöma vilka mark- eller vattenområden som ska betraktas som riksintresse. Kommunerna ska sedan i sina översiktsplaner visa hur man ska tillgodose riksintressena enligt miljöbalken 3 och 4 kap.

Att utse ett riksintresse innebär att staten anger ett anspråk på markanvändningen, vilket bekräftas först när det testas i samhällsplaneringen. Den första prövningen sker när kommunen gör sin översiktsplan. Kommer inte kommunen och länsstyrelsen överens ska det framgå av översiktsplanen. Men det är inte förrän i en rättslig prövning som riksintressets status bestäms. Det kan ske till exempel vid länsstyrelsens överprövning av detaljplanen. Avvägning mellan skilda riksintressen och ställningstaganden till hur de ska tillgodoses kan bara göras vid en revidering av översiktsplan, där PBLs regler om samråd, miljöbedömning och utställning följs.

1.2. Riksintressen ifrågasätts nationellt - nya bestämmelser från 2018

Riksintressena med beskrivningar och gränsdragningar kom till på 1980-talet. Under senare år har kritik framkommit på såväl kommunal som på nationell nivå. Den har bland annat gällt gränsdragning, otydligt underlagsmaterial, bristfälliga dialoger mellan stat och kommun med mera. Det har även framförts kritik att riksintressena är för många och för omfattande för att kunna försvara och utveckla i planeringssammanhang. Flera städer och kommuner har också sett riksintressena som problem i stället för som resurser när staden expanderar. Denna kritik har lett till att regeringen 2013 beslutade att göra en översyn av miljöbalkens bestämmelser om hushållning med mark- och vattenområden i 3 kap. miljöbalken (Riksintresseutredningen).

Riksintresseutredningens slutbetänkande "Planering och beslut för hållbar utveckling – Miljöbalkens hushållningsbestämmelser" (SOU 2015:99) överlämnades till regeringen i december 2015.

Alla områden av riksintresse enligt 3 kap. miljöbalken ska omprövas i dialog med berörda kommuner sedan regeringen fastställt kriterier för riksintresseområden. Tydliga beslut om riksintressen ska därefter fattas av utpekade myndigheter. Riksintresseområdena och beskrivningar av vilka värden som ska tillgodose ska sedan dokumenteras i ett nationellt digitalt riksintesseregister under Boverkets ansvar. Utbredningen av områden av riksintresse enligt 3 kap. miljöbalken förväntas minska, vilket ger större utrymme för kommunerna att självständigt göra bedömningar om tillämpningen av miljöbalkens hushållningsbestämmelser.

Utredningen har sett över om de nuvarande riksintressena motsvarar dagens och framtidens behov och föreslår att grundvattenförekomst kan bli nytt riksintresse. Bostadsförsörjning föreslås inte bli riksintresse. Däremot föreslås att länsstyrelsen och regeringen ska kunna göra undantag från kravet att tillgodose riksintressen om det är ett viktigt allmänt intresse att använda marken till exempelvis bostadsbebyggelse, under förutsättning att det främjar en hållbar utveckling ur ekologisk, social, kulturell och samhällsekonomisk synpunkt.

Områden av väsentligt allmänt intresse föreslås bli ett nytt begrepp som kan användas för att synliggöra och stärka viktiga intressen, utan att dessa får fullt ut samma status som riksintressen. Områden av väsentligt allmänt intresse kan anges av myndigheter, länsstyrelser och kommuner. Utredningen har identifierat ett antal samhällsintressen som i dag inte regleras med stöd av bestämmelserna i 3 kap. miljöbalken och som kan bli aktuella. Det gäller bl.a. klimatanpassningsåtgärder, bostadsförsörjning och näringslivsutveckling. Uppsala kommun lyfter i föreliggande del fram ett antal sådana intressen i kapitel 10.

Bestämmelserna föreslås träda i kraft den 1 januari 2018. Därefter ska myndigheterna se över och ta beslut om reviderade områden av riksintresse. Kommunerna ska sedan aktualisera sina översiktsplaner med hänsyn till områden av riksintresse och av väsentligt allmänt intresse senast den 31 december 2024. Från och med 2025 kan de föreslagna ändringarna i hushållningsbestämmelserna tillämpas fullt ut.

Efter dialog med länsstyrelsen har i översiktsplanen vissa justeringar av riksintressegränser gjorts för följande riksintressen för kulturmiljövården: Uppsala stad, Vaksala och Långhundraleden. För följande riksintressen för naturvården har gränsen justerats: Fibyområdet, Ulvsbygden, Uppsala-Näsdaalen och Ultuna källor. Dessutom har gränsen anpassats till objektsgränser för Natura 2000 för följande riksintressen: Aspbladsmossen, Degermossen, Faringe, Harparbol lund, Knutby, Långbergsbacken, Lunsen, Styggkärret samt Tämnaren och Sörsjön.

1.3. Kommunens redovisning och hantering av riksintressen och vissa andra intressen av nationell betydelse

Uppsala kommun är stolt över att staten har pekat ut så många skilda värden av riksintresse i kommunen och känner ett stort ansvar för att bevara och utveckla dessa värden för kommunens nuvarande och framtida medborgare. Flera av dessa värden bidrar till att göra Uppsala till den attraktiva kommun det är. Många vill bo och verka här och Uppsala växer hela tiden i en allt snabbare takt.

När dagens gränser för riksintressen drogs upp på 1980-talet var det många gånger inga exakta gränsdragningar, och det var heller inte meningen. Vid mer detaljerade planer och program skulle gränserna analyseras och justeras. Vad beträffar riksintresset Uppsala stad har detta gjorts vid olika tillfällen. Däremot har landsbygdens gränser sällan bearbetats. Nu när stadens successivt växer både inåt och utåt över sina gamla stadsgränser möter de nya planerna områden av riksintresse och frågan om förhållningssätt och gränsjusteringar blir ständigt aktuella. I kap 1.4 redogörs för områden där riksintressen kan beröras av pågående eller planerade projekt och kommunens ställningstagande.

Följande riksintressen behandlas: kulturmiljövård, naturvård/natura 2000, totalförsvarets militära del, transportinfrastruktur, Mälaren med öar och strandområden, yrkesfisket samt anläggningar för vattenförsörjning.

Vad beträffar riksintresset Mineraltillgångar finns ett område i Östhammars kommun med Dannemora i centrum som sträcker sig över gränsen till Uppsala kommun. Denna begränsade del av riksintresset behandlas inte vidare i översiktsplanen för Uppsala kommun.

I kapitel 2–9 redogörs för alla riksintressen, hur kommunen bedömer dessa. Här finns också riktlinjer för att tillgodose respektive riksintresse. För flera av landsbygdens riksintresseområden (kulturmiljö) finns ny text framtagen av länsstyrelsen. Dessa justeringar ska beslutas av Riksantikvarieämbetet 2016. Som en följd av dessa

uppdaterade beskrivningar kommer de nu aktuella gränsdragningarna att behöva ses över. Alla riksintressen har behandlats med utgångspunkt från rubrikerna nedan:

- Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset (enligt staten).
- Utbredning.
- Förutsättningar för bevarande och utveckling.
- Skyddsinstitut.
- Kommunens bedömning och ställningstagande (används inte generellt).
- Riktlinjer (kommunens, att beakta vid ärendehantering).
- Förslag till insatser (kommunens - används endast då aktivt arbete pågår eller föreslås).

I kapitel 10 behandlas några andra intressen av nationell betydelse. Samtliga relaterar till Miljöbalkens kapitel 3. Det handlar om förslag till riksintresse för friluftsliv, som det ännu inte fattats beslut om, Detta behandlas på samma sätt som existerande riksintressen. Därutöver hanteras ett område av intresse för totalförsvaret (Skogstibble övningsfält), jordbruksmarksintresset samt intresset för det nationella kraftledningsnätet (stamnätet).

1.4. Sammanfattande kommentar angående planerade projekt där kulturmiljövårdens riksintressen berörs

Riksintresse Uppsala stad

- Utvecklingen av Södra staden innebär i flera delar en utmaning för att kvalitativt hantera riksintresset Uppsala stad. En del av riksintresset är institutionernas historiska utveckling från staden söderut mot Ultuna, en utveckling som tillsammans med bostäder planeras fortsätta. Andra delar av riksintresset är Dag Hammarskjölds väg och kronparken Åsen. Den raka vägdragningen kommer att bestå och dess viktiga roll i stads- och landskapsbildningen ytterligare betonas. Ett gestaltungsprogram för Dag Hammarskjölds väg med analys och gestaltungsprinciper ger vägledning.
- Däremot kommer delar av den delvis redan bebyggda delen av Kronparken Åsen, nuvarande Ulleråkersområdet, att kraftigt förtätas, vilket kommer att påverka riksintresset i denna del. Den nya bebyggelsen planeras dock så att flera bärande historiska sammanhang består. Omvandlingen av Ulleråker till en tätbebyggd stadsdel kommer även att innebära rivning av bygganden som tillhört Ulleråkers sjukhus, samtidigt som andra bevaras och får ny användning. Vidare kan det bli aktuellt att delvis bebygga området nedanför gamla sjukhusbyggnaden "Vingmuttern". Denna bebyggelse ska planeras med hänsyn till platsens symmetri och andra upplevelsevärden med beaktande av Kungsängens naturreservat öster om Fyrisån. I övriga delar av Ulleråker kan bebyggelsen bli högre än vad som är brukligt i Uppsala.
- För att klara trafiken och kontakterna med stadsdelarna öster om Fyrisån behövs en kollektivtrafikförbindelse över ån vid Ultuna och vidare mot ett planerat stationsläge vid Bergsbrunna. En sådan kommer till viss del att påverka landskapsrummet som ingår i riksintresset Uppsala stad. Gestaltungsfrågor och tillgänglighetsfrågor blir centrala i ambitionen att upprätthålla landskapets värden.
- Vaksalagatans siktsektor fokuserar på axialiteten mot Stora Torget och vidare västerut med universitetsbiblioteket Carolina Rediviva i fonden. Denna kulturhistoriska kvalitet är ett resultat av 1600-talets stadsplan med sitt centralt belägna torg och de raka infartsvägarna som även drogs ut över kringliggande landsbygd.

Riksintresse Vaksala

- I översiktsplanen föreslås ett nytt läge för verksamheter öster om E4 inom riksintresset Vaksala. Området är strategiskt ur trafiksynvinkel, kräver få investeringar i infrastruktur och är delvis redan ianspråktaget genom handel och uppställningsplatser. I länsstyrelsens nya förslag till riksintressetexter beskrivs slättlandskapets siktlinjer in mot Vaksala kyrka. Kommunens förslag här är att planläggning av området ska föregås av siktlinje- och landskapsanalyser för att vägleda bebyggelselokalisering och utformning.

Riksintresse Långhundraleden

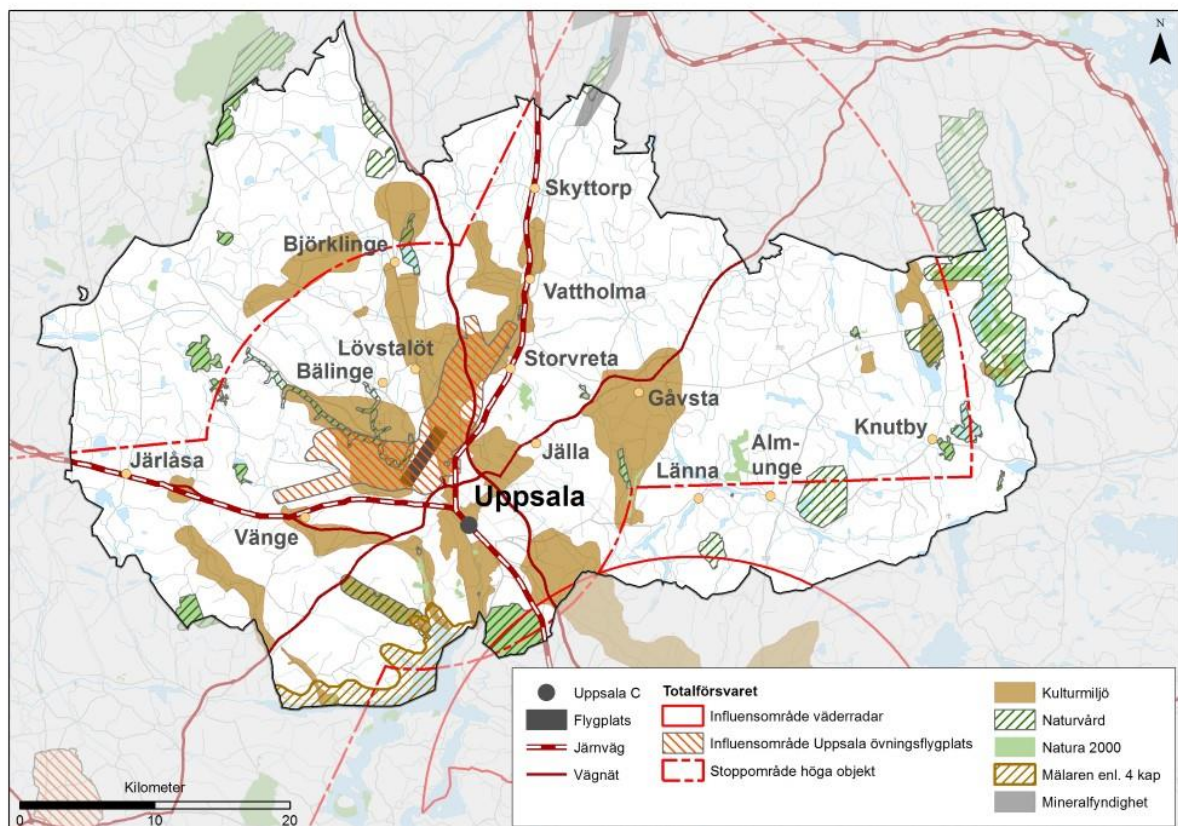
- Gränserna för riksintresset Långhundraleden är ett exempel på hur "grovt" gränsdragningarna kring vissa riksintressen drogs på 1980-talet. När översiktsplanens intentioner med nytt stationsläge vid Bergsbrunna och tillhörande tät stadsutveckling riskerar att påverka riksintresset indirekt finns anledning att närmare studera och precisera gränserna för detta riksintresse. Ny bebyggelse förutsätter dessutom särskilda studier kring framför allt landskapsarkitektur för att kvalitativt klara mötet mellan tät bebyggelse och kulturlandskapet i öster.

Riksintresse Gamla Uppsala och Björklingeåns och Fyrisåns dalgångar

- För att utnyttja stationsläget i Vattholma bör ny, förhållandevis tät bebyggelse kunna komma till delvis i det öppna landskapet mot Salsta. I Länsstyrelsens förslag till ny riksintressetext framhålls att jordbrukslandskapet på ett övergripande plan bör behålla sin öppna karaktär så att "...byar, herrgårdar och kyrkomiljöer kan upplevas som de viktiga landmärken de är idag. Kommunens bedömning är att det finns utrymme för ny bebyggelse i nämnda lägen men att utbredningen behöver vägledas av såväl kultur- som landskapsanalyser.
- Söder om Gamla Uppsala, invid Bärbyleden, finns åkermark som med anledning av områdets växande centralitet motiverar användning för mer urbana ändamål som stadsodling, idrott eller annat. Dessa åtgärder får dock inte förändra den öppna karaktären eller negativt påverka upplevelsevärden av fornlämningarna.

Riksintresset Uppsalaslätten och Jumkilsåns dalgång

- Området ligger delvis inom stadens gräns och tangerar det redan etablerade verksamhetsområdet Librobäck. I takt med att staden växer ser här kommunen en fortsatt utveckling av denna verksamhet. Närheten till kommunikationer, stadskärnan samt en framtida stadsnod i Börjetull är starka motiv. En sådan utveckling kräver dock först fördjupade studier över landskapet och dess värden.

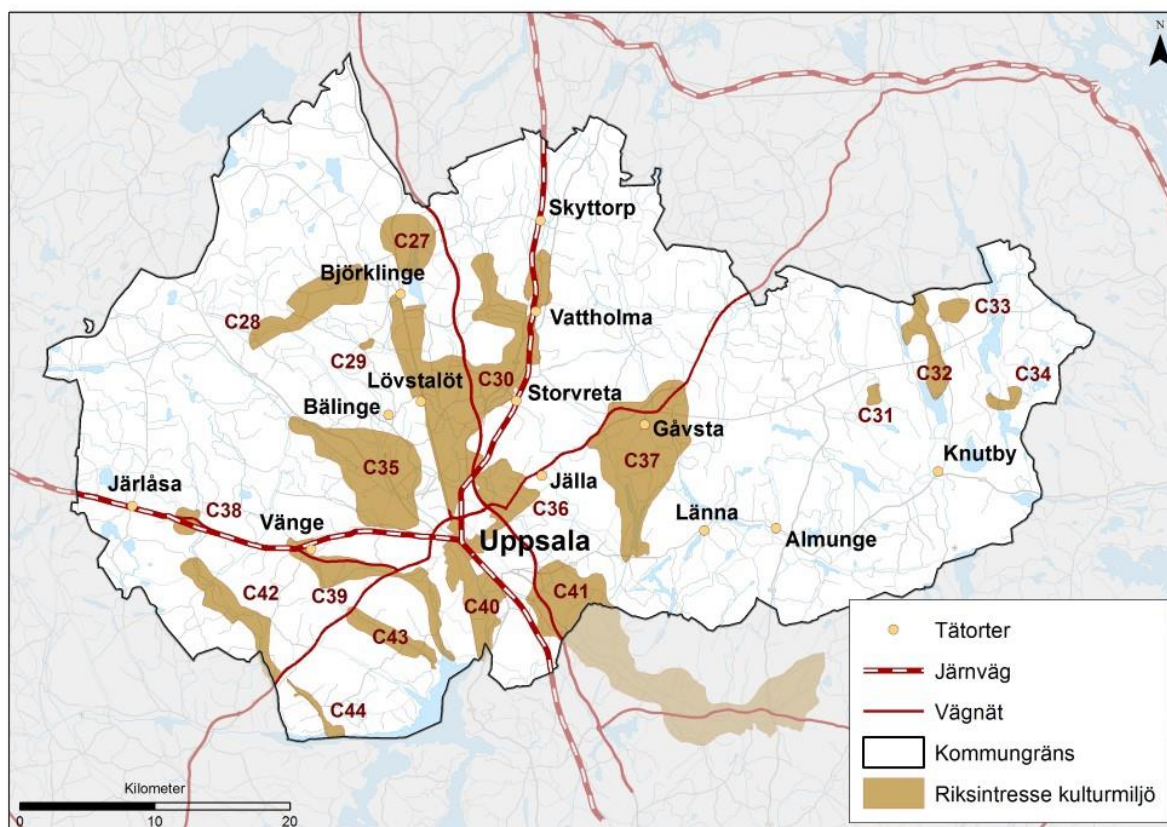

Figur. Riksintressen i Uppsala kommun, en översikt. Det nya riksintresset, Anläggningar för vattenförsörjning, finns inte med på översiktskartan.

2. Riksintressen för kulturmiljövård

Områden av riksintresse för kulturmiljövården pekades ut av Riksantikvarieämbetet efter införandet av naturresurslagen 1987. I Uppsala kommun finns 18 områden av riksintresse för kulturmiljövården. En stor del av Uppsala stad och kulturlandskapet söderut till Flottsund är ett sådant område. Men även större delarna av kommunens öppna slätt- och dalgångslandskap är klassificerade som riksintressanta. Några av dessa riksintresseområden når in till staden och ansluter där riksintresset Uppsala stad. Tillsammans speglar de Upplands tusenåriga utveckling från det att landet steg ur havet fram till idag.

För riksintresset Uppsala stad genomförde länsstyrelsen en revidering av texterna åren 2011-2012 som beslutades av Riksantikvarieämbetet 2013. Vad beträffar landsbygdens kulturmiljöer så finns reviderade texter 2016. Som en följd av dessa kommer nya gränser att prövas i samband med kommande aktualitetsförklaring av översiktsplanen men dessa är i skrivande stund inte beslutade av Riksantikvarieämbetet. Med kommunens översiktsplan (2016) planeras såväl tidigare som nytolkade gränser att fastställas.

Figur. Områden av riksintresse för kulturmiljövården – en översikt

Riksintresse - Kulturmiljövård

ID	Namn
C27	Sätuna
C28	Bälinge mossar
C29	Skuttungeby
C30	Gamla Uppsala samt Fyrisåns och Björklingeåns och dalgångar
C31	Trätmot
C32	Bladåkers centralbygd
C33	Bladåkers skogsbygd
C34	Bennebols och Vällnora bruk
C35	Uppsalaslätten och och Jumkilsåns dalgång
C36	Vaksala
C37	Rasbo-Funbo
C38	Åland
C39	Hågaåns dalgång
C40	Uppsala stad
C41	Långhundradalen
C42	Sävaåns dalgång
C43	Uppsala-Näs
C44	Viks slott och Balingsta

2.1. Uppsala stad. C 40

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresse

Motivering

Stad starkt präglad av centralmakt, kyrka och lärdomsinstitutioner från medeltid till idag.

Uttryck för riksintresset

Centralmaktens, domkyrko- och lärdomsstadens bebyggelse och miljöer från medeltiden fram till idag. Kronogodsen med ängsmarker utmed Fyrisån. Miljöer och offentliga byggnader som hör samman med funktionen som residens-, förvaltnings- och regementsstad från 1600-talet till 1900-talet. Gatumönster med medeltida drag och rester av oregelbundna tomter från tiden före 1643 års reglering, gatunät enligt rutnätsplan med hörnslutet torg och långa raka tillfartsvägar från 1600-talet. Vetenskapshistoriskt intressanta trädgårdsanläggningar och parker från 1600-talet till 1900-talet. Bebyggelse-, kommunikations- och stadsplanestruktur som visar på stadens uppkomst och utveckling från medeltid till 1900-talet. Bebyggelsens utformning, placering och inbördes rumsliga samband. Den monumentala bebyggelsens dominans i stadsbilden genom siktlinjer och vyer längs gator, från torgrum och från Fyrisån. Stadens siluett från infarterna och vägar som passerar staden med domkyrkan, slottet och Carolina Rediviva som viktiga landmärken. Gatu- och platsnamn som anknyter till stadens kulturhistoriska utveckling.

Kulturhistoriska värden

Uppsala stads ställning som riksintresseområde för kulturmiljövården motiveras av de kulturhistoriska värden som staden representerar. De kulturhistoriska värdena presenteras i fyra teman: centralmakten, domkyrkostaden, lärdomsstaden och stadens struktur. Var och en för sig speglar de en rad olika perspektiv som markanvändning, bebyggelse, historiska händelser, samhällsutveckling, sociala aspekter samt tro och tradition. De kulturhistoriska värdena är uttryck för stadens riksintressanta betydelse.

Centralmakten

I Uppsalaområdet, från Gamla Uppsala till Uppsala är det möjligt att följa kungamakten framväxt och utveckling samt övergång till statlig verksamhet. Centralmaktens etablering i området har tagit en rad olika uttryck såsom försvarsborg, Erikslegenden och dess betydelse under medeltid, donation av mark till domkyrkobygget, kungsgårdar och stora kronogods på landsbygden.

Det öppna jordbrukslandskapet söder om staden vid Ultuna och Kungsängen representerar kronans markinnehav, Uppsala öd, under medeltid. Dessa marker har utgjort en viktig del i den kungliga försörjningen med jordbruk och betesdrift. Med några kortare avbrott under medeltid har marken varit statligt brukad jordbruksmark fram till idag. Området utgör en del i upplevelsen av Uppsala stad med slott och kyrka när man närmar sig staden från söder och är av stor betydelse för naturupplevelsen och friluftslivet.

I staden finns en rad byggnader och andra lämningar som visar på kungamakten och dess betydelse under medeltid, t.ex. S:t Eriks källa, Domkyrkan, Helga Trefaldighetskyrkan och spår av den äldsta borgen och kungsgårdarna som ingår i byggnaderna runt domkyrkan och i stadens kulturlager. Tillsammans visar dessa miljöer framväxten av kungamakten och dess dominerande och drivande ställning i Uppsala under medeltiden. De representerar stora vetenskapliga och samhällshistoriska värden.

I Uppsala finns många miljöer och enskilda byggnader som visar på kungamakten närvaro och inflytande. Slottet intar en särställning genom att det, vid sidan om domkyrkan, dominerat stadsbilden i närmare 500 år. Tillsammans med domkyrkan utgör slottet stadens främsta landmärke med identitetsskapande betydelse. Från slottet har man vida utblickar över staden, Botaniska trädgården och universitets- samt domkyrkoområdet. Slottets visuella samband med domkyrkan har inte bara ett miljöskapande utan också ett symboliskt värde. Vid kröningar var vägen mellan slottet och domkyrkan processionsväg. De nära banden mellan kungamakten och kyrkan kommer även till uttryck i att Domkyrkan är en kunglig gravplats för bl.a. Gustav Vasa och Johan III med gemåler.

Rutnätsplanen från 1640-talet med sina raka tillfartsvägar är en reglering tillkommen på centralmaktens initiativ inför Drottning Kristinas kröning, som dock skedde i Stockholm. Den visar på kronans maktställning och styrning även inom områden som stadsplanering.

Slottets omgivning med slottsträdgård, Botaniska trädgården och Odinslund som binder samman slottet med universitets- och domkyrkoområdet är ett område med stora estetiska och miljöskapande värden samt betydande rekreativvärden. Till de kungliga miljöerna hör en rad fenomen, såsom platser med tradition och kungliga namn t.ex. S:t Eriks källa, Gunillaklockan och enskilda byggnader som Carolina Rediviva. Slottet med museer och närmiljö tillsammans med domkyrkan och de kungliga gravarna utgör sevärdheter av nationellt intresse med stor symbolisk attraktionskraft.

Till slottet och dess närmiljö kan en rad historiska händelser och personer knytas. Gustav Vasa lät uppföra Uppsala slott, deltog i utvecklingen av Ultuna som betydande jordbruksenhet och stödde återuppbyggnaden av domkyrkan efter brand. Uppsala slott är ursprungligen en av Sveriges Vasaborgar och kan ses som ett uttryck för konsolideringen av kungamakten.

- Uppsala slott utgör en intressant renässansborg som genomgått en rad reparationer och ombyggnationer som visar på olika tiders arkitektoniska ideal som tillsammans bidrar till anläggningens mycket stora kulturhistoriska värden.
- Från Gustav Vasas tid var Uppsala officiell kröningsstad och rikets andra stad vilket kan utläsas i en rad lämningar där kungamakten engagemang haft avgörande betydelse. I staden har det ägt rum tolv kröningar från 1441 till 1719 (undantaget drottning Kristina och Karl XII). Många av Sveriges regenter har varit personligt engagerade i ombyggnationer och reparationer av slottet. Betydande händelser i nationens historia med Uppsala slott och närmiljö som scen är bland annat Sturemorden, Uppsala möte och drottning Kristinas abdikation.

- Under 1800- och 1900-talet kan statsmaktens utökade engagemang och ansvarsområden följas genom institutioner för sjukvården, framväxten av militära regementsområden, fångvård och andra statliga officiella verksamheter såsom Telegrafstation och Riksbank. Dessa miljöer är representativa med autentisk prägel och speglar samhällets förändring och utveckling. Byggnaderna har stora arkitektoniska värden.
- Framväxten av den militära organisationen kan följas i Polacksbacken som fick rollen av exercisfält redan på 1600-talet. Även Stadsskogen har använts som övningsområde. Regementsområdet omfattar ett autentiskt, komplett och varierat militärhistoriskt byggnadsbestånd. Tillsammans med de stora regementsbyggnaderna från tidigt 1900-tal speglar de viktiga militärhistoriska epoker och på ett övergripande plan den svenska försvarsorganisationen.
- Ulleråkers sjukhus och Akademiska sjukhuset, den senare med ett direkt samband med universitetet är sjukhusmiljöer som uppvisar stora arkitektoniska, medicin- och arkitekturhistoriska värden. Till miljöerna kan även knytas kända historiska personer, t.ex. diktaren Gustaf Fröding och målaren Ernst Josephson.

Domkyrkostaden

Uppsala domkyrka är av nationell betydelse som ärkebiskopssäte. Ärkebiskopen i Uppsala är Svenska kyrkans huvudman med uppgift att viga biskopar i Uppsala domkyrka och att vara ordförande i kyrkostyrelsen. Förutom att verka på nationell nivå som Sveriges rikshelgedom fungerar domkyrkan som stifts kyrka och församlingskyrka. Idag har domkyrkan mer än en halv miljon besökare varje år.

Domkyrkan utgör Stiftsstadens Uppsalas signum. Domkyrkan har ett dominerande läge på en markant höjd invid Fyrisån. Den omges av en rad byggnader med särskilda funktioner uppförda för stiftsstadens behov. Tillsammans utgör de en särpräglad och väl sammanhållen miljö som berättar om kyrkans ställning och betydande roll i samhället från medeltid till idag. Miljön är autentisk med sin medeltida struktur och tydliga avläsbara årsringar, som bl.a. vittnar om byggnadshistoriska och konstnärliga värden. Miljön är en av de viktigaste ur kyrkohistoriskt och symboliskt perspektiv för Svenska kyrkan. Tillsammans med slottet och universitetet har kyrkomiljön på åsen präglat stadsbilden sedan medeltid. I området finns det goda möjligheter att förstå och uppleva framväxten av och sambanden mellan kungamakten, kyrkan och universitetet.

Den katolska tiden kan följas i Helga Trefaldighetskyrkan och Domkyrkan med kringliggande byggnader i vilka det ingår delar av medeltida byggnader. Här utgör den rekonstruerade ruinen av Uppsala franciskanerkloster på östra sidan av Fyrisån en viktig beståndsdel genom att den är den enda lämning i Uppsala som speglar den katolska tiden utan protestantiska tillägg. Klosterruinen speglar den medeltida staden, där kyrka och kloster var integrerade med den världsliga staden. Ruinen besitter stora samhälls- och byggnadshistoriska värden.

Domkyrkan, Helga Trefaldighetskyrkan och de omgivande byggnaderna visar på byggnadsteknisk tradition från 1200-talet fram till 1800-talets restaureringar. Domkyrkan är en basilika, byggd av tegel och kalksten, den är uppförd i gotisk stil med enhetlighet i arkitektur och rikt utformade detaljer, bl.a. märks särskilt den skulpterade sydportalen. Domkyrkan är ett unikt byggnadsverk och intar en särställning som säte för ärkebiskopen, viktigt vallfartsort genom Erik den Helige och senare som scen för reformationen och en rad kröningsceremonier.

Till domkyrkan hör en rad konstnärligt högtstående inventarier, föremål, inredningar och gravar med vetenskapliga, konstnärliga och inte minst personhistoriska värden. Särskilt märks Erik den Heliges relik-skrin, Gustav Vasas grav, Linnés grav och "Skattkammaren", ett museum med en av världens finaste samlingar av medeltida textilier. I kyrkan finns även de kläder som bars av medlemmar ur Stureätten vid Sturemorden under Erik XIV:s tid.

Domkyrkans omgivande bebyggelse har genom tiderna byggts om och till för både kyrkans och universitetets verksamheter. Miljön omfattar många byggnader med medeltida ursprung som idag bär prägel av 1700-talets arkitekturstil. Arkitektoniskt är området ovanligt väl sammanhållet där det finns mycket goda förutsättningar att uppleva 1700-talets stilideal. Bland byggnader för kyrkan märks Gamla Domkapitelhuset från 1600-talet, ombyggt av Carl Hårleman vid mitten av 1700-talet. Vice pastorshuset består av medeltida murverk och en fasad ritad av Hårleman. Vid sidan om detta ligger Domkapitelhuset, också detta med medeltida grundmurar och en fasad som ritats av Carl Hårleman. Domtrapphuset omfattar delar av en medeltida tornbyggnad som troligen ingått i den ringmursborg som legat på platsen. Byggnaden fick sin nuvarande utformning på 1760-talet, enligt ritningar av C.J. Cronstedt. Miljön är unik för Sverige genom sin autentiska, enhetliga prägel med mycket högtstående och tidstypiska arkitektoniska utformning. Den representerar stora konst- och arkitekturhistoriska värden.

- Till miljön kan även en rad specifika historiska händelser, kyrkliga liksom världsliga, och personer knytas. Exempel på symboliska och personhistoriska värden är Erikslegenden, domkyrkan som kröningskyrka för en rad av Sveriges regenter, gravplats för Gustav Vasa med flera. Ett exempel på en person med direkt koppling till Uppsala domkyrka är Nathan Söderblom, känd teolog, Svenska kyrkans ärkebiskop 1914–31 och mottagare av Nobels fredspris 1930. Han har sin gravplats i domkyrkan.
- I staden finns en rad kyrkor från 1800- och 1900-talet som utgör viktiga delar i Svenska kyrkans historia. Särskilt viktiga blir de i Uppsala som är Svenska kyrkans huvudsäte. De visar på kyrkans utveckling och engagemang över tiden. De uppvisar såväl arkitektur- och konsthistoriska värden som socialhistoriska värden. Flera av dem är ritade av namnkunniga arkitekter som Kumlien och Celsing. De visar på Uppsalas samhällsutveckling och utgör bärande inslag i stadsbilden.
- Domkyrkan är med sina höga torn det första tecknet på att vi närmar oss Uppsala. Kyrkan har haft rollen av landmärke sedan medeltiden och tillsammans med slottet har den dominerat stadsbilden. Domkyrkan är ständigt i blickfånget när man rör sig utmed stadens gator och när man går utmed Fyrisån.
- Närheten mellan slottet och domkyrkan bildar en väl sammanhållen miljö där den kyrkliga makten och världsliga makten kan upplevas på plats genom sina många specifika byggnader. Domkyrkan och dess närhet till slottet och universitetet har stor symbolisk betydelse för gemene man men också för Svenska kyrkan och Uppsalas ställning inom kyrkans organisation. Miljön har stora pedagogiska kvaliteter där det finns utomordentligt goda förutsättningar att förstå och fysiskt uppleva samspelet mellan den världsliga och den andliga makten. Här spelar även universitetet en viktig roll.
- Domkyrkan och Helga Trefaldighetskyrkan är medeltida kyrkobyggnader som erbjuder konsthistoriskt intressanta och estetiskt tilltalande exteriörer och interiörer. Närheten mellan domkyrka och stadens församlingskyrka är en viktig del i förståelsen och upplevelsen av den kyrkliga miljön.
- Domkyrkan med närmiljö har en stor attraktionskraft och utgör ett bärande inslag i marknadsföringen av Uppsala som en historisk stad. Kyrkans roll, byggnader och inventarier är alla omistliga delar i berättelsen och upplevelsen av Svenska statskyrkan. Miljön har en stark ställning som ett historiskt besöksmål med internationell dragningskraft.

Lärdomsstaden

Lärdomsstaden med sina två universitet, varav det ena är landets och Nordens äldsta, illustrerar den historiska framväxten, utvecklingen och den kontinuerliga förändringen av bildningsväsendet i landet. Det finns en växelverkan och ett ömsesidigt beroende mellan universitetet och staden beroende av strukturförändringar i både universitetet och stad. Landets första universitet lokaliserades till Uppsala och har anpassat sig fysiskt till denna plats och miljö samtidigt som universitetet är en nationell institution med uppgift att tjäna hela nationen. Från början inrymdes universitetet i en byggnad, men med tiden har verksamheten vuxit och med det behovet av nya byggnader. På många håll i Uppsala är också akademins och kyrkans byggnader intimt sammanlänkade med varandra, framför allt runt domkyrkan. Ibland kan en och samma byggnad vara uttryck för såväl domkyrkostaden som lärdomsstaden, t.ex. Domkapitelhuset. Under århundraden har stadsbilden förändrats när universitetet breddat ut sig över hela staden. Universitetet har varit och är än idag en av stadens största byggherrar. I stadens centrala delar finns de äldre byggnaderna och mot utkanterna finns större och moderna områden som kallas campus. Universitetet har varit och är än idag en del av stadens tillväxt, bl.a. är Uppsalas näringsliv med bioteknik och läkemedelsindustri i spetsen starkt knutet till forskningen på universitetet.

Uppsalas långa historia som lärdomssäte och bildningsort sträcker sig från medeltiden fram till idag, vilket ger ett stort kontinuitetsvärde. Uppsala har länge varit en utpräglad skolstad varför byggnader, anläggningar och miljöer från olika tidsåldrar vittnar om den vetenskapliga och pedagogiska verksamheten som varit och är en central del av staden och dess historia. Byggnadernas, anläggningarnas och miljöernas olika åldrar och patina förstärker upplevelsen av det historiska skeendet.

Många av universitets- och nationsbyggnader samt övriga skol- och institutionsbyggnader har höga byggnads-, byggnadstekniska- och arkitekturhistoriska värden (uppförda av bl.a. Carl Hårleman, Carl Johan Cronstedt, Alvar Aalto, Artur Schmalensee, Gunnar Leche m.fl.). Det finns även höga arkitektoniska värden genom att man från universitets- och övriga skolledningar genom tiderna investerat i arkitekturen och dess utformning.

- Lokaliseringen av byggnaderna och anläggningarna har varit viktig. Universitetet har fram till modern tid hållit sig inom stadens hjärta och många byggnader har getts ett välexponerat läge, exempelvis universitetets huvudbyggnad i domkyrkans närhet och Carolina Rediviva på Drottninggatans krön. Många av byggnaderna och miljöerna är ännu idag välbevarade med hög grad av autenticitet, och det oavsett om de än idag brukas för det ursprungliga ändamålet
- Lärdomsstaden har ett stort samhällshistoriskt värde både på lokal och på nationell nivå. I Uppsala finns en rad exempel på byggnader och miljöer som visar på utbildningsväsendets samhälls- och socialhistoriska utveckling. Från att från början ha varit förbehållet de högre samhällsskikten och i huvudsak manliga studenter, har det idag blivit möjligt att studera oberoende av klass och kön.
- Uppsalas lärdoms-, universitets- och institutionsbyggnader och miljöer har vetenskapshistoriska värden genom att de beskriver utvecklingen av lärdomsstadens kunskapscentra där verksamheterna lämnat spår i den fysiska miljön. I staden finns även Akademiska sjukhuset, ett undervisningssjukhus och centrum för medicinsk forskning vars långa verksamhet har ett betydande medicinhistoriskt värde. Vid lantbruksuniversitetet finns flera kulturhistoriskt värdefulla institutions-, ekonomi-, och bostadsbyggnader som vittnar om lantbruksskolans utveckling.

Ett stort antal byggnader och anläggningar har stora personhistoriska värden som är knutna till viktiga företrädare för lärdomsstaden, exempelvis Olof Rudbeck d.ä., Johan Skytte, Carl von Linné och Anders Celsius m.fl.

Akademins blomstringsperiod under 1700-talet manifesteras bl.a. i de byggnader som Carl Hårleman med efterföljare ritat, vanligtvis uppförda i putsat tegel, med gult avfärgade partier i slät- eller spritputs med kontrasterande rusticerade bottenvåningar, hörnkedjor och lisener i grått, detta i jämförelse med stadens och borgerskapets byggnadsverksamhet som var mer blygsam.

Universitetet har sedan grundandet 1477 behållit sin ställning som centrum för vetenskap och utbildning. Många av dess byggnader och miljöer har stora symbol- och traditionsvärden, t.ex. mösspåtagningen på Carolinabacken.

Akademins närvaro i staden ger stora identitetsvärden då grunden för en plats identitet ligger i dess historia. I Uppsalas fall är universitetet och dess historia intimt sammanlänkad med stadens.

Många av universitetets anrika byggnader används än idag som undervisningslokaler och arbetsplatser. Det är en levande miljö där det gamla bryts mot det nya. Det är av vikt att så kan ske även framgent, med beaktande av befintliga byggnaders och miljöers särart och kulturhistoriska värde.

Många av lärdomsstadens byggnader och miljöer har slutligen stora miljöskapande värden och utgör attraktiva besöksmål, t.ex. Linnéstigarna, Linnéträdgården och Carolina Rediviva med sin unika silverbibel.

Stadens framväxt och struktur

Stadsplanen är grunden till förståelsen av stadsmiljön, både som helhet och till delar, och dess förändringar är ett tydligt uttryck för en stads historia. Platsen för mötet mellan Uppsalaåsen och Fyrisån har varit en strategisk nod där land- och vattenvägar korsats. Fyrisån var en viktig kommunikationsled och vadet vid nuvarande kvarnfallet var platsen för den mötes- och handelsplats som kom att bli Uppsala. Fyrisån utgör ett markant inslag i stadsmiljön och utgör gräns mellan den västra och den östra åsidan. Traditionellt sett har staden en uppdelning mellan den kyrkligt-akademiska västra sidan och den borgerliga östra sidan, vilket lämnat avläsbara spår i den fysiska miljön.

Fyrisån har delat in staden i en östra och en västra sida. Den tydliga uppdelningen med domkyrko- och universitetsstaden på västra sidan och den mer världsliga staden med handel och stadsbornas gårdar på östra sidan har kontinuitet sedan tidig medeltid. I Uppsala och i synnerhet utmed Fyrisåns årum är stadens uppdelning och den långa kontinuitet som den ger uttryck för lätt att förstå och uppleva. Stadens etablering och den struktur som växer fram speglar Uppsalas strategiska läge och betydelse med närvarande kungamakt, ärkebiskopssäte och handelsplats. Staden har också fungerat som en strategisk nod för den uppländska bergsslagen. Kontrasten mellan kyrk- och lärdomsstaden på västra sidan om Fyrisån och den profana handelsstaden i öster har kontinuitet tillbaka till medeltid. Den tydliga skillnaden mellan östra och västra sidan av Fyrisån medger goda pedagogiska möjligheter att förklara den medeltida stadens struktur och historia.

Återstående partier av de äldre kulturlagren döljer information om tidigare människors liv och äldre byggnadsskick. Det finns fortfarande spår av det medeltida Uppsalas stadsplan med gatunät med bevarade rester av oregelbundna

tomter från tiden innan regleringen 1643, främst runt domkyrkan. På östra sidan om Fyrisån kan det medeltida gatunätet avläsas i Celsiushuset snedställda orientering mot Svartbäcksgatan.

År 1643 års regleringsplan berättar om den politiska och ekonomiska utvecklingen under den svenska stormaktstiden, dess uppbyggnadsskede och den nyordning av samhället som ägde rum. Planen vittnar även om internationella kontakter och influenser och framstegen inom teknik och hantverkskunnande. De kilometerlånga raka infartsvägarna är en förlängning och viktig del i rutnätsplanen och planerade så att upplevelsen av Uppsala slott och domkyrkan blir mycket imponerande. Stadsplanen har legat till grund för stadens fortsatta utveckling och de raka infartsvägarna utgör tillsammans med Fyrisån stadens bärande stråk. De leder förbi stadens centrala mötesplatser och fram till kyrkan och slottet. Rutnätsplanen har satt ramarna för stadens bärande stråk och noder. Regleringen i sig är sällsynt omfattande för sin tid och speglar ett viktigt historiskt skede. Det kontinuerliga bruket av vägarna har pedagogiska kvaliteter genom att det är möjligt att uppleva och färdas i 1600-talets reglerade vägnät.

Det hörnslutna torget förekommer i flera av renässansens och barockens idealstadsprojekt, men är i övrigt en mindre vanlig platstyp. Det hörnslutna torget har en stark rumsverkan och ger en påtaglig centrumkänsla. Torgformen är mycket ovanlig i Sverige, förutom Stora torget i Uppsala finns endast ett till exempel på ett hörnslutet torg kvar än idag inom landet, i Piteå.

Under 1600-talet fick Uppsala en framskjuten plats i landet och det kom till uttryck i bebyggelsen som dominerades av det högt belägna renässansslottet och domkyrkan med sina spiror. Tillsammans har dessa byggnader gett Uppsala dess klassiska siluett. Av 1600-talets övriga bebyggelse återstår bl.a. Oxenstiernska huset vid Riddartorget och professor Schefferus biblioteksbyggnad vid S:t Eriks torg.

Under 1600-talet drogs nya spikraka infartsvägar med utgångspunkt i den nya stadsplanen och med hänsyn till Uppsalaåsen och de sedan tidigare etablerade huvudvägarna i Uppland. De vittnar om den betydelse som tillmättes staden under denna tid och kontakterna med bergsbruksområdena i norr och mottagarstäderna i söder. De kilometerlånga och spikraka infartsvägarna har stora miljöskapande värden och är unika för Uppsala, d.v.s. de saknar motstycke i landet.

Trots omfattande citysaneringar under 1950-, 60- och 70-talen finns fortfarande partier av småskalig trähusbebyggelse från 1700-talet kvar, om än delvis ombyggda, främst utmed Övre Slottsgatan, Svartbäcksgatan och Trädgårdsgatan. En enhetlig 1700-talsmiljö återfinns även i Linnéträdgårdens anläggningar.

Uppsala har även ett bebyggelsebestånd som fysiskt illustrerar stadens framväxt utanför rutnätsstaden. I anslutning till den äldre stadskärnan ligger bostadsområden från 1900-talet av plan- och arkitekturhistoriskt intresse, bl.a. flerbostadskomplexen Port Artur från 1904 och Tripolis från 1911–1913, egnahemsbebyggelsen vid Slöjdgatan från 1920-talet, bostadsrättshusen från 1920- och 30-talen utmed Väderkvarnsgatan och Storgatan. Från 1940- och 50-talen kan nämnas Tuna Backar, Sala Backe och Eriksberg samt egnahemsområdena i Svartbäcken. En viktig del i staden är Stadsskogen som från 1930-talet medvetet sparats som ett viktigt rekreativt område för medborgarna.

Den byggda miljön och dess historiska värden är en grundläggande resurs i en långsiktigt hållbar samhällsutveckling och stadsutvecklingen är en av de viktigaste frågorna. Grunden för en plats identitet och särart ligger i dess historia och har stor betydelse för den sociala gemenskapen.

Skyddsinstitut

Miljöbalken

- Riksintresseområde för kulturmiljövården 3 kap.6 § MB
- Naturreservat: Kungsängen, Nantunalund och Stadsskogen
- Natura 2000: Kungsängen
- Biotopskydd för ädellövskog, alléer, vattendrag etc.

Plan och bygglagen

- Bebyggelsen, 8 kap. 13, 14, 17 §§ PBL
- Områdesbestämmelser för Lilla Djurgården

Kulturmiljölagen

- Fornlämningar, 2 kap. KML

(Gamla) Naturvårdslagen

- Landskapsbildsskydd för Kungsängen

Utbredning

Områdets gränser har i jämförelse med ÖP 2010 justerats. Dessutom har kartan kompletterats med särskilt värdefulla siktlinjer mot Domkyrkan, Carolina Rediviva och slottet.

Förutsättningar för bevarande och utveckling samt kommunens bedömning och ställningstagande

Mötet mellan Uppsalaåsen och Fyrisån gav de topografiska förutsättningarna för utveckling av handel och senare religionen, universitetet och kungamakten att etablera sig i området. Domkyrkan invigdes på 1430-talet och några decennier senare inrättades Uppsala universitet som en direkt avknoppning från kyrkan och härmed lades grunden för utvecklingen av Uppsala till Sveriges främsta universitets- och kulturstad. Detta är ett koncept som innefattar såväl historisk tid som nutid och framtid och som Uppsala kommun vill värna och utveckla.

I denna ambition ska kommunen arbeta aktivt med att skydda kulturhistoriskt värdefull bebyggelse och aktivt planerande för att till exempel universitetsanknutna institutioner ska kunna få utvecklas för att möta nya krav på verksamheterna och på funktionsdugliga lokaler. Det innebär också ett aktivt planerande för att allt flera människor ska kunna bo, leva och verka i staden.

Behovet av nya bostäder och lokaler för näringslivet är fortsatt stort. Det innebär att staden, liksom tidigare hela tiden kommer att utvecklas och expandera.

Utvecklingen av Södra staden (FÖP-samråd sommar – höst 2015) innebär i flera delar en utmaning för att kvalitativt hantera riksintresset Uppsala stad. En del av riksintresset är institutionernas historiska utveckling från staden söderut mot Ultuna, en utveckling som tillsammans med bostäder planeras fortsätta. Andra delar av riksintresset är Dag Hammarskjölds väg och kronparken Åsen. Den raka vägdragningen kommer att bestå och dess viktiga roll i stads- och landskapsbildningen ytterligare betonas. Ett gestaltungsprogram för Dag Hammarskjölds väg med analys och gestaltungsprinciper ger vägledning.

Däremot kommer delar av den delvis redan bebyggda delen av Kronparken Åsen, nuvarande Ulleråkersområdet, att kraftigt förändras, vilket kommer att påverka riksintresset i denna del. Den nya bebyggelsen planeras dock så att flera bärande historiska sammanhang består. Omvandlingen av Ulleråker till en tätbebyggd stadsdel kommer även att innebära rivning av bygganden som tillhört Ulleråkers sjukhus, samtidigt som andra bevaras och får ny användning. Vidare kan det bli aktuellt att delvis bebygga området nedanför gamla sjukhusbyggnaden "Vingmuttern". Denna bebyggelse ska planeras med hänsyn till platsens symmetri och andra upplevelsevärden med beaktande av Kungsängens naturreservat öster om Fyrisån. I övriga delar av Ulleråker kan bebyggelsen bli högre än vad som är brukligt i Uppsala.

För att klara trafiken och kontakterna med stadsdelarna öster om Fyrisån behövs en kollektivtrafikförbindelse över ån vid Ultuna och vidare mot ett planerat stationsläge vid Bergsbrunna. En sådan kommer till viss del att påverka landskapsrummet som ingår i riksintresset Uppsala stad. Gestaltungsfrågor och tillgänglighetsfrågor blir centrala i ambitionen att upprätthålla landskapets värden.

I länsstyrelsens fördjupade kunskapsunderlag för Uppsala stad lyfts även siktlinjer och stadens siluett fram som en viktig del av riksintresset. Kommunen har gjort försöka att renodla de mest värdefulla och försvarbara siktsektorerna, vilka redovisas på kartan nedan.

Vaksalagatans siktsektor fokuserar på axialiteten mot Stora Torget och vidare västerut med universitetsbiblioteket Carolina Rediviva i fonden. Denna kulturhistoriska kvalitet är ett resultat av 1600-talets stadsplan med sitt centralt belägna torg och de raka infartsvägarna som även drogs ut över kringliggande landsbygd.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Riksintresseområden ska enligt miljöbalken skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada kulturmiljön. Tillskott och förändringar kan göras om kulturmiljövärden beaktas.

Ny bebyggelse ska föregås av en genomarbetad gestaltningsidé

Utveckling och förändring av kulturhistoriskt värdefull bebyggelsemiljö ska utgå från ett kulturhistoriskt underlag.

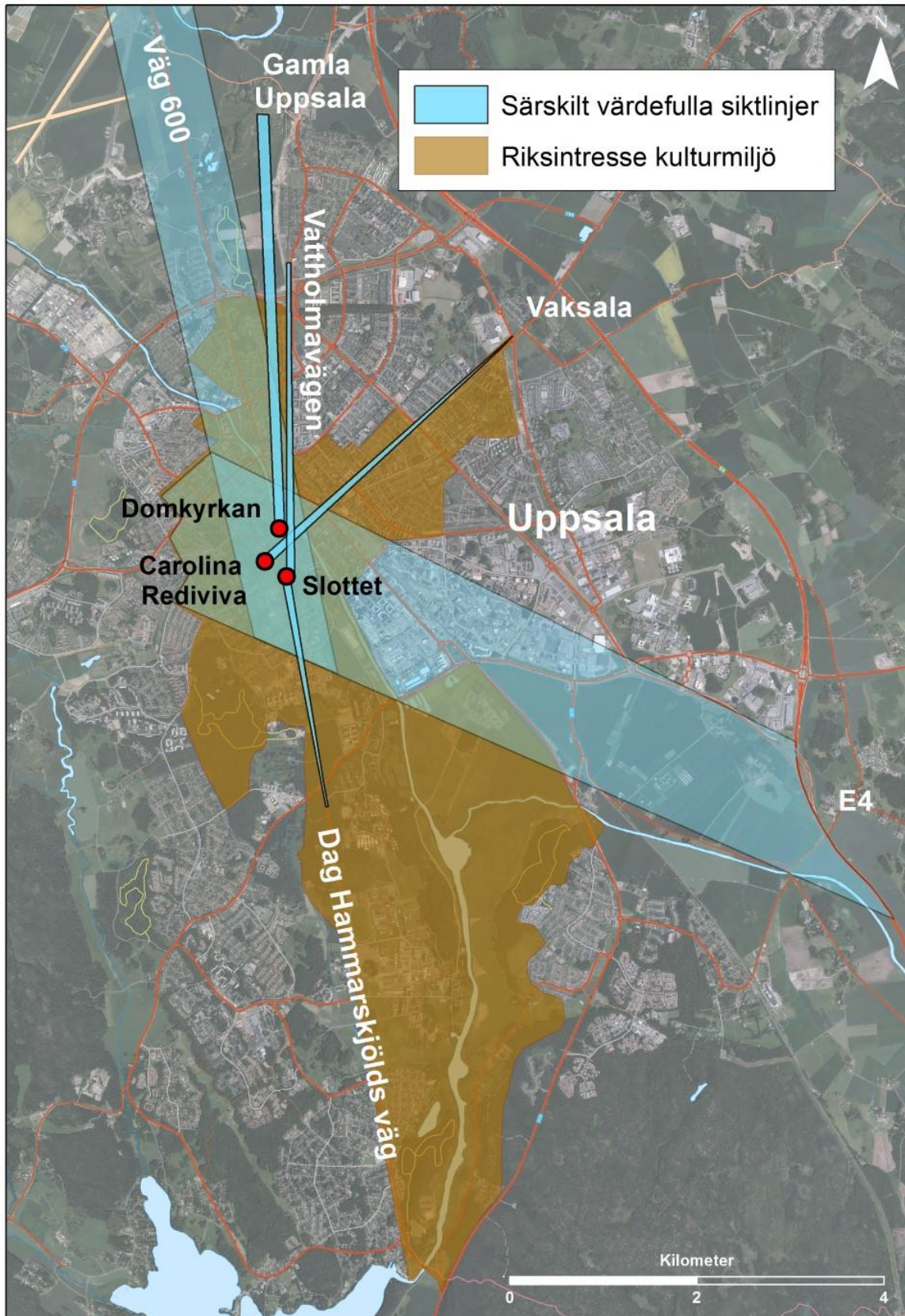
Vid planering av nya, högre hus ska alltid en genomarbetad sikt- och stadsbildsstudie genomföras, där förhållandet mellan nya och befintliga högre byggnader studeras.

För särskilt värdefulla bebyggelsemiljöer, enligt beslut av KF 1988 gäller dessutom följande riktlinjer:

Kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsemiljöer, med tillhörande parker eller enstaka byggnader ska inte förvanskas. Parkernas och torgens kulturhistoriska värde ska respekteras. Byggnader och miljöer av högt industrihistoriskt värde bör bevaras och får inte förvanskas. När det upprättas nya detaljplaner ska kulturhistoriska värden preciseras och skyddas genom Q/q-märkning eller varsamhetsbestämmelser.

Insatser

Kommunen ska aktivt arbeta med att värna och utveckla staden och dess kulturhistoriska värden. Ett nytt kulturmiljöprogram och ett nytt kulturpolitiskt program planeras och kommer att ge vägledning. Dessutom planeras ett arkitekturpolitiskt program där stadens bebyggelseutveckling och stadens arkitekturhistoriska och arkitektoniska värden ska behandlas.

Figur. Riksintresseområde Uppsala stad med särskilt värdefulla siktsektorer markerade.

2.2. Bennebols och Vällnora bruk. C 34

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Motivering

Bruksmiljöer i skogsbygd, som återspeglar ett decentraliserat nyttjande av naturresurserna från 1600-talet till tidigt 1900-tal.

Uttryck för riksintresset

Bennebols masugn och rostugn från mitten av 1800-talet, inspektorsgård med en huvudbyggnad från 1700-talet och flygelbyggander från 1850, f.d. skolhus, ekonomibyggnader och arbetarbostäder. Bruksgård i Vällnora med en enhetlig och välbevarad mangårdsbebyggelse från 1700-talet, arrendatorsbostad från 1870. vitputsade arbetarbostäder, ekonomibyggnader, ruiner efter kolhus, rådstuga mm. Vid Norrsjön ligger brukets klensmedja. Masugn från 1858, stor timmerbyggnad från 1700-talet invid vattenrännan. Fördämningar, slaggvarp m.fl. produktionslämningar.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Dagens landskap, brukande bebyggelsestruktur

Landskapsbild

Skogsbygd, igenvuxen tidigare hävdad mark som skogen återtagit varför bruksmiljöerna idag är tätt omgivna av skog.

Brukande

Bruksmiljöerna nyttjas främst för museal verksamhet, kulturturism, guidade turer men även som bostadsmiljöer för både fritids- och permanentboende. Det finns goda möjligheter till friluftsliv, fiske och jakt. Upplandsleden passerar genom Bennebols bruk, och inte långt från Bennebol ligger Fyrväpplingens fiskeområde och dess campingplats. Strax utanför Vällnora bruk finns en skyltad väg till fornborgen och många naturområden intill bruket. Skogsbruk.

Bebyggelsestruktur

Bennebols bruk

I Bennebol är de flesta husen tillkomna i samband med en högkonjunktur efter 1800-talets mitt. I industriområdet står de restaurerade byggnaderna kvar, masugnen från 1856-57 (vars äldsta delar är från 1737) och rostugnen från 1877. Masugnen och rostugnen restaurerades på 1970-talet. Ytterligare restaureringar gjordes på 1990-talet. Strax intill ligger den lilla inspektorsgården med en huvudbyggnad från 1700-talet och två flygelbyggnader från mitten av 1800-talet (den östra flygeln har varit brukskontor). Mitt emot inspektorsbostaden finns ett f.d. skolhus, tidigare masmästarbostad, stall- och logglängor, det gamla kolhusets ruin, klensmedja, labbi (skjul eller liten stuga där arbetarna kunde vila mellan arbetspassen), magasin och linbastu. Uppe i backen ligger tre bruksarbetarlängor med uthus, vedbodrar och ladugårdslängor.

Vällnora bruk

I Vällnora är miljön likartad, med några vitputsade arbetarbostäder, en liten inspektorsgård samt en ståtlig masugn omgiven av ruiner efter kolhus och rådstuga m.m. Vid Norrsjön ligger även brukets klensmedja. Den välbevarade masugnen vid Vällnora bruk uppfördes 1858. Invid masugnen ligger det f.d. labbit, även det från 1700-talet. Från samma tid är även den stora timmerbyggnaden som står invid vattenrännan från masugnen och som sannolikt är en f.d. kvarn. Den gamla bruksgården har en enhetlig välbevarad mangårdsbebyggelse från 1700-talets förra hälft. Vid bruksgatan ligger en rad med bruksarbetarbostäder med tillhörande uthus, samtliga uppförda under 1800-talets förra hälft. Längst ner på samma gata ligger arrendatorsbostaden från 1870.

Historiska skikt

Järnålder/folkvandringstid

Fornborg

1500-talet

Bennebol omtalas i skrift för första gången. Den första namngivna ägaren till Bennebol, Görvel Fadersdotter Sparre (en av dåtidens rikaste kvinnor) äger gården och de stora skogarna fram till 1602 då gården dras in till Kronan.

1600-talet

Stormaktsidens behov av järn ger upphov till bruken. Bennebols bruk anläggs 1676 när riksamiral Gustaf Otto Stenbock köper gården och införlivar den med Hargs bruk. Masugnen anlades 1680 och Bennebol blev masugnsbruk till Hargs bruk. Malmen hämtades från Dannemora gruvorna och transporterades vintertid med hästforor till Bennebol där den rostades och smältes till tackjärn. Tackjärnet forslades sommartid med båt via sjöar och åar till Hargs bruk där det bearbetades till stångjärn. Efter smältningen fraktades sedan det erhållna järnet till bruket i Harg för vidare bearbetning. Stenbock önskade en skogsgård till både Dannemora och Harg. Vattenkraft erhöles genom uppdamning av Rörnsjöns utflöde i Norrsjön. Vällnora anläggs 1684 av Jakob Leijel under namnet Åsby bruk.

1700- och 1800-talen

Bruksverksamheten utvecklas, en högkonjunktur vid mitten av 1800-talet och sedan nedläggning vid slutet av 1800-talet. Vällnora bruk med både masugn och hammarsmedja säljs till Jean Jacques De Geer på Gimo bruk 1733, som redan 1735 lade ner smidet. Efter 1744 då masugnen övertogs av Rånäs bruk fungerade Vällnora huvudsakligen som tackjärnsleverantör till detta bruk. Bennebols bruk var i produktion fram till 1884 och i Vällnora upphörde driften 1890. Invånarna i området kom därefter vara sysselsatta med jord- och skogsbruk.

Historiska näringar, kommunikation, visuella/historiska samband

Bruksverksamhet, småskalig järnhantering, skogsbruk och jordbruk.

De goda transport- och vattenkommunikationerna var avgörande för de båda brukens anläggande. Viktiga vintervägar till Dannemora och Harg via sjösystem.

Bruken ligger isolerade i den sjörika skogsbygden på gränsen mellan Bladåkers och Knutby socknar. De bägge bruken anlades under 1600-talets senare del och representerar den tidens strävan till decentralisering av järnhanterings olika komponenter. Den malm som nyttjades togs från Dannemora gruvor. Anläggandet av de båda bruken berodde på tillgången på skog och goda vattenkommunikationer samt vattenkraft (i Bennebol fallet i Rörnsjön mellan Rörnsjön och Norrsjön).

Kulturhistoriskt värde

Bruksmiljöerna i Bennebol och Vällnora visar på ett tydligt sätt hur masugnar lokaliserades till skogsbygderna för att effektivare utnyttja naturresurserna. De båda bruken anlades i slutet av 1600-talet som ett led att decentralisera järnhanteringen. Fornlämningarna inom bruksmiljöerna och dagens bruksmiljöer illustrerar vikten av tillgång på skog, vattenkraft och goda kommunikationer som avgörande faktorer för etablering. Den välbevarade industri- och bostadsbyggelsen visar på hur bruksverksamheten var uppbyggd. Bruksmiljöerna har sitt ursprung i 1600-talet, men de flesta byggnaderna är goda exempel på industri- och bostadsbebyggelse från 1700- och framför allt från 1800-talet. Masugnen i Bennebol är en av Upplands bäst bevarade. Både Bennebols och Vällnora bruk har stora pedagogiska värden genom sin industri- och bostadsbebyggelse, slaggstenshögar, dämmen, fornlämningar m.m. som samtliga vittnar om den aktivitet och produktion som en gång fanns på platsen. Båda bruksmiljöerna är relativt lättillgängliga. I Bennebol kan man till och med komma in i några av byggnaderna.

Skyddsinstitut

Miljöbalken

- Riksintresseområde för kulturmiljövården 3 kap.6 § MB
- Riksintresseområde för naturvården, 3 kap.6 § MB; Vällnoraområdet
- Natura 2000, 4 kap. 8 § MB, 2 st.
- Naturreservat; Hästhagen-Kilholmens naturreservat, Dammens naturreservat

- Biotopskydd för ädellövskog, alléer, vattendrag etc.

Plan och bygglagen

- Bebyggelsen, 8 kap. 13, 14, 17 §§ PBL
- Särskilda områdesbestämmelser Bennebol och Vällnora
- Regionalt intresse kulturmiljövård; U 48, Bennebol och Vällnora – Fornborgar och järnbruksmiljöer

Kulturmiljölagen

- Fornlämningar, 2 kap. KML

Kommunens bedömning och ställningstagande

Området har höga kulturhistoriska värden och är en resurs för rekreation och upplevelser. Förutsätter att historiskt värdefulla strukturer bevaras och värnas från negativ påverkan.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bevarande:

Befintliga värden ska vara utgångspunkt för bevarande och utveckling. Följande element utpekats av länsstyrelsen som värdebärande/värdekärnor.

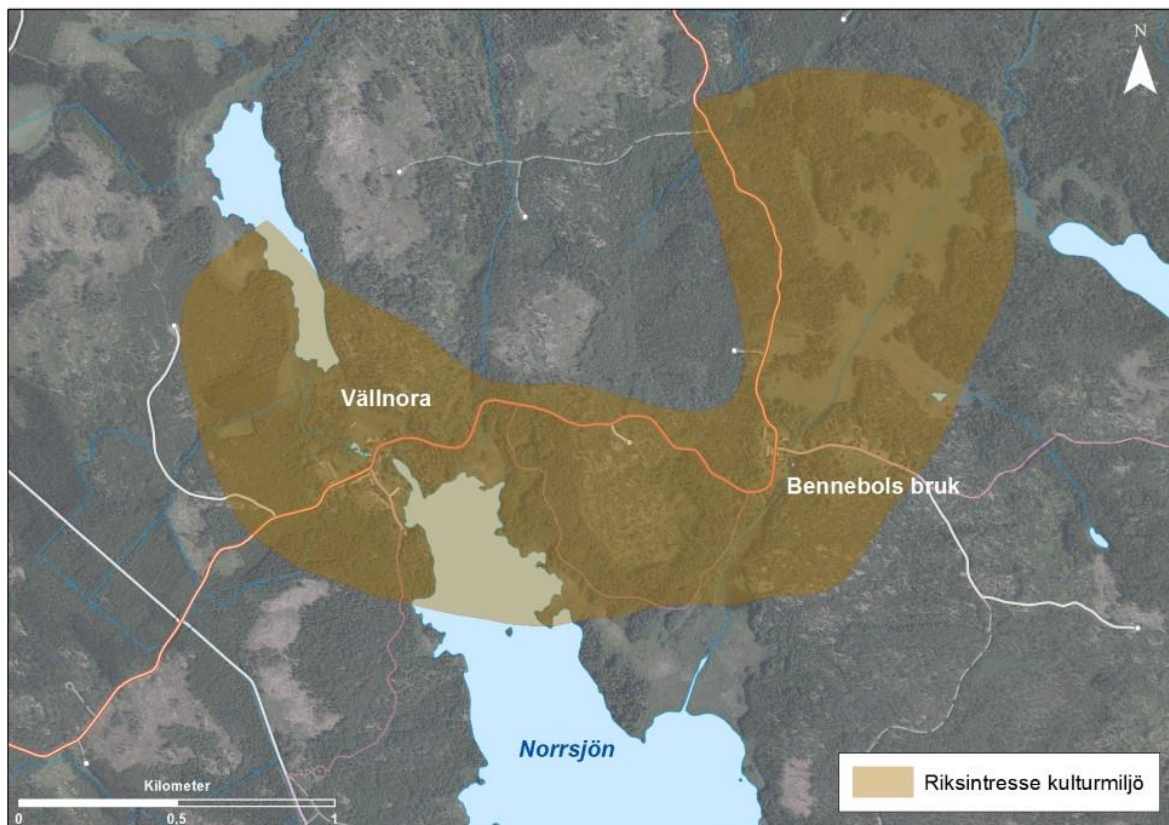
- Bruksmiljöerna i Bennebol och Vällnora, industri- och övriga bruksbyggnader
- Ruiner och fornlämningar som är knutna till järnbruksverksamheten som t.ex. masugnar, fördämningar och slagghvarp.
- Vattendrag och fördämningar knutna till bruksverksamheten

Utveckling:

Utgångspunkt ska vara strukturernas värde som förmedlare av angelägna och betydelsefulla berättelser, det vill säga historiska epoker eller förhållanden, som är speciellt tydliga eller laddade i området.

- Fornlämningar ska bevaras enligt 2 kap KML.
- Det bör vara möjligt att besöka, uppleva och förstå bruksmiljöerna och fornlämningarna.
- Viktiga kulturhistoriska lämningar som slaggstenshögar, dämmen m.m. bör bevaras.
- Bruksmiljöernas byggnader och miljöer bör underhållas och bevaras på sådant sätt att dess karaktär inte förvanskas.
- Vattendragen som var viktiga förutsättningar för delar i framställningen och hanteringen vid bruken bör respekteras.

Se även områdesbestämmelser för Bennebols och Vällnora bruk.

Figur. Riksintresseområde Bennebols och Vällnora bruk.

2.3. Bladåkers centralbygd. C 32

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Motivering

Herrgårdslandskap med anor från medeltiden men i huvudsak präglat under 1600-talet, som tydligt visar hur en medeltida bygd förändrats genom säteribildningar.

Uttryck för riksintresset

Ett större äldre järnåldersgravfält och flera yngre järnåldersgravfält, de senare intill avhysta bytomter, rester av en tidigmedeltida befäst gård vid Norrgarn, medeltida kyrka och sockencentrum, Norrgarns och Rungarns herrgårdar med 1700- och 1800-talsbebyggelse och herrgårdslandskap.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Dagens landskap, brukande och bebyggelsestruktur

Bladåkers centralbygd utgörs av en sluten fornlämningsrik dalgång mellan Olandsån i norr och sjön Söder-Ginningen i söder. Den smala och flacka dalgången är i sin helhet uppodlad. Kulturlandskapet och bebyggelsen domineras av kyrkan och de stora gårdarna Norrgarn och Rungarn, till vilka leder långa alléer. I områdets södra del kring Rungarn bryts slättkaraktären av glest ekbevuxna och betade moränkullar, på vilka flera stora gravfält ligger. Längs dalgångens östra sida slingrar sig den gamla landsvägen. Bladåkers kyrka ligger på en svag förhöjning i den flacka dalgången. Fram till herrgårdarna leder långa alléer. Från Knutbyvägen leder en lång, rak allé fram till Rungarns gård, belägen på en svag åshöjd, omgiven av ett lummigt herrgårdslandskap. Dalgången öster om gården

upptas av öppna åkermarker, delvis uppsplittrade av större och mindre skogsbackar och hagmarker. Skogsbryn och hagar är bevuxna med ädellövskog. Området avgränsas mot väster av barrskog och mot söder övergår området i de omväxlande strandpartierna kring Söder-Ginningen. I den nordvästra viken ligger sjöns avlopp mot Norr-Ginningen. Kring Rungarns gård finns ett stort antal fornlämningar som i huvudsak utgörs av omfattande järnåldersgravfält. Dessa är belägna i de mer höglänta skogsbackarna och hagmarkerna i söder och i norr om gårdsbebyggelsen.

Gravfälten har utgjort bygravfält till den numera försvunna byn Rungarn, som under 1600-talet inlemmades i säteribildningen. De närmaste omgivningarna präglas av ädellövsrika backar. Norrgarns gård ligger vid sjön Norr-Ginningens östra strand och omges av ett karaktäristiskt herrgårdslandskap. Från Bladåkers kyrka sträcker sig en lång, delvis ädellövskantad väg fram till gården. Till en början löper vägen genom täta barrskogsmarker. Närmare gården övergår skogen i ett öppet odlingslandskap som sträcker sig ned mot Norr-Ginningens stränder. Norr om gården är odlingslandskapet mer småbrutet med ädellövträdsbevuxna moränkullar och beteshagar. Ett rikt inslag av ek och hassel finns inom området. Omgivningarna närmast gården utgörs av ett lummigt parklandskap med gamla ädla lövträd. I skogskanten längs dalgångens östra sida, mellan Ola och Bladåkers byar, slingrar den gamla landsvägen fram i sin ursprungliga sträckning. Av de ursprungliga byarna i området återstår idag Bladåkers by, Ignesta och Ola. Ola by har varit den största byn i socknen och har än idag ett stort byggnadsbestånd. Efter en brand 1840 fick byn sin nuvarande glesa struktur med hus och gårdar spridda utmed Gimovägen och utmed den vägslinga som löper öster om bykärnan. Strax efter branden färdigställdes laga skiftet som påbörjats året innan. Ett flertal av gårdarna flyttades ut från den gamla bytomten. På en svag förhöjning mitt i dalgången ligger Bladåkers kyrka.

Dagens brukande är jordbruk- och skogsbruk, bostäder, rekreation och friluftsliv. Kyrka och kyrkomiljö är alltjämt i bruk.

Bebyggelsen domineras av Bladåkers kyrka, den omgivande kyrkbyn samt de stora gårdarna Norrgarn och Rungarn. I skogområdena kring de båda stora gårdarna ligger spridda f.d. arbetarbostäder och dagsverkstorp.

Bladåkers kyrka och kyrkby

Kyrkan är belägen mitt i den flacka dalgången på en svag förhöjning. Kyrkan antas ha föregåtts av en äldre träkyrka på samma plats. Den nuvarande kyrkan är byggd under senmedeltiden, vid slutet av 1400-talet eller vid början av 1500-talet. Den är uppförd som en rektangulär salkyrka med skalmurar i gråsten med inslag av tegel i gavelröstena. Sakristian i norr har ansetts vara äldre och tros ha hört till den äldre träkyrkan. Vapenhuset i söder är byggt strax efter kyrkan uppförande, vid början av 1500-talet. Kyrkan omges av en, delvis bevarad, medeltida bogårdsmur. Den medeltida stigluckan är bevarad i den norra längan. Kyrkogården är försedd med en trädkran av lövträd. Öster om kyrkogården står klockstapeln och i närheten ligger ett flertal välbevarade äldre byggnader, bl.a. två f.d. skolhus, av vilka det äldsta byggdes och användes som sockenstuga fram till 1800-talets mitt. Huset härrör troligen från 1800-talets första hälft men har genomgått ombyggnationer, då det senare inreddes till skolhus. Den faluröda tvåvåningsbyggnaden har höga fönster på övervåningen där skolsalen låg, medan bottenvåningen var lärarbostad. Skolhuset blev sedermera bespisning och gymnastiklokal, då ett nytt skolhus och en ny lärarbostad tillkom på 1930-talet. Både skolhuset från 1931 och lärarbostaden från 1934 har väl bibehållna, tidstypiska exteriörer med faluröda, locklistpanelade fasader. Kring skolgården grupperar sig ytterligare byggnader och bland dem märks främst en typisk uthuslänga och en källarbod. Undervisningen i skolan lades ned i början av 1970-talet. Av den äldre bebyggelsen i Bladåkers by återstår bl.a. på gården Kullen, ett välbevarat bostadshus med femdelad plan från mitten av 1800-talet som flankeras av en timrad dubbelbod från 1700-talet. Miljön runt kyrkan bildar ett väl sammanhållet sockencentrum, mitt i den utpräglade jordbruksbygden.

Norrgarn

Vid mitten av 1400-talet omnämns Norrgarn som sätesgård för väpnaren Gregers Nilsson. På en udde som kallas Husholmen vid sjön Norr-Ginningen finns rester av medeltida husgrunder och terrasser, vilka kan vara resterna av den medeltida sätesgården Norrgarn. Efter skiftande öden kommer egendomen på 1670-talet i Aron Mörners ägo och han lät återupprätta säteriet då "de gamla små herrbyggningar", som fanns där var alldeles förfallna. Under 1690-talet övergick godset i släkten Wattrans ägo. Under Johan Wattrans tid, i början av 1700-talet, lade säteriet samtliga hemman inom Norrgarns by under sig. Den nuvarande huvudbyggnaden lät brukspatronen C. A. F Reuterskiöld uppföra 1874. Fram till gården sträcker sig en allé. Den nuvarande huvudbyggnaden uppfördes 1874 i senklassicistisk stil med flackt, valmat och falsplåtklätt tak. De envåninga flyglarna på vardera sidan tillkom 1890. I anslutning till infartsallén öster om huvudbyggnaden ligger gårdens ekonomibyggnader samt några f.d. arbetarbostäder. På gården finns för övrigt två ålderdomliga timrade magasinbyggnader. Norrgarn är välbevarad herrgårdsmiljö med sen 1800-talskaraktär. Bland gårdens ekonomibyggnader märks ett stall byggt i gråsten, ett stort tvåvånings magasin från 1900-talets början samt två parställda timrade bodar från tidigt 1800-tal. I parken står en lekstuga i schweizerstil byggd 1890.

Rungarn

Från 1400-talet ska gården ha ägts av medlemmar ur Banérsläkten, bl.a. Knut Eskilsson Banér, ett av offren för Stockholms blodbad. Egendomen var också troligen under 1500-talet i Vasaättens ägo, men vid slutet av 1500-talet kom det genom gifte till Johan Jakob Månesköld, vars ättlingar innehade gården ända till 1696. På 1600-talet fick Rungarn sin nuvarande omfattning då gårdarna Västra Rungarn och Sundsgärdet sammanslogs till ett säteri. År 1717 köptes Rungarn av lagman Carl Wattring som bildade fideikommiss av sina omfattande egendomar med Rungarn som huvudgård. Genom arv kom Rungarn 1827 till familjen Braunerhielm i vars ägo det var fram tills gården såldes till Gimo-Österby 1914 och då fideikommisset upplöstes. Sedan 1960-talet ägs själva herrgården av familjen Littorin. Rungarn har till övervägande del behållit en 1700-talskaraktär. Huvudbyggnaden är uppförd 1747 och är ett tydligt exempel på rokokons byggnadskonst. Det tvåvåninga tegelhuset har ljusa slätputsade fasader med vita lisener och byggnadens mittparti markeras av en frontespis. Taket är valmat och täckt med falsad plåt. Huvudbyggnaden flankeras av två identiska, parställda bostadsflyglar med tegeltäckta, brutna tak och gulputsade fasader. Flygelbyggnaderna är sannolikt samtida med huvudbyggnaden. En vacker, smidd herrgårdsgrind finns vid infarten till parken som omger mangården. På en höjd nordväst om mangården ligger de stora ekonomibyggnaderna från 1800-talets slut. Den faluröda ladugården är uppförd i restimmerkonstruktion medan det vitputsade stallet är byggt i sten. I slutningen strax nedanför ligger två välbevarade magasinsbyggnader från skilda tider. Det stora rödfärgade magasinet här rör från 1800-talets slut och det intilliggande reveterade, vitputsade magasinet med brutet tak är byggt 1821. Från magasinsbyggnaderna slingrar sig en mindre väg fram till en skogsbacke där en stor arbetarbostad står. Det faluröda, locklistpanelade huset, som är ovanligt långsträckt, inrymmer flera bostäder. 1 skogsområdet väster om gården ligger torpet Björklund med en småskalig, faluröd bebyggelse som bevarar en äldre karaktär. Stora alléer leder från landsvägen fram till gården och omgivningen präglas av ett tydligt herrgårdslandskap.

Historiska skikt

Järnålder

Området koloniserades under äldre järnålder. Som belägg för en forntida bebyggelse i området finns ett flertal stora gravfält från äldre och yngre järnålder. Det finns bl.a. invid Hällmyran ett stort gravfält av äldre järnålderskaraktär med ett flertal resta stenar och flera stora gravfält ligger invid Norrgarn och Rungarn som troligtvis hör samman med senare avhysta byar och gårdar.

Medeltid

I början av medeltiden var sannolikt landskapet bondepräglat. Under 1400-talet bildades säterierna Norrgarn och Rungarn. Rungarn omnämns i de historiska källorna 1344 då Uppsala domkyrka byter jord i Rungarn mot jord i Söderby. Från 1400-talet ska gården ha ägts av medlemmar ur Banérsläkten. Vid Norrgarn finns redan under medeltiden en gård, vilken vid mitten av 1400-talet omtalas som sätesgård för Greger Nilsson. På ett bergkrön vid Husholmen finns husruiner som troligen härrör från den medeltida sätesgården. Under senmedeltiden uppförs Bladåkers kyrka, som antas ha föregåtts av en träkyrka på samma plats.

Nyare tid

På 1600-talet får Rungarn sin nuvarande omfattning. Norrgarn vid Ginningen förekommer som adligt gods 1560, och har på 1600-talet tillhört släkterna Ulfsparre, Bonde och Mörner. Norrgarn bildades som en storgård i början av 1700-talet, då säteriet lade samtliga hemman inom Norrgarns by under sig. I samband med detta försvann hela den äldre bondebebyggelsen. De mindre enheterna lades samman med sätesgårdarna och stordriften kom från den tiden att präglade landskapet.

Kunskap om befintliga värden är en förutsättning för bevarande och utveckling. Saknas underlag som preciserar och värderar historiskt värdefulla strukturer. Utgångspunkt för framtida bevarande och utveckling bör vara strukturerens värde som förmedlare av angelägna och betydelsefulla berättelser, dvs historiska epoker eller förhållanden, som är speciellt tydliga eller laddade i riksintresseområdet.

Historiska näringar, kommunikation, visuella/historiska samband

Jordbruk, skogsbruk är bygdens historiska näringar. Det är en sluten dalgångsbygd på vars östra sida slingrar sig den gamla landsvägen. Vägsträckningen kan sannolikt föras tillbaks till järnåldern, vilket indikeras av fornlämningsbilderna.

Detta är adels/högreståndens och dess underlydande med säterier och kyrka med sockencentrum.

Fornlämningarna berättar om hur landskapet koloniserades. Fornlämningsskildringen runt Rungarn präglas helt av stora gravfält, belägna i de mer höglänta skogspartierna och hagmarkerna i söder, väster och norr om gårdsbebyggelsen. Den flacka och smala dalgången är i sin helhet uppodlad och omges av skog. De stora gårdarna Norrgarn och Rungarn omges av karaktäristiska herrgårdslandskap. Bladåkers kyrka med den omgivande kyrkbyn ligger belägen på en flack moränhöjd mitt i det utpräglade jordbrukslandskapet.

Kulturhistoriskt värde

Fornlämningarna berättar om hur landskapet koloniserades. Fornlämningsskildringen runt Rungarn präglas helt av stora gravfält, belägna i de mer höglänta skogspartierna och hagmarkerna i söder, väster och norr om gårdsbebyggelsen. Den starka koncentrationen av fornlämningar vittnar om att det redan under järnåldern fanns en etablerad bosättning invid Söder-Giningens vattendrag.

Bladåkers kyrka har i hög grad behållit sin ursprungliga karaktär från byggnadstiden omkring 1500. Kyrkan har aldrig genomgått några stora om- eller tillbyggnader vilket ger byggnaden ett stort byggnadshistoriskt värde. Kyrkogården har bevarat en medeltida stiglucka i norra muren som är av stor betydelse för upplevelsen av kyrkomiljön. Bladåkers kyrkby med sin medeltida kyrka och omkringliggande bebyggelse visar hur ett sockencentrum är uppbyggt, samt utgör en intressant skolmiljö med välbevarade skolhus från skilda tider.

Herrgårdslandskapet med Norrgarns och Rungarns gårdar med underliggande torp och avhysta gårdar berättar om hur landskapet genom säteribildningen under medeltid och 1600-tal helt ändrat karaktär. Rungarns huvudbyggnad är äldst och har bibehållit den äldsta karaktären, utgör idag ett välbevarat exempel på rokokotidens byggnadsideal. Rungarns gård är av stort kulturhistoriskt intresse med sin välbevarade huvudbyggnad med tillhörande flyglar från 1700-talets första hälft och för att den för trakten, genom tiderna, så betydelsefulla storgården ännu i sin helhet bevarar en mycket typisk herrgårdsanläggning med alla de inslag som karaktäriserar en herrgårdsmiljö. Norrgarns gård med sin herrgårdsmiljö bevarar en sen 1800-talskaraktär. Den välbevarade huvudbyggnaden med sitt strandnära läge och den övriga för storgårdar så karaktäristiska bebyggelsen, med storskaliga ekonomibyggnader, arbetarbostäder och kringliggande torp, bildar tillsammans en kulturhistoriskt intressant bebyggelsemiljö. Båda herrgårdarna omges av lummiga herrgårdslandskap med alléer som leder fram till gårdarna, vilket vittnar om godsens påverkan på det agrara landskapet. Landskapet med kyrkbyn, herrgårdsmiljöerna med de underliggande torpen berättar vidare om bygdens sociala struktur.

Skyddsinstitut

Miljöbalken

- Riksintresseområde för kulturmiljövården, 3 kap. 6 § MB
- Riksintresseområde för naturvården, 3 kap. 6 § MB
- Odlingslandskapets bevarandeområden; Ekeby-Bladåker
- Biotopsskydd för ädellövsskog, alléer, vattendrag etc.
- Landskapsbildsskydd enligt § 19 Naturresurslagen. Även om begreppet inte finns i den nu gällande miljöbalken gäller bestämmelserna fortfarande i de berörda områdena (lag 1998:811 om införande av miljöbalken).
- Bestämmelser om naturminne 7 kap 10§ (den vårbundna eken och Trolltallen)

Plan och bygglagen

- Bebyggelsen, 8 kap. 13, 14, 17 §§ PBL
- Regionalt kulturmiljöområde, U 45 Bennebol och Vällnora
- Områdesbestämmelser Bladåkers kyrkomiljö

Kulturmiljölagen

- Fornlämningar, 2 kap. KML
- Kyrkliga kulturminnen, 4 kap. KML (Bladåkers kyrka)

Kommunens bedömning och ställningstagande

Historiskt värdefulla strukturer bevaras och värnas från negativ påverkan.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bevarande:

Befintliga värden ska vara utgångspunkt för bevarande och utveckling. Följande element utpekats av länsstyrelsen som värdebärande/värdekärnor.

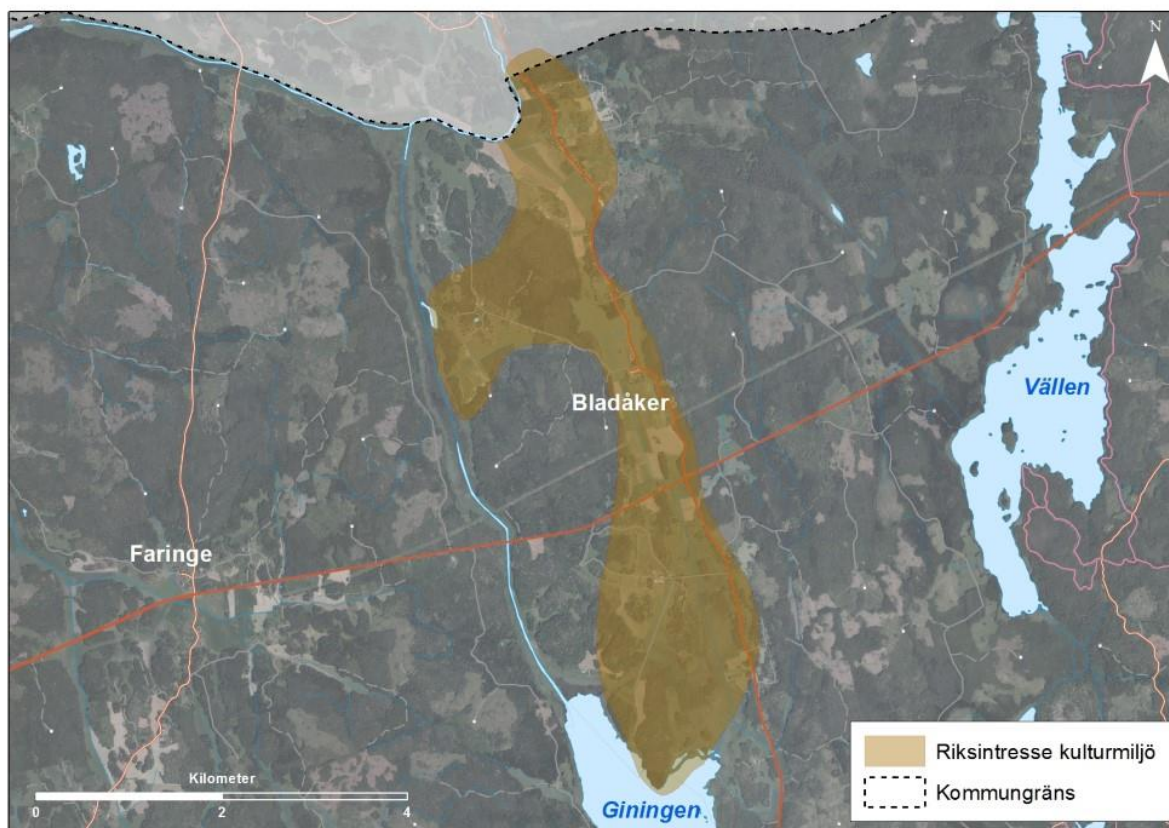
- Fornlämningar bl.a. gravfält och bytomter
- Norrgarns och Rungarns herrgårdsmiljöer med underliggande torp och avhysta gårdar
- Alléer
- Bladåkers medeltida kyrka och kyrkomiljö
- Bladåkers kyrkby med sin karaktär av sockencentrum
- Den slingrande landsvägen genom dalgången i ursprunglig sträckning

Utveckling:

Utgångspunkt ska vara strukturernas värde som förmedlare av angelägna och betydelsefulla berättelser, det vill säga historiska epoker eller förhållanden, som är speciellt tydliga eller laddade i riksintresseområdet.

- Fornlämningar ska skyddas i enlighet med 2 kap KML.
- Fornlämningar bör kunna upplevas i landskapet.
- Kyrka och kyrkomiljö ska skyddas i enlighet med 4 kap KML.
- Kyrkan med omgivande kyrkby mitt i dalgången bör fortsätta ha en dominerande roll i landskapet
- Herrgårdslandskapen med tillhörande byggnader, alléer och parkanläggningar bör bevaras och vårdas.
- Den öppna anblicken mot kyrkan och kyrkbyn bör respekteras.
- Den gamla landsvägens sträckning genom dalgången bör respekteras.

Se även områdesbestämmelser för Bladåkers kyrkomiljö.

Figur. Riksintresseområde Bladåkers centralbygd

2.4. Bladåkers skogsbygd C33

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Motivering

Avgränsad fornlämningsmiljö från bronsåldern som speglar bosättningsmönster och en sluten bygd under en mycket begränsad period, belägen invid ett sund som var en viktig farled och en passage mellan två fjärdar under mellersta och yngre bronsålder.

Uttryck för riksintresset

Minst fyra grav- och boplatser som omfattar rösen, stensättningar, skärvstenshögar och röjningsröseområden. Bosättningsområden i strandnära läge runt en forntida vattenfarled med rösen placerade så att de vänder sig ut mot leden.

Minst fyra torpmiljöer, övergivna, några med flera bostadshus, daterade till minst 1700-talet. Torpen illustrerar en nykolonisation av utmarksområden som var bebodda under bronsålder.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Dagens landskap, brukande och bebyggelsestruktur

Området omfattar moränbunden skogsmark med trånga sprickdalar i nordnordväst-sydsydostlig riktning med kärr och mossmark. Skogsmark med skogsbilvägar kännetecknar landskapsbilden och dagens brukande.

Historiska skikt

Bronsålder

Bronsåldersmiljö som växte fram när landhöjningen skapade ett sund och ett strategiskt läge mellan två fjärdar under mellersta bronsålder. Vid Kristi födelse hade området blivit ett perifert utmarksområde.

I området finns minst fyra väl avgränsade boplatssområden med gravfält, rösen, stensättningar och skärvstenshögar som speglar bosättningsmönster och en sluten bygd under en mycket begränsad period. Bosättningarna låg under denna tid i strandnära läge.

Historisk tid

Nykolonisation genom en rad torpmiljöer under 1600-1800-talen. I flera fall sker uppodlingen på marker som troligen odlades under bronsålder. Odlingsrösen förekommer i ungefär samma områden som bronsålderns gravar. Spår efter torpbebyggelse finns vid Nyborg, Svanhus, Fäbrotorp, Hägnaden, Trottsjötorp samt vid ytterligare platser vilka inte kunnat beläggas i kartmaterialet. Miljöerna vid Svanhus och Fäbrotorp är intressanta och spännande genom sina tydliga lämningar. All bebyggelse är idag försvunnen och området präglas av igenväxning och återbeskogning.

1900-talet

Torpen Nyborg, Hägnaden och Fäbrotorp brukades och var bebyggda in på 1950-talet, enligt Ekonomiska kartan från 1950-talet.

Historiska näringar, kommunikation och visuella/historiska samband

Bronsåldersmiljön har samband med en period då landhöjningen innebar att området utgjorde en passage från en fjärd till en annan. Området hade vid denna tid ett strategiskt läge. Man kan se hur områdets största rösen vänder sig ut mot den forna farleden.

I området finns även yngre lämningar av nykolonisation från 1500-talet och framåt där man återvänt till bronsålderns bosättningsområden. Här finner man bronsåldersrösen och röjningsrösen parallellt med varandra från såväl bronsålder som historisk tid.

Kulturhistoriska värden

Bronsåldersmiljö som speglar bosättningar under en avgränsad förhistorisk period då det genom landhöjningen växte fram ett strategiskt sund mellan två fjärdar under mellersta bronsålder. Vid Kristi födelse hade området blivit ett perifert utmarksområde.

I området finns minst fyra väl sammansatta boplatssområden med gravfält, rösen, stensättningar, skärvstenshögar och röjningsröseområden som speglar bosättningsmönster och en sluten bygd under en mycket begränsad period. Miljöns avgränsning i tid och geografiskt ger goda förutsättningar för att studera en sammanhållen och sannolikt välbevarad bronsåldersbygd.

Varierade fornlämningar som tillsammans visar hur flera bronsåldersmiljöer bildade en bygd omkring 1000 f.Kr. – till stora delar igenväxta - men som genom uppröjning skulle ha stora upplevelsevärden.

Områdets största rösen vänder sig ut mot Svanhuskärret som var en viktig vattenfarled under den tid denna bronsåldersbygd blomstrade. Genom sin placering i den idag otillgängliga skogsmarken kan de ses som en påminnelse om ett forntida havslandskap.

I området är det möjligt att följa nykolonisationen av torp under 1600-talet till 1800-talet i områden som tidigare utgjorde bronsålderns boplatser. Torpexpansionen visar på en omfattande nyodling under en begränsad tidsperiod som idag är helt igenlagd.

I området finns ett stort antal husgrunder som kan bidra med kunskap om torpmiljöernas framväxt och utveckling. I området finns flera områden med fossil åker, delvis odlade under 1800-talet.

Området utgör ett tydligt exempel på en miljö som först koloniserats under bronsålder och överges inom kanske 500 år för att på 1600-1800-talen dra till sig en nykolonisation av torp.

Skyddsinstitut

Miljöbalken

- Riksintresse för kulturmiljövården 3 kap. 6§

Plan och bygglagen

- Bebyggelsen, 8 kap. 13, 14, 17 §§ PBL
- Regionalt kulturmiljöområde, U 46 Bladåkers skogsbygd

Kulturmiljölagen

- Fornlämningar, 2 kap. KML

Kommunens bedömning och ställningstagande

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bevarande:

Kunskap om befintliga värden är en förutsättning för bevarande och utveckling. Utgångspunkt för framtida bevarande och utveckling bör vara strukturernas värde som förmedlare av angelägna och betydelsefulla berättelser, d v s historiska epoker eller förhållanden, som är speciellt tydliga eller laddade i riksintresseområdet.

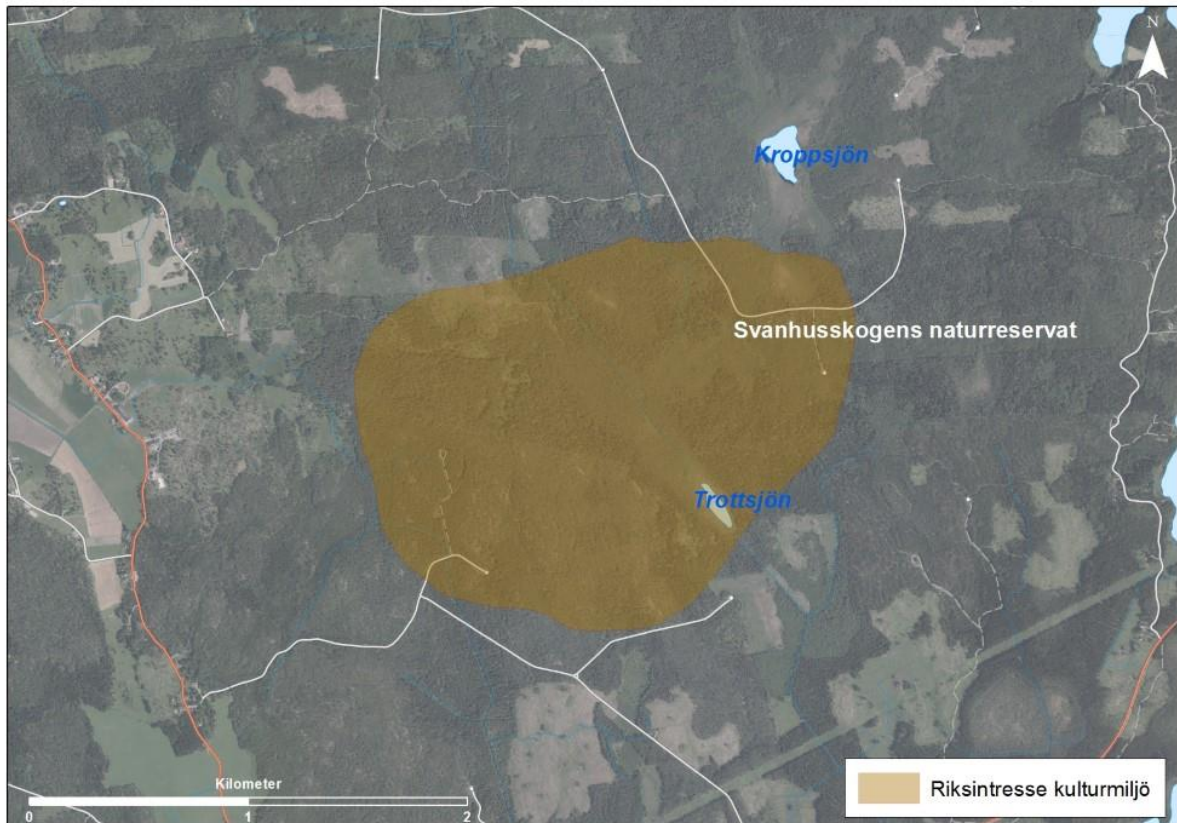
Följande element utpekats av länsstyrelsen som värdebärare/värdekärnor.

- Fyra boplatsemiljöer med gravfält, rösen, stensättningar och skärvstenshögar som tillsammans speglar en i tid och rum avgränsad bronsåldersbygd.
- Svanhuskärret som illustrerar en strategiskt belägen vattenfarled under bronsålder som gett upphov till bosättningarna.
- Åtta övergivna torpmiljöer som berättar om nykolonisation i bronsålderns bosättningsmiljöer. De berättar om torpexpansionen under 1600-1800-talen och de obesuttnas villkor i skogsmarkens marginalområden.

Utveckling:

Utgångspunkt ska vara strukturernas värde som förmedlare av angelägna och betydelsefulla berättelser, det vill säga historiska epoker eller förhållanden, som är speciellt tydliga eller laddade i riksintresseområdet.

- Fornlämningarnas miljöerna, fornlämningar och området mellan dessa, bevaras enligt 2 kap. KML.
- Fornlämningarna ska betraktas som sammanhållna boplatsoområden.
- Skogsbruket i området ska ta hänsyn till fornlämningarnas miljöerna.
- Torpmiljöerna med deras många husgrunder och tillhörande odlingsspår bör bevaras och kunna fortsätta att upplevas.

Figur. Riksintresseområde Bladåkers skogsbygd

2.5. Bälinge mossar. C28

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Motivering

A. En väl sammanhållen miljö med stort antal boplatser från yngre stenålder, ca 3500-3000 f.Kr, belägna invid dåtidens havsfjärd. (Fornlämningsområde)

B. Utdikningsföretag som speglar en agrarhistorisk epok med utveckling av nya tekniker och idéer under 1800- och 1900-talet.

Uttryck för riksintresset

A. Boplatserna och deras lägen i övergången mellan skogbevuxen moränmark och odlad mark. De visuella sambanden mellan boplatserna.

B. Utdikade mossmarker, avvattningskanaler, diken, raka vägsträckningar på upplyfta vägbankar med långa utblickar över det utdikade landskapet och solitära ängslador, stenvälsbroar, och minnesstenar.

I området ingår även:

Odlingslandskap med gravfält av olika typer som avspeglar bebyggelseutvecklingen från yngre bronsålder till yngre järnålder, flera välbevarade bymiljöer bl a Hammarby samt vid laga skifte utflyttade gårdar med tidstypisk bebyggelse. Forsby snickerifabrik från 1914.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Dagens landskap, brukande och bebyggelsestruktur

Området har karaktär av en flack dal med Björklingeån i dalens botten. Den består idag av öppen åkermark medan de omgivande höjderna är skogbevuxna. Genom området leder en rak väg som ligger upplyft på en bank ovan den utdikade mossmarken. Vägen kantas av breda kanaler. Merparten av de dikeskantade åkertegarna ligger i vall, är hägnade och betas, några ligger i träda. En del åkermark i öster odlas. I anslutning till vägen ligger lador från 1900-talets första hälft. En del av ladorna ligger ute på odlingsstyckena, oftast i anslutning till ett impediment eller invid ett dike eller fastighetsgränsen. Merparten av ladorna är i förfallet skick, några är omkullfallna. Runt den utdikade mossmarken möter mörka granskogar. I kanten av de uppodlade mossarna anas några enstaka små gårdar. I väster, vid Oxsätra går en höjdrygg i nord-sydlig riktning med en vägsträckning utmed höjden. Vid vägen ligger några jordbruk och en rad yngre villor. I öster finns flera låga höjder med jordbruksbebyggelse. Jordbruk karakteriserar dagens brukande.

I området finns fler små bondgårdar runt de uppodlade mossmarkerna. Merparten av dessa har legat här sedan minst mitten av 1800-talet, vilket kan utläsas genom Häradskartan från 1859-63. Flera av gårdarna i området kan antas ha haft en utveckling som gått från fåbod till torp och vid laga skifte har torpet blivit en egen kameral enhet, en gård.

Gårdarna präglas av sen 1800- och tidig 1900-tals bebyggelse och har placerats i ett tidstypiskt läge, ensamt mitt i inägorna.

De uppodlade mossarna präglas av ett stort antal lador. De ligger utmed vägen, invid ägogränser och i brytsonen mellan uppodlad mosse och moränmark. Ladorna är av stor betydelse för landskapsbilden i området. Många är mycket förfallna och flera ligger raserade på marken, andra är på väg att falla omkull. Mitt på Södra Myren ligger en mycket stor ladugård som aldrig tagits i bruk, med murade tegelväggar, fönster och dörröppningar samt ett högt loft under ett sadeltak med tegel. Ladugården har aldrig försetts med fönster eller dörrar. Ladorna på Bälunge mossar riskerar att inom nära framtid vara en försvunnen epok.

Historiska skikt

Stenålder

Trakten kring Bälunge mossar torrlades genom landhöjningen under yngre stenåldern, från ca 3500 till 3000 f. Kr. Från att ha varit en öppen fjärd övergick området successivt till en havsvik och vidare till ett område med grunda sjöar. Vid ca 3000 f. Kr präglades området av flera insjöar och vid Römossen och i öster mötte havet. Utmed kanterna av norra och södra myren ligger närmare ett tiotal kända boplatser. Merparten av boplatserna ligger i anslutning till platser där den forna havsviken smalnat av och där sjöar med tiden snörts av. Dessa platser har haft karaktären av smala sund med närhet till både sötvattens och saltvatten miljöer. De ligger vid Anneberg, Ytterby, Vadsbron, Persbo, Skinnarbacken och Solberga. Boplatserna vid Bälunge mossar har varit strandbundna och ligger på utskjutande uddar, höjder och i flacka sluttningar invid havet på en nivå av ca 40 meter över havet.

Flera boplatser har undersökts arkeologiskt på 1910-, 1920- och 1980-talen. De arkeologiska undersökningarna har resulterat i ett rikt fyndmaterial som omfattar härdar, skörbränd sten och på några ställen har det noterats hyddbottnar. Det har även kommit fram ett ovanligt rikt benmaterial med ben från människa, nöt, tamfår, älg, svin, brunbjörn, hund, vikaresäl, bäver, storskrake, knipa, gräsand, sångsvan, gädda och abborre. En särställning intar det stora antalet keramikskärvor, som visar att boplatserna hört till den gropkeramiska kulturen. Vid Vadsbron II påträffades närmare 54000 krukskärvor efter gropkeramiska kärl. Vid Anneberg, den boplatserna som ligger längst västerut, har keramiken visat att boplatserna bör kategoriseras som en trättbägarboplatser. Boplatserna visar att området har varit mycket attraktivt för bosättningar under denna tid.

Bronsålder - Järnålder

Under bronsålder och järnålder sker en förskjutning i bosättningsmönstret österut mot Björklinge. Under bronsålder förefaller området runt Bälunge mossar ha varit en avlägsen utmark.

Under järnålder finns det några mindre bosättningar i området. Vid Broddbo och Ytterbyn ligger det två mindre gravfält om ca 10 gravar vardera vilka troligen bör dateras till yngre järnålder. Mitt i gravfältet vid Broddbo står en runsten. Gravfältet och runstenen kan ses som indikationer på en färdväg under vikingatid. I samband med

uppodling vid Svarvarbo kom det fram ett träåder som hör hemma i yngre järnålder. Fyndet är unikt genom att det är ett av två träåder från denna tid i Sverige.

Medeltid

Området runt Bälunge mossar präglas av ortnamn av yngre karaktär bl.a. –sätra och –bonamn, som anger att de tillkommit under medeltid och efterreformatorisk tid. En del platser har nyttjats som fåbodrar i äldre tid av Bälungeborna. En del av dessa har permanentats och utvecklats till torp.

1700-, 1800- och 1900-talen

Bälunge mossar utgjorde mossmark fram till 1800-talet. Runt mossarna, i den skiftade skogen låg det enstaka torp, flera med namn som anspelar på deras läge invid myrmarken. Dessa finns med på Häradskartan från slutet av 1850-talet, t.ex. Myrby och Myrtorp. I spåren av storskiftet av Häradsallmanningen 1760, kom det dikeslängder som angav att någon form av utdikning påbörjats i området. Merparten av den skiftade skogen var dock obebyggd och mossarna hade ännu inte skiftats.

Fram till 1860-talet var Bälunge mossar Upplands tredje största våtmarksområde. Stora delar var fuktiga ängsmarker som slogs med lie på sommaren. Utdikningen påbörjades 1904 och tog fyra år. Det var ett av de största dikningsföretagen i Sverige. Redan 1916 var huvuddelen av de tidigare våtmarkerna omvandlade till åker. Mellan åren 1917-22 byggdes det en väg genom området som kantas av djupa kanaler. Utmed vägen finns tre minnesstenar som berättar om torrläggningen av mossarna och vägbygget. Bälunge mossar förblev till stor del mosse då jordmånen var för dålig att odla.

Efter utdikningen har markerna använts som slåttermark av slättbygdens gårdar. Området har präglats av ett stort antal markägare, där varje ägare haft ett skifte och en lada för förvaring av höet. De forna mossmarkerna omvandlades till ett område präglat av ängslador och breda, raka, öppna diken. I området finns även minnesstenar över utdikningsföretaget och flera stenalvsbroar som ingår i det vägnät som nyanlades vid denna tid.

Historiska näringar, kommunikation, makt och samhällsfunktioner

Jordbruk har länge präglat landskapsbilden. Vägen anlades under tidigt 1900-tal efter utdikningarna av mossmarken. I vägsträckningen ingår flera välbevarade stenalvsbroar. Utmed vägen finns flera minnesstenar över utdikningsföretaget. Vägen får sin sträckning som en följd av 1800-talets dikningsföretag.

Stenåldersmiljön har en stark koppling till naturgeografin med boplatser som ligger strax ovan mossmarken på sandiga, grusiga partier. Boplatserna ligger på platser som när de var i bruk låg invid en havsvik, som i grova drag hade sin motsvarighet i mossarnas utbredning.

Den uppodlade mossmarken motsvarar norra och södra myren, åkermarken vid Römossen motsvarar områdena runt mossen. Römossen har inte varit lämplig att odla upp. I Römossen har det istället funnits en torvfabrik.

Kulturhistoriskt värde

Stenåldersmiljön vid Bälunge mossar omfattar en rad boplatser från yngre stenålder som tillsammans erbjuder mycket goda möjligheter att studera en sammanhållen miljö från tiden 3500–3000 före Kristus. Antalet boplatser, deras omfattning tillsammans med ovanligt rika fyndmaterial innebär att området representerar mycket stora vetenskapliga värden.

Miljön har studerats inom ramen för forskningsprojekt vid Arkeologiska institutionen vid Uppsala universitet och bidragit med viktig kunskap och ny förståelse för stenåldersmiljöer i Mellansverige. Stenåldersmiljön vid Bälunge mossar illustrerar ovanligt väl forskningspotentialen i en sammanhållen stenåldersmiljö. Området har varit av stor betydelse inte bara för ny arkeologisk kunskap utan även för landhöjningsstudier. Genom tidigare undersökningar i området finns det goda förutsättningar att fördjupa och utforska området ur nya aspekter.

Områdets boplatser har pedagogiska kvaliteter eftersom det är möjligt att på plats förstå och uppleva boplatsernas lägen i anslutning till den dåtida fjärden, även om den idag speglas genom utdikade mossmarker.

Bälunge mossars utdikningsföretag är ett av de största dikningsföretagen i Sverige och speglar ovanligt väl det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets utveckling av nya tekniker och idéer inom odlingsområdet. Till utdikningsföretaget hör förutom faktiska spår som nya ägoindelningar, åkrar, diken, kanaler, lador och vägar hör

även utveckling av odlingsmetoder och bearbetning av jorden. Till exempel utvecklades en ny kunskap om hur mossmarken skulle odlas och gödslas. Till Bälunge mossars nya odlingsmarker hör även de kringliggande gårdarnas utveckling under tidigt 1900-tal och det ekonomiska uppsving som flera gårdar upplevde. Det fortsatta brukandet av Bälunge mossar under 1900-talet fram till idag berättar om fortsatta förändringar inom det agrara området. Mossodlingarna speglar förändringar och ny agrar teknik inom jordbruket.

Ladorna på Bälunge mossar visar på ängsladors utformning i slutet av 1800-talet och tidigt 1900-tal. De har byggnadshistoriska värden och är av stor betydelse för landskapsbilden.

Bälunge mossar är en särpräglad miljö där man färdas på raka vägsträckningar på upplyfta vägbankar med långa utblickar över det utdikade landskapet med sina solitära ängslador. Merparten av området används idag som betesmark eller ligger i träda. Endast mindre områden används som åkermark, företrädesvis i väster och i öster. Området har stora skönhetsvärden där de kvarvarande ängsladorna utgör viktiga blickfång och bidrar till upplevelsen och förståelsen av områdets identitet.

Skyddsinstitut

Miljöbalken

- Riksintresseområde för kulturmiljövården 3kap. 6§ MB
- Biotopskydd för ädellövskog, alléer, vattendrag

Plan och bygglagen

- Bebyggelsen, 8 kap. 13, 14, 17 §§
- Regionalt kulturmiljövårdsområde, U 4 Bälunge mossar

Kulturmiljölagen

- Kap 2 Fornminnen

Utbredning

Områdets gränsdragning behöver ses över ytterligare.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bevarande:

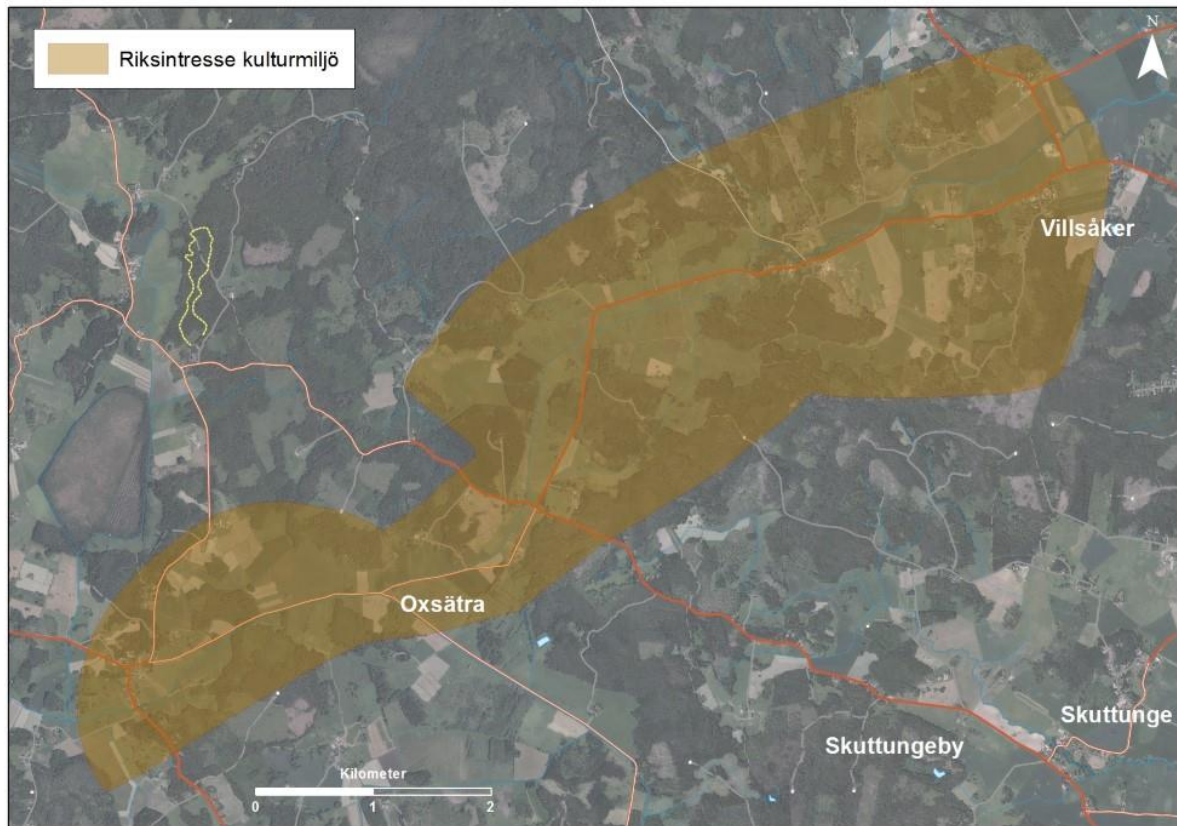
Kunskap om befintliga värden är en förutsättning för bevarande och utveckling. Följande element utpekats av länsstyrelsen som värdebärare/värdekärnor. Lösfynd av stenyxor indikerar boplatser från stenålder.

- Stenåldersboplatser med rika fyndmaterial från 3500-3000 f. Kr.
- Kunskap om förhistorisk strandlinje.
- Utdikade mossmarker, kanaler och diken som berättar om Sveriges mest omfattande utdikningsföretag.
- Ängslador som visar på områdets betydelse som slättermark.
- Vägar, broar, minnesstenar.

Utveckling:

Utgångspunkt för framtida bevarande och utveckling bör vara strukturernas värde som förmedlare av angelägna och betydelsefulla berättelser, det vill säga historiska epoker eller förhållanden, som är speciellt tydliga eller laddade i riksintresseområdet.

- Fornlämningarna och sambanden mellan dem och deras läge i terrängen invid en forntida fjärd ska värnas.
- Merparten av den utdikade mossmarken bör brukas på ett sådant sätt att det behåller sin öppna karaktär.
- Det rätlinjiga vägnätet på vägbank och kantat av kanaler bör fortsätta att nyttjas och behålla sin övergripande karaktär.
- Ladorna bör underhållas i syfte att de ska kunna fortleva som viktiga landmärken.

Figur. Riksintresseområde Bältinge mossar

2.6. Gamla Uppsala samt Fyrisån och Björklingeåns dalgångar. C 30

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Motivering

Centralbygd av stor betydelse för rikets historia med kontinuitet sedan bronsåldern och med politiskt centrum under forn- och medeltid med kultplats, kungsgård och Sveriges första ärkebiskopssäte. Miljön återspeglar en successiv kolonisation av området, där landhöjningen styrte val av platser för de förhistoriska centrumbildningarna och flytten av centralplatsen vid Gamla Uppsala till Uppsala. (Fornlämningssmiljö, kommunikationsmiljö, odlingslandskap, herrgårdslandskap)

Uttryck för riksintresset

Omfattande bestånd av skärvstenshögar och boplatzlämningar från bronsåldern belägna invid dåtidens strandlinje genom Björklinge, Ärentuna, Lena och Tensta socknar. Bronsåldersgravfält med hällkista vid Dragby samt gravfält i Lena, Tensta och Ärentuna socknar som uppvisar kontinuitet från bronsålder till äldre järnålder. Äldre järnåldersgravfält med resta stenar och offerkälla vid Godåker. Yngre järnåldersgravfält med inslag av monumentala högar utmed Uppsalaåsen i Björklinge och Vattholmaåsen i Lena, båtgravfältet vid Valsgårde.

Kommunikationslämningar utmed åsarna och åarna i form av hålvägssystem och flera vadställen med runstenar och högar, t.ex. vid Storvad och kung Skutes hög i Lövstalöt. Gamla Uppsala med kungshögar och gravfält från järnåldern, lämningar av kungsgård och tidigmedeltida domkyrka samt senare sockencentrum. De visuella sambanden mellan fornlämningsområden, Uppsala högar och Gamla Uppsala kyrka samt vyer in mot Uppsala stad och symboliska landmärken som slott, domkyrka och Carolina Redviva. Björklinge, Lena, Tensta och Ärentuna medeltida kyrkor med anknytning till stormannaätter och tillhörande administrativa sockencentrum. Det medeltida Salstagodset med 1600-talsslott och omgivande herrgårdslandskap. Den raka 1600-talsvägen från Uppsala med stenvalvsbro och gästgivaregård i Högsta samt med Björklinge kyrka som fond. Byar med radbystruktur. Protoindustriella miljöer knutna till områdets åar och vattenkraft som kvarnar, sågar och småindustrier av olika slag vid Ekeby, Rosta och Järsta samt Vattholma bruksmiljö med byggnader från 1700- och 1800-talen. Det öppna odlingslandskapet som omges av en skogsridå.

Genom särskilt beslut utpekade kulturmiljöer

Lena sockenstuga ligger intill Lena kyrka. Byggnaden har ett egenartat utseende och en välbevarad exteriör. Byggnaden förklarades som byggnadsminne 1975.

Altomtå gård i Tensta socken omfattar en huvudbyggnad och fyra flyglar från 1760-talet. Miljön utgör en välbevarad gårdsbildning från 1760-talet och minner om sin tids byggnadstradition och kapten Ekebergs liv och gärning. Altomtå är byggnadsminne sedan 1993.

Salsta slott med parkanläggning byggdes 1672-78. Slottet har sin förebild i Vaux-le-Vicomte, ett slott sydost om Paris som kom att bli mönsterbildande för många barockslott. Med hänsyn till värdet som välbevarat barockslott och platsens långa historia är Salsta slott statligt byggnadsminne sedan 1993.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Dagens landskapsbild, brukande och bebyggelsestruktur

Uppsalaslätten är en vidsträckt jordbruksslätt med gårdar och byar på flacka höjder som bildar landmärken i det öppna odlingslandskapet. Inslaget av naturlig betesmark är begränsat. Genom slätten rinner Fyrisån och Björklingeån med djupt nedskurna, meandrande åfåror. De framträder genom trädridåer och buskar som ligger nedsänkta i det öppna landskapet. Tydligast är de när de korsas av vägar. Ofta finns det bebyggelse eller någon mindre vattendriven industri i anslutning till de platser där broar och vad leder över åarna. Dessa miljöer framträder på långt håll som nedsänkta bebyggelsekluster i det öppna landskapet.

I öster där Fyrisån följer Vattholmaåsen har landskapet karaktär av en mjuk ådal kantad av en hög ås med hävdad ängs- och hagmark, ofta med rika fornlämningsmiljöer vilka utgör ett viktigt inslag i landskapsbilden. Björklingeån följer delvis Uppsalaåsen som domineras av hävdade hagmarker och skogspartier. Vägnätet i området, i synnerhet vägen utmed Fyrisån erbjuder fina vyer över jordbruksbygden och ängsmarken utmed Fyrisån.

Utmed åsarna återfinns flera mycket stora gravfält med högar och resta stenar placerade så att de utgör blickfång i landskapet, t.ex. vid Lena, Husby, Rosta. I söder ligger Gamla Uppsala med Uppsala högar som är ett av Upplands mest framträdande fornlämningsområde.

I området ingår flera sockencentra, Gamla Uppsala, Ärentuna, Björklinge, Lena och Tensta och utkanten av flera mindre samhällen som Björklinge, Vattholma, Gamla Uppsala, Lövsta Löt och Störvreta vilka präglas av sentida villabebyggelse. Sockencentrumen är synliga på långt håll i det flacka, öppna landskapet genom kyrktornen som bildar igenkännande landmärken.

I området finns ett stort antal jordbruksenheter, hästgårdar och lantligt belägen villabebyggelse från 1900-talet. Jordbruksverksamheten präglar landskapet. Området tangeras av flera mindre tätorter Björklinge, Vattholma, Gamla Uppsala, Lövstalöt och Störvreta som utgör expansiva närförorter till Uppsala stad. Vid Fullerö och Svista finns mindre handelscentrum med satsning på specialiserade butiker.

Uppsala högar är ett av Sveriges mest besökta fornlämningsområden som även utgör ett viktigt rekreativområde för Uppsalaborna. Miljön har stora turistiska värden av betydelse för regionen och på det nationella planet. Uppsala högar har ett stort symbolvärde som platsen för Sveriges riksbildning och är ett attraktivt utflyktsmål där besökarna introduceras till området genom Gamla Uppsala museum.

Området rymmer många övriga sevärda och skyltade fornlämningsmiljöer som är tillgängliggjorda med P-platser.

Bebyggelsestruktur och historiska skikt - den kulturhistoriska berättelsen

Landskapet tas i anspråk - centralbygden växer fram

Under stenåldern täcktes större delen av området av vatten, det är endast de norra delarna med höglänt moränmark i norra Ärentuna och västra Tensta som torrlagts. I dessa områden har det tidigare noterats enstaka lösfynd från stenåldern. De arkeologiska undersökningarna för motorvägen under 2000-talet ledde till en ny bild av stenåldern i Uppland. Vid Ryssgårdet och Forsa undersöktes boplatstilljöer med långhus från senneolitikum, ca 2000 f. Kr. Dessa undersökningar har lyft fram potentialen för att fina ytterligare boplatstilljöer från stenåldern i de norra delarna av området. De utgör spår av den första kolonisationen av området.

I början av bronsålder hade landhöjningen lett till att den norra delen av Ärentuna, ett höglänt område präglat av moränmark torrlagts. Delar av Björklinge och trakten vid Vattholma samhälle hade bildat land i början av bronsåldern. Vid denna tid var slätten en vidsträckt fjärd i ett skärgårdslandskap. Landhöjningen och områdets topografi innebar att det successivt torrlades stora arealer nytt land. Denna omständighet har utgjort grund för att bosättningsområdena varit mycket expansiva under bronsålder, bl.a. i norra Ärentuna och utmed den östra sidan av den fjärd som idag finns kvar som Fyrisåns dalgång.

I Ärentuna vid Fjuckby, Kyrsta och Gränby finns ett stråk med många rika boplatstilljöer från bronsålder utmed dåtidens strandlinje, idag utgör området övergångszon mellan lera och morän. Dessa boplatstilljöer omfattar ett stort antal skärvstenshögar, hållristningar och enstaka rösen och stensättningar. De arkeologiska undersökningarna för motorvägen kom att beröra stora boplatstilljöer i både Kyrsta och Kättsta. Bland fynden kan nämnas spår av järnhantering i Kyrsta och att det dokumenterades mer än 30 hus från bronsålder och järnålder i Kättsta. I detta område ligger även Torsberget, ett område med begravningar och kultiska inslag på en blockrik moränhöjd.

På höjden vid Ärentuna kyrka finns en omfattande och representativ bronsåldersmiljö med en koncentration av skärvstenshögar. Utmed Vattholmaåsen finns en fortsättning av den täta bronsåldersmiljön runt Ärentuna-Fjuckby med flera boplatstilljöer med skärvstenshögar, gravar och hållristningar. På Uppsalaåsen vid Dragby ligger det mest berömda gravfältet från denna tid. Vid utgrävningar påträffades en hållkista från ca 1500 f.Kr. under ett gravröse. Hållkistan som är undersökt och restaurerad tycks ha använts under ett par hundra år för begravning av obrända kroppar. Kring hållkistan och röset utbreder sig det stora Dragbygravfältet, som även innehåller gravar från äldre järnåldern. Det omfattar sammanlagt 330 anläggningar som består av stora, låga stensättningar såväl runda, triangulära som rektangulära. Vid Fullerö finns ytterligare en hållkista. I likhet med Dragby är Fullerö en plats där man bott kontinuerligt från början av bronsålder fram till historisk tid, vilket kan följas genom gravarna i området.

I området finns flera fyndplatser för exklusiva bronsföremål vilka kan antas vara offerplatser, bl.a. ett vapenoffer i Lena socken. I västra Tensta finns flera bronsåldersmiljöer på de höglänta moränmarker som fortsätter till Ärentuna i söder. Dessa miljöer växte fram utmed dåtidens strandlinje och kännetecknas av ett stort antal skärvstenshögar, enstaka rösen och hållristningar, oftast i form av skålgropar.

Under bronsålder medförde landhöjningen att merparten av lerjordarna i Tensta, Lena, Ärentuna och Björklinge socknar torrlades. Vidsträckt markområden med bördiga strandängar växte fram och skapade förutsättningar för expansiva bosättningar och kolonisation av ny mark.

De arkeologiska undersökningarna för motorvägen innebar att det undersöktes ett stort antal boplatstilljöer från bronsålder och järnålder, sammanlagt undersöktes mer än 100 hus. Undersökningarna har berikat bilden av boplatstilljöernas inre liv från bronsålder till historisk tid. De har lyft fram husformer, inre detaljer i husen, anläggningsformer som ugnar, brunnar och järnframställning i området. Vid Fullerö framkom ett hantverksområde från järnåldern. Fynd av järnhantering under äldre järnålder förebådar den stora betydelse som järnframställningen kommer att få för området.

Ett nytt fenomen var de nya typer av begravningsplatser, gravfält, som undersöktes på flera platser. På platser som närmast framstår som naturliga moränbackar kom det fram kremeringsplatser och begravningar samt spår av riter och kult under bronsålder och äldre järnålder som saknar tidigare motsvarighet. Några av de mest uppmärksammade platserna är Sommaränge skog och Ryssgårdet strax utanför riksintresseområdet. Torsberget vid Odenslunda är ytterligare en kultplats som undersökts i området.

Den sammantagna bilden är att boplatstilljöerna utnyttjats kontinuerligt över tiden även om bebyggelsen flyttat runt inom områdena. Under järnåldern flyttade de centrala bebyggelseområdena söderut, ut på den av landhöjningen torrlagda slätten, där det växte det fram ett stort antal bosättningar. Merparten av dessa

bosättningar är endast kända genom gravfält som visar att slätten koloniserades under järnåldern. Det syns tydligt bl.a. i Björklinge och Ärentuna där gravfälten återfinns på höjder i åkermarken. Från Grånby till Lund i Björklinge finns gravar och gravfält som visar på denna kolonisation. Vid Buddbo och Vaxmyra i Ärentuna finns en rik fornlämningsmiljö med gravfält och boplatser från bronsålder fram till yngre järnålder.

I Tensta ligger gravfälten på höglänta partier utmed Vendelån. Gödåker i Tensta är ett av de större gravfälten i denna bygd. Det omfattar högar, stensättningar och ett stort antal resta stenar. Vid gravfältet finns en källa som troligen varit helgad åt en gudinna. Arkeologiska undersökningar 1915 och 1924-25 resulterade bl.a. i att man fann två mycket rika begravningar efter en man och en kvinna. Många av äldre järnålderns gravfält, till exempel det vid Gödåker, har kontinuitet fram i yngre järnålder.

Vid övergången till yngre järnålder har områdena utmed Björklingeån och Fyrisån torrlagts så att åarna framträder med ungefär den form de har idag. Norr om Uppsala högar har dock Fyrisån - Björklingeån haft en bredare vattenspiegel, troligen fram till Rosta och Husby. På östra sidan om denna vattenspiegel och den plats där åarna med tiden kom att dela sig ligger Fullerö där det finns ett större fornlämningsområde som omfattar gravar från bronsålder, äldre järnålder och yngre järnålder. I Fullerö har det bl.a. undersökts en rik kammargrav med fynd från slutet av 200-talet.

Centralbygd - yngre järnålder

I början av 500-talet hade området utvecklats till en centralbygd med Gamla Uppsala kungsgård som centrum omgiven av ett antal betydande "storgårdar" i närliggande bygder. I slutet av vikingatid och i början av medeltiden var området centrum i folklandet Tiundaland som under yngre järnåldern var kärnan i Sveariket och säte för kungarna av Ynglingaätten. Många mycket betydelsefulla lämningar återstår från denna tid, varav fornlämningsmiljön i Gamla Uppsala och Valsgärde utgör de viktigaste och mest kända. Gamla Uppsala hade ett strategiskt läge invid Fyrisån och dess utlopp i Mälaren. Gamla Uppsala by, som en gång var Upplands största, bestod av en östlig del som bildade kärnan i kungens godscomplex, det s.k. Uppsala öd, och en västlig som utgjorde själva kungsgården. Adam av Bremen beskriver 1000-talets Uppsala med sitt tempel, som en central hednisk kultplats och dess betydelse framgår även av att Sveriges första ärkebiskopssäte placerades här 1164. Då hade emellertid landhöjningen berövat Gamla Uppsala dess strategiska läge.

Fornlämningsmiljön i Gamla Uppsala domineras av de tre stora kungshögarna och tingshögen. Kungshögarna har daterats till tiden runt 500 e.Kr. och utgör, enligt traditionen, gravar för kungarna Aun, Egil och Adils. I högarna har det påträffats exklusiva fynd, bl.a. en ryttarutrustning med stort inslag av guld. Norr om kyrkan ligger kungsgårdsterrasserna, två av lera byggda platåer för större byggnader. På åsen sydväst om kungshögarna ligger ett stort gravfält från yngre järnåldern med 155 högar, fyrtioalet runda och rektangulära stensättningar samt ett tjugotal resta stenar. Uppsala universitet driver sedan flera år ett projekt som behandlar Gala Uppsala och som undersöker kungsgårdsterrasserna. Dessa undersökningar har lyft fram en rad exklusiva föremål som visar på en plats med ställning utöver det vanliga och lyxföremål, som ädelstenar av granater och specialiserat metallhantverk.

På moränmarken öster om Fyrisån vid Valsgärde ligger det berömda båtgravfältet med 15 båtgravar från tiden 550-1100 e.Kr. I gravarna har det framkommit påkostade krigarutrustningar, bl.a. hjälmar med guldotsmyckningar och granatinfattningar. De antas representera en förmögen ätt och deras huvudmän. Till gravfältet hör även ett sextioal enkla brandgravar, av vilka flertalet tillhör samma period.

Ortnamnen i området domineras helt av – sta och bynamn som antas vara namn med ursprung i yngre järnålder. I området finns även två Tunaenheter, Ärentuna och Tuna i Tensta socken, Husby ligger invid Fyrisån mitt emellan Lena och Gamla Uppsala. Tuna och Husby är enheter som haft en administrativ roll i det förhistoriska – tidig medeltida samhället. Samtliga byar med namn som härrör från yngre järnålder har ett bygravfält, ofta nära den historiska bebyggelsen.

Utmed Vattholmaåsen och Uppsalaåsen finns ett flertal höggravfält från yngre järnåldern. Vid Husby i Lena ligger Horsbergets och Långbergsbackens gravfält. På krönet av Horsberget ligger en stor hög med en diameter av fyrtio meter och en höjd av tre meter, omgiven av ett brätte. Upp mot högen leder en uppfartsramp vilken närmast toppen avslutas med en rektangulär stensättning, som tolkats som en slags ingång eller ett offerbord. På Horsberget finns ytterligare en hög och en stensättning som båda är anlagda på en trolig terrasserad yta. Långbergsbacken omfattar två gravfält, vilka tillsammans innehåller femtio runda stensättningar och tjugo högar, anlagda i ett dominerande läge vid Fyrisån. Andra stora höggravfält finns på Vattholmaåsen vid Backa-Trollbo, Ekeby och Lena kyrka. På Uppsalaåsen vid Lövstalöt ligger ett mindre gravfält med sju resta stenar och sex gravhögar, varav den s.k. Kung Skutes hög är den största.

Området har haft ett kommunikationsmässigt fördelaktigt och mycket strategiskt läge med flera vattendrag, Fyrisån i öster som uppströms delar sig i Vattholmaån och Vendelån samt Björklingeån i väster. Alla leder de norrut mot de skogsrika och järnrika områdena i norra Uppland. Från Gamla Uppsala har man haft nära kontakt med Mälaren och det inre av Svealand samt med Östersjön via Långhundraleden. Vid sidan om dessa viktiga farleder var Uppsalaåsen och Vattholmaåsen viktiga färdvägar på land. Ett kännetecken i denna centralbygd är att många yngre järnåldersgravfält vänder sig mot vattenfarleder och eller mot färdvägar på land. Exempel på detta är Valsgårde och Horsbergets gravfält. Inom området finns många spår av äldre åsvägar och vadställen liksom ålderdomliga vägsträckningar och broar. Vid Kung Skutes hög genomskärs Uppsalaåsen av Björklingeån. Ett forntida vadställe har gett upphov till områdets mest omfattande hålvägssystem. Från vadet löper ett antal hålvägar i solfjäderform upp på åsen i norr. På flera andra platser har vadställen funnits. Vid Vendelån, i Hånsta, i Lena står en runsten, vars text omtalar en bro. Vid Årby vid Fyrisån i Lena finns en runsten som tillsammans med sju resta stenar markerade ett vadställe över till Husby. Även vid Ensta intill Valsgårde är ett vadställe belagt, liksom vid Storvad norr om Gamla Uppsala.

I den norra delen av området som koloniserades redan under bronsålder visar yngre järnåldersgravfält att bebyggelsen fortlevt fram till historisk tid då byarna och sockenbildningen tar vid. Denna kontinuitet kan bl.a. följas i Ärentuna genom de yngre järnåldersgravfält som återfinns invid de historiska bytomterna och ett rikt förgrenat vägnät med ålderdomlig, terränganpassad karaktär kantat av runstenar.

Jordbruksbygd med kyrkomiljöer, byar och herrgårdar

På 1200-talet flyttar ärkebiskopssätet från Gamla Uppsala till dagens Uppsala och områdets betydelse som central plats för kyrkan och kungamakten flyttar definitivt till Uppsala. Det innebär att området övergår till att vara Uppsala stads centrala och viktigaste jordbruksområde. Stora delar av området tillhör kyrkan eller ingår i Uppsala öd, som kan beskrivas som kungens visthusbod, d.v.s. marker som skulle försörja kungamakten. En stor del av området låg även inom Uppsala stads frihetsmil vilket innebär att de inte betalade tull när de förde in varor till staden. Från att vara Svearikets centrum övergår områdena runt Fyrisån och Björklingeån till att bli Upplands centrala jordbruksbygd med stor betydelse för kronans och kyrkans försörjning.

Området berör några av Uppsalaslättens bördigaste socknar som varit centrala jordbruksbygder sedan förhistorisk tid. I området finns flera välbevarade sockencentrum som tillika uppvisar väl sammanhållna kyrkomiljöer. Från väster till öster är de Björklinge, Ärentuna, Lena och Tensta samt Gamla Uppsala i söder. Vid sidan om dessa socknar ingår även de östra delarna av Bälinge socken i riksintresseområdet. Vendelån, Fyrisån och Björklingeån slingrar sig över lerslätten och binder samman socknarna och har också utgjort viktiga vattenflöden till vilka det knutits en rad verksamheter och regleringar för nyttjandet av vattenkraften.

Området präglas av en till stora delar likartad historia med medeltida kyrkobygge, utveckling av sockencentrum och framväxten av stora byar ur förhistoriska bebyggelseenheter. Bebyggelsen består mestadels av väl sammanhållna byar med inslag av mindre herrgårdsanläggningar. Gamla Uppsala kyrka med omgivning intar en särställning i området genom att vara Sveriges första ärkebiskopssäte grundat på platsen för de första Sveakungarnas säte. Under tidig medeltid var Gamla Uppsala landskapets största by. Ett gemensamt drag är att många byar uppvisar radbytomter vilket kan tyda på att de reglerats mycket tidigt för att gynna ett effektivt utnyttjande av jordbruksmarken, kanske i samband med tvåsädets utveckling. Området var redan under medeltiden en stor spannmålsproducent.

Flera byar har delvis kvar sin radbykaraktär. Under 1800-talet löstes de upp mer eller mindre till följd av 1800-talets laga skifte. Ensamliggande gårdar med läge mitt i åkermarken speglar denna epok. Jordbruksbebyggelsen omfattar ett stort antal byggnader av kulturhistoriskt intresse. Merparten av landsbygdens byggnader har dock utvecklats och förändrats under 1900-talet till följd av nya användningsområden och krav på bättre ekonomi och komfort. Vid sidan om byarna finns det flera herrgårdar i området, varav några uppvisar medeltida föregångare, andra är ett resultat av 1600-talets säteribildning. Några av herrgårdsmiljöerna är resultat av uppköp och sammanläggning av gårdar. Jordbrukslandskapets bebyggelse presenteras sockenvis.

Björklinge socken

Björklinge kyrka är från 1300-talet med ett mittparti som härrör från tidigt 1300-tal. Dagens kyrka präglas av en omfattande om- och tillbyggnad utförd under 1650-talet på uppdrag av och bekostat av Agneta Horn på Sätuna. Kyrkan fick ett nytt kor i öster, skulpterade sandstenportalerna, vapensköldar på korgaveln, valmat tak samt fyra hörnsträvor med spiror som gett kyrkan ett karaktäristiskt utseende. Klockstapeln uppfördes 1827. Sydväst om

kyrkan ligger prästgården med en huvudbyggnad från 1793. Den övriga gårdsbebyggelsen är huvudsakligen från 1700-talet, däribland en äldre mangårdsbyggnad.

Byarna ligger ute i den öppna åkermarken ofta i anslutning till en mindre höjd eller invid Björklingeån. I Drälinge kan man fortfarande ana radbykaraktären genom den äldre välbevarade bebyggelsen som ligger kvar i ursprungligt läge. Lund har en bebyggelsestruktur som är densamma som under 1800-talets början med gårdar kvar på bytomten. Gårdarna ligger i en löst grupperad klunga och byn genomkorsas av ett förgrenat vägnät. Vid Salsta, Lund och i Gränby finns det kvar äldre bebyggelse.

Sandbro är en medeltida godsbildning som ligger i den östra kanten av den flacka slätten i Björklinge. Det nuvarande godset tillkom som säteri på 1500-talet. Huvudbyggnaden är i två våningar med vit reveterad fasad, uppförd 1754. Huset omges av en park och flera byggnader. Bland dessa märks några som fått rik dekor av lövsågeri i slutet av 1800-talet. Säteriet är synligt i det flacka landskapet genom rester av en allé som leder fram till godset.

Vägen från Uppsala till Björklinge var huvudväg mot Norrland fram till att motorvägen färdigställdes på 2000-talet. Den anlades efter att drottning Kristina 1643 påbjudit att tillfartsvägarna till Uppsala skulle dras rakt genom landskapet. Detta uttryck för stormaktstidens planeringsideal saknar motsvarighet i landet. Vägen löper rakt från staden två mil fram till Björklinge kyrka, endast krökt av Uppsalaåsen ett kort stycke vid Drälinge. Vägen har haft stor betydelse som förbindelselänk till järnbruken i norra Uppland.

Bälinge socken

Östra delen av Bälinge socken följer Björklingeån och ingår i detta riksintresseområde. Utmed den raka Björklingevägen ligger Högsta gästgivaregård som består av ett vitputsat stenhus i två våningar från 1700-talet och några rödfärgade ekonomibyggnader. Vid Högsta liksom på andra platser där åarna korsas av vägar finns en stenvalvsbro. I sydost ligger Högsta by som delvis bevarat sin radbykaraktär. Söder om byn finns en plats för ett vad över en mindre å kantad av en runsten.

I Lövsta by vid Lövsta löt ligger fortfarande några gårdar kvar och berättar om byns ursprung som reglerad radby. En av gårdarna har bevarat sin centralsvenska gårdsstruktur, övrig bebyggelsen är dock moderniserad och har en tydlig 1900-talsprägel.

Svista i Bälinge ligger på en låg moränrygg mitt ute på slätten och har varit en av områdets större byar. Radbystrukturen är alltså bevarad. I byn finns några byggnader från 1700- och 1800-talen.

Skediga är en mindre herrgårdsanläggning med en välbevarad huvudbyggnad från 1700-talet, uppförd i timmer som vitreveterats. På gården finns även en samtida faluröd timrad länga och stora ekonomibyggnader från sent 1800-tal till tidigt 1900-tal.

Ärentuna socken

Ärentuna kyrka uppfördes 1250-1350. Den består av långhus, ett smalare rakt avslutat kor och sakristia. Kyrkan har rikt dekorerade gavelrösten. På 1430-talet tillkom vapenhuset och tjugo år senare försågs kyrkan med kalkmålningar av en anonym mästare, den s.k. Ärentunamästaren. Klockstapeln är troligen från 1600-talet men fick sin nuvarande form 1772.

Vid Skällsta finns en parstuga från tidigt 1800-tal. Vid Kättsta och Östa finns delar av radbyarna kvar. Med framträdande läge på slätten ligger två herrgårdar av något olika karaktär. Stora Skärna är en mindre herrgårdsanläggning som tillkommit under 1900-talet. Fyrisvall, f.d. Vallby, är en framträdande bebyggelse invid Fyrisån med en stor huvudbyggnad i två våningar från 1761 omgiven av stora ekonomibyggnader. Vallby var en radby som slogs ihop till en enhet under namnet Fyrisvall först under 1880-talet.

Lena socken

Lena kyrka ligger i ett markant läge på Vattholmaåsen norr om den plats där Fyrisån går samman med Vendelån. Kyrkan är från omkring 1300 och byggd i tegel med långhus och smalare, rakt avslutat kor, sakristia och västtorn. Kyrkan har vägg- och valvmålningar i Tierpsskolans stil som tillkommit runt 1450. Sakristians målningar är dock från 1300-talet. År 1717 blev kyrkan begravningskyrka för Salstagodset och det s.k. Salsta- eller Bielkekoret uppfördes.

Kyrkomiljön som helhet omfattar en rad olika byggnader som speglar det äldre sockencentrumets många funktioner. Nedanför kyrkan ligger prästgården med en gulmålad huvudbyggnad från 1774. I den värdefulla kyrkomiljön ingår även församlingens socken- och fattigstuga från 1733, en rödfärgad byggnad med valmat tak som

är en av landets äldsta bevarade sockenstugor, samt en äldre och en yngre klockargård. Lena sockenstuga är byggnadsminne.

Brunna är en radby med fyra gårdar med flera välbevarade äldre byggnader, bland dessa märks tre parstugor av ålderdomlig karaktär. Nära Brunna står en väl bibehållen transformatorstation i tegel, troligen från 1900-talets första hälft. Vid Norrbacken finns ett bostadshus från tidigt 1700-talet i karolinsk form. Björhammar, väster om Salsta var ursprungligen en by där det finns kvar två parstugor från 1700-talet som nyttjats som arbetarbostäder till Salsta. Vid Hälltorp och Hagberga finns välbevarade torpmiljöer. UGGLESTA är en mindre herrgård. Förutom manbyggnad från 1870-talet märks en rustbod från 1870-talet och ett litet lerhus från tidigt 1800-tal.

Salsta gods anlades under medeltiden som en befäst gård på en utskjutande udde i den dåvarande Salstasjön. På 1670-talet uppfördes det nuvarande slottet i putsat tegel i barockstil, troligen efter ritningar av arkitekten Mathias Spihler. Men även Nicodemus Tessin d ä bör nämnas i detta sammanhang. Salsta slott har två våningar med utskjutande sidopartier och sal ovanpå en hög souterrainvåning. Borggården kringgärdas av två flyglar och smidda grindar. Alléer leder ut till omgivningarna. Till slottet hör även en stor park. I den värdefulla miljön ingår en mångfald av byggnader, bl.a. en smedja i gult salstategel, arbetarbostäder och ett rikt utformat stall i klassisk stil från 1931. Till Salsta har det hört ett trettiotal torp, belägna på den forna utmarken.

Edshammar blev säteri på 1600-talet för att senare hamna under Salsta. Manbyggnaden är från ca 1900. Vid sidan om denna finns ekonomibygnader i tegelkross från Vattholma tegelbruk samt en arbetarbostad från omkring 1800.

Tensta socken

Tensta kyrka är uppförd i tegel runt år 1300 med långhus och smalt kor med tresidig avslutning. Kyrkbyggnad har en påkostad utformning och är delvis inspirerad av Uppsala domkyrka. På ytterväggarna finns grunda, höga, rundbågiga nischer. I västra gaveln finns en port som tidigare ledde till en s.k. emporläktare för kyrkans patronus. Högre upp på gaveln finns ett rundfönster med ursprungligt masverk i ek. På 1430-talet slogs tegelvalv och kyrkan dekorerades med målningar av Johannes Rosenrod. Från slutet av 1400-talet härrör en målning i långhuset av Albertus Pictors skola. Klockstapeln är från 1756 men ombyggdes på 1830-talet. Invid kyrkan ligger den s.k. Vitskolan, en liten putsad stenbyggnad med sadeltak, uppförd 1754.

Kyrkomiljön och sockencentrumet är en väl sammanhållen miljö med en av landets äldsta skolbyggnader från 1754 och en folkskola från 1888. I området finns även ett klockarstall från 1864, en lärarbostad från 1910 och nära kyrkan ligger prästgården.

Inom området finns flera välbevarade bymiljöer. Forsa i Tensta utgör en tät bymiljö belägen på den öppna slätten med gårdarna grupperade längs en åravin. Många av de ursprungligen kringbyggda gårdarna uppvisar äldre byggnader. Manbyggnaderna är företrädesvis från sekelskiftet 1800-1900, flera försedda med frontespis. Mellan de kringbyggda gårdarna slingrar sig ålderdomliga vägar. I anslutning till gårdslägena har det tillkommit en del yngre villor.

Altomta var ursprungligen en by om tre gårdar som köptes upp på 1760-talet av sjökapten Ekeberg. Han slog samman gårdarna till en enhet och troligen med inspiration från militära mönsterritningar lät han uppföra en ny manbyggnad i två våningar under 1760-talet. Den flankeras av fyra tidstypiska, timrade flyglar. Mangården utgör en särpräglad och fin miljö. Av den äldre ekonomigården finns en uthuslänga kvar. I området för denna finns en sentida maskinhall/lagerbyggnad. Öster om Altomta finns det kvar ett välbevarat soldattorp och ytterligare ett torp, vilka används som sommarbostäder. Det ena har rustats mycket pietetsfullt.

Tuna har en liknande historia som Altomta och var en by om två-tre gårdar som slogs samman på 1760-talet. Manbyggnaden flankeras av en parstuga och en enkelstuga, samtliga byggnader daterar sig till sent 1700-tal. Tillsammans med ett timrat magasin och andra äldre rödmålade ekonomibygnader utgör Tuna en välbevarad miljö.

Gamla Uppsala socken

Av områdets alla medeltidskyrkor intar Gamla Uppsala kyrka en särställning genom att det är den äldsta kyrkan i landskapet och att den har varit domkyrka. Den byggdes i början av 1100-talet och var ursprungligen en s.k. centralkyrka av betydande storlek. Den hade troligen sin upprinnelse som en gårdskyrka till den närbelägna kungsgården och som huvudkyrka för Tiundaland. År 1164 blev kyrkan domkyrka för Uppsala ärkestift vilket den var fram till 1273 då ärkebiskopssätet flyttades till nuvarande Uppsala.

År 1245 eldhärjades den varefter långhus och tvärskepp revs. Under 1300- och 1400-talen tillkom sakristia och vapenhus. Tegelvalv slogs samtidigt och försågs med målningar i Tierpsskolans stil. Av den äldsta kyrkobyggnaden återstår centraltornets nedre del samt koret och absiden. Det forna tvärskeppets utsträckning har markerats med stenar på kyrkogården. Klockstapeln har en ålderdomlig stolpkonstruktion medan ytterpanelen härrör från 1823. Intill kyrkan ligger prästgården med timrade bodar och ett brygghus från 1700-talet.

I nordväst ligger Kungsgården. Intill denna ligger Upplandsmuseets friluftsmuseum, Disagården, med timrade byggnader från 1500 till 1800-talen vilka flyttats dit från olika delar av Uppland. Öster om kyrkan ligger Odinsborg, en restaurangbyggnad i nationalromantisk stil från 1800-talets slut. I sydost ligger Gamla Uppsala museum, invigt år 2000. I sydost passerar järnvägen, intill vilken det finns en stationsbyggnad från 1875 i nygotisk stil. I spåren av järnvägen växte det fram ett villaområde utmed järnvägen. Området väster om järnvägen har till stora delar bevarat sin prägel från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal.

På västra sidan av Tunaåsen med Uppsala högar ligger Stora och Lilla Myrby, gårdar som idag ägs av Vitterhetsakademien. En mangårdsbyggnad är från mitten av 1800-talet medan övriga byggnader uppförts i början av 1900-talet.

Liksom på andra platser på Uppsalaslätten så finns det kvar byar som delvis bevarat sin radbykaraktär. I Ekeby ligger stora delar av radbyn kvar på ursprunglig plats. Byn domineras fortfarande av äldre enhetlig faluröd bebyggelse. Vid Ensta finns det kvar två gårdar med bostadshus från sent 1800-tal och några större ekonomibygnader från sekelskiftet 1800-1900. Gårdarna i Hämringe by har till stora delar bevarat sin karaktär från 1800-talet. På gårdarna finns flera välbevarade timrade byggnader. Ett av husen ska enligt uppgift vara ett lerhus uppfört under 1800-talet.

Landsbygdens kvarnmiljöer och vattendrivna småindustri

Åarna i området har gett upphov till flera mycket tidiga vattenkraftsbaserade verksamheter. Flera av dessa har med stor sannolikhet etablerats redan under medeltid. Utmed åarna finner vi en bruksmiljö, kvarnar, sågar och även andra industrimiljöer från 1800-1900-talet. Sammantaget finner vi ett stort antal välbevarade kvarnmiljöer med representativt byggnadsbestånd utmed åarna på Uppsalaslätten. Uppsalaslättens kvarnar ska ses i samband med områdets betydelse som Upplands centrala odlingsbygd med ett ursprung i yngre järnålderns centralbygd. Studier av äldre kartor och skriftliga källor visar att kvarnarna i många fall kan föras tillbaks till minst 1600-tal genom det äldsta kartsnittet från 1600-talet och ännu längre tillbaks. Ett antal av Uppsalaområdets kvarnar har med stor sannolikhet sitt ursprung i medeltid.

Utmed Fyrisån och Vendelån

Vattholma bruk ligger utmed Fyrisån en bit söder om Salstasjön. Bruket som troligen har medeltida anor drevs från 1544 och några decennier framöver av kronan. Det förvaltades tillsammans med Dannemora gruva och Österby bruk. Vid slutet av 1500-talet övertogs Vattholma av ägaren till Salsta. Fram till 1758 fanns det både masugn och hammarsmedja vid bruket. Genom avtappningen av Gruvsjön i Dannemora samma år, torrlades hela Salstasjön och vattentillgången blev otillräcklig för Vattholma. Därför flyttades masugnen till Länna bruk. Stångjärnssmidet fortgick till 1905 varefter driften lades om till verkstads- och gjuteriverksamhet. I trakterna kring Vattholma finns flera gruvor och stenbrott. Vid Brunna och Salsta var järnmalsbrytning en viktig verksamhet från 1850-talet till 1922. Järnmalm har även brutits vid Stenby, där brytning av kalksten var betydande mellan 1860 och 1937.

Bebyggelsen vid Vattholma är väl sammanhållen och omfattar en rad olika byggnader såväl för verksamheten som för boende. Industribyggnaderna som bl.a. flera smedjor ligger invid dammen. Den faluröda bostadsbebyggelsen ligger i norr parallellt med ån. Här finns smedbostäder, och andra bostäder, ett värdshus med kringbyggd gård, magasin och skolkhus. Bruksherrgården, Trollbo, har en huvudbyggnad från 1812 och en flygel från 1700-talet. Båda är av timmer med ljusst målade paneler. Vid Stenby söder om Vattholma finns rester av ett gruvarbetarsamhälle. Bostäder för gruvarbetare finns även vid Brunna och Salsta.

Vid Järsta invid Vendelån, i Tensta socken, finns en välbevarad industrimiljö från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal som omfattar kvarnbyggnad, grunder efter såg samt ett bryggeri. Miljön omfattar många byggnader av äldre karaktär som tillsammans bildar en fin helhet. Över ån går vägen på en stenvalvsbro från 1860. I miljön ingår flera kallmurade rännor och fall som formats för att ta tillvara åns vattenflöde.

Ekeby kvarn vid Fyrisån, är en kvarn uppförd 1791 i tegel med ljusst putsad fasad och brutet tak. Även dammen med luckor är bevarad. Till miljön vid Ekeby hör en rad vitputsade byggnader såsom mjölnarbostad och ekonomihus. Vid

Ensta, nära Valsgärde, ligger en stor, karaktäristisk, rödfärgad byggnad invid ån som tidigare varit sämskinnsfabrik. Byggnaden som är från slutet av 1800-talet är idag privatbostad.

Utmed Björklingeån

Dragby kvarn omfattar, kvarn och kvarngård med mjölnarbostad samt flera uthus. Kvarnen är från 1800-talet. Vid Rosta finns det alltjämt kvar en rad byggnader som hör samman med den såg- och kvarndrift som bedrivits på platsen. Den rödfärgade kvarnbyggnaden uppfördes i början av 1900-talet och fick en vinkelställd såg i början av 1920-talet. Kvarngården omfattar en kringbyggd fägård och en mangårdsbyggnad från 1880-talet som byggts om till jugendstil år 1907. Den senaste verksamheten i kvarnbyggnaden har varit en snickerifabrik.

Kunskap om befintliga värden är en förutsättning för bevarande och utveckling. Saknas underlag som preciserar och värderar historiskt värdefulla strukturer. Utgångspunkt för framtida bevarande och utveckling bör vara strukturernas värde som förmedlare av angelägna och betydelsefulla berättelser, d v s historiska epoker eller förhållanden, som är speciellt tydliga eller laddade i riksintresseområdet.

Nya arkeologiska undersökningar vid Gamla Uppsala innebär att den tidigare bilden av områdets utveckling och omfattning under förhistorisk tid ska justeras.

Historiska näringar, kommunikation, makt och samhällsfunktioner samt visuella/historiska samband

Jordbruksverksamhet, kvarn och sågverksamhet utmed områdets vattendrag är områdets historiska näringar

I området finns en rad olika kommunikationslämningar som speglar såväl det förhistoriska som det historiska resandet. Kommunikationerna från det centrala Gamla Uppsala ut i landet var av stor betydelse och de naturgivna lederna var här gynnsamma. Vid sidan av vattenfarterna var de torra åsarna utmärkta kommunikationsstråk. De viktigaste färdvägarna har följt Uppsalaåsen och Vaksalaåsen i nord-sydlig riktning. Från Bälinge har det gått en färdväg som följt den öst-västra terränggränsen mellan lerslätten och de skogbevuxna moränmarkerna i norr. Den har gått från de västra delarna av slätten, till Ärentuna och vidare mot nordost till Lena socken. De viktigaste farterna har varit Björklingeån, Fyrisån och Vendelån som bundit samman centrala Uppland med den järnrika skogsmarken i norr.

Inom området finns ett rikligt med tydliga spår av äldre åsvägar och vadställen liksom ålderdomliga vägsträckningar och broar. Förhistoriska vadställen återfinns vid Kung Skutes hög där åsen genomskärs av Björklingeån. Här har ett forntida vadställe gett upphov till ett av Uppsalaslättnens mest omfattande hålvägssystem. Från vadet löper ett antal hålvägar i solfjäderform upp på åsen i norr. Andra vadställen är Hånsta vid Vendelån i Lena, kantad av en runsten som berättar om en bro, Årby vid Fyrisån i Lena kantas av en runsten och sju resta stenar invid ett vadställe över till Husby. Även vid Ensta intill Valsgärde är ett vadställe belagt, liksom vid Storsvad norr om Gamla Uppsala.

Av yngre tidens vägar har den nuvarande huvudvägen mot Norrland speciellt värde. Den anlades sedan drottning Kristina 1643 påbjudit att tillfartsvägarna till Uppsala skulle dras rakt genom landskapet. Detta uttryck för stormaktstidens planeringsideal saknar motsvarighet i landet. Vägen löper rakt från staden två mil fram till Björklinge kyrka, endast krökt av Uppsalaåsen ett kort stycke vid Drälinge. Utmed vägen finns en gästgivaregård i Högsta med en tvåvåning vitputsad stenbyggnad från 1700-talets slut samt faluröda ekonomibyggnader. Här, liksom på andra platser utmed åövergångarna i området, finns en stenvalvsbro. Parallellt med denna reglerade vägdragnings är det möjligt att följa den förhistoriska föregångaren genom vadställen kantade av runstenar, t.ex. vid Högsta och Lövsta.

Viktig centralplats från 500-talet och fram till 1200-talet. Centrum för den svenska riksbildningen som formeras under 1000-talet och 1100-talet i Gamla Uppsala. Sveriges första ärebiskopssäte ligger i Gamla Uppsala från 1164 till 1270-talet. Till områdets betydelse som en av Sveriges mest betydande platser under yngre järnålder och tidig medeltid hör; Gamla Uppsala kultplats, Kungshögarna, Kungsgården, Tuna gårdar, Husbygårdar, Uppsala öd som utgör kronans markinnehav under medeltid. Till medeltiden hör även Salsta sätesgård, och sannolikt har kyrkan och kronan ägt kvarnar i området, sockenbildning. Stora delar av området har legat inom Uppsala stads frihetsmil och varit av stor betydelse för stadens försörjning. Under efterreformatorisk bildas ett antal säterier i området. Sockencentrum växer fram med en rad kyrkliga och samhälleliga funktioner.

Fornborgarna i området omger den flacka dalgången och har haft utsikt över dalen. Sockencentrum och byarnas placering har en stark koppling till områdets naturgivna kommunikationsstråk.

Kulturhistoriska värden

I området är det möjligt att följa hur landhöjningen skapat förutsättningar för en successiv kolonisation av området och framväxten av en av Sveriges mest betydande centralbygder. Det är möjligt att följa hur bebyggelsen och markanvändningen flyttar i området från bronsålderns miljöer i kanterna av den höglänta moränen till järnålderns boplatssområden på höjder på slätten. Invid järnålderns boplatser växte de historiska byarna fram.

Området har varit centralt i regionen sedan bronsålder vilket innebär att det finns ett stort antal lämningar och miljöer såsom gravfält, boplatssområden och spår av markanvändning som tillsammans speglar det förhistoriska samhället ur en rad olika aspekter, t.ex. sociala, ekonomiska och organisatoriska. Många av dessa lämningar och berättelser ligger dolda under ytan som en stor kunskapsbank samtidigt som många lämningar är tydliga, lätta att förstå och uppleva på plats i området.

Genom den nya motorvägen och nya järnvägen förbi Gamla Uppsala har det genomförts många omfattande arkeologiska undersökningar inom riksintresseområdet som bidragit till en delvis ny bild av Upplands förhistoria. Undersökningarna resulterade i boplatser och gravläggningar från stenålder fram till yngre järnålder och en rad historiska lämningar. Sammantaget har de visat på de arkeologiska undersökningarnas mycket stora informationsinnehåll och möjligheter till att bidra med ny kunskap.

I ett band från Ärentuna via Lena till Tensta finns en mycket rik bronsålders- och äldre järnåldersmiljö med en rad olika lämningar, hållristningar, gravar, skärvtenshögar och kultplatser som genom sitt breda spektrum kan bidra med viktig och fördjupad kunskap om bronsålderns och äldre järnålderns samhälle i Mälardalen.

Under yngre järnålder växer en av Sveriges mest betydande maktcentra och centralbygder fram i området till vilken det hör en rad stora och betydande bebyggelseenheter med en stormannaklass som manifesterar sig genom monumentala och omfattande höggravfält. Dessa är strategiskt placerade invid områdets viktiga vattenfarter och på åsryggar, t.ex. Ekebygravfälten, Horsberget vid Husby, gravfälten vid Lövsta Löt och Rosta samt vid Valsgårde.

Många av områdets fornlämningsmiljöer, såväl bronsåldersmiljöer som äldre och yngre järnåldersmiljöer är lättillgängliga, vårdade och skyltade med pedagogiska kvaliteter. Från bronsåldern märks Dragbygravfältet i Björklinge, grav- och boplatssområden vid Kyrsta, Fjuckby, Ekeby och Bräcksta. Exempel på järnåldersmiljöer med upplevelsevärde och pedagogiska kvaliteter är Gödåkers gravfält i Tensta, Horsberget vid Husby, gravfält och Kung Skutes hög vid Lövsta löt där det också finns en komplett vägmiljö med vad, hålvägar och storhög.

Den rika fornlämningsmiljön vid Gamla Uppsala med Uppsala högar som kan ses som ett historiskt dokument som berättar om framväxten av Svea rike. Till miljön hör kungsgårdsplatån, kungsgården, berättelsen om hednatemplet och det som blir Sveriges första domkyrka. De arkeologiska undersökningarna i Gamla Uppsala har resulterat i ny sensationell kunskap som fördjupat och berikat bilden av platsen för den Svenska riksbildningen. Vid undersökningarna har det bland annat kommit fram en stolprad som kan vara rester av en processionsväg, ett stort antal hus, gravar och spår av hantverk m.m. från yngre järnålder och medeltid. Resultaten av undersökningarna kommer när de är färdigbearbetade att bidra med viktig ny kunskap och kanske delvis förändra vår bild av Gamla Uppsalaområdet.

Norr om Gamla Uppsala ligger Husby som fungerat som kungsgård med administrativ roll i det tidigmedeltida samhället. Husby är en av flera platser utmed Björklingeån och Fyrisån där höggravfält med storhögar berättar om framväxten av betydelsefulla stormannaenheter under yngre järnålder.

I området finns kommunikationsstråk som speglar resande och kommunikationer i äldre tid. De visar var Upplands mest betydande farleder och färdvägar gick under förhistorisk tid, Uppsalaåsen, Vattholmaåsen, Fyrisån, Vendelån och Björklingeån. Till åarna och åsarna kan det knytas en rad kommunikationslämningar såsom runstenar, hålvägar, vad och broläggningar samt i flera fall vikingatida högar med placering invid knutpunkter. Det är alltjämt möjligt att färdas på stora delar av områdets terränganpassade vägar med rötter i järnåldern. Vägar kantas av äldre järnåldersgravfält, vikingatida höggravfält och runstenar som tillsammans med grusbeläggning förmedlar en upplevelse av lång kontinuitet. Utmed områdets vägar är det också möjligt att se gästgiveri, stenbroar, milstolpar, milstenar, väghållningstenar och vägbankar som speglar hur vägnätet underhölls och reglerades i äldre tid.

I området finns Björklinge, Ärentuna, Tensta, Lena och Gamla Uppsala kyrkomiljöer med arkitektur- och konsthistoriskt mycket värdefulla kyrkor från medeltid. Tillsammans speglar de kyrkobyggnadstraditionen från 1100-talet fram till 1400-talet och senare genom olika ombyggnationer. Gamla Uppsala kyrka intar en särställning

som platsen för Sveriges första domkyrka 1164 och ärkebiskopssäte fram till flytten av ämbetet till Uppsala. Flera av kyrkorna uppvisar unika medeltida kalkmålningar och arkitektoniskt högtstående detaljer.

Kyrkomiljöerna utgör väl sammanhållna miljöer med ett rikt och välbevarat byggnadsbestånd. De speglar det äldre agrarsamhällets sockenorganisation med prästgård, sockenmagasin, fattigstuga och skolhus av olika ålder.

I nordost, utmed Vattholmaåsen, ligger Salsta slott. Med ett ursprung som ett medeltida frälsegods uppfördes under 1670-talet vad som idag är ett av Sveriges bäst bevarade barockslott efter ritningar av Nicodemus Tessin d.ä. Till slottet hör flera intressanta byggnader och lindalléer. Salsta utgör en miljö med stora konsthistoriska och arkitektoniska värden samtidigt som miljön genom sin ägarlängd berättar om flera av Sveriges mest betydande adelsätter, t.ex. Oxenstierna och Bielke.

I området finns ytterligare en rad herrgårdsmiljöer med bebyggelse från 1700-talet till tidigt 1900-tal. Sandbro, Skediga, Fyrisvall, Edshammar, Tuna och Altomta visar på etableringen av säterier och herrgårdar under 1600- och 1700-talet och de ideal som format mangårdsbyggnader, tillhörande parker, ekonomibyggnader och arbetarbostäder av varierande karaktär. Tillsammans visar de på variationer i produktion och organisation. Enskilda byggnader har stora byggnadshistoriska värden, t.ex. Altomta väl sammanhållna mangård med karaktäristisk bebyggelse och Skediga huvudbyggnad, båda miljöer från 1700-talet. Till herrgårdarna hör alléer och parker med ädellövträd vilka har stor betydelse för upplevelsen av herrgårdsmiljöerna.

Många av byarna i området har mer eller mindre bevarat sin radbykaraktär som berättar om en bystruktur med rötter i medeltid, t.ex. Drälinge och Lövsta. Andra kulturhistoriskt värdefulla bymiljöer är Forsa, som visar på en väl sammanhållen bymiljö och Järsta med en länsmansgård. Merparten av den agrara bebyggelsen speglar det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets byggnadsskick, typiska för en bördig jordbruksbygd. I området finns en rad enskilda kulturhistoriskt och byggnadstekniskt intressanta byggnader, bl.a. lerhus i Uggelsta och Hämringe. Uppsalaslättnens byar utgör framträdande inslag och viktiga blickfång i det öppna odlingslandskapet.

Det öppna odlingslandskapet speglar Uppsalaslättnens betydelse som Upplands mest betydande jordbruksområde där markanvändningen tillsammans med bebyggelse speglar ett jordbruk med rötter i förhistorisk tid. Jordbruksmarkens öppna karaktär är bärande för upplevelsen av landskapets byar och gårdar. Det öppna landskapet medger långa utblickar över meandrande åar och åsryggar med fornlämningsmiljöer.

I området finns flera kvarnmiljöer med ursprunglig karaktär t.ex. vid Järsta och Ekeby samt vattendriven alternativt vattenanknuten småindustri, idag tagna ur bruk men med bevarad karaktär. Dessa miljöer berättar om och speglar den protoindustri som växte fram på landsbygden i Uppland. Här märks bl.a. ett snickeri vid Rosta och ett bryggeri vid Järsta. Vid Vattholma finns en bruksmiljö med ett rikt byggnadsbestånd som genom sin variation speglar ett helt brukssamhälle med dess olika funktioner och sociala grupperingar.

Skyddsinstitut

Miljöbalken

- Riksintresseområde för kulturmiljövården 3kap. 6§ MB - C 30 - Gamla Uppsala samt Fyrisåns och Björklingeåns dalgångar.
- Riksintresseområde för naturvården, 3 kap.6§ MB: N63-Långbergsbacken, N65-Ekeby-Ånge, N68
- Kungshögarna
- Landskapsbildsskydd; Område från Ekeby kvarn till Lena kyrka, LST C-län beslut 19700714; Område vid Lövsta hagar mellan Björklingevägen och Högstaåsen.
- Biotopskydd för ädellövskog, alléer, vattendrag.
- Natura 2000, 4 kap. 8 MB; Högstaåsen, Ekeby-Ånge, Lena-Husby, Fullerö backar.

Plan och bygglagen

- Bebyggelsen, 8 kap. 13, 14, 17 §§ PBL
- Regionalt kulturmiljöområde, U 21, Björklingeåns och Fyrisåns dalgångar.
- Områdesbestämmelser Tensta kyrkomiljö

Kulturmiljölagen

- Fornlämningar, 2 kap. KML
- Byggnadsminne, 3 kap. KML, Altomta gård i Tensta socken; Lena gamla sockenstuga invid Lena kyrka
- Förordningens om Statliga byggnadsminnen, Salsta slott i Lena socken
- Kyrka och kyrkomiljö, 4 kap. KML; Björklinge k:a, Ärentuna k:a, Tensta k:a, Lena k:a, Gamla Uppsala k:a

Kommunens bedömning och ställningstagande

Söder om Gamla Uppsala, invid Bärbyleden, finns åkermark som med anledning av områdets växande centralitet motiverar användning för mer urbana ändamål som stadsodling, idrott eller annat som dock inte förändrar den öppna karaktären.

Vattholma: För att utnyttja stationsläget bör ny, förhållandevis tätbebyggelse kunna komma till delvis i det öppna landskapet mot Salsta, utan hinder av riksintresset. I Länsstyrelsens förslag till ny riksintressestext framhålls att jordbrukslandskapet på ett övergripande plan bör behålla sin öppna karaktär så att "...byar, herrgårdar och kyrkomiljöer kan upplevas som de viktiga landmärken de är idag. Kommunens bedömning är att det finns utrymme för ny bebyggelse i nämnda lägen och att utbredningen behöver vägledas av såväl kultur- som landskapsanalyser.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bevarande:

Befintliga värden ska vara utgångspunkt för bevarande och utveckling. Följande element utpekats av länsstyrelsen som värdebärande/värdekärnor.

- Boplatssområden från bronsålder med skärvtenshögar, hållristningar och gravfält från Ärentuna till Tensta.
- Hällkistor vid Dragby och Fullerö med bronsålders och äldre järnåldersgravfält.
- Gödåkers äldre järnåldersgravfält.
- Högggravfält utmed vattendragen och på åsryggarna i området som speglar en framväxande stormannaklass i området, t.ex. Kungs Skutes hög vid Lövsta löt, Horsberget vid Husby, Uppsala högar.
- Gamla Uppsala kungsgård, kungsgårdsterrassen, Gamla Uppsala kyrka, f.d. domkyrka, Sveriges första ärkebiskopssäte.
- Kyrkomiljöer med medeltida kyrkor i Björklinge, Ärentuna, Lena och Tensta med tillhörande sockencentrum.
- Salsta slott med ursprung som medeltida frälsegods.
- Jordbruksbygd med radbyar och mindre herrgårdar, t.ex. Drälinge, Lövsta, Skediga och Altomta.
- Vattholma bruk med kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.
- 1600-talets raka landsvägssträckorna från Björklinge till Uppsala med siktsektorer mot domkyrkan och Gamla Uppsala högar.

Utveckling:

Utgångspunkt ska vara strukturernas värde som förmedlare av angelägna och betydelsefulla berättelser, d v s historiska epoker eller förhållanden, som är speciellt tydliga eller laddade i riksintresseområdet.

- Ingrepp och förändringar i fornlämningsmiljöerna ska undvikas.
- Det bör vara möjligt att förstå och uppleva fornlämningarna i sina sammanhang. De rika fornlämningsmiljöerna utmed områdets åar och åsryggar bör vara tillgängliga och värdade.
- Vägsträckningarnas terränganpassade och autentiska karaktär med vad, broplatser, runstenar och vikingatida högar bör vara möjliga att uppleva.
- Byggnadsminnena ska bevaras och underhållas enligt KML.
- Det öppna jordbrukslandskapet bör på ett övergripande plan behålla sin öppna karaktär så att jordbrukslandskapets bebyggelse med byar, herrgårdar och kyrkomiljöer kan upplevas som de viktiga landmärken de är idag. Jordbrukslätten omges av en skogsridå som bidrar till förståelsen av den historiska gränsen mellan inägor och utägor. Fortsatt hävd av ängs- och hagmarker bör gynnas och om möjligt undantas från exploatering för bebyggelse eller planteras med sådan gröda att de öppna utblickarna försvinner.
- Kyrkorna och kyrkomiljöerna ska bevaras och underhållas enligt KML. Kyrkomiljöerna ska värnas så att de behåller sin autentiska och i många fall sammanhållna och ålderdomliga prägel. Särskilt miljön vid Gamla Uppsala ska behandlas med stor hänsyn.

- Värdefulla utpekade bebyggelsemiljöer som herrgårdar, byar och torp bör inte förändras på ett sådant sätt att deras karaktär går förlorad. Jordbruksbebyggelsen på slättområdena ska behålla sin ställning som dominerande landmärken genom att ny bebyggelse anpassas och underordnas dessa bymiljöer. Kulturhistoriskt intressant bebyggelse bör underhållas varsamt. Ny bebyggelse bör placeras så att den underordnar sig befintlig kulturhistorisk bebyggelse. Hänsyn vid placering och utformning är särskilt viktigt i exponerade lägen.
- De raka landsvägssträckorna från Björklinge till Uppsala ska värnas.
- Siktetsektorn från gamla E 4 mot domkyrkan och mot Gamla Uppsala högar ska värnas.

Se även Områdesbestämmelser för Tensta kyrkomiljö.

Figur. Riksintresseområdet Gamla Uppsala och Fyråsåns och Björklingesåns dalgångar.

2.7. Hågaåns dalgång. C 39

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Motivering

Dalgång med rika fornlämningsmiljöer som uppvisar kontinuitet från bronsålder fram till historisk tid där det går att följa hur landhöjningen styr den successiva etableringen av bosättningar och framväxten av ett regionalt centrum och kultplats. Kommunikationsmiljöer från yngre järnålder. Bymiljöer och kyrkomiljöer.

Uttryck för riksintresset

Fornlämningskomplex vid Håga med boplats och "Kung Björns hög", en storhög från bronsålder samt ett kulthus, så kallat Brobyhus. Förhistoriska boplatsmiljöer från bronsålder, vid bl.a. Håga, Österby, Almby, Körlinge, Ekeby och Håmö med skärvtenshögar, hållristningar och gravar. Predikstolen, s.k. fornborg, ett hägnat berg med lämningar från bronsålder, möjligen boplats och kultplats. Boplatsområdena med kontinuitet in i järnålder uttryckt i stora

gravfält från äldre och yngre järnålder. Till yngre järnålder hör vadställen med hålvägar, färdvägar, gravfält med högar, resta stenar och runstenar, vid Brunna, Läby-Vadbacka och Läby bro. Vid Vadbacka ligger en storhög från yngre järnålder invid vadplatsen. Kyrkomiljöer med medeltida kyrkor i Läby och Vänge och för sockencentrum typiska bebyggelsemiljöer med skolhus och prästbostäder. Ekeby med bevarad medeltida bystruktur och ålderdomligt byggnadsbestånd. Långtibble reglerade by.

I området ingår även:

- Brunna stationssamhälle med kvartersindelad plan och välbevarad sen 1800-talsbebyggelse.

Genom särskilda beslut utpekade kulturmiljöer

Ekeby by har trots en kontinuerlig utveckling bevarat sina tidiga huvuddrag ända in i nutid. Byns ringgata är den enda i landet som bevarats i sin helhet. Sedan 1997 är byn byggnadsminne.

Vänge prästgård omfattar fem byggnader varav det äldsta är från 1700-talet. Prästgården är ett av de tidigaste exemplen på en sätesbyggnad uppförd i två våningar och den första uppländska prästgården som inte målades i falu rödfärg. Prästgården förklarades som byggnadsminne 1993.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Dagens landskapsbild, brukande och bebyggelsestruktur

Den norra delen kan beskrivas som ett öppet odlingslandskap där skogshorizonten står som en vägg i norr och i söder. I landskapet finns hyllor med inslag av åkerholmar och mindre höjder. I nordväst ligger Vänge tätort med yngre villabebyggelse. I norr finns flera gårdar och byar som ligger på framträdande höjder i den öppna dalgången. I södra Hågadal, med nord-sydlig riktning, är upplevelsen av en smal och långsträckt dalgång mycket tydlig. Den västra sidan består av en skogsklädd förkastningsbrant som framstår som en sluten ridå utan bebyggelse. Den östra sidan har mjukt sluttande avsatser där det återfinns enstaka fornlämningar och något äldre gårdsläge. Området avgränsas i öster av villaområden som Gottsunda, Norby och Eriksberg. I söder är dalgången smal och utmed Vårdsättravikens västra sida finns ett område med fritidshus/villor som sträcker sig fram till strandkanten. Östra sidan av Vårdsättraviken är relativt öppen med mjukt böljande marker med ett stort inslag av ädellövskog och framträdande stora lövträd.

I norr dominerar levande jordbrukslandskap och i söder friluftsområden. Utmed hela dalgången ligger det hästgårdar. I området ingår Vänge tätort, villaområden vid Hågelby och Vårdsättraviken. Området som helhet utgör ett populärt friluftsområde med många besökare. Området är mycket naturskönt med flera vandringsleder, bl.a. Linnéstigar, som nyttjas flitigt av uppsalaborna. Fornlämningsmiljöerna utgör ett bärande inslag i Hågadalens friluftsområde och vandringsstiger passerar förbi ett stort antal fornlämningar och erbjuder utblickar över fornlämningsmiljöerna.

Hågadalens riksintresseområde avser en 18 kilometer lång dalgång av varierande karaktär. Inom området som uppvisar olika terräng och landskapsbild återfinns många bebyggelsemiljöer av olika slag. Området har dominerats av jordbruk med byar och två sockencentrum, Läby och Vänge. Under 1800-talet tillkom ny bebyggelse som ett resultat av järnvägens utbyggnad och närheten till Uppsala, t.ex. Brunna stationssamhälle och Vänge, Håga och Gottsunda samt Vårdsätra. Vid Håga och Gottsunda har det bedrivits institutionsvård vilket har en koppling till annan vårdverksamhet i Uppsala under tidigt 1900-tal.

Hågaåns dalgång berör tre socknar, Vänge och Läby socken samt i söder Helga trefaldighets socken med Vårfrukyrkan som sockenkyrka. Bebyggelsen presenteras här sockenvis, från norr till söder.

Vänge socken

Vänge socken präglas av att det finns ett stort antal arrendegårdar, som i flera fall gått i arv i flera led. En stor del av marken ägs av ärkebiskopsstolen, Uppsala akademi och von Kiisellska stiftelsen.

Vänge kyrka och kyrkomiljö

Vänge kyrka uppfördes som en romansk kyrka omkring 1200. Av denna återstår långhusets västra del samt västtornet. Kyrkan förlängdes senare, troligen under 1300-talet, åt öster till salskyrka. Under 1400-talet uppfördes

vapenhuset och kyrkan välvdes med kryssvalv. På 1600-talet fick den ett torn. Den består av ett rektangulärt långhus med rakslutet korparti, tvärskepp i öster, vapenhus i söder samt västtorn. Sitt nuvarande utseende med korsarmar och absid i nyrenässansens stil tillkom på 1880-talet sedan Läby blivit ödekyrka. Kyrkan har kalkmålningar av Albertus Pictor. Bland inventarierna finns en romansk dopfont av sandsten från 1100-talet.

Väster om kyrkan ligger prästgården med en tvåvåning gulmålad huvudbyggnad med frontespis, byggd på 1840-talet i empiristil. Huset är byggt i två våningar med fronton och lockpanelklädd fasad. Det flacka sadeltaket är täckt med enkupigt tegel. Byggnaden med sina ny-klassicistiska drag har i sin utformning präglats av den nya träarkitekturen som utvecklats i Uppsala under 1830–40-talen. Framför huvudbyggnaden står två timrade flyglar från 1700-talet. Den västra flygelbyggnaden, med reveterad fasad, inrymmer församlingshem. Mot Salavägen står en rödfärgad tiondebod från 1800-talets förra hälft. Prästgårdens ekonomibyggnader ligger närmare kyrkan.

Vänge prästgård är ett av de tidigaste exemplen på en sätesbyggnad, som uppförts i två våningar. Det är också den första uppländska prästgård, där fasaden inte målats med Falu rödfärg. Det som gör prästgården synnerligen märklig, är inte bara de enskilda byggnaderna, utan i högsta grad helhetsmiljön. Prästgården har dessutom spelat en viktig roll som kultur- och bildningscentrum för församlingsborna. Vänge prästgård förklarades som byggnadsminne den 26 mars 1993.

Till kyrkomiljön hör också Vänge f.d. kyrkskola, som ligger intill kyrkan. Skolhuset uppfördes 1882-83 i restimmer med reveterad, ljusputsad fasad och tegeltäckt sadeltak. Skolan som varit både folk- och småskola var i bruk fram till 1964. Vänge kyrka utgör tillsammans med prästgården och en f.d. skola en väl sammanhållen enhet som karakteriserar ett typiskt sockencentrum.

Vänge samhälle

Vänge station anlades 1880 utmed Norra stambanan, anlagd 1875. Mellan stationen och Vänge kyrka växte Brunna stationssamhälle fram med ett kvartersindelad tomtområde. Runt sekelskiftet bebyggdes många av de nya tomterna med stora villor. Av denna bebyggelse finns endast några få villor kvar. I övrigt präglas Vänge, som det kallas idag, av villor av olika ålder.

Almby

Stora Almby har en huvudbyggnad i en våning från tidigt 1800-tal med ljusträpanel. Den ha en flygelbyggnad i samma stil och från samma tid. Lilla Almby har välbevarad bebyggelse från 1800-talets andra hälft. Vid gårdarna, bl. a. utmed den gamla landsvägen, finns några välbevarade torp.

Brunna

Brunna gård är känd sedan medeltid. Huvudbyggnaden är uppförd 1818 i två våningar med frontespis. Den har gulmålad panel. Till gården hör flera ekonomibyggnader från 1800-talets andra hälft, t.ex. lider, loge, stall och magasin. Här kan även nämnas att Olof Rudbeck d. y. dotter Christina Charlotta Hjärne, gift med bergsrådet Hjärne, ägde gården. Efter henne finns en dagbok som berättar om livet på Brunna och Vänge socken under 1740-talet.

Ekeby

Ekeby är en av de mest välbevarade och ålderdomliga bymiljöerna i Uppland och utgör byggnadsminne. Byn är känd sedan 1299 och har till stora delar bevarat sin medeltida byplan.

Gårdsgrupperingen svarar helt mot de medeltida bestämmelserna. Byn är en dubbel radby med en längsgående bygata och en fullständig ringgata som löper runt bytomten. Gårdstomterna är fyrkantstun. Två av gårdarna är dubbelgårdar av närmast centralsvensk karaktär. Mycket av det äldre byggnadsbeståndet har också bevarats. På byns svinvall har sedan 1700-talet legat en väderkvarn och än i dag finns där en sådan. En av gårdarna är Vänge hembygdsgård.

Att Ekeby så väl behållit sin gamla karaktär har närmast sin förklaring i ägarförhållandena. Vissa av byns gårdar har åtminstone sedan 1500-talet ägts av ärkebiskopsstolen. I slutet av 1600-talet ägde ärkebiskopen tre frälsehemman i byn, resterande hemman var också frälse. Dessa ägarförhållanden kvarstod vid storskiftet 1764. Skiftet resulterade i allt för många tegar för att anses lyckat. 1822 begärde därför dåvarande ärkebiskopen enskifte av byn. På ärkebiskopens tre hemman bodde då sammanlagt sex bönder. Dessa fick dela upp åkertegarna fritt emellan sig. Denna typ av samsjädning kvarstod länge. 1933 övertog stiftsnämnden förvaltningen av byn. Därefter har jordbruksammanslagningar skett. Husen i Ekeby hyrs ut och en av gårdarna disponeras av Vänge hembygdsförening. Utanför bytomten i SV ligger byns källa. De nuvarande byggnaderna i byn är från 1700-talet fram till 1952." (Upplandia webbplats)

Finsta

I Finsta kan man fortfarande uppleva en radby genom de tre gårdar som ligger kvar på bytomten. 1872 före laga skifte bestod byn av fem gårdar, runt bytomten kan man se spår av den ringväg som omgett byn. Vid en av gårdarna finns en parstuga i två våningar troligen uppförd i början av 1700-talet.

Långtibble

I Långtibble finns stora delar av den ursprungliga bytomten kvar. Långtibble by ligger väl synlig på en moränhöjd vid Salavägen, väster om Brunna samhälle. Byn har kvar karaktären av tät, ålderdomlig radby och består idag av fyra gårdar som grupperar sig längs byvägen, vilken kantas av stora miljöskapande lövträd. En av gårdarna i Långtibble har en parstuga från 1700-talet, medan övriga manbyggnader är från tidigt 1900-tal. Vid en av gårdarna finns även en portluderbyggnad.

Nåstuna

Vid Nåstuna har den äldre radbykaraktären bevarats. Två av gårdarna i Nåstuna ägs av Uppsala Akademiförvaltning och på dessa gårdar är manbyggnaderna parstugor från sent 1700-tal alternativt tidigt 1800-tal. På den tredje gården i Nåstuna är manbyggnaden från 1901. En av de äldre byggnaderna har tidigare varit militieboställe. Ekonomibygnaderna är från sekelskiftet 1800–1900.

Väsby

Väsby söder om Vänge samhälle består av två gårdar med äldre bostadshus, en enkelstuga och en parstuga, båda i två våningar och tillkomna i början av 1800-talet.

Läby socken

Kyrkan av sten härrör troligen från Läby kyrka och kyrkomiljö ca 1200 och förlängdes mot öster ca 1600. Tornet byggdes 1801-03. Kyrkan har varit annexkyrka till Vänge. År 1860 lämnades kyrkan att förfalla p.g.a av sviktande befolkningsunderlag till förmån för utbyggnad av Vänge kyrka. Övergavs kyrkan men restaurerades och återinvigdes 1928. Altarpredikstolen är utförd av Magnus Granlund 1753. Bland medeltida träskulptur, nu i Statens historiska museum, märks Kristusbilden till ett triumfkrucifix från 1100-talets senare del. Intill ligger ett skolhus och klockarbostad, båda byggda på 1920-talet med faluröda paneler och klassicistiska detaljer.

Strax intill kyrkan ligger Läby kyrkskola från 1927 som ersatt ett äldre skolhus. Intill ligger lärarbostaden. Byggnaderna är rödmålade och i två våningar. Den har varit både småskola och folkskola och lades ner 1953 då barnen fick ta sig till Vänge istället. Norr om kyrkan ligger prästgården som är en den äldsta bebyggelsemiljön i socknen. Manbyggnaden är en parstuga sedan tiden före skiftena som flankeras av en mindre stuga och en bod. Ekonomibygnaderna är uppförda under tidigt 1900-tal.

Västerby

Väster om Läby kyrka, längs en äldre vägsträckning av Salavägen, ligger Västerby by, som bildar en intressant bymiljö med bevarad radbykaraktär. På storskifteskartan från 1759 låg det sex gårdar på rad på bytomten. I samband med laga skifte 1887 flyttades tre gårdar ut medan tre blev kvar på bytomten som ligger i en sydsluttning ned mot Hågaån. Mangårdarna i Västerby har 1800-talskaraktär i senempir. En av manbyggnaderna ligger kvar i sitt äldre läge och är från 1812 med ljus panel och brutet tak. Övriga manbyggnader är från slutet av 1800-talet och tidigt 1900-tal, faluröda och med frontespis. Ekonomibygnaderna är framför allt från sekelskiftet 1800-1900.

Österby

Invid och på västra sidan om kyrkan ligger Österby. Fram till 1813 års enskifte var Österby en radby om nio gårdar. Vid tiden för enskiftet flyttas flera gårdar ut, andra slogs ihop. Idag finns det 2-3 gårdar kvar som uppvisar bostadshus från 1880-talet till 1920-talet.

Kvarnbo

Kvarnbo kan beläggas så tidigt som 1316 vilket visar att det redan då fanns en kvarn på platsen. Kvarnbo gård bebyggdes till säteri före 1660 men säterifriheten upphörde 1719 då egendomen skatteköptes av professor Johan Reftelius. Vid en auktion 1826 köpte Uppsala universitet gården, som därmed blev akademigård. I köpet ingick också kvarn och värdshus, det s.k. Qvarnbo Wärdshus, som utgjorde ett populärt utflyktsmål för Uppsalaborna till 1863, då värdshuset revs.

Kvarnbo gård består av en äldre välbevarad mangård från 1700-talet med en huvudbyggnad flankerad av två flyglar. Fägården består av stora ekonomibygnader från sent 1900-tal. Till gården hör även en timrad kvarnbyggnad med brutet tak från början av 1800-talet.

Helga trefaldighets socken

Håmö

Håmö ligger på södra sidan av dalgången och är ett militieboställe med manbyggnad från tidigt 1800-tal med ljus panel och sadeltak. Till gården hör ett antal ekonomibygnader från tidigt 1900-tal. Idag är det golfbana i området. Byggnaderna ingår i golfklubben och är renoverade.

Håga

Håga by ligger söder om Hågaån där ån gör en skarp krök. Byn ligger på en markant höjd med ån runt om. Den ursprungliga byn är skiftad och de utskiftade gårdarna uppvisar byggnader som är uppförda i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.

Bebyggelsen i Håga by präglas numera av Håga ekoby. Här finns ett centrum med samlingslokal och affär. I området finns även en waldorfskola. I området fanns tidigare Hågaby vårdhem, som drevs av Uppsala läns landsting.

Vårdhemsanläggningen utgörs av byggnader från olika tidsskeden. Av särskilt intresse är de byggnader som är uppförda under 1920-talet då de utgör exempel på utformandet av det tidiga 1900-talets vårdinrättningar.

Håga ägdes vid denna tid av Uppsala läns landsting som drev "arbetshem för sinneslöa män" på gården.

Utmed östra sidan av Hågaån ligger Norby och Stora Djurgården, som ägs av Akademiförvaltning och Ulltuna. Vid Norby finns flera äldre byggnader från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. I ladugårdarna pågår livaktig hästverksamhet. Vid Stora Djurgården har en brukshundsklubb verksamhet.

Gottsunda gård

Gottsunda ligger i kanten av riksintresseområdet. Gården som tidigare benämndes Stora Gottsunda utgjordes ursprungligen av två kyrkohemman som 1648 köptes från kronan av G.B. Oxenstierna. Före 1664 bebyggde J. Axelhielm gården till säteri men vid reduktionen 1681 drogs sätesfriheten in men återvanns sedermera genom kunglig nåd. I mitten av 1900-talet fanns det ett ålderdomshem på den tidigare herrgården och vid sidan om detta ett pensionärshem uppfört 1946 som drevs av Uppsala stad. Mangårdsbyggnaden är i två våningar med panel och med timrade flyglar från 1830- och 1840-talen.

Vårdsätra

Vårdsätra gård som ligger i söder vid Mälaren blev säteri i början av 1600-talet. Huvudbyggnaden ska vara från 1600-talet men är kraftigt ombyggd under 1800-talet. Byggnaden är vitputsad. På gården finns ytterligare två bostadshus från 1700-talet. Miljön som helhet är välbevarad med en rad fina detaljer. Vid Vårdsättraviken ligger en ålderdomlig enkelstuga sammanbyggd med en vedbod som kallas för Vaktstugan.

Historiska skikt

Bronsålder

Under bronsålder medförde landhöjningen att Hågadalen blev ett område med goda förutsättningar för bosättningar och djurhållning på de strandängar som ökade i omfattning genom hela bronsåldern. Området vid Håga har haft en särställning som en centralplats inte bara för den närmaste bygden utan sannolikt för en större region från äldsta bronsålder och fram till järnålder.

I början av bronsålder, ca 1800, anlades en hällkista vid Håga. Några hundra år senare anlades ett kulthus, Brobyhustyp, ungefär samtidigt som Predikstolens fornborg i söder togs i bruk. Predikstolen ligger i områdets södra del, där fjärden varit smalast. Anläggningen ligger på ett högt berg som gett anläggningen dess namn, i kanten av det skogsområde som följer Hågaåns västra sida. Inom Predikstolen har det genomförts flera arkeologiska undersökningar som visat att anläggningen uppförts under bronsålder och byggts till i flera omgångar. Inom "borgen" finns flera ytor där det påträffats fynd, bl.a. raggig keramik som kan tillskrivas bronsålder. Predikstolen har utifrån de arkeologiska undersökningarna tolkats som en anläggning med betydelse i dödsritualer under bronsålder och äldre järnålder.

Ungefär samtidigt som kulthuset i "Hågahagen" togs ur bruk, ca 1100 f. Kr, uppfördes den s.k. "Hågakyrkan" också för rituella ändamål. Runt 1000 f. Kr anlades "Kung Björns hög" på en plats som då var en udde i ett skärgårdslandskap. Högen är närmare 50 meter i diameter och sju meter hög. Högen undersöktes i början av 1900-talet och är den guldrikaste bronsåldersgraven i Sverige. I graven framkom delar av guldspiraler och ett guldornat svärd som anger att graven anlades under bronsålderns senare del.

I området vid Håga finns ytterligare en rad lämningar som skärvstenshögar, stensättningar och hällristningar som tillsammans visar på ett stort och komplext boplatsoområde. Vid sidan om Håga finns flera bronsåldersmiljöer på båda sidor om den havsvik som dominerat Hågaområdet. Från väster till öster finns följande större fornlämningskomplex från bronsålder; Väsby-Långtibble; Brunna-Kvarntorp; Nåtuna; Almby; Håmö; (Läby-Österberga norr om och utanför RIK på norra sidan av Salavägen).

Gemensamt för dessa boplatsoområden är att de synliga fornlämningarna ligger på moränmark, ovanför och i nära anslutning till dagens åker samt på impediment i åkermarken. De består framförallt av skärvstenshögar och hällristningar. I flera områden finns röjda ytor, stensträngsliknande lämningar samt möjligen någon husgrundsterrass. Genom de arkeologiska undersökningar som utförts för Salavägen vet vi att det finns stora, extensiva boplatsoområden i den flacka åkermarken i anslutning till de synliga lämningarna.

Äldre järnålder

På samma platser som vi finner rika fornlämningsmiljöer från bronsålder finns även ensamliggande stensättningar och gravfält som uppvisar kvadratiska och runda stensättningar med fyllning av sten som anger att de bör dateras till järnålder och som visar att det finns en bebyggelsekontinuitet genom hela järnåldern. I flera fall omfattar dessa gravfält även ett antal högar. Inför ombyggnationen av väg 72 söder om Vänge utfördes ett antal undersökningar som visade på omfattande bosättningar i området från bronsålder till folkvandringstid.

I den norra delen finns flera vadställen över Hågaån som brukats redan under förhistorisk tid. Kvarbolund omfattar en rad lämningar som speglar platsens betydelse som vadställe. Platsen är troligen det berömda Läbyvad, där Gustav Vasa var nära att drunkna i flykten undan danskarna. Söder om ån, i övergången mellan lera och morän, ligger ett gravfält med ett femtiotal runda stensättningar och ett trettiotal resta stenar, vilka härrör från århundradena före Kristi födelse. Invid gravfältet finns spår av forntida vägar, s.k. halvågar, och öster om gravfältet står en grupp resta stenar, varav en har runor. Stenarna har troligen varit riktmärken för ett forntida vadställe. På norra stranden, på gränsen till den nuvarande odlingsmarken, finns rester av en liknande grupp stenar. Den nuvarande Läbyvadsbron utgörs av en stenvalvsbro. Intill södra fästet står ett monument, rest av Karl XIV Johan, över Gustav Vasas olyckstillbud vid vadstället.

Yngre järnålder

Hågaån var farbar in i historisk tid och vadställena över ån har varit viktiga punkter i dåtidens kommunikationsnät. Detta markeras inte minst av den stora Vadbackahögen med rester av en broanläggning samt runstenar på andra sidan ån. Samtliga byar i området har bygravfält med gravar från yngre järnålder. Det största ligger vid Österby i Läby och omfattar en hög och femtio runda stensättningar.

Medeltid

Inom området finns två medeltida kyrkor, Läby och Vänge som ligger väl synliga i dalgången. Kyrkornas ställning som administrativa centrum för bygden kommer till uttryck i de övriga byggnader som hör till miljön, såsom tiondebod, bostäder för församlingens anställda och skolor. De utgör intressanta och välbevarade kyrkomiljöer. För mer utförlig beskrivning av kyrkorna se avsnittet om bebyggelsen.

Nyare tid

I området finns en rad byar som etablerades redan under yngre järnålder. Idag finns samtliga byar kvar och flera av dem uppvisar alltjämt en oskiftad karaktär från tiden föreskiftena, t.ex. Ekeby, Finnsta och Långtibble. Det har medfört att det finns ett ovanligt stort antal äldre byggnader kvar som speglar det historiska jordbrukssamhället. Byar med välbevarad struktur och värdefulla byggnader är radbyarna Ekeby, Finnsta och Långtibble i Vänge samt Västerby i Läby.

Under tidigt 1600-tal fanns ett stort antal säterier i Vänge, Brunna, Bärby, Ekeby, Fiby, Finnsta, Kil, Långtibble, Nåtuna, Täby och Vagnsby. Herrgårdsmiljöernas karaktär är till delar bevarad vid Stora Almby, Vårdsättra, Kvambo och Gottsunda.

I slutet av 1800-talet anlades norra stambanan som kom att beröra norra delen av området. På 1870-talet placerades en station vid Brunna som kom att ge upphov till Brunna stationssamhälle. I Brunna finns en kvartersindelad plan och välbevarad sen 1800-talsbebyggelse, framförallt utmed riksvägen.

Historiska näringar, kommunikation, makt och samhällsfunktioner, visuella/historiska samband och koppling till naturgeografi

Området är en utpräglad jordbruksbygd. Vid Vänge finns ett stationssamhälle och vid Håga har det under 1900-talets första hälft funnits en vårdinrättning för sinnesvaga personer.

Hågaån var en viktig farled under stenålder och bronsålder. Under järnåldern kom landvägarna att få allt större betydelse vilket bland annat kan utläsas genom de förhistoriska färdvägar som är synliga genom en rad olika fornlämningar med anknytning till vadställen. De framträder tydligt genom stenlagda broar, bl.a. vid Läby där det finns tre vadställen markerade genom hålvägar, stenbankar, runstenar och resta stenar och Vadbackahögen vid Läby vad. Utmed dalgången finns ytterligare platser som troligen varit passager/broställen t.ex. söder om Vänge och mellan Brunna-Ekeby samt söder om Gottsunda.

Norra stambanan förbi Vänge uppfördes runt 1875 och fem år senare fick Vänge en station. Idag finns det ingen station i Vänge.

Sockencentrum vid Läby och Vänge med skolmiljöer. Brunna stationssamhälle som det kallades under en period, idag Vänge samhälle växte fram i spåren av att det anlades en järnvägsstation. En stor del av markerna hör till Uppsala Akademiförvaltning och Uppsala stift och brukas av arrendatorer. Hågadalen har mycket stor betydelse som ett stadsnära friluftsområde för Uppsalaborna.

Merparten av bebyggelseenheter utmed Hågaåns dalgång uppvisar lång kontinuitet bakåt i tiden. Invid bytomterna ligger gravfält från äldre och yngre järnålder. Vid de byar som ligger utmed dalgångens kanter finns lämningar från bronsålder som visar att det funnits bosättningar i området redan under denna tid. I området är således det kontinuerliga brukandet av, oftast, topografiskt avgränsade platser mycket tydligt från bronsålder genom järnålder och in i historisk tid.

Inom respektive tidsperiod har de olika fornlämningar ett tydligt samband med varandra. Som ex. kan nämnas bronsålderns fornlämningsbild, med skärvstenhögar i för dem typiska lägen i brytsonen mellan åker och impediment, hållristningar ute på den flacka gräsmarken och rösen på de högsta höjderna.

Många av de förhistoriska lämningarna, framför allt gravfält och ensamliggande rösen och högar ligger så att de är exponerade ut mot dalgången. Det har varit meningen att de ska vara väl synliga. Här intar Kung Björns hög i Hågadalen en särställning genom att ligga där dalgången böjer sig och har därigenom varit väl synlig från flera håll om man utgår från att landskapet varit öppet.

Runstenarna ligger invid vägarna, ofta intill bro- och vadställen samt i anslutning till byarnas "entréer". De har ett historiskt samband med vägsträckningen, representerar "markägande" och har ett visuellt samband med vägen och broställen.

Fornlämningarna ligger på för dem typiska lägen i landskapet, bronsålderns lämningar ligger lite uppdraget ovanför den historiska inägomarken vilket delvis har samband med att det gick upp en vik i Hågadalen vid denna tid. Landhöjningen medförde att nytt land tillkom och under järnåldern flyttade bosättningarna ut mot och upp på impedimenten i dalgången. I yngre järnålder har havsviken dragit sig undan och kvar finns Hågaån med flera vadställen över ån.

Skyddsinstitut

Miljöbalken

- Riksintresseområde för kulturmiljövården 3kap.6§ MB
- Riksintresse för det rörliga friluftslivet, 4 kap. 2§ MB; Ekoln
- Riksintresse, Natura 2000, 4 kap. 8§MB Östra Nåsten
- Naturreservat; Hågadalen-Nåsten, Värdsätra naturpark
- Biotopskydd för ädellövskog, alléer, vattendrag

Plan och bygglagen

- Bebyggelsen, 8 kap. 13, 14, 17 §§ PBL
- Regionalt kulturmiljövårdsområde, U 19 Hågaåns dalgång

Kulturmiljölagen

- Fornlämningar, 2 kap. KML
- Byggnadsminne, 3 kap. KML; Vänge prästgård och Ekeby by
- Kyrkor och kyrkomiljöer, 4 kap. KML; Vänge och Läby kyrkor

Kommunens bedömning och ställningstagande

Området har höga kulturhistoriska värden och kan bli en attraktiv resurs för rekreation och upplevelser. Förutsätter att historiskt värdefulla strukturer bevaras och värnas från negativ påverkan.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bevarande:

Befintliga värden ska vara utgångspunkt för bevarande och utveckling. Följande element utpekats av länsstyrelsen som värdebärande/värdekärnor.

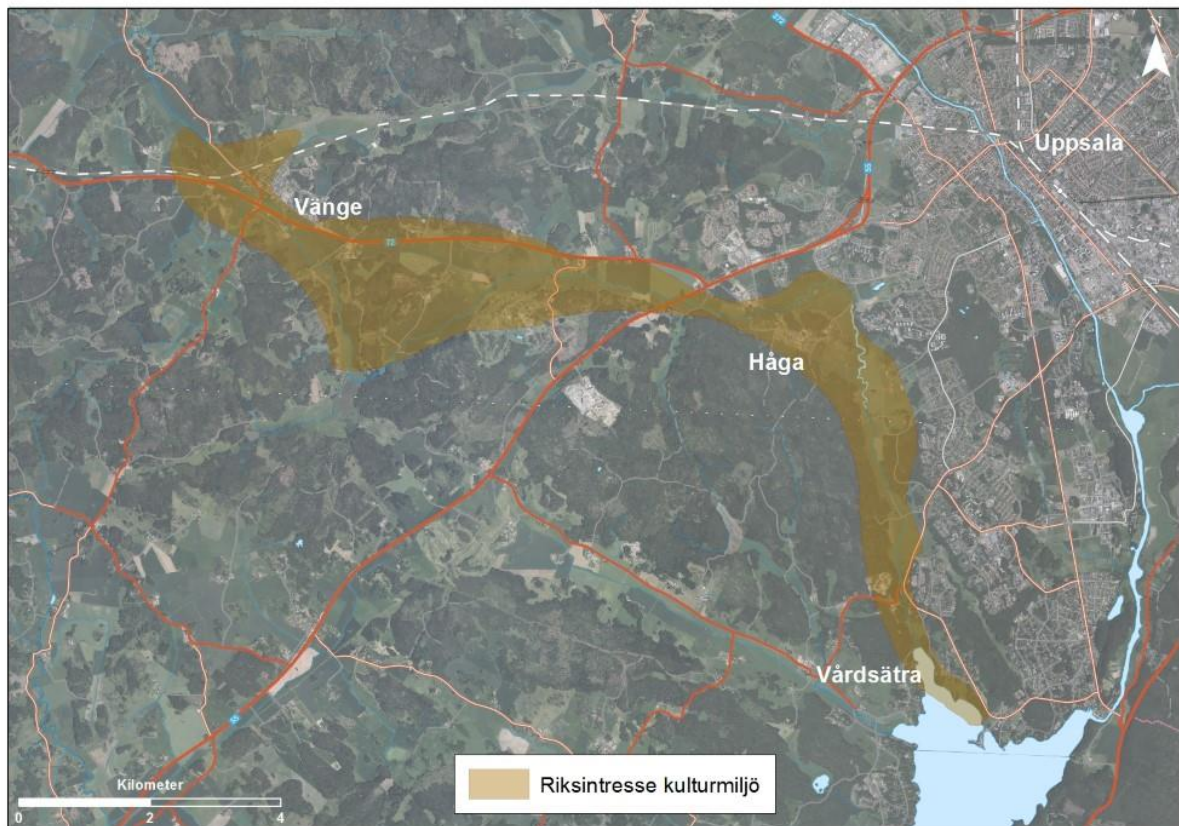
- Bronsåldersmiljöer med skärvtenshögar, hållristningar och stensättningar vid Håga, Österby, Almby, Körlinge, Brunna - Ekeby och Håmö.
- Håga centralplats och kultplats med ett stort antal fornlämningar, bl.a. storhög från bronsålder, Kung Björns hög och kulthus (s.k. Brobyhus).
- Predikstolen, s.k. fornborg som utgör ett hägnat berg med spår efter möjliga boplotsaktiviteter och kult från bronsålder.
- Järnåldersgravfält som visar på bebyggelsens kontinuitet från bronsålder fram genom järnålder och in i historisk tid med byar. Bebyggelsekontinuitet kan följas vid Långtibble-Körlinge-Vänge, Brunna-Ekeby, Nåstuna, Håmö, Läby-Österby och Håga.
- Vadställen från yngre järnålder med halvågar, färdvägar, gravfält med högar, resta stenar och runstenar, vid Brunna, Läby-Vadbacka och Läby bro. Vid Vadbacka ligger en storhög från yngre järnålder invid vadplatsen.
- Renodlade yngre järnåldersmiljöer vid Norby och Stora Djurgården.
- Kyrkomiljöer med medeltida kyrkor i Läby och Vänge med skolhus och prästbostäder.
- Ekeby med närmast intakt medeltida plan och bebyggelsestruktur. Långtibble reglerade by.

Utveckling:

Utgångspunkt ska vara strukturernas värde som förmedlare av angelägna och betydelsefulla berättelser, d.v.s. historiska epoker eller förhållanden, som är speciellt tydliga eller laddade i riksintresseområdet.

- Dalgångens öppna karaktär med sin tydliga markzonerings av öppen, odlad inägomark omgiven av kontrasterande hagmark och skogsklädda höjder bör bevaras. Ängs- och hagmarker bör fortsätta att betas och åkermarken brukas.
- Landskapets kulturhistoriska komponenter bör vårdas och vidmakthållas.
- Fornlämningarna ska bevaras i enlighet med KML. Det stora antalet monumentala fornlämningar, deras variation och sammanhang utgör en viktig del i förståelsen av området och de ska därför bevaras. Fornlämningarna bör skötas genom beten och med fördel skyltas. I synnerhet miljön vid Håga och vadställena vid Läby bör vara tillgängliga och vårdas.
- Byggnadsminnena ska bevaras och underhållas i enlighet med KML.
- Kyrkorna och kyrkomiljöerna ska bevaras och underhållas i enlighet med KML. Kyrkomiljöerna och deras betydelse som äldre administrativt centrum bör kunna upplevas.
- Välbevarade, ålderdomliga bebyggelsemiljöer och enskilda byggnader med kulturhistoriska kvaliteter bör bevara sin karaktär och underhållas med stor varsamhet. Nyttillskott i bebyggelsen bör underordnas och utformas med hänsyn till den äldre bebyggelsen i området.

- Den äldre bebyggelsen och dess karaktär bör fortsätta att präglade området och dominera landskapsbilden.
- Området bör kunna behålla sina förutsättningar att vara ett attraktivt friluftsområde med god tillgänglighet.

Figur. Riksintresseområde Hågaåns dalgång.

2.8. Långhundraleden. C 41

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Motivering

Odlingslandskap utmed den under forntiden betydelsefulla Långhundraleden med ett rikt innehåll av monumentala fornlämningar samt medeltidsminnen av rikspolitisk betydelse. Välbevarad socialhistoriskt intressant bebyggelsestruktur från tiden före 1800-talet.

Uttryck för riksintresset

Ett flertal fornborgar, den största benämnd Broborg belägna vid åpassage med stora äldre järnåldersgravfält, flera med inslag av storborgar, runsten som omtalar brobygge vid vadstället Falebro med ett av Mälardalens lägst belägna gravfält, kungavalsplatsen Mora stenar, medeltida kyrkomiljöer, Linnés Hammarby samt bymiljöer med främst 1700- och 1800-tals bebyggelse.

Genom särskilt beslut utpekade kulturmiljöer

Kulturresevatet Linnés Hammarby omfattar ett markområde runt byggnadsminnet Linnés Hammarby. Det omfattar ett återskapat landskap så som det såg ut under slutet av 1700-talet, innan laga skifte, en reform som lade grunden för det moderna jordbrukets utveckling. Kulturresevatet bildades 2007.

Det statliga byggnadsminnet Linnés Hammarby är en av Sveriges mest stilriktigt bevarade 1700-talsgårdar. Den köptes av Carl von Linné 1758. Här speglas både Carl von Linnés privatliv och hans vetenskapliga gärning. Linnés Hammarby är statligt byggnadsminne sedan 1935.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Kunskap om befintliga värden är en förutsättning för bevarande och utveckling. Det saknas underlag som preciserar och värderar historiskt värdefulla strukturer. Utgångspunkt för framtida bevarande och utveckling bör vara strukturernas värde som förmedlare av angelägna och betydelsefulla berättelser, d v s historiska epoker eller förhållanden, som är speciellt tydliga eller laddade i riksintresseområdet.

Skyddsinstitut

Miljöbalken

- Riksintresseområde för kulturmiljövården 3 kap 6 § MB
- Kulturresevatet 7 kap MB, Linnés Hammarby

Plan och bygglagen

- Bebyggelsen, 8 kap. 13, 14, 17 §§ PBL
- Regionalt kulturmiljöområde, Storåns och Sävjaåns dalgångar U 29

Kulturmiljölagen

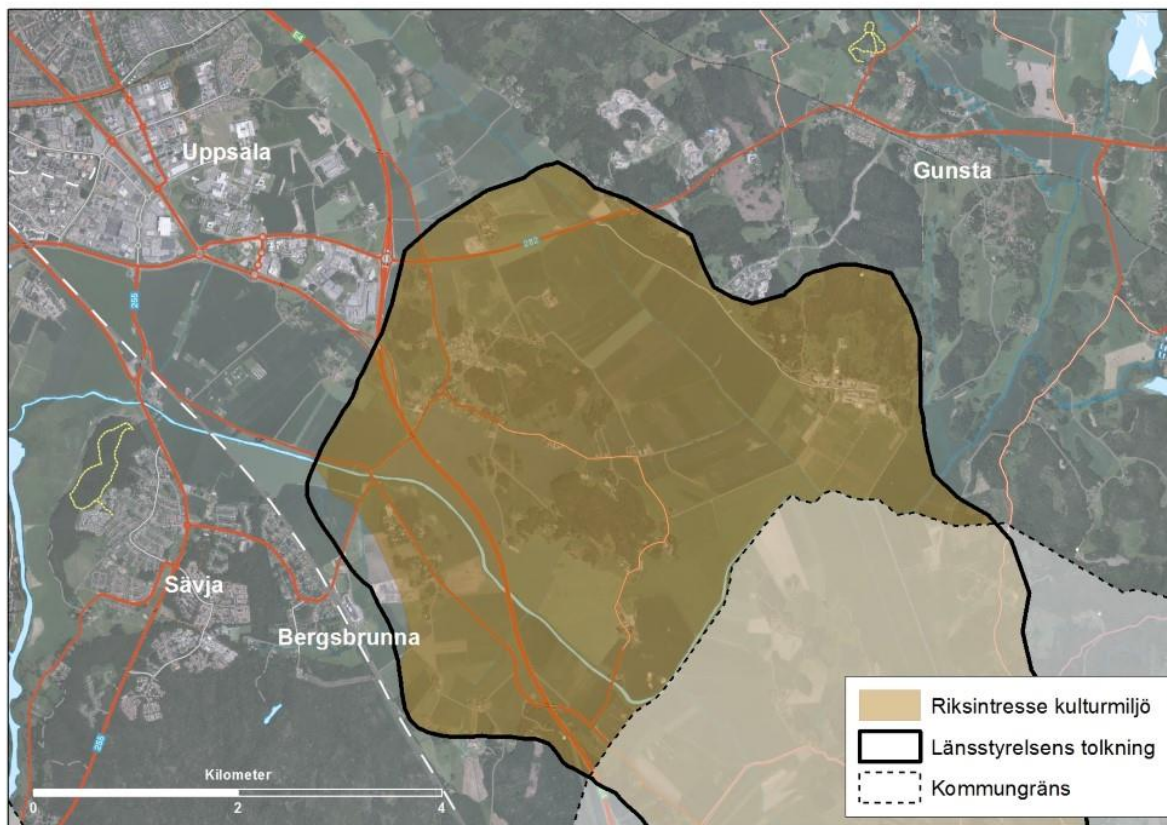
- Fornlämningar, 2 kap. KML
- Kyrka och kyrkomiljö, 4 kap. KML (Danmarks kyrka)
- *Förordningen (1988:1229) om statliga byggnadsminnen m.m.* Linnés Hammarby

Utbredning samt kommunens bedömning och ställningstagande

Gränserna för riksintresset Långhundraleden är ett exempel på hur "grovt" gränsdragningarna kring vissa riksintressen drogs på 1980-talet. När översiktsplanens intentioner med nytt stationsläge vid Bergsbrunna och tillhörande tät stadsutveckling riskerar att påverka riksintresset indirekt finns anledning att närmare studera och precisera gränserna för detta riksintresse. Kommunen föreslår att gränsen dras i en landskapsgräns som utgörs av en höjdrygg och inte rakt över en åker (se bild nedan). Ny bebyggelse förutsätter dessutom särskilda studier kring framför allt landskapsarkitektur för att kvalitativt klara mötet mellan tät bebyggelse och kulturlandskapet i öster.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Tillkommande bebyggelse ska möta det öppna landskapet med respekt för dess kulturvärden.

Figur. Del av riksintresseområdet Långhundraleden

2.9. Rasbo – Funbo. C 37

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Motivering

- A. Odlingslandskap med mycket rikt innehåll av fornlämningar, by- och torpmiljöer.
- B. Herrgårdslandskap av medeltida ursprung.

Uttryck för riksintresset

A. Stråk med rösen och skärvstenshögar från främst bronsåldern i områdets norra del. Flera varierade gravfält från äldre och yngre järnålder samt fyra fornborgar. Bymiljöer med bebyggelse från 1700- och 1800-talen. Rasbo och Funbo sockencentra med medeltida kyrkor, prästgårdar och sockenstugor från 1700-talet. Ålderdomligt vägnät markerat med runstenar vid vadställen samt stenvalvsbro från 1700-talet i Funbo.

B. Lämningar efter de medeltida sätesgårdarna Näsudden och Yttergård. Frötuna, med omfattande herrgårdslandskap, huvudgård, utgårdar och torp samt Hallkveds medeltida kungsgård, båda med bebyggelse från 1700- och 1800-talen.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Dagens landskapsbild, brukande och bebyggelsestruktur

Området utgörs dels av ett odlingslandskap med ett rikt innehåll av fornlämningar och bymiljöer i norr och ett herrgårdslandskap av medeltida ursprung i söder.

Landskapet i Rasbo domineras av lerslätter mellan barrskogsklädda moränryggar och mindre höjder på vilka fornlämningar och bebyggelse är belägna. Det största slättområdet, Rasboslätten, återfinns i områdets norra del. Härifrån sträcker sig två flacka dalgångar, i väster utmed Tomtaån och i öster utmed Lejstaån. Tomtaån mynnar ut i Funbosjön, Lejstaån mynnar ut i Långsjön som via Vistebyån har sitt utlopp i Funbosjön. Områdets södra del, i Funbo, är mera kuperat och brutet av låga skogklädda partier. Lillån genomflyter området och bildar strax före sitt utlopp i Funboån en tydlig meanderslinga. Invid Funbosjön finns ädellövrika backar, främst med inslag av ek. Odlingslandskapet har en pastoral prägel och är välhävdad med utblickar över byar, gårdar och fornlämningsmiljöer vilka framträder tydligt på flera ställen i området. Vid Frötuna och Hallkved finns det alléer, devis drabbade av askskottssjuka, och ekskogspartier vilka präglar landskapsbilden.

I området finns många aktiva jordbruk, som bedriver åkerbruk och djurhållning, främst får och nöt. Området kan beskrivas som levande landsbygd med två sockencentrum, ett i norr utmed väg 288, Rasbo och ett i söder utmed väg 282, Funbo. I anslutning till dessa sockencentrum har det vuxit fram två mindre tätorter, Gåvsta vid Rasbo och Funbo invid Funbo kyrka. Vid dessa tätorter har det vuxit fram villaområden, skolor och service.

Frötuna herrgård fungerar som konferensanläggning med en betydande kursverksamhet. Inom området finns stora åkerarealer vilket är värdefullt. Herrgårdsmiljöerna Frötuna, Hallkved och Älvgärde domineras av storskaligt jordbruk.

I Rasbo och Funbo domineras odlingslandskapets bebyggelse av byar och enstaka utskiftade gårdar. Avskilt från den övriga jordbruksbygden, i anslutning till Funbosjön ligger två större herrgårdar Frötuna och Hallkved som dominerat en stor del av socknarna. I öster ligger säteriet Älvgärde med närhet till Långsjön. I området ingår Funbo och rasbo kyrkor med tillhörande sockencentrum. I skogskanterna finns det alltjämt kvar enstaka torp från 1800-talet och villor som tillkommit under 1900-talet.

Rasbo kyrka och prästgård

Rasbo kyrka med långhus, västtorn och kor stod färdig ca 1280. Troligtvis var tunnvalven täckta av trä, de ersattes med tegelvalv omkring 1450. Omkring 1450 påbyggdes tornet till nuvarande höjd och strax därefter försågs valven med kalkmålningar i Strängnässkolans stil. Mot medeltidens slut ersattes koret med det nuvarande i samma bredd som långhuset och korsarmarna med sina tegelblinderade gavlar tillkom. Tornspiran har blivit förstörd av blixtnedslag inte mindre än två gånger, 1702 och 1795. Nuvarande tornspiran härstammar från 1802. Kyrkan hade redan under äldre medeltid en särskild betydelse som dopkyrka eftersom äldre uppgifter gör gällande att "under tornet är en källa morat som kallas S:te Olofs källa". Strax norr om kyrkan ligger prästgården med en tvåvåning huvudbyggnad med ljus panel från 1799. På gården finns även några byggnader från 1700-talet, bl.a. en tiondebod.

Funbo kyrka

Funbo kyrka står på mark som förr hörde till Hallkved och kan tyda på att kyrkan byggts som patronatskyrka för en storman i slutet av 1100-talet. Funbo kyrka är en romansk byggnad från slutet av 1100-talet med långhus och smalare kor avslutat med absid. I början av 1300-talet skedde en ombyggnad under inflytandet av domkyrkobygget i Uppsala, varvid långhuset förhöjdes. På 1400-talet tillkom sakristia och vapenhus samt kalkmålade tegelvalv. Klockstapeln uppfördes 1685. Intill kyrkan ligger den gamla socken- och fattigstugan i sten från 1780-talet, skolhus från 1800-talet samt en stenvalvsbro med tre valv som sannolikt haft ytterligare två.

Funbo prästgård

Ett par kilometer norr om kyrkan ligger prästgården med en huvudbyggnad i timmer med panel under ett brutet tak. Byggnaden, från 1700-talets senare hälft, har en tegelmurning i källaren som kan härröra från medeltiden. Huset byggdes ut 1815 och vid gården finns även några timrade bodar från 1700-talet.

Sockenstuga eller fattigstuga

Fattigstugan i Funbo kan ha tjänat som fattig- och sockenstuga i samma hus. Fattigstugan uppfördes av tegel någon gång under 1775-1776. Redan 1757 hade en kunglig förklaring uppmanat lantmännen att bygga sina bostadshus och eldstäder av tegel eller gråsten, detta kan ha påverkat valet av byggnadsmaterial. I ett protokoll från

kommunalstämman 1865 framgår att det var fattigt och eländigt i stugan. Med tiden blev man medveten om att byggnaden hade tjänat ut som fattigstuga. Ett annat hus köptes in och inflyttning i nya ålderdomshemmet skedde 1916. Fattigstugan rustades upp och användes en tid som kommunalhus fram till 1950 då huset var för nedgången. 1969 började en grundlig restaurering av byggnaden liksom indragning av vatten och avlopp.

Odlingslandskapets byar

I området finns flera byar som bevarat sin struktur från tiden före laga skiftet, bl.a. Lejsta och Ströja. Båda har en oregelbunden struktur med många byggnader bevarade från 1700- och 1800-talen samt ett ålderdomligt vägnät, vilket i Ströja kantas av lövträd. Inom området har det tidigare funnits några radbyar men dessa har nu gett vika för en modernare struktur såsom exempelvis Sämjesta och Trevlinge i Rasbo. Västerberga omfattar flera gårdar med många äldre byggnader från 1800-talet bl.a. välhållna manbyggnader med frontespis. Vid Skeke ligger det fortfarande kvar flera gårdar på bytomten med bebyggelse från 1700- och 1800-talen, bl.a. en parstuga. Karby och Årsta byar har delvis bevarat ålderdomlig bystruktur även om några gårdar flyttats ut i samband med skiftena. Årsta bebyggelse är välbevarad från sent 1800-tal. Vid Sandbol finns det en framkammarstuga av äldre typ.

Kvarnmiljöer

I Rasbo finns en lång tradition av kvarnverksamhet som omfattat såväl skvaltkvarnar som väderkvarnar. På gården Västerberga finns en väderkvarn som byggdes ca år 1870. Kvarnen återuppfördes på ursprunglig plats 1984-85 efter att ha stått på flera andra platser samt under en period varit nedplockad. Vid Lejsta bro finns det väl sammanhållen kvarnmiljö som varit i bruk in på 1990-talet.

Frötuna

Herrgårdslandskapet vid Frötuna och präglas av den stora herrgårdens bebyggelse och alléer, samt av utgårdar och dagsverkstorp som ligger belägna i periferin. Herrgårdslandskapet vid Frötuna har medeltida ursprung. Längst ut på Näsudden i Funbosjön finns rester av ett medeltida fast hus, sannolikt Frötunas föregångare, och strax väster om Frötuna finns ruinerna av sätesgården Yttergård.

Frötuna blev med tiden en av landskapets största egendomar och inköptes 1775 av Charles De Geer på Lövsta bruk som gjorde godset till fideikommiss. Louis de Geers äldsta dotter Marianne, gift med Oscar II:s sonson Carl Bernadotte af Wisborg, tog över gården år 1925. Carl Gustaf Oscar Fredrik Christian Bernadotte upphävde fideikommisset 1979 och lät omvandla gården till AB. Sedan 2001 ägs Frötuna av sonsonen Carl Bernadotte och hans hustru Charlotte.

Den nuvarande huvudbyggnaden med framspringande flyglar, uppfördes i sten mellan 1775-1786. Sin nuvarande arkitektur, i nyklassicistisk stil, fick den efter en brand 1840, då bland annat huvudbyggnaden skadades. Omkring 1800 uppfördes ytterligare två stenhus, "Gamla kontoret" och brygghuset. Samtliga byggnader som är putsade i en ljusgul färg är välbevarade. Bland ekonomibyggnaderna märks ett timrat sockenmagasin hitflyttat från Rasbo kyrka på 1920-talet samt en stor magasinsbyggnad från 1920-talet i tre våningar och med tälttak. Stallbyggnaderna är från tiden runt sekelskiftet 1800. Till huvudgården leder en allé kantad av arbetarbostäder och en förvaltarvilla i 1920-talsklassicism.

Efter allén och invid s.k. "Långa raden" ligger gårdens faluröda arbetarbostäder från 1800-talets senare del och 1900-talets början. I slutet av allén ligger förvaltarbostaden, en intressant byggnad i klassicistisk stil från 1920-talet med dekorativt utformade fönsteröverstycken, dörrar, takfot osv, samt en förstukvist utformad som en grekisk tempelgavel. Invid vägen mot "Långa raden" ligger en långsträckt byggnad från 1800-talets förra hälft, vilken innehåller en f.d. trädgårdsmästarebostad, gårdens smedja och en snickarverkstad. Till godset har en mängd torpställen hört, varav de flesta återstår i välbevarat skick. Utgården Ny-Karby har en tydlig 1800-talskaraktär, en arbetarbostad med snickarglädjedekor och stallbyggnad i gråsten. Frötunas ägor sträcker sig ner mot Funbosjön och Långsjön med utbredda betesmarker och ekbackar vid Funbosjön.

I äldre tider utgjordes gårdens arbetsstyrka av dagsverkstorpore som bodde i torp på gårdens utmarker. Till Frötuna hörde 14 torp vid 1600-talets början och vid mitten av 1800-talet hade dessa ökat till omkring 30, varav två var soldattorp. Flera av dessa torp finns ännu kvar bevarade. Bostadshusen utgörs vanligen av enkel- eller sidokammarstugor. Flera av husen byggdes till under senare delen av 1800-talet, då antalet arbetare på gården kraftigt ökade och flera av torpen förvandlades till statorp.

Grän

I Grän finns en mindre herrgårdsmiljö med flygel från 1700-talets slut omgivet av gamla ädellövträd. Grän utgör men mycket välbevarad bebyggelsemiljö som är pietetsfullt underhållen.

Henriksberg

I Rasbo ligger även Henriksberg som varit ett säteri med en mangård med flyglar från 1876 samt en imponerande ladugårdslänga i gråsten från 1880-talet.

Hallkved

Hallkved finns omnämnt redan 1288 men är sannolikt äldre. Senare under medeltiden blev Hallkved kungsgård. Under 1500-talet ägdes gården av Gustav Vasa och var i kungafamiljens ägo fram till 1629. Hallkveds gård ligger naturskönt på Funbosjöns sydöstra strandbrink omgiven av ekbevuxna skogs- och betesmarker. Huvudbyggnaden är i två våningar av reveterat timmer med brutet och valmat tak. Bottenvåningen uppfördes i början av 1700-talet medan övervåningen tillkom mot århundradets slut liksom de båda flyglarna.

Älvgårde

Platsen har fått sitt namn efter ett tegelbruk som låg här vid 1800-talets mitt. Av tegelbruket finns inga rester men från platsen för tegelbruket leder en allé fram till gården Älvgårde som har en välbevarad gårdsstruktur och flera äldre byggnader.

Historiska skikt

Bronsålder och äldre järnålder

Det är först under bronsålder som området kommer att torrläggas genom landhöjningen och bli tillgängligt att kolonisera. Omkring 1000 f. Kr. utgjorde den norra delen av Rasbo, från Lejsta till Gävsta, Kallesta och vidare till Grän en ö omfluten av vatten. De delar som idag utgör bygdens dominerande odlade dalgångar utgjorde havsvikar vid denna tid. Här, i den norra delen av området finns flera tydligt avgränsade och läsbara bronsåldersmiljöer med skärvstenshögar, hållristningar i form av skålgropar/älvkvarnar, ensamliggande stensättningar men även stora rösen och gravfält. De återfinns norr om Henriksberg, i ett stråk mellan Lejsta och Årsta, vid Grän samt öster om Ströja i Rasbo, liksom väster om Locksta i Funbo. Två områden, Sämjesta och Lejsta utmärker sig genom ett mycket stort antal skärvstenshögar. Den södra delen av området, Funbosjön och Funbo kyrkomiljö låg under vatten.

Några av de fornborgar som finns i området kan utifrån konstruktion och gravar inom anläggningen antas vara gravhågnader eller s.k. hägnade berg, dvs. platser för riter och kultutövning av en typ som daterats till bronsålder. Det gäller t.ex. för "fornborgen" vid Hallkved och Fjällbo i söder utanför området, samt möjligen den s.k. fornborgen vid Lejsta.

Under äldre järnålder fortskrider landhöjningen och gravfält med äldre järnåldersgravar visar att bosättningarna fortlever i ungefär samma områden som under bronsålder. I området har landhöjningen dock gett nya låglänta marker som varit av betydelse för en fortsatt expansion i området. Invid de historiska byarna finns det stora gravfält, ofta med långt mer än 100 gravar som uppvisar gravar från hela järnåldern. Många gravfält omfattar även bronsåldersrösen, röseliknande stensättningar och gravar av äldre järnålderstyp som kvadratiska stensättningar. I området finns registrerat ett omfattande stensträngssystem vid Bärby i söder samt enstaka stensträngar på flera platser i Rasbo-Funbobygden. Möjligen kan det indikera att det finns ytterligare stensträngssystem att upptäcka i området.

Yngre järnålder

Vid övergången till yngre järnålder sträcker det sig alltjämt in en havsvik ifrån söder, med en utbredning som ungefär motsvarar dagens Funbosjön. Denna havsvik har haft förbindelse söderut med Långhundaleden. I norr har dalgångarnas lägsta partier varit sjöar.

Tillfolkvandringstid hör sannolikt flera av områdets fornborgar som ligger utmed de dåtida farlederna. (Några av dem nämns även under bronsåldersavsnittet då de kan ha haft en kultisk roll under denna tid). Fyra återfinns i Funbo. Två ligger intill varandra på höjden norr om Funbo prästgård, den tredje i skogskanten väster om Hallkved och den fjärde väster om byn Locksta strax utanför riksintresseområdet. I Rasbo finns en fornborg söder om Lejsta.

På bygravfälten finns, förutom äldre järnålders gravar, treuddar, resta stenar och framför allt övertorvade runda stensättningar. På gravfälten finns även ett mindre antal högar, ca fem till 20 stycken. Antalet gravfält och antalet gravar per bebyggelseenhet visar på ett stort antal individer per enhet. Tillsammans med byarnas namnformer som ofta slutar på -by och -sta visar gravfälten att de historiska byarna var helt etablerade under yngre järnålder. Undantag utgörs av det medeltida Sandbol i Rasbo och Åkerby i Funbo. Områdets största gravfält vid Ginhammar och Lejsta i Rasbo samt vid Gråmunkehöga i Funbo är från yngre järnålder. De är höggravfält och Gråmunkehöga utgör en monumental storhög med en diameter av 21 meter och en höjd av nära fyra meter.

Även vägnätet kan föras tillbaks till järnåldern genom vadställen och områdets många runstenar som ofta står invid vadplatserna. Tre runstenar står invid ett forntida vadställe vid Broby och en förmodad fjärde står idag i Universitetsparken i Uppsala. En av de märkligare runstenarna är den vid Sundbys ägor i Funbo socken, vars runor omtalar att Ingrid och Ingegärd lät resa stenen till minne av fadern Tore "och göra vad uti sundet" och att Tore lät bygga en själstuga till minne av hustrun Ingetora. Själstugan - härbärgen - har troligen legat intill sundet och vadstället, där stenen stått. Vid Sandbol går dagens väg intill en förhistorisk vägsträckning kantad av resta stenar. Området runstenar ansluter till vad och broplatser och visar de förhistoriska vägarnas sträckning.

Medeltid

Området äldsta byggnader utgörs av områdets två medeltida kyrkor. Funbo kyrka kan antas vara en patronatskyrka till hallkved uppförd mot slutet av 1100-talet. Kyrkan är en av länets äldre kyrkor och representativ för den romanska stilen. Rasbo kyrka tillkom mot slutet av 1200-talet och har senare byggts om i flera omgångar.

Under medeltiden fanns flera sätesgårdar i bygden. Frötuna har medeltida ursprung vilket bl.a. kommer till uttryck i ruiner efter sätesgårdar. Längst ut på Näsudden i Funbosjön finns rester av ett medeltida fast hus, troligtvis Frötunas föregångare och strax väster om Frötuna finns ruinerna av sätesgården Yttergård. Frötuna omnämns som sätesgård 1328 men namnet tyder på ett förhistoriskt ursprung. Övriga medeltida sätesgårdar var Grän, Hallkved, Tomta, Trevlinge och Årby. Under 1500-talet tillkom Yttergård och Älvgärde samt under 1600-talet ytterligare säterier.

Efterreformatorisk tid/Nyare tid

Under 1500-talet och 1600-talet fortsatte säteribildningen med bl.a. Yttergård och Älvgärde. I Rasbo finns en lång tradition av kvarnverksamhet belagd långt tillbaks i tiden, var fjärde by i Rasbo hade en kvarn på 1600-talet. I flera fall rörde det sig om skvaltkvarnar men det kan även ha varit väderkvarnar eller sågkvarnar. Antalet kvarnar under 1600-talet har antagits bero på den stora mängden skattebönder som fanns i området. Under slutet av 1600-talet när adelns makt ökade så minskade även antalet kvarnar.

I Visteby fanns en hel liten kvarnby med kvarnar skötta av professionella mjölnare, men vanligast var de små gårdskvarnarna som gick höst och vår. I området finns i dag en del kvarnlämningar men inga kvarnar kvar från den tiden. På gården Västerberga finns en väderkvarn som byggdes ca år 1870. Kvarnen återuppfördes på ursprunglig plats 1984-85 efter att ha stått på flera andra platser samt under en period varit nedplockad.

Historiska näringar, kommunikation, makt och samhällsfunktioner, visuella/historiska samband och koppling till naturgeografi

Skogbruk, fiske, jordbruksverksamhet, kvarnverksamhet utmed områdets många vattendrag är områdets historiska näringar.

Vattenlederna dominerade som kommunikationsstråk under bronsålder. Vattendragen band samman Rasbobygden till ett gemensamt område som via nuvarande Funbosjön och Funboån stod i förbindelse med Långhundraleden, en av de viktigaste farlederna mellan det centrala Uppland och Östersjön. Under järnåldern kom landvägarna att få allt större betydelse, vilket kan utläsas bland annat genom det stora antal runstenar som restes invid vadställen och stenalvsbroar.

Vid Broby i Funbo socken finns en grupp runstenar, två på norra sidan om Lillån och en på den södra, vilka markerar ett vikingatida vadställe. Övergången över Lillån vid Broby har troligen varit av stor betydelse. Sannolikt passerade här en huvudväg från Rasbo härads centrala delar via Frötuna och Gråmunkehöga, vidare över Brunnby ägor.

Över Funboån öster om kyrkan leder länets äldsta kända stenalvsbro, troligen uppförd under 1700-talets förra hälft. Ända fram till 1900-talets början var det framför allt landskapets topografi som bestämde vägarnas utseende och sträckning. Under 1920- och 30-talen förbättrades Östhammarsvägen och Almungevägen. Vägarna breddades och rätades ut, de drogs nu fram oberoende av naturliga hinder. Flera av vägbyggena genomfördes som nödhjälpsarbeten. På några ställen kom de äldre vägsträckningarna att ligga kvar oförändrade vid sidan om den nya vägen. Så har t.ex. en sträcka av stora landsvägen bevarats mellan Ärnevi och Hallkved i Funbo socken och av gamla Östhammarsvägen återstår en äldre slinga förbi Lejstaby och en förbi Hov.

Sockencentrum Gåvsta vid Rasbo samt Funbo kyrkor som båda utvecklats till samhällen med affärer, skolor och daghem. Området har både haft en stor andel skattefrälsebönder samt frälsejord. Bönderna har dominerat den norra delen medan frälset dominerat området runt Funbosjön och den östra delen av bygden.

Merparten av områdets byar uppvisar kontinuitet bakåt i tiden till järnålder, uttryckt i de gravfält som finns vid samtliga byar. Ett stort antal fornlämningar från brons- och järnåldern finns i anslutning till den nuvarande bebyggelsen. Vid Funbosjöns sydspets är många av de förhistoriska lämningarna placerade så att de är exponerade ut mot dalgången vid Lillån. Det rör sig om ett stråk med gravhögar varav de vid Gråmunkehöga är de största. Det finns även ett stråk med runstenar varav flera är placerade vid forntida vad- och broställen. Det är tydligt att många av yngre järnålderns fornlämningar är placerade på ett sådant sätt att de vänder sig utåt, t.ex. för att möta de som färdades på vatten och på land. Området vägar har brukats sedan järnålder. Sätessgårdar och herrgårdarna är placerade på framträdande platser i landskapet som accentuerats genom alléer och symmetriska planer.

Kulturhistoriska värden

Rasbo-Funboområdet utgör ett odlingslandskap som hävdats kontinuerligt sedan bronsålder då de första bosättningarna etableras efter att landhöjningen torrlagt de högst belägna delarna. I området är det möjligt att följa hur landområden koloniserats och odlas allteftersom landhöjningen fortskrider.

Fornlämningsskildringen berättar om ett tiotal bosättningsområden under bronsålder som med tiden förtäts uttryckt i ett ökande antal gravfält och uppkomsten av bebyggelseenheter med ortnamn på – inge, – sta och – by. Bosättningar tillkommer i områden som inte varit bebyggda tidigare. I området finns det goda möjligheter att studera förändringar och sega strukturer i bebyggelseutveckling och markutnyttjande från bronsålder till äldre och yngre järnålder och vidare in i medeltid och historisk tid. Fornlämningsskildringen belyser även landhöjning och expansion över nya markområden.

Bronsåldersmiljöerna rymmer en rad olika lämningar såsom skärvstenshögar, gravläggningar och hållristningar. De utgör väl sammanhållna fornlämningsmiljöer i klart avgränsbara topografiska avsnitt i landskapet. Lämningarna är ofta tydliga med pedagogiska kvaliteter där det är möjligt att på plats följa hur lämningarna relaterar till varandra.

Järnålderns fornlämningar i området domineras av ett mycket stort antal gravfält, där de enskilda gravarnas antal och formvariationer berättar om järnålderns bebyggelseutveckling och framväxten av en vikingatida stormannaklass. Markanvändningen under järnålder speglas genom äldre järnålderns stensträngssystem, bl.a. vid Bärby. Fornborgarna ligger utmed områdets farleder och berättar om strategiska punkter och kommunikation i landskapet.

Andra inslag som berättar om det vikingatida samhället är runstenar, färdvägar och storhögar. Dessa lämningar utgör påtagliga inslag i landskapet, där framför allt stora högar har en monumental verkan. Runstenarna är inte bara intressanta genom att vara de äldsta skriftliga dokument vi har utan de visar också på det förhistoriska vägnätet med tillhörande vad- och broplatser. Dessa yngre järnålderns fornlämningar är av stor betydelse för upplevelsen och förståelsen av landskapets historiska tidsdjup.

Antalet järnålderslämningar representerar stora vetenskapliga värden som utgör ett gott underlag för mer ingående studier av bebyggelseutvecklingen under järnålder. Många av järnålderns lämningar ligger i anslutning till det ålderdomliga vägnätet och är lättillgängliga. Deras formrikedom och tydlighet innebär att många av dem uppvisar pedagogiska kvaliteter.

Rasbo och Funbo kyrkomiljöer omfattar medeltida kyrkobyggnader, kyrkogårdar och sockencentrum med en rad olika byggnader och funktioner. Miljöerna har arkitektur- och konsthistoriska värden med stor symbolisk och religiös betydelse för bygden. De har även haft rollen som administrativa centrum och är av betydelse för förståelsen för den samhällshistoriska utvecklingen.

I området är det möjligt att följa framväxten av ett medeltida feudalt landskap speglat genom ruinerna efter de medeltida sätessgårdarna Näsudden och Yttergård. Frälselandskapet och godsens förändring kan följas i de herrgårdsmiljöer med tillhörande herrgårdslandskap som utvecklas och växer fram under 1500- och 1600-talen vid Frötuna och Hallkved men även Älvgärde, Henriksberg, Grän m.fl. säterier.

Herrgårdsmiljöerna uppvisar ett rikt bebyggelsebestånd med arkitektoniskt mycket intressanta och konsthistoriskt värdefulla byggnader. Miljöerna berättar om en rad viktiga aspekter som ekonomi, byggnadsteknik, sociala aspekter, brukningsteknik m.m. som visar på herrgårdsmiljöerna som egna världar. De uppvisar ofta ett naturskönt landskap med hävdad betesmark och ädellövskogspartier som tillsammans har stora miljöskapande värden.

Herrgårdslandskapen Hallkved och Frötuna är två kulturhistoriskt mycket värdefulla herrgårdsmiljöer som bevarar karaktären från 1700-och 1800-talen. Båda miljöerna har välhållna huvudbyggnader och flygelbyggnader. Med storskaliga ek ekonomibyggnader, arbetarbostäder och kringliggande torp, bildar de ett intressant och representativt herrgårdslandskap. Till Herrgårdarna leder storslagna alléer.

Frötuna gård med sin välbevarade herrgårdsanläggning, arbetarbostäder och talrika torp utgör en kulturhistoriskt mycket värdefull och enhetlig herrgårdsmiljö, där samtliga de komponenter som genom tiderna tillhört en storgård ännu finns bevarade. Frötuna utgör en ett exempel på ett storgods och dess organisation samt drift där det är möjligt att studera frälsets dominans över ett område i kanske närmare 1000 år.

I Rasbo socken har det i äldre tid funnits ett stort antal kvarnar som har en direkt koppling till landskapets betydelse som ett rikt och framstående odlingslandskap. De har haft en stark koppling till områdets åar och den vattenkraft som där utvunnits. Här intar Lejstaån med Lejsta kvar, Lissån, Tomtaån och Vistebyån med Visteby nu försvunna kvarnby viktiga miljöer med stor vetenskaplig potential. Kvarnmiljöerna utgör viktiga historiska platser som berättar om ekonomi och jordbrukets organisation med ett stort antal lokala bondekvarnar i området under äldre tid.

Odlingslandskapet har brukats kontinuerligt sedan det torrlades genom landhöjningen och rymmer en rad former och spår som tillsammans med fornlämningarna i området visar på rester av det förhistoriska jordbruket. I området finns även en rad rester som diken, åkerholmar, övergivna odlingsytor, rester av gränsmärken och bebyggelselägen som tillsammans berättar om markutnyttjande och jordbrukets organisation och teknik.

I området finns flera byar med en bystruktur som går tillbaka till tiden före 1800-talets jordbruksskiftet och gårdar där det är möjligt att uppleva ett ålderdomligt och många gånger välbevarat byggnadsbestånd, t.ex. vid Sandbol, Skeke, Årby m.fl. Enskilda byggnader och gårdsmiljöernas struktur berättar byggnadsteknik, jordbrukets organisation och den byggnadshistoriska utvecklingen i Rasbo-Funbo-området.

Jordbrukslandskapets byar och gårdar, dess utformning och placering i landskapet, utgör tillsammans med odlingslandskapets öppenhet och många olika former bärande inslag i landskapsbilden. Det är också dessa komponenter som tillsammans berättar om bygdens långa kontinuitet, fram till idag, som ett intensivt nyttjat odlingslandskap.

Skyddsinstitut

Miljöbalken

- Riksintresseområde för kulturmiljövården 3kap. 6§ MB
- Natura 2000, 4 kap. 8 § MB, ett område vid Hov och ett vid Funbosjön
- Biotopskydd för ädellövskog, alléer, vattendrag etc.

Plan och bygglagen

- Bebyggelsen, 8 kap. 13, 14, 17 §§ PBL
- Regionalt kulturmiljöområde, U 25 Rasbo och U 16 Funbo
- Delar av Gävsta omfattas av fördjupad översiktsplan
- Funbo kyrkomiljö ingår i fördjupad översiktsplan

Kulturmiljölagen

- Fornlämningar, 2 kap. KML
- Kyrkor och kyrkomiljöer, 4 kap. KML; Rasbo och Funbo kyrkor

Kommunens bedömning och ställningstagande

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bevarande:

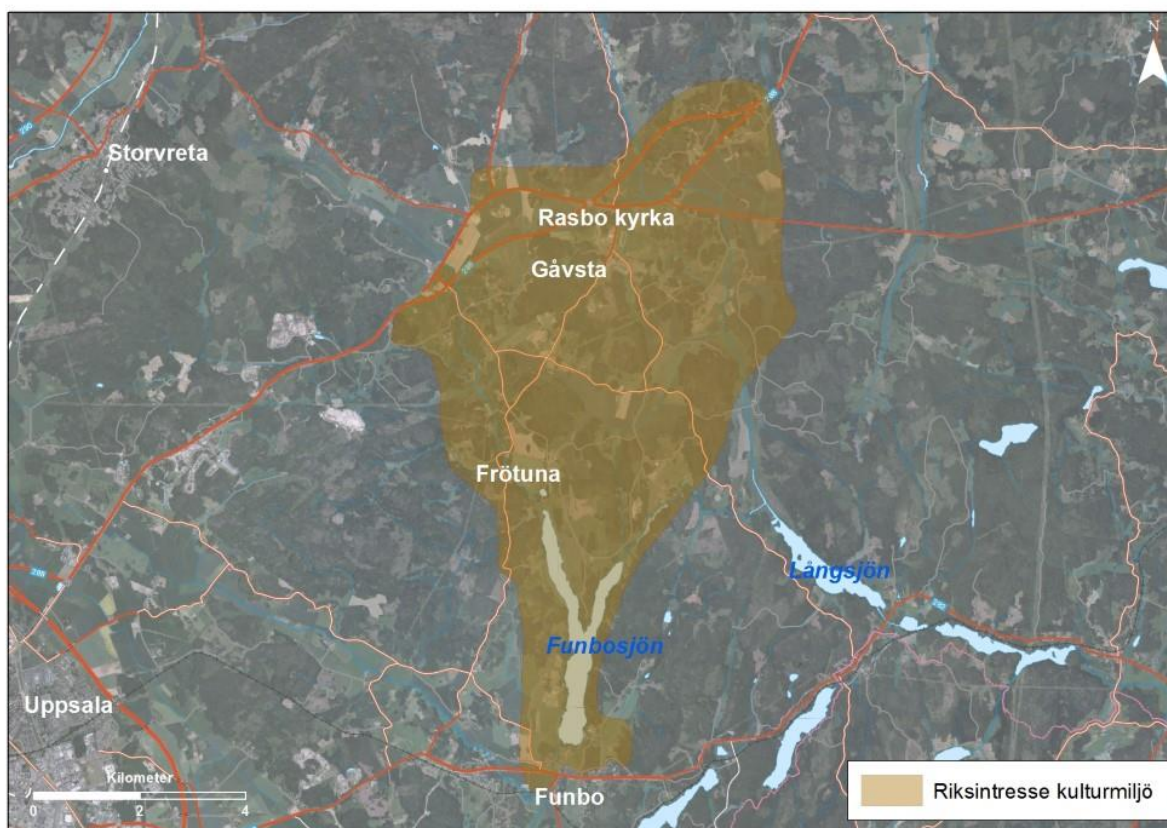
Befintliga värden ska vara utgångspunkt för bevarande och utveckling. Följande element utpekats av länsstyrelsen som värdebärande/värdekärnor.

- Fornlämningssmiljöerna i Rasbo-Funboområdet speglar den successiva kolonisationen av landskapet i spåren av landhöjningen.
- Ett tiotal rika bronsåldersmiljöer med skärvtenshögar, gravar och hållristningar.
- Fornborgar utmed farleder och vid knutpunkter.
- Ett stort antal järnåldersfornlämningar, bl.a. stensträngar, resta stenar och stora gravfält som visar på bebyggelsekontinuitet.
- Runstenar, färdvägar och storhögar berättar om det vikingatida stormannasamhället.
- Rasbo och Funbo medeltida kyrkor med tillhörande sockencentrum.
- Medeltida feodalt landskap med ruiner efter sätesgårdarna Näsudden och Yttergård.
- Hallkved herrgård med kulturhistoriskt värdefull herrgårdsmiljö.
- Frötuna gård, en storgodsmiljö med välbevarad herrgårdsmiljö.
- Ett stort antal kvarnplatser, befintliga kvarnar och platser för annan vattendriven verksamhet. Kvarnmiljöer som speglar bondeägda verksamheter.
- Odlingslandskapet som brukats kontinuerligt sedan början av bronsåldern i spåren av landhöjningen.

Utveckling:

Utgångspunkt ska vara strukturernas värde som förmedlare av angelägna och betydelsefulla berättelser, d v s historiska epoker eller förhållanden, som är speciellt tydliga eller laddade i området.

- Fornlämningarna bör vara möjliga att förstå och uppleva i sina sammanhang. Med fördel betas och skyltas några av områdets fornlämningar.
- Kyrkorna och kyrkomiljöerna ska bevaras och underhållas.
- Värdefull kulturhistorisk bebyggelse bör bibehålla sin karaktär. Nyttillskott i bebyggelsen bör underordnas och utformas med hänsyn till den äldre bebyggelsen i området. Den äldre bebyggelsen och dess karaktär bör fortsätta att prägla området och dominera landskapsbilden.
- De ålderdomliga vägsträckningarna med runstenar och vad-/broplatser bör behålla sin terränganpassade prägel.
- Det öppna landskapet med sin långa utblickar bör behålla sin öppna karaktär. Högväxande grödor bör undvikas. De brukade ängs- och hagmarkerna samt den brukade åkern är av stor betydelse för upplevelsen av odlingslandskapet och bör värnas.

Figur. Riksintresseområde Rasbo–Funbo

2.10. Skuttungeby. C 29

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Motivering

Bymiljö och sockencentrum med unik prästgårdsbebyggelse från 1600- och 1700-talen.

Uttryck för riksintresset

Reglerad bybebyggelse från 1700- och 1800-talen, prästgård, kaptensboställe och trefaldighetskälla, medeltidskyrka och skolhus.

Genom särskilt beslut utpekad kulturmiljö

Skuttunge prästgård har ett stort kulturhistoriskt värde då miljön omfattar hus som hör samman med den tid när också prästen var jordbrukare. Byggnadsminne sedan 1983.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Dagens landskapsbild, brukande och bebyggelsestruktur

Skuttungeby ligger kring en slingrande åravin, det s.k. Storhagsdiket, och omges av en öppen lerslätt. Kyrkan, som är synlig på långt håll över slätten, ligger på en moränkulle i övergången mellan lera och morän nordost om byn. På ömse sidor om vägen vid kyrkan ligger ett gravfält med huvudsakligen stensättningar och högar. Skuttungeby har varit en stor by. Vid tiden för laga skiftet fanns det 16 gårdar, varav fem kom att utskiftas.

Skuttunge by är en livskraftig by och flera av byggnaderna har kvar sina ursprungliga funktioner. Skolan är fortfarande i bruk för undervisning F-5 och bygdegården används flitigt. I byn finns ett antal större jordbruksföretag framförallt inriktade på spannmålsodling. Djurhållning i begränsad skala med hästar och nötboskap förekommer. Någon mindre industriverksamhet. Skuttunge prästgård är en plats med starka traditioner. Varje år vid tiden för trefaldighetsafton (en vecka efter pingst) firas Skuttungedagen med att dricka vatten från trefaldighetskällan vilket lär ge god hälsa resten av året. Prästgårdsmiljön används flitigt av såväl Skuttungebor som utsocknes för midsommarfirande och andra högtider.

Skuttunge by har kvar sin gamla karaktär. Byn ligger längs kanten på båda sidorna om en bäckravin. Vid laga skiftet bestod byn av sexton gårdar, varav elva blev kvar. Bybildningen och bytomten är relativt opåverkade av skiftet. De kvarvarande gårdarna ligger fortfarande samlade på de gamla och smala och trånga tomterna. De utflyttade gårdarnas tomter ligger som tomma, smala stråk mellan dem. Gårdarna ligger på smala tomter på båda sidor om ravinen. Bybebyggelsen härrör till stora delar från 1700- och 1800-talen. Hus och gårdar i byn är överlag mycket välbevarade.

Skuttunge kyrka

Kyrkan är vida synlig över slätten och ligger en bit bort från byn. Det är en medeltida salskyrka byggd omkring 1300, med sakristia i norr och torn i väster. Sakristian är medeltida men tornet byggdes först 1806. Kyrkan från 1300-talets början hade ursprungligen en rektangulär plan och var en gråstenskyrka med tegelornerade gavlar. Nuvarande exteriör härrör från de ombyggnader som genomfördes under 1700-talets senare del och 1801-1803, då bl.a. tornet tillkom. Ombyggnaden vid 1800-talets början gav kyrkan dess klassicerande prägel med putsade, vitkalkade fasader. Kyrkogården omges av en gråstensmur med trädkrans av lövträd. Ingången i väster har en ovanligt påkostad form. Den har en portal med höga stenkolonner och en smidesgrind som kröns av Gustav IV:s monogram. Porten ersatte en äldre stiglucka.

Skuttunge prästgård

I Skuttunge by ligger länets bäst bevarade prästgård, som består av ett tiotal knuttimrade hus av vilka de äldsta är en bodlänga och en tiondebod från 1600-talet. Den ligger en bit sydväst om kyrkan. Prästgården har en unik kringbyggd gårdsmiljö med ett flertal timrade faluröda byggnader främst från 1600- och 1700-talen. Två hus kan sägas utgöra gårdens huvudbyggnad, den gamla sätebyggnaden från 1600-talet och den nya från 1776 som idag är sammanbyggda. Den äldre sätesbyggnaden har sedan den nya uppförts, blivit arrendatorsbostad. Längs gårdens ena sida ligger en byggnad som tidigare varit drängstuga och pastorsexpedition. Den är sannolikt byggd i mitten av 1800-talet. Intill denna finns en byggnad som troligtvis är från 1800-talets senare del och varit stall, vagnsbod och vedbod. Numera fungerar den som garage och förråd. Längs den andra sidan finns en visthusbod, uppförd vid mitten av 1700-talet, men möjligen byggd redan på 1600-talet. Bredvid visthusboden ligger ett magasin/mjölbod från tidigt 1700-tal och ett brygghus som uppges vara byggt 1821. Vid västra infarten till prästgården finns två tiondebodar för förvaring av spannmål, vilka har daterats till 1600-talets respektive 1700-talets mitt. Prästgården blev byggnadsminne 1983.

Kyrskolan

Mitt emot kyrkan på dess västra sida ligger byskolan, som fortfarande är i bruk, med två skolhus (1890-91 och 1954).

Kaptensbostället

Före detta kaptensbostället under Upplands regemente är en kringbyggd gård från tidigt 1800-tal. Den ursprungliga mangårdsbyggnaden, en parstuga från 1700-talet, är mycket välbevarad liksom den yngre huvudbyggnaden från 1836, med sexdelad planform. De timrade ekonomibyggnaderna är från början av 1800-talet och bildar en kringbyggd gård.

Övrigt

I skuttunge by finns en äldre övergiven parstuga från 1700-talet med delvis blyinfattade fönster. I byn finns även en mangårdsbyggnad från 1867 med snickarglädje som ursprungligen har varit pensionat.

Historiska skikt

Forntid

Intill Skuttunge kyrka har fynd påträffats från sten- och bronsålder, som sten- och bronsyxor. I närområdet till kyrkan finns några hållristningar, rösen och skärvstenshögar.

En kvartärgeologisk undersökning har visat att området dominerades av en insjö, som tömdes runt 1000 före Kristus, genom ett åsgenombrott. Området kring Skuttunge har varit bebyggt åtminstone sedan

senneolitikum/bronsåldern. Bebyggelsen låg då sannolikt i den nordvästra utkanten av insjön Skuttungesjön. I området har påträffats rester av ett hus från Vendel-/vikingatid, spår efter metallhantverk samt grophus som kan indikera hantverk på platsen. Under järnåldern kom bygden att präglas av en stormannamiljö, detta styrks av fynd av närliggande boplatser och gravfält, inslag av rika och storslagna gravar, lösfynd av vapen och runstenar.

Medeltid

Arkeologiska utgrävningar intill kyrkan har visat på rester av klockgjutning. Den äldsta anläggningen har daterats till 1180–1280 e. Kr, vilket gör anläggningen till en av de äldsta kända undersökta av sitt slag i landet. Klockgjutningen har ett samband med att kyrkan uppfördes och att det behövdes klockor till kyrkan. Det har varit en engångsföreteelse.

Under tidig medeltid kan ett större frälsegods spåras på platsen. Frälsegodset tros ha burit namnet Spitaby, och har sannolikt ägts av medlemmar av ätten Ängel. Godset har haft sitt centrum i närheten av kyrkan. Senast under 1200-talets andra hälft delades godsets ägor upp på flera bebyggelseenheter, Hagby och Forsgårde som ligger utanför riksintresseområdet samt Skuttunge strax söder om kyrkan samt ett antal mindre bebyggelseenheter i nordväst.

Nyare tid

Prästgården uppförs under 1600- och 1700-talet. "Laga hus" var de byggnader som socknen enligt lag var förpliktigad att hålla prästgården med. Byggnader utöver dessa fick prästen bekosta själv och de var hans privata egendom. Vid skifte av boställesinnehavare förvärvades dessa byggnader ofta av den nya prästen, men det hände också att de såldes till annan ägare och flyttades därifrån. För att förhindra detta och bevara gårdens enhet skänkte dåvarande innehavaren ca 1930 sina byggnader till församlingen. Skuttunge prästgård fungerade som prästgård fram till 1962. Sätessbyggnaden hyrs idag ut som privatbostad. Gårdens äldre delar har blivit museum. Gården förvaltas sedan 1954 av Stiftelsen Skuttunge prästgård.

Laga skiftet under första hälften av 1800-talet innebar byn delvis utskiftades, av sexton gårdar blev elva kvar. Trots skiftet har byn kvar sin ålderdomliga karaktär med de utflyttade gårdarnas tomma stråk mellan sig.

Historiska näringar, kommunikation, makt och samhällsfunktioner, visuella/historiska samband och koppling till naturgeografi

Skuttunge är framförallt en gammal jordbruksbygd med bördiga slätter. Skuttungebagar'n låg tidigare mitt i Skuttunge by, företaget flyttade sedan till Uppsala. Vägnätet som slingrar sig fram längs ån är oförändrat åtminstone sedan 1700-talet och troligtvis äldre.

Sockencentrum med kyrka, skola och bygdegård. Kyrkans centrala plats i bygden är tydlig och prästgården, klockargården och kyrkskolan har uppkommit runt den. Arkeologiska undersökningar på senare tid har visat att området kring Skuttunge har varit en central bygd. En kombination av en förtätad fornlämningsmiljö med näraliggande boplatser och gravfält, inslag av rika och storslagna gravar, lösfynd av vapen och runstenar samt spår av metallhantverk är starka indikationer på att området under järnåldern kommit att präglas av en stormannamiljö. Under tidig medeltid kan ett större frälsegods spåras på platsen, detta splittras under 1200-talet.

Småskalig jordbruksbygd med framförallt deltidbönder. Flertalet åretruntboende och något fritidshus. Trefaldighetskällan invid Skuttunge prästgård kan vara anledningen till att prästgården anlades på just den platsen och inte ett läge närmare kyrkan. Bebyggelsen vid Skuttunge by ligger samlad längs bäckravinen. Området runt kyrkan har vuxit fram vid kanten av en insjö som tömdes 1000 f.Kr.

Kulturhistoriska värden

Skuttunge by är en enhetlig och förtätad bymiljö av ålderdomlig karaktär som idag är mycket ovanlig och som ger byn en mycket stort kulturhistoriskt värde och även ett stort upplevelsevärde. Skuttunge är en mycket stor by. Vid laga skiftet bestod byn av sexton gårdar, varav fem utskiftades. Nybildningen och bytomten är relativt opåverkade av skiftet. De kvarvarande gårdarna ligger fortfarande samlade på de smala och trånga tomterna, och de utflyttade gårdarnas tomter ligger som tomma, smala stråk emellan dem. Flera byggnader som skolhus, kyrka och bygdegård har kvar sina ursprungliga funktioner vilket ger ett kontinuitetsvärde.

Skuttunge prästgård har ett mycket högt kulturhistoriskt värde då den speglar den tid då prästen själv brukade den jord som hörde till prästgården. Delar av prästgårdens bebyggelse är mycket gammal och uppvisar ovanliga

byggnadsformer. Prästerskapet var ofta förnyare inom jordbruket och kunde i sin trädgård odla medicinalväxter och kryddor. I Skuttunge har trädgården delvis kvar sin ursprungliga karaktär och har till viss del rekonstruerats.

Skuttunge kyrkomiljö utgör en väl samlad, ålderdomlig helhet utan påverkan av senare tiders förändringar, vilket ger miljön ett stort kulturhistoriskt värde och även ett stort upplevelsevärde. Den gamla slingrande vägen förstärker upplevelsevärdet.

Skyddsinstitut

Miljöbalken

- Riksintresseområde för kulturmiljövården 3kap. 6 § MB
- Biotopskydd för ädellövskog, alléer, vattendrag etc

Plan och bygglagen

- Bebyggelse, 8 kap. 13, 14, 17 §§ PBL
- Regionalt kulturmiljöområde, U 5 Skuttunge

Kulturmiljölagen

- Fornlämningar, 2 kap. KML
- Byggnadsminne, 3 kap. KML; Skuttunge gamla prästgård (blev byggnadsminne 1983)
- Kyrka och kyrkomiljö, 4 kap. KML; Skuttunge kyrka

Kommunens bedömning och ställningstagande

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bevarande:

Kunskap om befintliga värden är en förutsättning för bevarande och utveckling. Följande element utpekats av länsstyrelsen som värdebärare/värdekärnor

- Den medeltida kyrkan och kyrkomiljön
- Sockencentrumkaraktären
- Skuttunge gamla prästgård
- Det öppna odlingslandskapet
- Bebyggelsens placering på gamla tomter
- De tätt placerade husen
- De utflyttade gårdarnas tomma, smala stråk i bymiljön

Utveckling:

Utgångspunkt för framtida bevarande och utveckling bör vara strukturernas värde som förmedlare av angelägna och betydelsefulla berättelser, d v s historiska epoker eller förhållanden, som är speciellt tydliga eller laddade i riksintresseområdet.

- Kyrkomiljön, prästgården och övriga byggnader i Skuttunge by bör underhållas och skötas så att byns karaktär bevaras. Husen i byn ligger tätt samlade och de är med något enstaka undantag målade med falurödfärg.
- Utveckling av bebyggelsen bör i första hand ske vid befintliga tomter och vid de gamla tomterna längs bäckravinen.
- Nytillskott i bebyggelsen bör underordnas och utformas med hänsyn till den äldre bebyggelsen i området.
- Fortsatt jordbruksdrift bör uppmuntras, högväxande grödor bör undvikas.
- Ny bebyggelse bör inte placeras på åkermark
- Vägnätets äldre sträckning bör beaktas och värnas.

Figur. Riksintresseområde Skuttunge by

2.11. Sätuna. C 27

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Motivering

Herrgårdslandskap med karaktäristisk struktur och med arkitekturhistoriskt intressant bebyggelse från 1700- och 1800-talen.

Uttryck för riksintresset

Medeltida ruin av sätesgård, herrgårdsbyggnad från 1740-talet, äldre flygelbyggnad, ekonomibyggnader, alléer samt torpbebyggelse.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Dagens landskapsbild, brukande och bebyggelsestruktur

Landskapsbild

Ett storskaligt herrgårdslandskap kring Långsjöns strand. Runt Sätuna gård utgörs landskapet av en flack och öppen åkermark som gränsar mot stora skogsområden i norr och Uppsalaåsen, som här kallas Björklingeåsen, i väster. Sätuna gård inramas av ett parklandskap med ädellövträd och en snörrät allé leder in mot gården från Björklinge. Stora åkermarker omger gården och i de småbrutna markerna kring slätten ligger ett stort antal f.d. dagsverkstorp och arrendegårdar. Vid Långsjöns nordöstra strand ligger naturreservatet Djurgården med betade ängs- och hagmarker samt rik ädellövträdsvegetation.

Brukande

Flertalet åretruntboende och fritidsboende. Sätuna AB äger Sätuna egendom med underlydande hemman och inventarier. Sätuna AB bedriver framförallt skogsbruk och jordbruk med inriktning på spannmålsodling. På Sätuna gård finns flera åretruntboende liksom vid Sommaränge. Flera av de äldre torpen finns bevarade och hyrs ut som fritidshus. Djurgårdens naturreservat utnyttjas för friluftsliv och fågelskådare. Populärt rekreationsområde.

Dagens bebyggelsestruktur

Herrgårdsanläggningen är vackert belägen på en höjd invid Långsjön och omges av en herrgårdspark med ädellöv och ett vidsträckt odlingslandskap. Den nuvarande manbyggnaden uppfördes av friherre Otto Fleming och ritades av arkitekten Carl Hårleman på 1740-talet. Herrgårdsbyggnaden uppfördes till stor del på de gamla murarna från ett tidigare nerbrunnet slott. I källarvåningen finns rester av det gamla 1600-tals slottet i form av kryssvalv. Från den äldre anläggningen återstår även delar av flygelbyggnaderna. Hårleman var influerad av den strama franska klassicismen, men som herrgårdsarkitekt var han ännu bunden av den karolinska traditionen. Sätuna är en typisk medelstor herrgårdsbyggnad som bär flera av Hårlemans återkommande signum, huvudvåningen med högre takhöjd är förlagd till nedre botten, den strikta symmetrin i exteriören, den putsade släta fasaden, dekorerad med rustik och listverk och avfärgad i en varm gul färgton samt det brutna mansardtaket.

Huvudbyggnaden flankeras på östra sidan av en ekonomilänga kallad "Långa raden". I denna har ett märkligt avträde inretts som består av ett välvt rum med plats för 5 vuxna och 3 barn, och väggarna bemålade med naturalistiska träd. Söder om "Långa raden" ligger gårdskonteret.

Gårdens kanske äldsta hus är ett trevånings timrat magasin. Magasinet är rödfärgat och har ett högt valmat tak krönt av en takryttare med vällingklocka. Klockan är fortfarande i bruk och går idag att styra med går att styra elektroniskt. Bland gårdens övriga ekonomibygnader märks ett mejeri från 1700-talet. Övriga värdefulla byggnader är trädgårdsmästarebostaden - en guldfärgad reveterad byggnad från 1700-talet. Spannstall och vagnshus är trelängat i timmer med framskjutande sidopartier och nyklassicistiska portaler, byggt i början av 1800-talet.

Till Sätuna hör också ett stort antal torp och dagsverkshegman vilka på ett för herrgårdslandskap typiskt sätt, ligger i skogsbrynen. I gårdens periferi finns flera små bebyggelseenheter som ursprungligen har varit arbetarbostäder av olika slag med tillhörande uthusbyggnader. Bostäderna vårdas och utnyttjas för boende. Torpen ligger i skogen. Många av torpen har en gammal välbevarad bebyggelse, t.ex. Malmen, Mjölänge och Tjäderbo. Både Tjäderbo och Mjölängen är intakta med flera ålderdomliga uthusbyggnader bevarade.

På gränsen mellan Viksta och Tensta socknar ligger byn Sommaränge, vars gårdar genom århundraden varit frälsegårdar under Sätuna. Byn har haft en tydlig radbykaraktär, vilket fortfarande till delar går att uppleva. Av den äldre bebyggelsen återstår ett flertal bostadshus och uthus, bebyggelsen ligger inbäddad i hagmark bevuxen med lövträd. Invid Långsjön finns ruinerna efter två medeltida anläggningar.

Historiska skikt

Järnålder

Namnet antyder ett forntida ursprung, men det finns inga gravfält bevarade. Fynd av vikingatida svärd vid 1800-talets början visar dock att det i gårdens närhet funnits gravar som sannolikt förstörts genom odling och bebyggelse.

Medeltid

Sätuna gård omtalas första gången 1344 och var fram till 1500-talet förenad med sätesgården Sandbro. I området runt Långsjön har inslaget av frälsejord varit betydligt större än i länet i övrigt. Byarna Ramsjö, Sätuna/Lundbo, Sommaränge och Sandbro bestod helt av frälsejord. Byarna, som flertalet har förmedeltida namn, ligger i utkanten av den öppna jordbruksbygden och har god tillgång till skog och ängsmark. Dessa ingick i ett sammanhängande godskomplex, som under medeltiden var underfrälseäktens Sandbroättens ägo. Komplexet bestod av tre huvuddelar som var för sig bildade mindre komplex; Sandbro, Ramsjö och Sätuna. Vid mitten av 1300-talet ägdes godskomplexet kring Långsjön av bröderna Torsten och Greger Styrbjörnsson af Lindholmen, de båda dubbades till riddare och byggde sig varsitt stenhus. Torsten lät bygga Nynäs, och Greger lät uppföra Lindholmen (som även tog upp gårdens namn i sitt namn). Nynäs låg på en flack udde, medan Lindholmen verkar ha varit en ö eller en halvö i Långsjön. Medan Nynäs upphörde att vara sätesgård redan under 1360-talet blev Lindholmen sätesgård för Gregers son Magnus, och efter arv, för riksrådet Nils Bosson (Natt och Dag). Lindholmen var bebott minst fram till 1433.

Nyare tid

Sätuna fick sannolikt sin nuvarande omfattning år 1613 då riksskattmästaren Jesper Mattsson Cruus fick Sätuna i förläning. Gården övertogs på 1620-talet av änkan Britta De la Gardie. Hon lät på 1640-talet uppföra en ståtlig slottsbyggnad i tre våningar och två låga flyglar, som sammanbands av en länga med porttorn. Slottet brann ner år 1700. På murarna från det brunna slottet uppfördes på 1740-talet den nuvarande manbyggnaden. Samtidigt höjdes gårdsplannen framför byggnaden så mycket att den äldre bottenvåningen blev källarvåning. Sätuna gård hade patronatsrätt (rätt att utnämna präst i en församling) och har haft stor betydelse för Björklinge kyrka. Vid mitten av 1600-talet lät grevinnan Agneta Horn på Sätuna utforma och bekosta en om- och tillbyggnad av kyrkan för att bättre motsvara stormaktstidens ideal. Agneta Horn var barnbarn till rikskanslern Axel Oxenstierna och änka efter Lars Kruus.

Historiska näringar, kommunikation, makt och samhällsfunktioner, visuella/historiska samband och koppling till naturgeografi

Historiska näringar

Jordbruk, skogsbruk, jakt och fiske.

Kommunikation

Herrgårdslandskapet har vuxit fram i gränzonen mellan Långsjön i öster och Uppsalaåsen i väster. Långsjön förbinder även Sätuna med Sandbros ägor. Långsjön avrinner genom Sävastabäcken till Vendelån och mynnar slutligen ut i Fyrisån.

Makt och samhällsfunktioner

Egendomen har ägts av adelsläkter såsom Oxenstierna, Horn, Lewenhaupt och Flemming. Sätuna har även en stark koppling till Björklinge kyrka genom att gården hade patronatsrätt, samt genom att kyrkan fick sin nuvarande utformning under stormaktstiden av Agneta Horn på Sätuna.

Visuella/historiska samband och koppling till naturgeografi

Kopplingen till sätesgården Sandbro i Björklinge är synlig genom lämningarna Lindholmen och Nynäs. Tydliga tillfartsvägar med alléer mot herrgården. Äldre färdväg längs Uppsalaåsen med runsten i närheten. Nuvarande väg 600, tidigare E4:an, kallas även Drottning Kristinas väg, enligt traditionen ska hon själv ha ritat ut vägen med linjal. Klart är i alla fall att vägen ingick i 1643 års stadsplan över Uppsala.

Kulturhistoriska värden

Namnet Sätuna vittnar om ett forntida ursprung trots avsaknad av gravfält. De båda medeltida sätesgårdarna Nynäs och Lindholmen är bra exempel på frälsefamiljernas vilja att anlägga nya befästa sätesgårdar under senmedeltiden. De medeltida husgrunderna speglar det medeltida frälsegodset och den historiska herrgårdsmiljön. Dagens Sätuna är en herrgårdsmiljö med bebyggelse från 1700- och 1800-talen och med en arkitekturhistoriskt intressant struktur. Från tre väderstreck leder alléer fram mot gårdens centrum. Den dubbla huvudallén mot söder är tydligast, av den östra och den västra allén återstår endast rester. Hela gårdsanläggningen med dess byggnader från olika tider i samverkan med det omgivande landskapet ger ett stort kulturhistoriskt värde där det är möjligt att uppleva helheten från en storskalig herrgårdsmiljö till enkla torpmiljöer.

Sätuna manbyggnad uppfördes på 1740-talet efter ritningar av Carl Hårleman, en av sin tids största arkitekter. Byggnaden är ett fint exempel på rokokotidens byggnadsstil, och med sin ljusgula puts, vita lisener och sitt mansardtak är Sätuna ett representativt exempel på en medelstor Hårlemansk herrgård. Flera av byggnaderna har stora arkitekturhistoriska värden, men några av gårdens byggnader såsom herrgårdsbyggnaden med flyglar och ett äldre magasin har speciellt stort värde. Sätuna gård har en orörd karaktär då inga stora ny- och ombyggnationer har gjorts på senare tid.

Sätuna herrgård brukas alltså för jord- och skogsbruk, och ett flertal av byggnaderna som stall och ekonomibyggnader har kvar sina ursprungliga funktioner vilket ger ett kontinuitetsvärde. Gården har under de senaste decennierna fått en del nytillkomna ekonomibyggnader, viktiga för gårdens verksamhet, men dessa har placerats och anpassats till miljön med hänsyn till de äldre strukturerna.

Skyddsinstitut

Miljöbalken

- Riksintresseområde för kulturmiljövården 3kap. 6§ MB
- Biotopskydd för ädellövskog, alléer, vattendrag etc.
- Djurgårdens naturreservat bildades 1967-11-03.

Plan och bygglagen

- Bebyggelsen, 8 kap. 13, 14, 17 §§ PBL
- Regionalt kulturmiljöområde, U 2 Sätuna

Kulturmiljölagen

- Fornlämningar, 2 kap. KML

(Gamla) Naturvårdslagen

- Landskapsbildsskydd gäller för området öster om Djurgårdens naturreservat sedan 1967-11-03

Kommunens bedömning och ställningstagande

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bevarande:

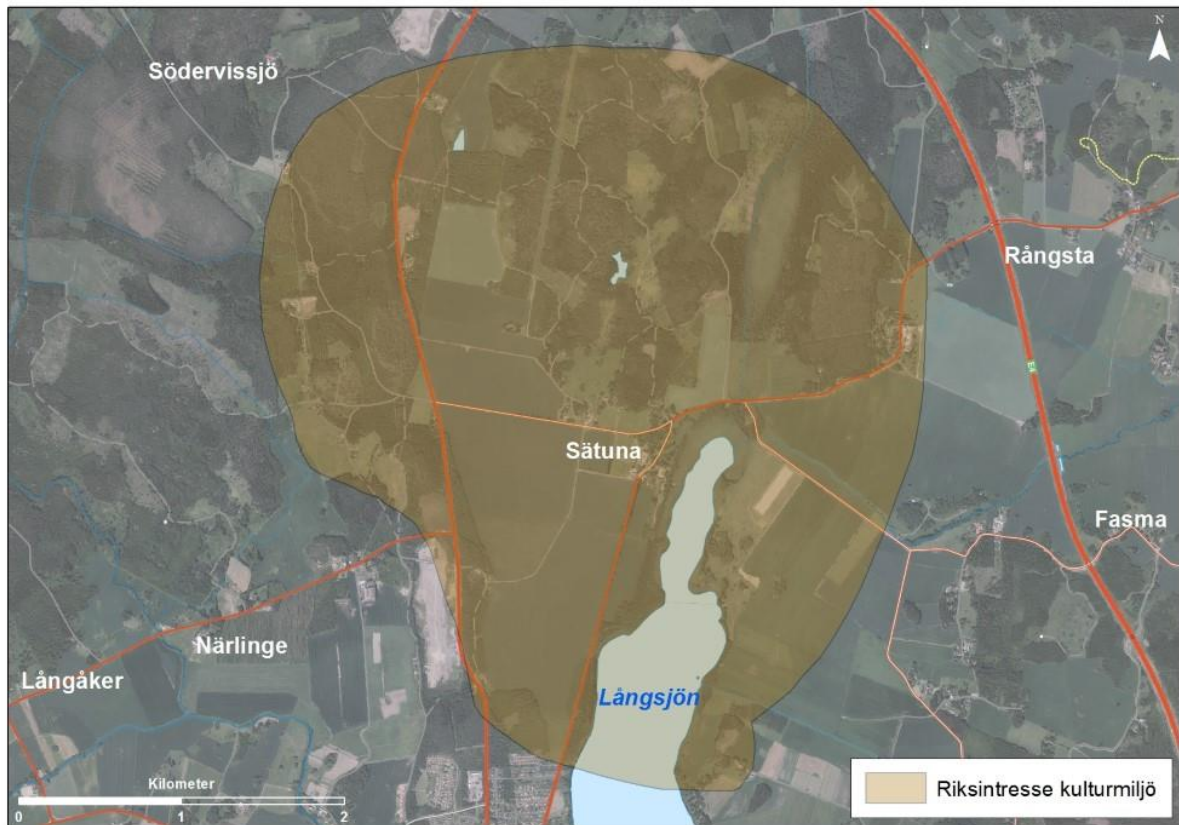
Befintliga värden ska vara utgångspunkt för bevarande och utveckling. Följande element utpekats av länsstyrelsen värdebärare/värdekärnor.

- Fornlämningar
- Ruiner och lämningar efter de medeltida sätesgårdarna Lindholmen och Nynäs
- Herrgårdsmiljön med corps de logi, flyglar, ekonomibyggnader etc.
- Torpmiljöer och arbetarbostäder
- Alléer
- Öppet odlingslandskap
- Ängs- och hagmarker

Utveckling:

Utgångspunkt ska vara strukturernas värde som förmedlare av angelägna och betydelsefulla berättelser, dvs historiska epoker eller förhållanden, som är speciellt tydliga eller laddade i riksintresseområdet.

- Fornlämningar ska skyddas i enlighet med 2 kap KML
- Herrgårdsmiljön med sina arkitektoniskt intressanta byggnader bör underhållas och bevaras.
- Det omgivande landskapet med arbetarbostäder och torpmiljöer från olika tidsskeden är betydelsefulla för förståelsen av godsets historia.
- Det bör vara möjligt att uppleva den flacka öppna åkermarken.
- Den omgivande miljön med alléer bör vidmakthållas.
- Fortsatt användning av torpbebyggelse och arbetarbostäder för bostadsändamål bör uppmuntras.

Figur. Riksintresseområde Sätuna

2.12. Sävaåns dalgång. C 42

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Motivering

Dalgångsbygd med förhistoriska boplatser och historisk jordbruksbebyggelse i karaktäristiska lägen som visar på områdets kontinuitet från bronsålder till 1900-talet. De förhistoriska boplatserna visar på strandlinjeförskjutningens betydelse för bosättningarnas etablering och lokalisering.

Uttryck för riksintresset

Bronsåldersboplatser med rösen, skärvtenshögar och skålgropar, vid: bl.a. Filke, Focksta, Björneme. Gravfält från järnåldern invid bytomterna. Fornlämningar från järnålder som runstenar och hålvägar vid Möjbro och Focksta. Hagby kyrkomiljö med äldre bebyggelse från 1800-talet. Eka herrgårdsmiljö med bebyggelse från 1700-talet. Focksta kvarnmiljö med stenalvsbro.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Dagens landskapsbild, brukande och bebyggelsestruktur

Naturgeografi

Dalgång i nordväst till sydöstlig riktning där dalgången består av lerjordar och sluttningarna och de omgivande höjdområdena består av moränmark. Den norra delen av dalgången är tämligen bred och flack samt i sin helhet uppodlad. I dalgångens botten flyter Sävaån. Vid trakten av Sunnanå ändrar Sävaån riktning samtidigt som dalgången blir smalare och mer kuperad med bebyggelse som ligger nära ån. Söder om Focksta utgörs åpartiet av en djup, slingrande ravin som på ömse sidor omges av öppna, traditionellt betade hagmarker.

Dagens landskapsbild

Öppen dalgångsbygd med vida utblickar över Sävaåns meandrande vattenfåra i dalgångens botten. Byar och gårdar ligger en bit upp i sluttningarna där lerdalen möts av moränjord. Vägsträckning som till stora delar följer markslagsgränsen mellan in- och utåga. Bortom byarna och gårdarna som ligger på framträdande lägen i terrängen vidtar den skogbevuxta mer höglänta marken. I Hagby socken ligger gårdar och byar nära den djupt nedskurna åfåran. På den östra sidan av ån är landskapet mer öppet och flackt och det är här som Hagby kyrka och by ligger.

Dagens brukande

Området domineras av jordbruks- och skogbruksfastigheter. Vid Vrå finns ett militärt övningskjutfält. I området finns villor från sent 1900-tal som ligger på avstyckade tomter i skogskanten.

Hagby socken

Hagby första kyrka uppfördes på 1200-talet. Kyrkan revs på 1840-talet och ersattes med en av för sin tid, Karl-Johanstiden, ovanligt representativ kyrkobyggnad.

Vid Möjbro finns en äldre bryggerimiljö, i eftersatt skick år 2012. Sunnanå är en herrgårdsmiljö som ligger norr om och intill Sävaån, omgiven av nyplanterade körsbärsodlingar. Sunnanås huvudbyggnad uppfördes vid mitten av 1700-talet, i trä med brutet tegeltäckt tak. Till gården hör flygelbyggnader och faluröda ekonomibygnader. Vid Sunnanå finns även en stenvalvsbro. Sunnanå herrgårdsmiljö har renoverats under det senaste decenniet och fått nya garagelängor placerade tätt in på herrgårdens huvudbyggnad.

Eka är den mest välbevarade herrgårdsmiljön i dalgången. Corps de logi har ljusst gråmålad panel och är uppförd vid 1700-talets slut i en våning med ett brutet, tegeltäckt tak med valmade gavelspetsar. Huvudbyggnaden flankeras av två flygelbyggnader från 1700-talet och vid infarten står två ålderdomliga timrade bodar. Till gården hör stora faluröda ekonomibygnader med falskt skiftesverk.

I Hagby finns en tät bymiljö med välbevarad bystruktur och gårdar med 1800-talsbebyggelse som alltjämt ligger kvar på ursprunglig plats. Bostadshusen är rödfärgade, av salstyp och ofta försedda med frontespis och verandor. Till gårdarna hör ett stort antal rödmålade ekonomibygnader från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal.

Focksta f.d. tullkvarn, är en av länets mest välbevarade kvarnmiljöer med faluröd kvarn från 1881, kvarnstall, smedja, magasin, kvarngård och ekonomibygnader. Vid Focksta finns även en stenvalvsbro. Focksta kvarn utgör byggnadsminne.

Historiska skikt

Stenålder

Sävaåns dalgång bildade land först under yngre stenålder och det var de norra delarna och de högsta höjderna utmed dalgången som torrlades först. Vid Statens historiska museum förvaras en rad yxor av olika typer påträffade på platser i området såsom skafthålsyxor av bergart, tunnackiga flintyxor m.fl. De visar att området tagits i anspråk under loppet av yngre stenålder.

Bronsålder

Landhöjningen fortsatte och medförde en omfattande landtillväxt under bronsåldern som innebar att de centrala delarna av Hagby socken koloniserades fullt ut under bronsåldern. På höjderna utmed dalgången återfinns gravrösen och i de småkuperade avsätserna utmed dalgången finns områden med skärvstenshögar och hållristningar i form av skålgropar. Tydliga bosättningsområden från bronsålder återfinns (från norr till söder) vid Sunnanå, Filke, Ångelsta, Forsa, Focksta, Hällby och Skornome.

Järnålder

Kontinuitet i järnålder kan följas genom ett stort antal gravfält. Samtidigt som landarealen ökar genom den fortskridande landhöjningen ökar antalet bosättningsområden i dalgången. Under järnålder är det troligt att Sävaån näst intill bildade en mindre, långsmal sjö från Ingla till Möjbro. Vid sidan om de områden som varit bebodda redan under bronsålder visar det stora antalet gravfält från järnåldern att de områden där vi finner de historiska byarna tas i anspråk. Vid varje by alternativt gård finner vi ett järnåldersgravfält. Många av dessa byar/gårdar har ortnamn som slutar på –sta och –by vilka dateras till minst yngre järnålder. Merparten av gravfälten omfattar mellan 10 och 40 gravar och i regel förekommer både stensättningar och högar på gravfälten. Större gravfält/ grupper av gravar finns vid Bergesta söder om Hagby by. Vid Focksta finns ett flertal gravfält som genom sin formrikedom och tack vare den betade marken är särskilt framträdande.

Utmed dalgången finns ett tiotal runstenar, varav merparten återfinns invid den väg som binder samman byarna med varandra. Två står invid Focksta kvarn och markerar det forntida vadet över Sävaån. Runstenen från Möjbro är en av Sveriges mer kända runstenar genom sitt motiv, en ristning med äldre runor och ett ryttarmotiv. Stenen finns utställd på Statens historiska museum i Stockholm. Vid Historiska museet förvaras flera gravfynd från området uppgrävda på 1800-talet, bl.a. rika benmaterial och flera vapengravar med stigbyglar, hästbetsel, svärd och spjutspetsar av järn.

Medeltid

Hagby medeltida kyrka uppfördes på 1200-talet och innehade en särskild ställning genom att det redan vid denna tid fanns prost och kapitel. Kyrkan var så gott som ensam ägare till all mark i socknen. Kyrkan revs på 1830-talet och ersattes av en för sin tid, Karl-Johanstiden, ovanligt representativ kyrkobyggnad.

Till medeltid kan knytas en säteribildning, Onsiike är omnämnd redan på 1400-talet, då som Onsta sätesgård.

Nyare tid

Under 1600-talet bildas en rad säterier i området vilket har gett upphov till en rad representativa herrgårdsanläggningar. Onsta sätesgård fanns redan på 1400-talet, medan Eka, Focksta och Sunnanå tillkom under 1600-talet. Särskilt välbevarade är Eka och Sunnanå. Till miljön vid Sunnanå hör även en stenvalvsbro med två spann över Sävaån.

Utmed Sävaån har det funnits flera kvarnar som drivits av det bitvis strida vattenflödet. Focksta f.d. tullkvarn framstår som en av länets bäst bevarade kvarnmiljöer med faluröd kvarn från 1881, kvarnstall, smedja, magasin, kvarngård och ekonomibyggnader. Kvarnen är byggnadsminne. Vid Focksta finns även dammen kvar i norr och en stenvalvsbro i söder. Focksta kvarn har funnits åtminstone sedan 1600-tal då den var en tullkvarn vilket innebar att man betalade för malningen med säd.

Sävaåns dalgång kantas av en rad välbevarade gårdar och byar varav många troligen legat på ungefär samma plats eller i samma område sedan minst yngre järnålder. Detta antyds genom de gravfält som ofta ligger invid bytomten och genom ortnamnsskicket.

I området förekommer såväl utskiftade byar med gårdar placerade i solitärt läge i åkermarken som byar vilka bevarat sin äldre oskiftade karaktär. Bland de oskiftade byarna märks Hagby, med delvis välbevarade bystruktur. Hagby har en tät bymiljö med flera välbevarade gårdar med 1800-talsbebyggelse. Det är också under 1800-talet som den låglänta ängsmarken utmed Sävaån odlas upp och landskapet får den indelning i markslag som dominerar än idag.

Historiska näringar, kommunikation och visuella samband

Historiska näringar

Renodlad jordbruksbygd med några kvarnplatser och någon enstaka protoindustrimiljö såsom snickeri i anslutning till Sävaån.

Kommunikation

Vägsträckningen norr om Sävaån i gränsen mellan in- och utmark passerar förbi dalgångens två kyrkomiljöer och en rad runstenar. Till vägsträckningen hör vadställen/broplatser över Sävaån vid Focksta kvarn och vid Säva omedelbart söder om riksintresseområdets gräns. Invid de platser där det legat broar finns det högar alternativt höggravfält som visar på vägsträckningens avsevärda ålder. Vägen går tillbaks till minst yngre järnålder.

Vid sidan om vägsträckningen har Sävaån och den havsvik som föregick Sävaån varit viktiga vattenvägar.

Makt och samhällsfunktioner

De historiska byarna har kontinuitet tillbaks i tiden till yngre järnålder i en bosättning med ett till två gravfält om ett femtiotal gravar per enhet. Gravfälten omfattar ofta gravläggningar från äldre och yngre järnålder. I området finns egentligen ingen enhet som förefaller vara mer betydande under järnålder.

Sockencentrum vid Hagby med tillhörande administrativa funktioner såsom prästgård, skola, sockenstuga, etc.

Visuella/ historiska samband och koppling till naturgeografien

Gravfälten är exponerade ut mot Sävaån och i anslutning till vägstråket som följer den historiska gränsen mellan in- och utmark.

Kulturhistoriska värden

Området visar på ett kontinuerligt nyttjande av landskapet dominerat av jordbruk och djurhållning där fornlämningar liksom dagens bebyggelsestruktur tydligt kan ses som uttryck för sin samtids landskapsutnyttjande och dominerande näring. Inom begränsade landskapsavsnitt är det möjligt att följa hur bosättningarna med tillhörande gravar flyttat i terrängen och följt på varandra över tiden, från bronsålder genom järnåldern in i historisk tid. De visar också att vissa delar av området har förtätats över tiden.

Fornlämningarna i området, från stenålder och framåt visar på ett successivt ianspråktagande av Sävaåns dalgång och att bygden varit fullt koloniserad redan under bronsålder.

I området finns en rad rika bronsålderskomplex med rösen, skärvstenshögar och hällristningar, bl.a. vid Filke, Focksta och Björneme. De visar hur området utmed den dåtida havsviken koloniserades.

Järnålderns gravfält visar hur boplatserna flyttat efter den vikande strandlinjen till de platser där den historiska bebyggelsen etableras. Fornlämningarna anger att den medeltida bebyggelsestrukturen vilar på ordinära förhistoriska bebyggelseenheter.

I området finns en rad runstenar invid bro- och vadplatser som visar på vägnätets betydande ålder. Runstenen från Möjbro är en av Sveriges mer kända runstenar genom sitt motiv, en ristning med äldre runor och ett ryttarmotiv. Vägnätet har en ålderdomlig, terränganpassad sträckning som följer gränsen mellan in- och utägomark. Vid Focksta framträder gravfälten utmed den meandrande Sävaån tydligt i den hävdade hagmarken. Här finns även runstenar invid den gamla vadplatsen över Sävaån som på ett pedagogiskt sätt visar på platsens strategiska betydelse långt innan kvarnen anlades. Den ålderdomliga vägsträckningen utmed Sävaåns västar sida i Hagby socken har en autentisk prägel och går genom ett pastoralt och naturskönt landskap.

Kyrkomiljö vid Hagby med en kyrka från 1840 omfattar en rad byggnader och en intilliggande by som visar på ett administrativt sockencentrum med bl.a. skolbyggnader.

Bland områdets säteribildningar är det framförallt Eka med välbevarad bebyggelse från 1700-talet som tydligt berättar om en mindre, äldre herrgårdsmiljös utformning.

Vid Testa där det finns två äldre parstugor och i Hagby kan man alltså skönja den oskiftade byns täta bebyggelsemönster. Markslagsindelningen går tillbaks till 1800-talets skiften som ledde till att den låglänta ängsmarken utmed Sävaån odlades upp.

Vid Focksta finns en välbevarad och representativ kvarnmiljö som omfattar en rad byggnader som speglar kvarndrift i äldre tid. Focksta kvarn är en naturskön plats med många ingredienser som förmedlar upplevelsen av en kvarnmiljö med rötter i 1700-talet.

Det öppna jordbrukslandskapet speglar ett kontinuerligt jordbruk sedan förhistorisk tid då ängsmarker runt Sävaån torrlades.

Skyddsinstitut

Miljöbalken

- Riksintresse för kulturmiljövården 3 kap. 6§

Plan och bygglagen

- Bebyggelsen, 8 kap. 13, 14, 17 §§ PBL
- Regionalt kulturmiljöområde, U 12 Sävaåns dalgång
- Områdesbestämmelser för Hagby kyrkomiljö och Eka herrgård

Kulturmiljölagen

- Fornlämningar, 2 kap. KML
- Byggnadsminnen, 3 kap KML; Focksta kvarn
- Kyrka och kyrkomiljö, 4 kap. KML

Utbredning

Områdets gränser behöver ses över ytterligare.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bevarande:

Befintliga värden ska vara utgångspunkt för bevarande och utveckling. Följande element utpekas av länsstyrelsen som värdebärande/värdekärnor. Stenåldersmiljöerna vid Holmbro och Vrå som omfattar flera boplatser på en nivå av ca 40 m.ö.h.

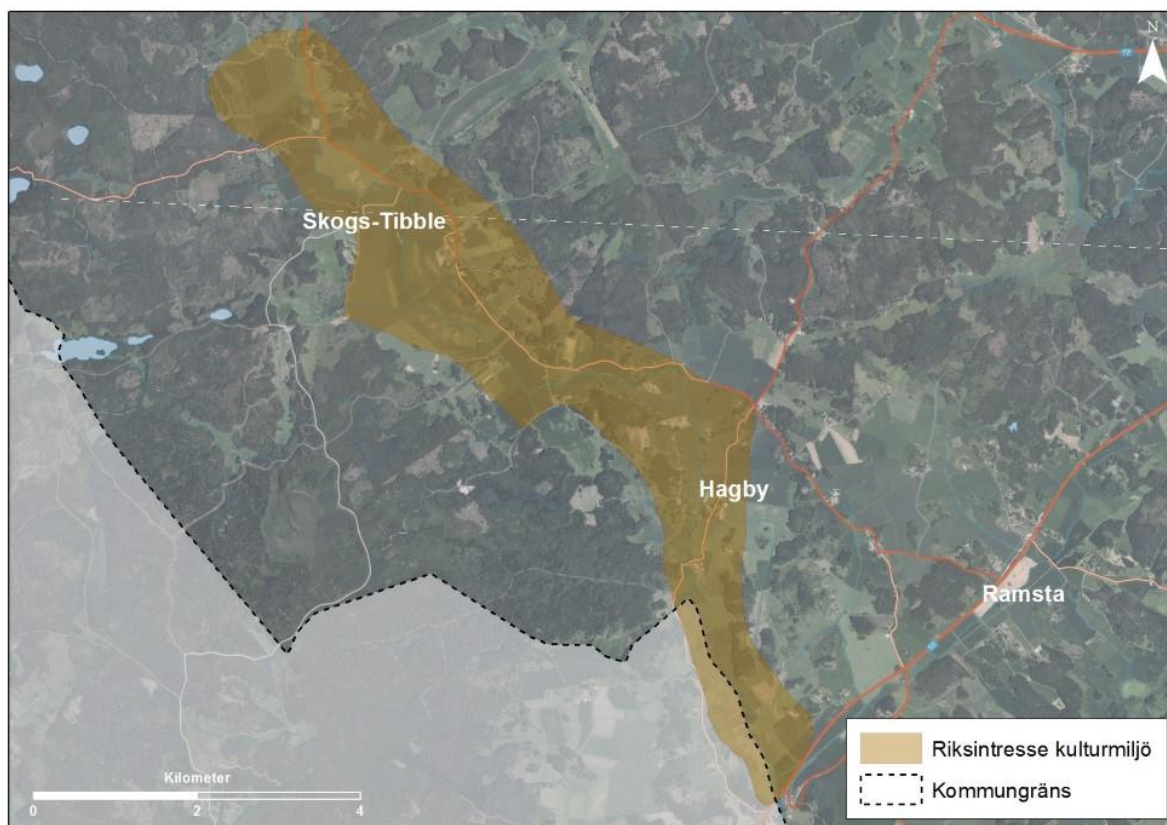
- Bronsåldersmiljöer med rösen, skärvtenshögar och skålgropar vid Skillsta-Sunnanå, Ångelsta, Forsa, Nötlunden, Lundbo, Filke, Focksta-Hesta, Årke, Skornome, Björnorne. De visar hur området utmed den dåtida havsviken koloniserades.
- Järnåldersmiljöer med gravfält som uppgår till ett 50-tal gravar per enhet vid Skillsta, Möjbro, Eka, Hagby, Focksta, Hesta, Hällby, Årke och Skornome. Järnålderns gravfält speglar hur denna tids bosättningar följer efter den vikande strandlinjen ut på hyllor i dalgången.
- Runstenar och hålvägar vid bro/vadställena vid Möjbro och Focksta.
- Hagby kyrka med tillhörande kyrkomiljö med äldre bebyggelse från framförallt 1800-talet som speglar äldre samhällsfunktioner.
- Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer vid Focksta kvarn, Hesta, Eka herrgård och Hagby kyrkby, samt två parstugor i Testa

Utveckling:

Utgångspunkt ska vara strukturernas värde som förmedlare av angelägna och betydelsefulla berättelser, dvs historiska epoker eller förhållanden, som är speciellt tydliga eller laddade i riksintresseområdet.

- Fornlämningarna ska bevaras i enlighet med 2 kap KML.
- Kyrka ska bevaras och underhållas i enlighet med KML.
- Byggnadsminnet Focksta kvarn ska bevaras och underhållas i enlighet med 3 kap KML.
- Landskapsbilden med öppen jordbruksmark ner till Sävaån bör värnas. Öppen mark som hävdas genom bete eller jordbruk och bör inte planteras igen med högväxande gröda.
- Det ålderdomliga, terränganpassade vägnätet, många gånger i gränsen mellan in- och utmark bör behålla sin autentiska prägel.
- Eka herrgårdsmiljö med tillhörande allé har stora kvaliteter värda att värna om.
- Ålderdomlig bebyggelsestruktur och enskilda byggnader med kulturhistoriska kvaliteter bör bevara sin karaktär och underhållas. De bör underhållas med varsamhet. Ny bebyggelse bör inte anläggas i sådana lägen att ursprunglig bebyggelse förstörs eller att landskapsbilden påverkas negativt.

Se även Områdesbestämmelser för Hagby kyrkomiljö.

Figur. Riksintresseområde Sävvaåns dalgång

2.13. Trätmot. C 31

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Motivering

Komplex fornlämningsmiljö från bronsålder och äldre järnålder.

Uttryck för riksintresset

Talrika och tätt liggande rösen och stensättningar, boplatslämningar i form av skärvstenshögar, röjda ytor och terrasseringar invid dåtidens kustlinje, idag belägna i skogsmark.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

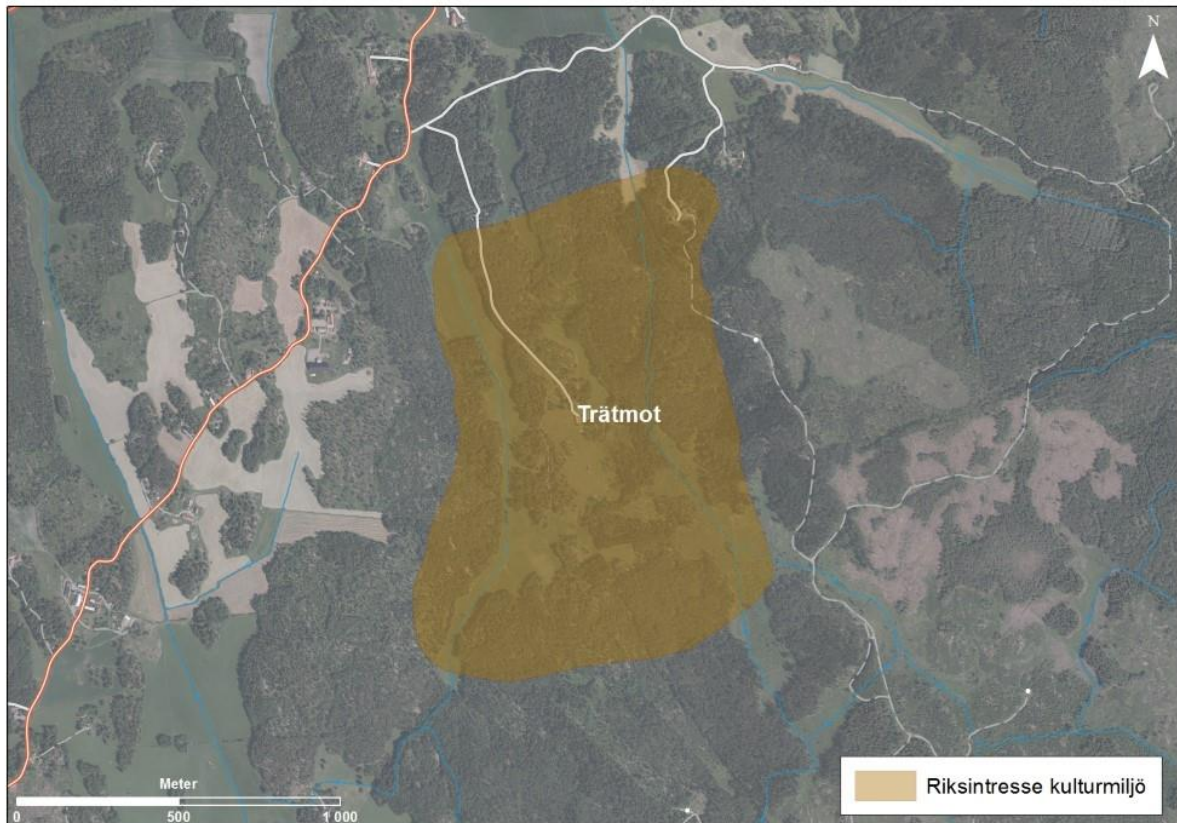
Kunskap om befintliga värden är en förutsättning för bevarande och utveckling. Saknas underlag som preciserar och värderar historiskt värdefulla strukturer. Utgångspunkt för framtida bevarande och utveckling bör vara strukturernas värde som förmedlare av angelägna och betydelsefulla berättelser, d v s historiska epoker eller förhållanden, som är speciellt tydliga eller laddade i riksintresseområdet.

Skyddsinstitut

MB, PBL, KML (fornlämningar kap 2)

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Utbyggnadsplaneringen i omgivningen anpassas så att prioriterade bevarandevärden inte påtagligt påverkas.

Figur. Riksintresseområde Trätmot

2.14. Uppsala-Näs. C 43

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Motivering

Odlingslandskap i utpräglad sprickdal med en illustrativ fornlämnings- och bebyggelsebild som visar förskjutningen av en intensiv bronsåldersbosättning mot lägre belägna marker under järnåldern.

Uttryck för riksintresset

Stråk med rösen, stensättningar, skärvtenshögar och skålgropar i huvudsak från bronsålder. Gravfält från äldre och yngre järnålder, bl. a. den stora Stabbyhögen från vendeltid. Medeltidskyrka och äldre fristående f.d. sakristia som hört till en tidigare träkyrka, radbyarna Högby, Lörsta och Stabby samt den mindre herrgården Ytternäs, alla med 1700- och 1800-talsbebyggelse

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Dagens landskapsbild, brukande och bebyggelsestruktur

Området utgör en sluten dalgång med kuperat odlingslandskap. I dalbotten slingrar sig Näsbacken omgiven av åkrar, med undantag av området närmast Näsvisken vid Mälaren som består av fuktiga strandängar. Bebyggelsen ligger, med undantag för Högby, på moränmarken i söderslutningarna och omges av betesmarker. Dalgången kan beskrivas som ett öppet odlingslandskap där skogshorisonten står som en fond i öster och väster med bebyggelse placerad på hyllor utmed dalgången.

Odlingslandskapet med tillhörande gårdar berättar om två olika vägar till utveckling. På Akademigårdarna i Stabby och Högby drivs aktivt jordbruk med spannmålsodling och djurhållning, bl.a. ekologisk mjölkproduktion vid Stabby. Andra gårdar såsom Vängelsta och Söderby har utvecklats åt ett annat håll mot turism, rekreation och boende. Området domineras av åretruntboende. Vid Söderby gård finns golfanläggning med en 18-hålsbana och en 9-hålsbana. För herrgårdsmiljön vid Vängelsta har det upprättats en detaljplan i syfte att förtäta miljön med enplansvillor, parhus, flerfamiljshus och ett femtiotal moderna hus. Området kallas Näs Focksta och ska vara ett tätortsnära boende i moderna hus.

Området öster om Stabby ingår i Hågalalens naturreservat och är av stor betydelse för det rörliga friluftslivet.

Området domineras av jordbrukslandskap med byar, gårdar och ett sockencentrum med kyrka i söder. Under de senaste decennierna av 1900-talet har det tillkommit nya byggsemiljöer framför allt vid Söderby och Näs Focksta. I anslutning till de aktiva jordbruken har det även tillkommit några nya villor och ekonomibyggnader, t.ex. vid Edeby, Stabby och Högby.

Till de bäst bevarade bymiljöerna hör radbyarna Högby, Lörsta och Stabby. De mindre herrgårdarna Ytternäs, Vängelsta och Söderby har alla 1700- och 1800-talsbebyggelse.

Uppsala-Näs kyrka

Kyrkan är belägen mitt i dalgången, strax norr om Näsbacken där den mynnar ut i Näsviden i Mälaren. Den är placerad relativt lågt i dalgången och omges av åkermark. Kyrkan ligger på mark som har tillhört gården Övernäs. Den omtalas första gången 1291 och var då ett kapell till gården Näs, som då ägdes av riksrådet Magnus Johansson Ängel. Kyrkan byggdes som en rektangulär salskyrka under 1400-talet. Byggnadsmaterialet är gråsten med tegel i gavelröstena och fönsteromfattningarna. Omkring år 1500 välvdes kyrkan med tegelvalv, sakristian är välvd med tunnvalv. På kyrkogården strax söder om kyrkan ligger den s.k. Lillkyrkan av gråsten med ett inre murskal av tegel. Invändigt är den försedd med medeltida tegelvalv. Byggnaden är uppförd som sakristia till en äldre träkyrka. Det råder delade meningar om när den byggdes. Tuulse daterar den till 1200-talets slut, medan Bonnier anser att den är byggd senare. Förtagningsstenar i sydturen sägs tyda på att den uppfördes som första etappen av en planerad stenkyrka. Förmodligen var det de dåliga grundförhållandena som gjorde att den nya kyrkan på 1400-talet placerades norr om den gamla kyrkan. Därefter blev den murade sakristian kvar på platsen. Väster om kyrkogården ligger klockargården med ett äldre rödfärgat bostadshus byggt 1908. På den skogklädda höjden norr om kyrkan står klockstapeln.

Ytternäs gård

Gården har ett fritt och dominerande läge med vacker utsikt över Näsviden och dalgången. En lång pilallé leder upp till gården. Huvudbyggnaden som härrör från 1700-talets mitt är vit och placerad på en terrassering. Byggnaden har ett framträdande högt brutet tak, täckt med tegel. Bostaden flankeras av en timrad bodlänga. Ytternäs var troligen sätesgård redan på 1500-talet. Under 1500-talets andra hälft beboddes gården av ärkebiskop Laurentius Petri. Gården reducerades 1689.

Näs prästgård

Prästgården ligger i höjdläge söder om Stabby, omgiven av omfångsrika lövträd. Bostadshuset, från 1804, är uppfört av timmer med frontespis och sadeltak. Huset är klätt med faluröd panel. Lång välhållen timrad ladugårdslänga från 1897. Väl underhållen lada i falskt skiftesverk byggd 1908.

Högby

Byn ligger väl synlig i det omgivande dalgångslandskapet inramad av stora lövträd. Gården Näs-Högby 6:1 har ett välbevarat magasin i två våningar av timmer. Även äldre brygghus finns bevarat. Högby har kvar sin radbykaraktär.

Lörsta

Lörsta by bevarar radbymönstret. Ursprungligen var gårdarna av centralsvensk typ med mangård och fägård avdelade genom en länga, vilket inte syns i dag. Gårdarnas ekonomibyggnader är placerade med gavlarna mot vägen och bostadshusen i söderläge.

Lilla Bärsta

Välbevarad gårdsmiljö från tiden efter laga skifte med en björkallé som leder upp till gården. Välunderhållet bostadshus med sexdelad plan, ljusmålad pärlspontpanel.

Söderby gård

Gårdsmiljön fungerar idag som golfbana med flera äldre ekonomibyggnader, bl.a. ett stall i korsvirkesteknik. Många

av byggnaderna har fått nya användningsområden inom golfbanan, t.ex. administrationsbyggnader, omklädningsrum och restaurang. I området pågår uppförande av permanentbostäder och hus för korttidsboende. Den äldre mangårdsbyggnaden från mitten av 1800-talet finns kvar. Den är uppförd i två våningar med gul panel och rik lövsågeridekor, s.k. schweizerstil. Den och ladugården är sannolikt uppförda enligt ritningar av arkitekten Charles Emile Löfvenskiöld.

Stabby by

Byn har en framträdande placering på en höjd som skjuter ut i dalgången och omges av öppen betesmark och Näsbäcken i söder och en djupt nedskuren bäckravin i öster. Byn utgörs av två akademigårdar med välbevarade mangårdar med en rad byggnader från sekelskiftet 1800-1900, bl.a. mangårdsbyggnader med frontespis.

Historiska skikt

Bronsålder

Landhöjningen innebar att området blev torrlagt och tillgängligt för bosättning först under bronsålder. I området finns rika boplatstilljöer från bronsålder vid Lörsta/Ubby, Vängelsta, Bärsta/Lunden, Högby, Prästgården och Stabby. Bronsåldersmiljöerna omfattar ett stort antal skärvtenshögar, hållristningar och gravar. Bronsåldersmiljöerna återfinns på avsatser i de områden där den öppna dalgången övergår i höglänt skogsmark.

Järnålder

Från bronsålder och fram i tiden kan man skönja kontinuitet i bosättningsmönster genom de järnåldersgravfält som finns i området. Intill varje by utmed dalgången finns ett gravfält om ca 50-100 gravar. Genom sin formrikedom visar de på ett kontinuerligt nyttjande av gravplatsen under hela järnåldern. De omfattar, rösen, rektangulära, kvadratiska och runda stensättningar, treuddar, resta stenar och högar. Vid Stabby finns en storbögen den sk Stabbyhögen, från Vendeltiden. Högen är ca 25 meter i diameter och närmare 5 meter hög.

Ett gemensamt drag för fornlämningsmiljöerna utmed dalgången är att alla tiders fornlämningar tycks ligga i ungefär samma områden, tätt invid varandra, troligen delvis över varandra. Det kontinuerliga bruket av samma områden utmed dalgången kan troligen förklaras av dalgångens topografi. De inbjudande och för bosättning lämpliga avsatserna på dalsidornas övre delar har varit relativt smala och inte erbjudit några expansiva förflyttningar vilket man kan se i slättbygder. Ortnamnsskicket i området, gårdar med slutled på –sta och-by anger att de etablerats under järnålder. En iakttagelse är att –stanamen ligger på norra sidan av dalgången och –bynamnen på södra sidan av dalgången med undantag av Stabby.

Mitt för Stora Bärsta på andra sidan dalgången ligger en plats med namnet Lunden där det återfinns en väl sammanhållen fornlämningsmiljö med fornlämning från bronsålder men också ett gravfält med ett 50-tal gravar från hela järnåldern. Denna förhistoriska bebyggelseenhet har inte någon känd fortsättning som historisk by, utan tycks överges vid början av medeltid.

Medeltid

Uppsala Näs socken omtalades första gången 1298 och hette "Näs" fram till 1886. Namnet Näs syftar på gården med samma namn med läget på en udde. Näs gård donerades till Uppsala domkyrka vid slutet av 1200-talet. Gården Näs kom senare att delas i Bodarna, Ytternäs, Övernäs och Prästgården. Kyrkan omtalas första gången 1291 och var då ett kapell till gården Näs, som då ägdes av riksrådet Magnus Johansson Ängel. Kyrkan uppfördes under 1400-talet och försågs med tegelvalv på 1500-talet. Intill kyrkan ligger en äldre sakristia, troligen från 1200-talet, som hört till en äldre träkyrka.

Nyare tid

Säteribildningar vid Focksta, Söderby och Ytternäs där det uppförs ståndsmässig bebyggelse under 1600-1800-talen. Merparten av områdets byar delas inte i samband med skiftena utan gårdarna blir kvar på bytomten, ex. på detta går att se vid Högby, Stabby och Lörsta. Lill-Bärsta är dock exempel på en av områdets få gårdar som skiftats ut vid mitten av 1800-talet. Fram till skiftenas genomförande dominerades de lägsta partierna i dalgången av ängsmark. Efter skiftena kom den låglänta ängsmarken att odlas upp.

Kunskap om befintliga värden är en förutsättning för bevarande och utveckling. Saknas underlag som preciserar och värderar historiskt värdefulla strukturer. Utgångspunkt för framtida bevarande och utveckling bör vara strukturernas värde som förmedlare av angelägna och betydelsefulla berättelser, dvs historiska epoker eller förhållanden, som är speciellt tydliga eller laddade i riksintresseområdet.

Historiska näringar, kommunikation, visuella/historiska samband

Området är en utpräglad jordbruksbygd. På Vångelsta herrgård bedrevs behandlingshem mellan 1905-1939.

Näsbäcken var en bred havsvik under bronsålder. De goda kommunikationsmöjligheterna utgjorde en viktig förutsättning för bebyggelseexpansionen i det forntida kulturlandskapet. Dagens väg som följer den norra sidan av Näsbäcken har en sträckning som kan föras tillbaks i tiden till mins 1600-tal. Vägen har en framskjuten placering mitt genom åkermarken och binder snarast samman de historiska bytomterna.

Sockencentrum vid Uppsala Näs kyrka. Nedlagd järnväg och före detta järnvägsstation intill väg 55. Det mesta av jordbruksmarken samt de större jordbruksfastigheterna ägs av Uppsala Akademiförvaltning och brukas av arrendatorer.

Merparten av bebyggelseenheter utmed Uppsala-Näs dalgång uppvisar lång kontinuitet bak i tiden. Invid bytomterna ligger gravfält från äldre och yngre järnålder. Vid de byar som ligger utmed dalgångens kanter finns lämningar från bronsålder som visar att det funnits bosättningar i området redan under denna tid. I området är således det kontinuerliga brukandet av, oftast, topografiskt avgränsade platser mycket tydligt från bronsålder genom järnålder och in i historisk tid. Inom respektive tidsperiod har de olika fornlämningar ett tydligt samband med varandra. Som ex. kan nämnas bronsålderns fornlämningsbild, med skärvstenhögar i för dem typiska lägen i brytsonen mellan åker och impediment, hållristningar ofta ute på den flackare gräsmarken och rösen på de högsta höjderna.

Många av de förhistoriska lämningarna, framför allt gravfält och ensamliggande rösen och högar ligger så att de är exponerade ut mot dalgången. Det har varit meningen att de ska vara väl synliga.

Kulturhistoriska värden

Fornlämningssmiljö med boplatzområden från bronsålder och järnålder som speglar hur de förhistoriska bosättningarna flyttar i landskapet till lägre liggande mark i spåren av landhöjningen.

Fornlämningssmiljöerna berättar om en fullkoloniserad bygd under bronsålder med ett antal rika bronsåldersboplatser med skärvstenhögar och hållristningar som vänt sig ut mot den dåtida havsviken. I området är det möjligt att följa och uppleva hur järnålderns boplatzsmiljöer och gravfält följer efter den vikande havsnivån och placeras på mer framträdande uddar utmed dalgången.

Landskapets karaktär har medfört att bosättningarna återfinns inom tydligt avgränsade landskapsrum, närmast hyllor, utmed sidorna av Uppsala-Näs dalgång. Inom dessa återfinns bronsålderns och järnålderns fornlämningar kant i kant med den historiska byn med ortnamn som slutar på -sta och -by vilket berättar att ortnamnen etablerats när gravfälten anläggs. Många av fornlämningarna är tydliga med pedagogiska kvaliteter. I området är det möjligt att uppleva hur man bor på i samma områden från bronsålder fram till idag.

Vid Stabby finns en storhög, Stabby högen- daterad till 500 e. Kr. i ett exponerat läge som anger att det funnit en mer betydande enhet på platsen.

Uppsala-Näs kyrka är uppförd under 1400-talet nära Näsåns utlopp i Mälaren och representerar stora arkitekturhistoriska och konstnärliga värden. Intill kyrkan står en fristående f.d. sakristia med kryssvalv, s.k. "Lillkyrkan". Den är troligen uppförd under 1200-talet och har sannolikt hört till en tidigare träkyrka. Som typ är den ovanlig och har stort byggnadshistoriskt och religionshistoriskt värde. Den utgör även socknens äldsta byggnad.

Det öppna odlingslandskapet i dalgången illustrerar de senaste århundradenas jordbruksskiftet. De lägsta partierna i dalgången, utmed Näsån har utgjort ängsmark fram till 1800-talets laga skifte, ibland längre. Åkermarken i anslutning till byarna har odlats kontinuerligt sedan de äldsta kartorna på 1600-talet, men förts samman i mer sammanhängande odlingsytor genom laga skifte. Vägen som löper parallellt med Näsån följer 1600-talets väg och fägata som även till delar utgjorde gräns mellan åker och äng. Byarna i området, varav bl.a. Högby och Lörsta med välbevarad radbykaraktär, visar hur de är placerade mitt i odlingsmarken.

Skyddsinstitut

Miljöbalken

- Riksintresse för kulturmiljövården 3 kap. 6§.

Plan och bygglagen

- Bebyggelsen, 8 kap. 13, 14, 17 §§ PBL
- Regionalt kulturmiljöområde, U 18 Uppsala Näs.

Kulturmiljölagen

- Fornlämningar, 2 kap. KML
- Kyrkliga kulturminnen kap 4 KML (Uppsala Näs kyrka)

Kommunens bedömning och ställningstagande

Området har höga kulturhistoriska värden. Förutsätter att historiskt värdefulla strukturer bevaras och värnas från negativ påverkan.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bevarande:

Befintliga värden ska vara utgångspunkt för bevarande och utveckling. Följande element utpekats av länsstyrelsen som värdebärare/värdekärnor.

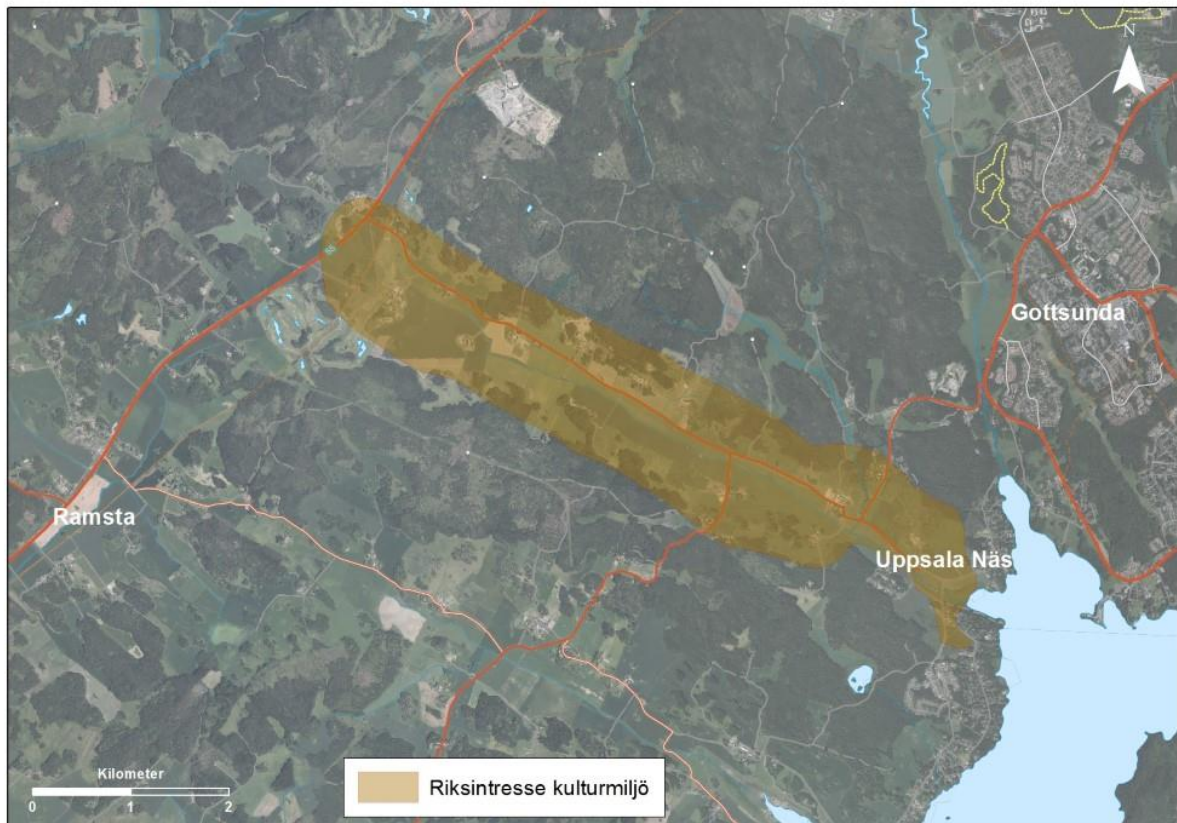
- Bronsåldersmiljöer med skärvestenshögar och hällristningar vid Lörsta/Ubby, Vängelsta, Bärsta/Lunden, Högby, Prästgården och Stabby i uppdragna lägen invid den dåtida havsviken.
- Gravfält med gravar från äldre och yngre järnålder invid varje by, storhög vid Stabby från 500-talet/ vendeltid.
- Medeltida kyrka och sakristia i sten från 1200-talet med omgivande sockencentrum och prästgård i närheten.
- Radbyarna Högby och Lörsta m.fl., gårdar, säterier och odlingslandskap som tillsammans speglar bebyggelsemönster, byggnadsskick och markanvändning under historisk tid.
- Uppsala-Näs kyrkomiljön med medeltida kyrka, sakristia i sten från 1200-talet, klockstapel och en närliggande Klockargård.
- I området finns flera mindre säterier, Ytternäs, Vängelsta och Söderby där Ytternäs uppvisar en mycket ålderdomlig huvudbyggnad.

Utveckling:

Utgångspunkt ska vara strukturernas värde som förmedlare av angelägna och betydelsefulla berättelser, d v s historiska epoker eller förhållanden, som är speciellt tydliga eller laddade i riksintresseområdet.

- Fornlämningssmiljöerna ska bevaras enligt KML. Det bör vara möjligt att förstå och uppleva fornlämningssmiljöerna som visar bosättningarnas förskjutning i landskapet med hänsyn till landhöjningen. Här ingår att sambanden mellan fornlämningarna bör värnas. Många av fornlämningssmiljöerna ligger i betad hagmark vilket bidrar till en god upplevelse och förståelse av dem. Det finns således ett stort värde i att hagmarken fortsatt betas.
- Kyrka och kyrkomiljö ska bevaras och underhållas enligt KML; Uppsala-Näs kyrka
- Kyrkomiljön och dess betydelse som äldre administrativt centrum ska kunna upplevas.
- Det ska vara möjligt att förstå och uppleva byarnas struktur med dess delvis ålderdomliga byggnadsbestånd. Bebyggelsemiljöer och enskilda byggnader med kulturhistoriska kvaliteter bör bevara sin karaktär och underhållas. Nyttillskott i bebyggelsen bör underordnas och utformas med hänsyn till den äldre bebyggelsen i området. Den äldre bebyggelsen och dess karaktär bör fortsätta att präglade området och dominera landskapsbilden.
- Nybyggnation på åkermark bör undvikas.

- De hävdade ängs- och hagmarkerna samt den brukade åkern bör värnas.
- Vägnätets mycket ålderdomliga sträckning och placering i landskapet är en viktig del i förståelsen för landskapsbilden.
- Jordbrukslandskapet öppenhet med framträdande bebyggelselägen i den öppna dalgången ska bestå.

Figur. Riksintresseområde Uppsala-Näs

2.15. Uppsalaslätten och Jumkilsåns dalgång. C 35

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Motivering

Bymiljöer och fornlämningsmiljöer med kontinuitet från bronsålder fram till historisk tid. Odlingslandskap med kommunikationsmiljöer som varit i bruk sedan järnålder.

Uttryck för riksintresset

Ett tiotal bosättningsområden från bronsålder med stor fornlämningsvariation som omfattar skärvstenshögar, hållristningar och rösen vilka uppvisar rumsliga samband. Kulthus, s.k. Brobyhus, vilka fått namn efter denna plats. Utmed Jumkilsåns södra sida visar gravfält med gravar från äldre och yngre järnålder på kontinuitet från bronsålder fram till de historiska byarna. Vägnät med rötter i järnålder, kantat av högggravfält och runstenar vid bro och vadställen samt milstenar, som knyter samman byar och medeltida kyrkor. Välbevarade bystrukturer med delvis representativ bondebebyggelse från 1700- och 1800-talen.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Dagens landskapsbild, brukande och bebyggelsestruktur

Det flacka och öppna slättlandskapet utgörs huvudsakligen av bördig, lerig åkermark. I de delvis branta moränbackarna i övergången mot skogsbygden i sydväst finns en rad fornlämningsrika ängs- och hagmarker. Nedanför dessa flyter Jumkilsån fram och skär en djup ravin i de mäktiga lerlagren. Ravinen har mestadels karaktär av öppen betesmark. Strax söder om Lilla Nyåker mottar ån sitt största tillflöde, Bälungeån, för att efter ytterligare ett antal kilometer förena sig med Fyrisån. Ett större fornlämningsrikt skogsparti skiljer slätten från den centrala odlingsbygden i Börje i sydväst. I områdets nordvästra del blir landskapet mera kuperat med större sammanhängande höjdparter samtidigt som dalgångslandskapet utmed Jumkilsån får en mera sluten karaktär. På jordbrukslandet anas åarna genom uppstickande vegetation och i det öppna landskapet framträder byarna på långa höjder som rödfärgade bebyggelsesamlingar.

Uppsalaslätten är sedan långt tillbaka känd för sin bördiga jordbruksmark. Området utgör alltjämt en levande jordbruksbygd med djurhållning utmed åarna som bidrar till ett att haglandskapet bevarat sin hävdade karaktär i de slingrande ådalarna. Kyrkorna och kyrkomiljöerna används fortfarande för sitt ursprungliga ändamål. Ulva kvarn är ett omtyckt utflyktsmål både för kvarnmiljön och den intilliggande hantverksbyn med konsthantverkare, butiker, restaurang och café.

Inom området finns tre kyrkor, samtliga uppförda vid 1300-talets början.

Börje kyrka

Börje kyrka ligger på en mindre höjd i det öppna odlingslandskapet. Kyrkan är uppförd av gråsten och har ett för den uppländska landsbygden typisk form med rektangulärt långhus, smalare korparti, utbyggd sakristia och ett vapenhus från 1400-talet. Klockstapeln står på en kulle söder om landsvägen, mitt emot kyrkan. Den byggdes vid mitten av 1700-talet och har en välbevarad utformning av ett för Uppland ovanligt slag. Taket har karnisformad profil och är täckt med falsad skivplåt, det kröns av en liten lanternin med plåttäckt huv. Kyrkogården har trädkrans, kallmurade stenmurar och gjutjärnsgrindar vid entréerna. I kyrkan närhet ligger den gamla prästgården med flera byggnader från 1700-talet. Huvudbyggnaden från 1785 har sexdelad plan och ett valmat brutet tak. Den flankeras av en bostadsflygel i två våningar samt en brygg- och bostadshuslänga av ålderdomlig karaktär. Till kyrkomiljön hör också klockstapeln och skolan från 1905 söder om kyrkogården. Kyrkan och dess närliggande omgivning har karaktär av sockencentrum med lång kontinuitet.

Jumkils kyrka

Jumkils kyrka ligger vid Jumkilsån på en höjd sydväst om den branta åravinen. Kyrkan har en liknande karaktär och historia som Börje kyrka. Kyrkan byggdes under 1300-talets första hälft i gråsten. Sakristian i norr uppfördes strax efter salkyrkan och gavs en mycket exklusiv utformning i tegel med putsade blinderingar. Sakristian har två rum vilket är ovanligt. Det ena rummet är välvat med kryssvalv, och det andra mindre rummet med tunnvalv. Vapenhuset är byggt omkring 1500 i gråsten med gavelröste i tegel, försett med en portal i tegel. Koret har välbevarade målningar trots att de tidigare varit överkalkade, målningarna har tillskrivits kretsen kring Albertus Pictor. Öster om kyrkan ligger skolan med ett äldre skolhus från 1911, senare ombyggt. I söder står den spånklädda klockarbostaden från 1700-talet, nära intill ligger församlingshemmet inrymt i den gamla klockarbostaden. Ytterligare en bit bort ligger komministergården med bl.a. en välbevarad äldre parstuga. Kyrkan och dess närmsta omgivning har karaktär av gammalt sockencentrum.

Åkerby kyrka

Åkerby kyrka ligger mitt i det öppna odlingslandskapet på den platta Uppsalaslätten. Enligt traditionen är kyrkan uppförd vid 1300-talets början under kyrkoherde Ingevaldus tid. Kyrkan med sitt medeltida långhus fick sitt nuvarande utseende under det tidiga 1800-talet och utgör idag exempel på hur en medeltida sockenkyrka kunde byggas om i nyklassicistisk stil. Anledningen till ombyggnationen var det dåliga skick som kyrkan befann sig i. Kyrkogården är liten och har inga sentida utvidgningar, den omges av en kallmurad gråstensmur med en påkostad nyklassicistisk portik i väster, och delvis av en trädkrans av lövträd. Söder om kyrktornet står två runstenar uppställda, de var tidigare inmurade i kyrkväggarna. Den gamla landsvägssträckningen mot Östervåla-Gysinge löper parallellt med kyrkogårdens södra sida. I äldre tid låg kyrkan isolerad på slätten men omkring sekelskiftet 1900 växte ett litet samhälle fram i kyrkans närhet. Sedan skolhuset i slutet av 1800-talet uppförts i öster om kyrkogården byggdes bl.a. lanthandel, ordenshus och baptistkapell samt flera bostadshus, vilka fortfarande är bevarade.

På den öppna flacka lerslätten ligger bebyggelsen väl samlad i byar. Byarna ligger lågt i ånära lägen omgivna av åkermark. Bara några enstaka gårdar som flyttades ut vid laga skiftet bryter detta mönster. I områdets nordvästra del blir landskapet mera kuperat och dalgångslandskapet utmed Jumkilsån blir mer slutet. Byarna och gårdarna ligger här i höjdläge utmed dalgångens sidor. Flera av områdets byar fick sannolikt redan under medeltiden den radbystruktur som ännu finns bevarad i deras bytomter, t.ex. Hjälmså by. Andra välbevarade byar är bl.a. Söderby, Sylta, Tuna, Äskelunda, Altuna, Tisby och Nyby. Inom området har de allra flesta byarna en välbevarad bystruktur, med ett i många fall varierat byggnadsbestånd. Forkarby är den största byn, belägen på en svag höjdrygg mitt på den öppna slätten. Vid laga skifte hade Forkarby 27 gårdar och var då en täbunden dubbel radby, d.v.s. hade en ringgata som löpte runt hela bytomten. Av den äldre bebyggelsen kvarstår bara några få hus, men den gamla strukturen är bibehållen. Sundbro, belägen vid Tunabäckens sammanflöde med Bälingeån utgör än idag en väl sammanhållen bymiljö med faluröd bebyggelse från 1800-talets senare hälft och början av 1900-talet.

Utmed vattendragen har flera kvarnar funnits i äldre tider. Den idag mest välbevarade och intressanta anläggningen är Ulva intill Fyrisån där en kvarn funnits sedan 1300-talet, belägen vid ett gammalt vadställe över Fyrisån. Under medeltiden var domkyrkan ägare till en kvarn och under 1500-talet ägde även kronan kvarnar i Ulva. Kvarnarna hade förhållandevis stor betydelse och finns ofta omnämnda i äldre handlingar. Den nuvarande kvarnbyggnaden i sten och brutet tak är byggd 1760.

Inom området finns även ett antal mindre herrgårdar, Hässelby och Brunby i Börje socken som tillkom på 1600-talet, Agersta i Jumkils socken som tillkom på 1800-talet och Vallhov i Jumkils socken som ligger precis utanför riksintresseområdets gräns.

Historiska skikt

Bronsålder

De äldsta bosättningarna inom området daterar sig till bronsålder och ligger framför allt utmed Jumkilsåns södra sida som kantas av en mjukt kuperad, höglänt moränmark. En höjdrygg nordost om Jumkilsån från Kättslinge till Söderby-Berga visar också upp fornlämningar från bronsålder. Vi denna tid var slätten nedanför och fjärd och Jumkilsån hade mer karaktären av en smal havsvik. I området finns ett tiotal, rumsligt sammanhållna fornlämningskomplex som daterar sig till bronsålder. De återfinns vid Tuna-Agersta, Kättslinge, Holmså, Altuna, Kättinge-Klinta, Hörnbo, Börje, Broby, Hässelby och Söderby-Berga. De omfattar boplatslämningar såsom skärvtenshögar, röjda ytor, terrasserade ytor, Brobyhus, stensättningar, rösen och hållristningar. Tillsammans speglar lämningarna ett brett spektra av bronsålderns samhälle och hör företrädesvis hemma i yngre bronsålder, 1000-500 f. Kr.

Flera av miljöerna omfattar ett mycket stort antal fornlämningar, bl.a. uppvisar många av platserna mer än ett tjugotal skärvtenshögar. Broby i Börje intar en särställning genom sitt stora antal lämningar från bronsåldern, där det finns skärvtenshögar, gravar och husgrundsterrasser samt odlingsytor. Utöver dessa sedvanliga lämningar förekommer en form av kulthus/gravhus som fått namn efter denna plats och därför kallas för Brobyhus. Arkeologiska undersökningar har visat på ett omfattande boplatssområden med betydande bronshantverk vid Broby. Till fornlämningsområdet hör även flera stora högar och det finns uppgifter om ytterligare som nu odlats bort. Om det rör sig om högar från bronsålder eller från yngre järnålder är dock ovisst.

Järnålder

Under järnåldern ledde landhöjningen till en omfattande arealökning av strandängar genom att slättområdena mellan Bälinge och Broby torrlades och koloniserades. Bebyggelsen håller sig dock till ungefär de områden som var bebodda redan under bronsålder. Som nya bebyggelseplatser framträder flera platser med – sta namn, Målsta, Trysta, Kroksta, Hjälmså men också Tuna, Äskelunda, Sundbro, Åkerby och Ekeby är platser där fornlämningsbilderna visar på lämningar från järnåldern med enstaka nedslag av bronsålderslämningar.

För att binda samman gårdarna med varandra växer det fram ett vitt förgrenat vägnät över slätten och utmed sidorna av Jumkilsån. Som en del av dessa vägar uppstår ett antal vadplatser. Utmed vägarna står det runstenar och invid många av vadplatserna ligger det gravfält från yngre järnålder. Runstenarna och gravfälten visar tydligt på vägnarnas betydelse under yngre järnålder.

Tuna i den östra delen har ett namn som anger att platsen haft en särskild roll under yngre järnålder och fungerat som ett administrativt centrum under förhistorisk tid.

Medeltid

I tidig medeltid sker stora förändringar med sockenbildning, bybildningar och uppförandet av kyrkor. Inom riksintresseområdet finns tre kyrkor, Jumkil, Åkerby och Börje kyrka. Alla är de uppförda i början av 1300-talet. Uppsalaslätten har varit en utpräglad jordbruksbygd och utmed åarna i området har det etablerats kvarnar redan under medeltid. Ulva kvarn är en av de kvarnar som kan beläggas i källmaterialet och som går tillbaka till mitten av 1300-talet. Ytterligare kvarnar i området finns vid Vallhov och Nyåker, när de anläggs är dock oklart. Flera av områdets byar fick sannolikt redan under medeltiden den radbystruktur som ännu finns bevarad i deras bytomter, t.ex. Hjälmssta by.

Nyare tid

De stora slättnområdena fick tidigt en hög uppodlingsgrad vad gäller åkermarken. Detta framtvängde i flera fall redan under medeltiden en geometrisk reglering av byarnas odlingsmarker. Därefter har det genomförts storskifte och senare laga skifte. Skiftena har format dagens jordbrukslandskap med stora täckdikade åkrar i ett stycke avgränsade av glest liggande diken. Hela området är idag uppodlat.

Under 1740-talet införde Carl von Linné uppskattade exkursioner i sin undervisning, *Herbationes Upsalienses*. Årets sista exkursion lades i trakterna runt Jumkil för att visa de stora skogarna, myrslåttern och rikkärren. För att komma till Jumkil lejde Linné hästar och kärror från Jumkils socken. Universitetsföljet for iväg till Jumkils kyrka, där de övernattade i gårdarna runt kyrkan.

Historiska näringar, kommunikation, makt och samhällsfunktioner, visuella/historiska samband och koppling till naturgeografi

Jordbruksbygd och kvarnar utmed områdets åar är historiska näringar i området.

Ett ålderdomligt vägnät kantat av flera runstenar knyter samman byar och medeltida kyrkor. Vid Sundbro markerar två runstenar troligen en forntida bro utmed en väg mot Söderby. På samma sätt kan de två runstenarna vid Äskelunda ha hört samma med en bro. Namn som Gesvad och Ulva vid Fyrisån antyder forntida vadställen liksom Löpsbron vid Jumkilsån med ett flertal halvvägar i åravinen. Riksvägen utmed Jumkilsån fick en ny sträckning under 1960-talet. Den äldre vägen har sedan dess delvis bortodlats men finns i behåll mellan Åkerby kyrka och Kroksta. Utmed denna sträcka finns en milsten från 1700-talet bevarad. På södra sidan av Jumkilsån löper en gammal terränganpassad väg, från vilken man har god överblick över slättbygden. Utmed återfinns förhistoriska gravar och gravfält samt runstenar vilka berättar att vägen varit i bruk sedan minst järnålder.

Broby kan utifrån fornlämningsbilden antas ha varit en centralplats under bronsåldern. Tuna antas ha haft en administrativ funktion under yngre järnålder. I området finns också tre sockencentrum vid Börje, Åkerby och Jumkil. Vid dessa har det funnits fattigstugor och skolhus.

När man färdas genom området blir vägnätets historiska ursprung tydligt genom de runstenar, gravfält och byar som passerar utmed vägen. Fornlämningarna återfinns framför allt på södra sidan av Jumkilsån på avsatser och mjuka sluttningar ner mot den forna havsviken

Kulturhistoriska värden

Landhöjningen kan följas genom landskapets kolonisation från bronsålder till yngre järnålder. Utmed Jumkilsåns södra sida återfinns en rik bronsålderbygd som med dryga tiotalet bosättningsområden kan sägas spegla en fullt koloniserad och expansiv bronsåldersbygd. Till miljön hör en centralplats vid Broby. Det stora antalet komplexa boplatsumiljöer ger ovanligt goda möjligheter att studera framväxten och utvecklingen av bronsålderns samhälle. De många lämningarna ger också god möjlighet att studera variationer och landskapets utnyttjande under bronsåldern, t.ex. de formrika gravfälten vid Klinta. Bronsåldersmiljöerna utmed Jumkilsån är i många fall tydliga och uppvisar stor formrikedom med möjligheter att pedagogiskt förklara bronsålderns bosättningar och samhälle, t.ex. vid Holsta, Börje och Broby.

Under järnåldern kom genom den ständigt pågående landhöjningen de stora slättnområdena att delvis torrläggas och befolkas. Kontinuitet fram i järnålder bidrar till möjligheterna att följa områdets utveckling över tiden. Äldre järnåldern återfinns ofta i kanten av bronsåldersmiljöerna och visar riktningen mot yngre järnålder. Järnålderns byar, det förhistoriska vägnätet med runstenar, gravfält och vadplatser berättar om kolonisering av det öppna slättilandskapet och kommunikation ur en rad olika aspekter. Byar som Altuna, Hjälmssta, Kroksta, Kättinge m.fl. har sitt ursprung i järnåldern. Ett flertal gravfält ligger invid dessa byar. Det terränganpassade vägnätet med rötter i

järnåldern är till stora delar alltså i bruk. Till yngre järnålder hör en rad framträdande gravfält och framför allt det ålderdomliga vägnätet som kantas av runstenar och vadställen, särskilt upplevelsevärda miljöer återfinns vid Altuna, Berga, Sundbro och Åkerby bro. De forna vadplatserna är idag broar över området vattendrag, t.ex. vid Ulva och vid Sundbro.

De tre medeltida kyrkorna och deras närmaste omgivning har samtliga karaktär av gammalt sockencentrum med lång kontinuitet. Det ålderdomliga vägnätet knyter samman byarna och de medeltida kyrkorna. Börje och Jumkils kyrkor är välbevarade exempel på medeltida uppländska sockenkyrkor med karaktäristiska gråstensmurar och påkostade blinderingar i tegel. Åkerby kyrka är exempel på hur en medeltida kyrka byggts om i nyklassicistisk stil i början av 1800-talet. Samtliga kyrkomiljöer har stora miljöskapande värden och används fortfarande för sina ursprungliga ändamål, vilket ger ett kontinuitetsvärde.

Uppsalaslätten är ett utpräglat laga skifteslandskap vilket är bl.a. är utläsbart genom markernas indelning i stora sammanhängande ägor och enstaka utflyttade gårdar som exempelvis Forkarbyholm. Gården ligger helt oskyddad på slätten, omgiven av träd. Gården har ett flertal ålderdomliga och välbevarade byggnader. Flera av byggnaderna har troligtvis flyttas med från sin gamla plats i byn.

Skyddsinstitut

Miljöbalken

- Riksintresseområde för kulturmiljövården 3 kap. 6§ MB
- Riksintresseområde för naturvården, 3 kap. 6§ MB; N26 Jumkilsåns dalgång
- Biotopskydd för ädellövskog, alléer, vattendrag etc.
- Landskapsbildsskydd; Jumkilsåns dalgång, Ullbollsta-Hjälsta

Plan och bygglagen

- Bebyggelsen, 8 kap. 13, 14, 17 PBL

Kulturmiljölagen

- Fornlämningar, 2 kap. KML
- Kyrkor och kyrkomiljöer, 4 kap. KML; Börje, Jumkils och Åkerby kyrkor

Kommunens bedömning och ställningstagande

Området ligger delvis inom stadens gräns och tangerar det redan etablerade verksamhetsområdet Librobäck och Husbyborg. I takt med att staden växer ser här kommunen en fortsatt expansion av verksamhetsområden. Närheten till kommunikationer, stadskärnan samt en framtida stadsnod i Börjetull är starka motiv. En sådan utveckling kräver dock först fördjupade studier över landskapet och dess värden.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bevarande:

Befintliga värden ska vara en utgångspunkt för bevarande och utveckling.

Följande element utpekats av länsstyrelsen som värdebärare/värdekärnor;

- Koloniseringen av landskapet som speglar landhöjningen.
- Bronsåldersmiljöer utmed Jumkilsån med skärvstenshögar, rika gravfält, hållristningar, rösen och s.k. Brobyhus.
- Äldre järnåldersgravar som en fortsättning på bronsåldersgravfälten t.ex. vid Klinta.
- Yngre järnålders rika gravfält med resta stenar och högar t.ex. vid Altuna och Berga.
- Vägnät med rötter i järnålder med terränganpassad karaktär kantat av runstenar och gravfält t.ex. vid Sundbro och Åkerby vad.

- Medeltida kyrkor och kyrkomiljöer från 1300-talet vid Junkil, Åkerby och Börje.
- Stora, reglerade radbyar på slätten, t.ex. Altuna, Åkerby och Forkarby, den två senare med tä (fägata runt bytomten).
- Öppet odlingslandskap med spår av laga skiftet.
- Kvarnar utmed områdets åar, Ulva kvarn, Nyåkers kvarn och Vallhavs kvarn.

Utveckling:

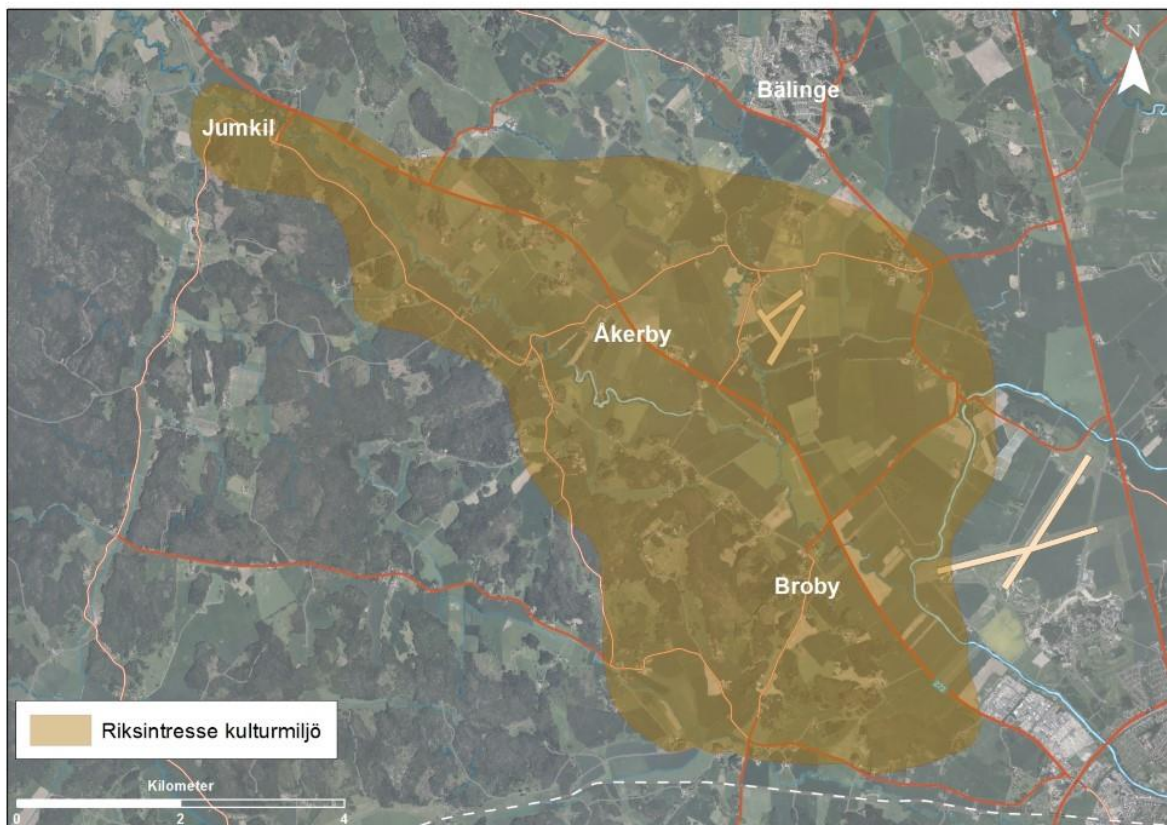
Utgångspunkt ska vara strukturernas värde som förmedlare av angelägna och betydelsefulla berättelser, historiska epoker, eller förhållanden som är speciellt tydliga eller laddade i riksintresseområdet. Inom stadens gräns ska utveckling av bebyggelse och verksamheter kunna ske för att uppnå en långsiktig god hushållning av mark, vatten och övriga resurser samt en ändamålsenlig bebyggelsestruktur.

Inom stadens gräns;

- Inom angiven gräns för staden ska bebyggelse och verksamheter kunna tillåtas utvecklas. Utformning ska ske med beaktande av landskaps- och kulturmiljövärden. Detta är särskilt viktigt i områdets yttre delar. Nya väg- och rörelsestrukturer ska kunna utvecklas.

Inom övriga delar;

- I övriga delar ska den öppna karaktären i odlingslandskapet på slätten bevaras, vilket medger långa utblickar över landskapet.
- Den öppna odlingsmarken bör inte planteras igen med högväxande gröda.
- Vägnätet bör behålla sin ålderdomliga karaktär och vara möjligt att färdas på.
- Vägsträckningar med förhistoriskt ursprung bör behålla sin terränganpassade sträckning och i de fall de alltjämt har grusbeklädnad så är det värdefullt att vägens betäckning består.
- Fornlämningar ska bevaras enligt KML. Fornlämningar som utgör en helhetsmiljö separeras inte genom nya anläggningar eller ny bebyggelse.
- Det bör vara möjligt att förstå och uppleva fornlämningsmiljöerna i sina sammanhang.
- Kyrkorna och kyrkomiljöerna ska bevaras och underhållas enligt KML.
- Bebyggelsens övergripande struktur med sammanhållna byar på slätten och byar i gränsen mellan den historiska in- och utägomarken söder om Junkilsån ska bevaras. Bebyggelsens struktur behålls bl.a. genom att nytillskotten underordnas befintlig bebyggelse.
- Bebyggelsens utformning när det gäller skala och färgsättning bör utvecklas med utgångspunkt i miljöernas bebyggelsetradition. Ny bebyggelse bör anpassas till den äldre bebyggelsen i området.

Figur. Riksintresseområde Uppsalaslätten och Jumkilsåns dalgång

2.16. Vaksala. C 36

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Motivering

A. Omfattande fornlämningsmiljöer från bronsålder och äldre järnålder med kontinuitet in i yngre järnålder som visar på kolonisation i spåren av landhöjningen.

B. Sockencentrum med kyrkomiljö som speglar olika epoker och funktioner knutna till Vaksala sockencentrum.

Uttryck för riksintresset

A. Grav- och boplatssområden medstensättningar, skärvstenshögar, röjda ytor och terrasseringar från främst bronsåldern. Äldre och yngre järnåldersgravfält, de senare belägna intill nuvarande eller övergivna byar samt runstenar.

B. Vaksala medeltida kyrka med ursprung i 1100-talet och en tillhörande tiondebod från 1400-talet, prästgårdsbyggnader, sockenmagasin och skolor av olika ålder m m.

I området ingår även:

Eke, Jälla och Vittulsbergs herrgårdar, Vallby skola från 1700-talet, lerhuset på Råby gård samt arrendeegetnam från 1930-talet.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Dagens landskapsbild, brukande och bebyggelsestruktur

De flacka dalgångarna präglas av öppet odlingslandskap med vida utblickar över öppna fält. På moränhöjderna finns naturlig betesmark och skogspartier som bildar fond till det öppna landskapet. Hagmarkerna har i många fall ett rikt inslag av ek och hassel som ger området en pastoral prägel. I mötet mellan åker och skog ligger bebyggelsen. I den sydöstra delen ligger Jällas arrendegårdar regelbundet utskiftade på slätten med sina respektive boningshus och vinkelställda ladugårdar. Vaksala kyrkhöjd utgör ett dominerande inslag i landskapsbilden, med kyrkspiran som är väl synlig från hela bygden. Väg 288 går genom området mot Uppsala stad. Från Vaksala kyrkohöjd går vägen rakt in mot Uppsala domkyrka och utgör en del av drottningens Kristina raka infartsvägar mot staden anlagda 1643.

Vaksalabygden är i dag en brytpunkt mellan Uppsala stads utbredning österut och landsbygden på uppsalaslätten. Området utgör framför allt jordbruksbygd. Inom området finns flera hästgårdar och Jälla lantbruksskola vilket bidrar till områdets hävdade karaktär. Det finns också ett stort antal åretruntboende, fritidshus, mindre industrier såsom Skanska asfalt och betong i Skälby samt Uppsala cementgjuteri i Uppsala Eke.

Genom området går en av Uppsalas Linnéstigar, vilken delvis är svår att följa.

Under 1600-talet bildades ett stort antal säterier i Vaksala, av vilka alla utom Eke, Jälla och Vittulsberg, indrogs i samband med Karl XI:s reduktion. Av de gamla byarna kom flera att avhysas under 1600- och 1700-talen. Bland kvarvarande byar kan nämnas Trälösa och Råby med flera bevarade byggnader från 1700- och 1800-talen.

Vaksala kyrka

Vaksala kyrkplats har ett dominerande läge på en moränholme. Den höga tornspiran är vida synlig i landskapet. Kyrkan byggdes ursprungligen i romansk stil, de äldsta delarna härrör från 1100-talet. Sakristian tillkom i mitten av 1200-talet och något senare byggdes koret i samma bredd som långhuset. Under inflytande av domkyrkobygget i Uppsala förändrades kyrkan mot en mer gotisk stil under 1200- och 1300-talen. Väggarna höjdes och stora spetsbågiga fönster tillkom. Under 1400-talet byggdes tvärarmarna med sina tegelblinderade gavlar och samtidigt revs de två vapenhusen och tornet höjdes. Kalkmålningarna är från 1400- och 1500-talet. Den spånklädda spiran byggdes 1692. I den värdefulla kyrkomiljön ingår en kyrkbod i tegel från 1400-talet som genomgick stora förändringar när den byggdes om till sockenmagasin på 1760-talet. Boden omnämns ibland som tiondebod eller kyrkhärbärke.

Vaksala prästgård

Prästgården ligger intill kyrkan och består av en faluröd huvudbyggnad uppförd 1768. Bland ekonomibygnaderna märks främst en lillstuga, tiondebod samt brygghus- och bodlänga från 1700-talet. I den sistnämnda ingår en medeltida källare. I närområdet ligger socknens f.d. kyrkskola, en stor fasspantpanelad byggnad med brutet och valmat tak, uppförd på 1870-talet och tillbyggd i jugendstil 1912.

Brillinge

Ursprungligen var Brillinge en av flera medeltida byar och gårdens läge idag är troligen detsamma som under medeltid, Brillinge består i dag av bebyggelse från framförallt 1900-tal.

Eke

Eke säteri grundades 1643, reducerades till kronan på 1680-talet och återgick 1692 i privat ägo som berustat säteri. Gården består av en tvåvåning vitputsad huvudbyggnad med en stor trädgård, Huvudbyggnaden från 1700-talet är påbyggd med en övervåning och putsad i nyrenässansens anda på 1880-talet. Ursprungligen hade byggnaden en våning under säteritak. Vidare finns äldre arbetarbostäder, några magasin och bodar samt en lång ekonomilänga. Rakt genom gården löper vägen. Den imponerande ekonomilängan med en stenladugård från 1880-talet är senare utbyggd med loge och stall på 1910- och 1920-talen. I dag rymmer byggnaden en omfattande hästverksamhet, hästarna håller även hagmarkerna runt gården öppna genom bete.

Jälla

Jälla bildades av byarna Jälla och Torkarby, vars gamla bytomter med husgrunder och andra lämningar finns kvar sydväst om den nuvarande gården. Av den ursprungliga herrgårdsanläggningen återstår två vitputsade flyglar, Vasaflygeln och Kristinaflygeln, vilka eventuellt kan vara från 1600-talet. Uppsala läns landsting köpte in Jälla och startade lantbruksutbildning 1937. Landstinget lät bygga skolhus med klassrum, expedition, matsal och kök samt även personalbostäder. I utkanten av området anlades tolv jordbruksegna hem. Dessa bebyggdes utifrån

gemensamma ritningar, och gav området en enhetlig karaktär. Jordbruksegnahemmen bestod ursprungligen av ett mindre bostadshus, en ladugård uppförd av sten samt en bod. Flera av jordbruksegnahemmen finns bevarade i mer eller mindre ursprungligt skick, bland dessa kan nämnas Godegård, Lusseslätt, Lundbol, Backbo, Tomten och Ekholmen.

Råby

Byn omtalas första gången i skriftliga källor 1344. 1540 fanns en gård som tillhörde dekanatet, en fräsegård, en skattegård och en gård under Skokloster. 1780 köpte professor.

Carl Peter Thunberg, en av Carl von Linnés lärjungar en av gårdarna i byn. 1820 lät Thunberg uppföra ett lerhus, strax utanför byn, där han placerade stora delar av sina botaniska samlingar.

Uppsala läns hushållningssällskap gav år 1817 ut en skrift som propagerade för lerhus som ett alternativ till stenhus. Orsaken var att bristen på skog var tämligen utbredd. Enligt direktiven så liknar lerhuset ett stenhus, blir lika varaktigt men kostar mindre än ett trähus. Ingredienser var lera, sand och lite skräphalm. Med denna metod gick det att bygga hus med upp till 100 alnars längd (59,4 m) och 50 alnars bredd (29,7 m). Byggnaden speglar den tidens nya idé om lerhus som ett nytt utomordentligt byggnadssätt.

Vittulsberg

År 1700 var Vittulsberg en by med sex gårdar, de flesta fräsegårdar under egendomar som Mörby, Länna och Salsta. Under 1700-talet slogs gårdarna samman under släkten de Geers ägo. Vittulsberg är i dag en herrgårdsanläggning med huvudbyggnaden flankerad av två flyglar. Byggnaderna härrör från 1700-talet men huvudbyggnaden är kraftigt ombyggd vid flera tillfällen, flyglarna har mer ursprungligt utseende. Under 1800-talet flyttades ekonomibyggnaderna en knapp kilometer från gården. Samtidigt planterades en flera kilometer lång allé som bebyggelsen än i dag är knuten till. Längst i väster placerades torpmiljöer samt en grindstuga, i mitten ligger herrgården och i öster återfanns arbetarbostäder, ladugård och ekonomibyggnader. Flera ekonomibyggnader är bevarade, av torpmiljöerna finns rester kvar och runt och mellan dem har villabebyggelse tillkommit vilket förändrat landskapsbilden.

Historiska skikt

Bronsålder och äldre järnålder

Vaksala socken uppvisar rika fornlämningsmiljöer från framförallt bronsålder och äldre järnålder. Landhöjningen medförde att höjdområdena i Vaksala började torrläggas under bronsålder. Bronsålder och äldre järnålder är en ovanligt expansiv period i Vaksala med kontinuerligt ökande landarealer allt eftersom havsviken drar sig tillbaka.

I den blockrika brytningszonen mellan lerslätt och höglänta moränmarker finns omfattande fornlämningskomplex med lämningar från brons- och äldre järnålder. Här finns boplatssområden med skärvstenshögar, hållristningar och terrasskanter samt stensättningar och gravfält från äldre järnålder. Större boplatssområden finns vid Vaksala kyrkhöjd, Eriksberg, Vittulsberg, Råby, Eke, Oxkällan och Åby. I öster vid Eriksberg har det även noterats ett större stensträngssystem från äldre järnålder. I anslutning till dessa finns i regel odlingsytor och boplatssområden.

Utgrävningarna för motorvägen resulterade i viktig och ny kunskap om bosättningar runt Uppsala. De undersökta boplatssområdena vid Vaksala lyfte framförallt fram en rad boplatser från bronsålder och äldre järnålder. Undersökningarna visade att det finns betydande boplatser på den flacka lermarken. Ett ex. är undersökningarna vid Brillinge 2006 som lyfte fram tydliga spår efter sakrala eller rituella handlingar. Där kunde bland annat iakttas husoffer i stolphål som nedlagda löpare, ett silverbleck och en eldslagningssten. På platsen har även en härd med brända hästben påträffats, vilken tolkats som resterna efter ett måltidsoffer. Fynden speglar sannolikt en gårdsanknuten kultutövning av privat karaktär.

I närheten av gården Brillinge fann man även rester av en större boplat med bl.a. ett av Upplands längsta hus från yngre romersk järnålder.

Yngre järnålder

I området finns flera mycket stora yngre järnåldersgravfält. De återfinns i anslutning till nuvarande eller tidigare bytomter (flera byar har avhysts i samband med säteribildningar). Nära Vaksala kyrka ligger det högt belägna gravfältet "Prästberget" med 8 stensättningar. Vid Brillinge bostadsområde ligger flera gravfält, bl.a. "Tingshöjden", ett stort gravfält med 59 gravar. I anslutning till Ekholmen/Vittulsberg, Råby, Trälösa och Skåve finns gravfält av ansevärd storlek. Gravfältet väster om Råby, ligger eg. på Gamla Uppsala bys mark och omfattar mer än 200 gravar.

Nära Samnaån på Trälösa mark finns ett gravfält om ca 130 gravar, vid Eke omfattar gravfälten tillsammans mer än 200 gravar. Antalet gravläggningar är omfattande och visar på betydande storgårdar under yngre järnålder. I området finns även en rad ensamliggande högar från vikingatid, anmärkningsvärt är att flera av dessa ligger utmed Samnaån och framförallt i ett område där man närmar sig Uppsala högar.

Vägen från Eriksberg, via Vittulsberg till Eke har en mycket ålderdomlig karaktär och slingrar sig fram på höjdryggarna i området förbi de äldre bytomterna.

Vid Vaksala kyrka finns sju stycken runstenar, varav den största står uppställd utmed den på 1600-talet anlagda raka landsvägen in mot Uppsala.

Medeltid

På 1100-talet uppfördes Vaksala kyrka, på 1400-talet tillkom sockenmagasinet. Många av sockenens byar torde ha utvecklats till regelrätta byar i början av medeltid.

1600-1700-talen

Den raka infarten mot Uppsala stad från Vaksala planlades 1643 som en del i Drottningens Kristinas rutnätsplan. Säterierna Eke och Jälla etablerades på 1600-talet. På Jälla kan två flygelbyggnader härröra från 1600-talet. Eke huvudbyggnad uppfördes under 1700-talet och byggdes senare om under 1800-talet. Prästgården vid Vaksala kyrka har flera byggnader som daterar sig till 1700-talet.

En av Carl von Linnés vandringar som denne införde på 1740-talet gick genom Vaksala under namnet, "Herbatio Waxaliensis". Den gick från Vaksala tull till Eke och Jälla för att avslutas vid Törnbylund, öster om riksintresset Vaksala.

1800-1900-talen

Råby lerhus, uppfördes på 1820-talet av Carl Peter Thunberg och är ett intressant exempel på dåtidens försök att utveckla nya byggnadstekniker. På 1800-talet och i början av 1900-talet tillkom skolorna vid Vaksala. I samband med att det startades en lantbruksutbildning på Jälla under 1930-talet etablerades ett tiotal mönstergårdar, s.k. jordbruksegnahem varav merparten alltså finns kvar med boningshus och ladugård.

Kunskap om befintliga värden är en förutsättning för bevarande och utveckling. Saknas underlag som preciserar och värderar historiskt värdefulla strukturer. Utgångspunkt för framtida bevarande och utveckling bör vara strukturernas värde som förmedlare av angelägna och betydelsefulla berättelser, dvs historiska epoker eller förhållanden, som är speciellt tydliga eller laddade i riksintresseområdet.

Historiska näringar, kommunikation, makt och samhällsfunktioner, visuella/historiska samband och koppling till naturgeografi

Jordbruk, skogsbruk och småskaliga industrier. Vaksala -Eke Tegelbruk var i bruk 1946-1965. Det efterträdde Waksala Nya Tegelbruk i Petterslund som flyttades till Eke lär leran tog slut i Fyrislund. I närheten av Eke, vid Skälby och mot Brillinge har det funnits lertäkter på tre-fyra platser. Uppsala cementgjuteri tog över verksamheten på platsen när Vaksala Eke lades ner. Jälla, tidigare lantbruksskola, är idag en naturbruksskola, gymnasieskola, i Uppsala kommuns regi.

Landsvägen över Vaksalaslätten in mot Uppsala anlades under 1600-talet och ingick i 1643 års stadsplan.

Utmed ån Samnan ligger några ensamliggande högar som signalerar yngre järnålderns stormannabygd och vägen upp mot gamla Uppsala. Vaksala kyrka har varit sockencentrum och lokalt administrativt centrum sedan 1100-talet. I området finns flera säterier tillkomna under stormaktstiden.

Flera av områdets fornlämningar ligger i för dem typiska lägen, bronsålderns gravar ligger på moränkrönen, skärvstenshögar ligger i brytsonen mot åkermarken, hållristningar en bit ut i den flacka åkermarken, de ensamliggande högarna ligger invid Samnaån som är en farled till gamla Uppsala.

Den raka tillfartsvägen mot Uppsala som skär genom Vaksalaslätten är en del av 1643 års stadsplanering av Uppsala. De raka tillfartsvägarna skulle förstärka intrycket av Uppsala som en monumental och representativ stad inför Drottning Kristinas planerade kröning.

Kulturhistoriska värden

Området visar på kolonisation i spåren av landhöjningen under bronsåldern. På de torrlagda markerna växer det fram dryga tiotalet bosättningsområden som visar på kontinuitet fram i äldre järnålder.

Särskilt bronsålderns boplatssområden är ovanligt rika till sitt innehåll och kompletta genom att de omfattar skärvstenshögar, hällristningar, boplatssytor och terrasseringar samt gravfält. Inom området finns gravfält med renodlad bronsålderskaraktär respektive äldre järnålderskaraktär. Det finns också gravfält som uppvisar kontinuitet från bronsålder till yngre järnålder.

I området finns det noterat minst ett större stensträngssystem från äldre järnåldern som speglar markanvändningen under denna tid.

I området finns det goda förutsättningar att följa bebyggelseutveckling och markanvändning från bronsålder fram till yngre järnålder. Bronsåldersmiljöerna representerar stora vetenskapliga värden. Många av fornlämningsmiljöerna är väl sammanhållna med tydliga lämningar som har pedagogiska kvaliteter.

Järnålderns enheter med sina ortnamn och tillhörande bygravfält är av stort intresse som viktigt närmsta omland till Gamla Uppsala och den kungsgård som fanns där. Dessa miljöer är viktiga som en del i förståelsen av gamla Uppsala och det sammanhang som hör till den miljön. Här ingår de högar som ligger som markörer utmed Samnaån, på väg mot Gamla Uppsala.

Vaksala kyrka och kyrkomiljö representerar höga arkitektoniska värden genom kyrkan som byggnadsverk, med ursprung i 1100-talet och en tillhörande bod från 1400-talet. Miljön har stor samhällshistorisk betydelse som ett välbevarat sockencentrum med välbevarade byggnader såsom prästgård, sockenmagasin och skolor av olika ålder, vilka tillsammans speglar olika epoker och funktioner knutna till Vaksala sockencentrum.

Närområdet till kyrkan präglas av öppen odlingsmark som bidrar till upplevelsen av kyrkan som ett historiskt och dominerande inslag i landskapsbilden.

Skyddsinstitut

Miljöbalken

- Riksintresseområde för kulturmiljövården 3kap.6§
- Biotopskydd för ädellövskog, alléer, vattendrag etc.

Plan och bygglagen

- Bebyggelsen, 8 kap. 13, 14, 17 PBL Regionalt kulturmiljöområde, U 28 Vaksala

Kulturmiljölagen

- Fornlämningar, 2 kap. KM. Kyrka och kyrkomiljö, 4 kap. KML; Vaksala kyrka

Utbredning samt kommunens bedömning och ställningstagande

I översiktsplanen föreslås ett nytt läge för ytkrävande verksamheter öster om E4 inom riksintresset Vaksala. Området är strategiskt ur trafiksynvinkel, kräver få investeringar i infrastruktur och är delvis redan ianspråktagat genom handel och uppställningsplatser. I länsstyrelsens nya förslag till riksintressetexten beskrivs slättlandskapets siktlinjer in mot Vaksala kyrka. Kommunens förslag är att riksintresset fokuserar på siktlinjer och landskapsammanslagning i den del som ligger söder om väg 288.

Det öppna landskapet väster om Vaksala kyrka har kulturhistoriska och naturvärden som ska utvecklas och göras mera tillgängliga. Linnéstigen dras om och går igenom området.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bevarande:

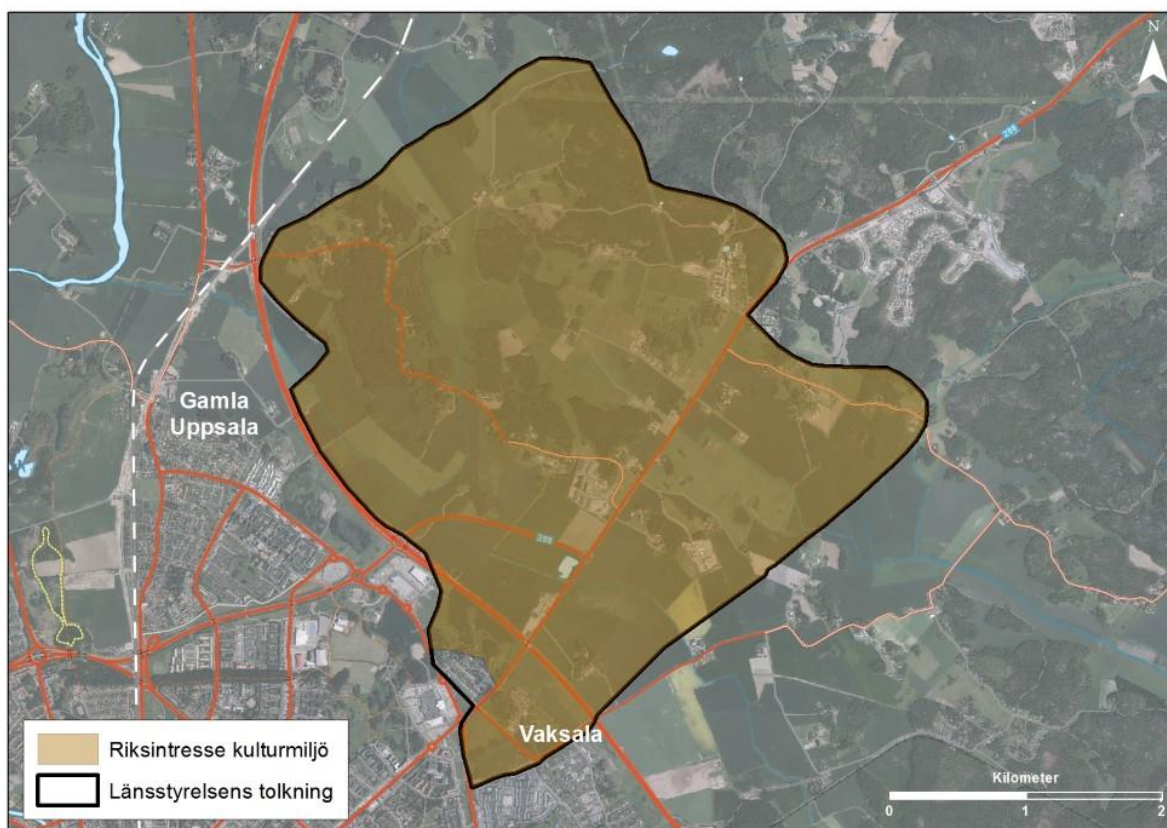
Befintliga värden ska vara utgångspunkt för bevarande och utveckling. Följande element utpekats av länsstyrelsen som värdebärare/värdekärnor.

- Bronsåldersbygd med ett tiotal bronsåldersmiljöer/-boplatser som omfattar skärvstenshögar, hållristningar och gravfält. Miljöerna speglar ett intensivt kolonisationsförlopp i spåren av landhöjningen.
- Äldre järnåldersmiljöer uttryckt i gravfält och stensträngsmiljöer som ligger i anslutning till och följer på bronsålderns bosättningar.
- Folkvandringstid - yngre järnåldern synlig genom ortnamn, historiska bytomter, bygravfält och ensamliggande högar utmed Samnaån. Dessa miljöer och lämningar har utgjort ett viktigt omland till och kan bidra till förståelsen av Gamla Uppsala.
- Vaksala kyrkomiljö och sockencentrum utgör en väl sammanhållen och "komplett" miljö med kyrka, sockenmagasin, prästgård och flera generationers skolor. Tillsammans speglar miljön såväl kyrklig arkitektur, konstnärliga aspekter men också administrativa och samhällsfunktioner.

Utveckling:

Utgångspunkt ska vara strukturernas värde som förmedlare av angelägna och betydelsefulla berättelser, dvs historiska epoker eller förhållanden, som är speciellt tydliga eller laddade i riksintresseområdet.

- Fornlämningar ska bevaras enligt KML, sammanhängande fornlämningsmiljöer bör inte störas av tomtavstyckningar. Fornlämningarna bör kunna upplevas och förstås i sina sammanhang.
- Vaksalaslätten, öster och söder om väg 288 bör behålla sin övergripande, öppna karaktär.
- Kyrka och kyrkomiljön ska bevaras och underhållas i enlighet med KML. Kyrkomiljön och dess betydelse som sockencentrum bör vara möjlig att uppleva.
- Bebyggelsemiljöer och enskilda byggnader med stora kulturhistoriska kvaliteter bör bevara sin karaktär samt underhållas.
- Nyttillskott i bebyggelsen bör underordna sig äldre bebyggelse och bebyggelsestrukturer och placeras så att de inte försvårar upplevelsen och förståelsen av fornlämningsmiljöerna i norra delarna av området.
- Den raka vägsträckningen från Brillinge till Jälla ska respekteras. Eventuell tillkommande bebyggelse ska utformas med respekt för det öppnalandskapet.

Figur. Riksintresseområde Vaksala

2.17. Viks slott och Balingsta. C 44

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Motivering

Herrgårdslandskap med landets äldsta bevarade senmedeltida sätesgård, som illustrerar den ekonomiska och politiska makten under medeltiden. (Borg-, kyrko- och bymiljöer)

Uttryck för riksintresset

Viks senmedeltida stenhus med anor från 1200-talet samt omgivande herrgårdsmiljö med byggnader från framförallt 1700- och 1800-talen. Balingsta romanska kyrka och sockencentrum samt grunden av 1800-talskyrka. Balingstaby reglerade radby med välbevarad bebyggelse från 1700- och 1800-talen och gravfält från yngre järnåldern, forntida allékantad väg, som leder fram till Vik, markerad av ett flertal runstenar. Torpmiljöer i Källbo, Sjöbo och Hällen.

Genom särskilt beslut utpekad kulturmiljö

Wiks slott uppfördes under medeltiden som ett högt hus i ett strategiskt läge. Slottet har ett mycket karakteristiskt utseende och är trots ombyggnader en av landets bäst bevarade medeltidsborgar. De två stora ombyggnaderna på 1600 och 1800-talen speglar respektive tids arkitekturideal. Slottet är sedan 1982 byggnadsminne.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Dagens landskapsbild, brukande och bebyggelsestruktur

Det är ett öppet slättområde, där fornlämningarna och bebyggelsen ligger på moränbackar som sticker upp ur leran. Ner mot Mälaren blir dalgången mer markerad och avslutas med en stenbunden höjd vid Vik. Slättbygden befolkades under yngre järnåldern och fick tidigt sin nuvarande karaktär. I hagmarkerna nordost om Balingsta by ligger de äldsta gravfälten. Runstenar markerar den gamla vägens sträckning och gravfält finns intill den nuvarande bebyggelsen. Landskapet är ett resultat av mänsklig verksamhet under årtusenden. 1500 år f.Kr torrlades mindre delar av nuvarande Balingsta by. Vid Kristi födelse var området fortfarande en havsvik även om delar vid platsen för nuvarande Balingsta kyrka hade torrlagts. Platsen för nuvarande Viks slott torrlades inte förrän ca 500 år e. Kr. Miljön kring Vik utgörs av ett karaktäristiskt mäljarlandskap intill Lårstavikens norra strand. Balingsta kyrka ligger mitt i byn omgivet av ett öppet odlingslandskap. Till Viks slott leder en rak allé.

Jordbruk, bebyggelse, sockencentrum med kyrka karakteriserar området. Det medeltida huset Viks slott samt omgivande bebyggelse används som folkhögskola och för konferensverksamhet. Området har med tiden kompletterats med tillskott av modernare byggnader som placerats och utformats med hänsyn till slottets utseende och läge samt områdets äldre strukturer. Vissa äldre ekonomibygnader såsom stall har fått nya användningsområden, som undervisningslokaler och bostäder. Området är tillgängligt för allmänheten och har såväl parkeringsplats som informationstavlor för besökare. Balingsta kyrka och kyrkomiljö används för sitt ursprungliga ändamål. På platsen för Balingsta nykyrka hålls på sommaren friluftsgudstjänster.

Miljön runt Vik utgörs av ett karaktäristiskt mäljarlandskap utmed Lårstavikens norra strand. Fuktängar, betade hagmarker, alléer och ädellövmik natur breder ut sig kring gården och slottsmiljön. Landskapet karakteriseras av ett öppet slättområde, där bebyggelsen ligger på moränbackar som sticker upp ur leran.

Balingsta kyrka

Balingsta kyrka är belägen i det öppna slättlandskapet och är en av Upplands bäst bevarade romanska kyrkor. Den uppfördes i gråsten vid slutet av 1100-talet med långhus, smalare kor, avslutat med absid. I början av 1200-talet byggdes tornet i väster, under 1300-talet uppfördes sakristian i norr och på 1400-talet tillkom vapenhuset i söder. År 1872 övergavs den medeltida kyrkan (Balingsta socken var den enda socken i Uppland där man gjorde så) för en ny sockenkyrka i tidstypisk nygotisk stil som man låtit uppföra 1869-72, efter ritningar av A.E. Peterson. Den nya tegelkyrkan uppfördes på en moränbacke sydväst om den gamla blev dock inte långlivad. När den nya kyrkan behövde restaureras på 1910-talet valde man istället att restaurera medeltidskyrkan. Nykyrkan revs 1934 och det enda som återstår idag är tillfartsvägen med allé samt grundmurarna. Det var dåvarande ägaren till Viks slott, Alfred Berg, som lät finansiera restaureringen av den gamla medeltidskyrkan som kom att ledas av restaureringsarkitekt Sigurd Curman. Sigurd Curman kom att introducera en ny restaureringsideologi, som kom att prägla kyrkorestaureringar i landet under hela 1900-talet. Sedan Balingsta medeltida kyrka återinvigdes 1919 har inga större förändringar skett. Balingsta kyrkogård omges av en kallmurad gråstensmur och en trädkrans av lövträd. Intill Balingsta kyrka ligger prästgården med ljusmålad mangårdsbyggnad i klassicistisk stil från 1923-1924. I närheten ligger även det faluröda församlingshuset och en drängstuga från 1700-talet. Till miljön hör även skolhus och lärarbostäder från 1880- och 1960-talen.

Balingsta by

Balingsta by ligger i en sydostsluttning ned mot landsvägen. Byn utgör idag en enhetlig radby med den karaktär som fanns innan storskiftena genomfördes. Byn har en värdefull äldre bebyggelse, däribland ett kaptensboställe med en framkammarsstuga från 1814 och en mangårdsbyggnad med sexdelad plan från 1844. I byn ligger även ett skolhus, Balingsta kyrkskola från 1882 samt ett missionshus från 1880-talet. Tre före detta lärarbostäder ligger på andra sidan vägen. Missionshuset tillkom under en tid då missionsföreningarnas byggnader tillskrevs ett större symbolvärde än tidigare. Höga spetsiga fönster är typiska kännetecken. 1970 uppgick församlingen i Uppsala missionsförsamling, byggnaden används i dag som bostad.

Viks slott

Alternativa, och äldre stavningar är Wik eller Wiik. Viks slott är en välbevarad, senmedeltida borg. Det är en enkelhusborg som inte har haft några yttre försvarsanläggningar. Byggnaden karakteriseras av ett massivt murverk med hängande hörntorn i vartdera hörnet. Läget vid Mälarens och Lårstavikens strand är inget optimalt försvarsläge, men borgen var relativt starkt befäst. Slottet är byggt i gråsten och var från början uppfört i nio eller elva våningar. Idag har byggnaden sju våningar. Slottet har präglats av framför allt två stora ombyggnader, en i mitten av 1600-talet och en vid mitten av 1800-talet. Vid ombyggnaden på 1600-talet lät greve Gustaf Horn bl.a. riva

de översta våningarna och skapa en central trappanläggning i byggnaden. Han anlade också den nuvarande entrén med barockportalen i sandsten. Till portalen leder en bred trappa, vilken nås via en murad bro. Från huvudingången kommer man in i slottets fjärde våning. Därunder finns tre källarvåningar, vilka ännu har kvar sin medeltida prägel. Två trappor upp ligger Riddarsalen, som fick sin inredning vid ombyggnaden av slottet i mitten av 1800-talet. Dåvarande ägaren, general von Essen, anlade arkitekten F. W. Scholander, som gav Riddarsalen en nybarock inredning med en öppen spis i målad gips. Scholander försåg också slottet med ett nytt tak som domineras av en stor takryttare. De små karakteristiska hörntornen på yttermuren, turellerna, är dock medeltida.

Vid gårdsplanen framför slottet ligger en envåning flygelbyggnad, vars mittparti uppfördes 1751 som bostad åt slottsägaren. Även denna byggnad fick sitt nuvarande utseende vid Scholanders restaurering. Flygeln byggdes sedan till på båda sidor år 1823, efter ritningar av arkitekten Carl Christoffer Gjörwell. Ett stycke ifrån slottet finns en uthuslänga från 1910-talet, ritad av arkitekten Ivar Tengbom.

Till miljön hör flera anmärkningsvärda byggnader såsom bryggeriet, en stenbyggnad från 1700-talet, diverse ekonomi- och bostadbebyggelse från kring 1800. Spannstallet från 1910-talet efter ritningar av arkitekten Ivar Tengbom, numera ombyggt till elevhem och undervisningslokaler. Ladugården från 1799 är byggd med en för tiden rekommenderad teknik av torkad lera, byggnaden är vitputsad och har stort brutet tak.

Under den tid som Vik har varit folkhögskola har flera byggnader av skilda karaktär tillkommit inom det ursprungliga parkområdet. På 1930-talet uppfördes en gymnastiksal, ritad av Ragnar Hjort. Flera ljust putsade byggnader (matsal och elevhem) uppfördes under 1940-talet. De senast tillkomna husen ligger i den östra delen av parken, ett skolhus och ett elevhem. Alla uppförda i rött tegel efter ritningar av arkitekten Stig Lundqvist. Vid sekelskiftet 1800 anlades en vidsträckt park öster om slottet, området hade tidigare varit beteshagar. Huvuddragen i parken som slingrande gångar finns fortfarande kvar.

Ett stort antal gårdar i den egna och närliggande socknar har legat under Vik. På 1910-talet, i samband med ett ägarbyte avstyckades samtliga jordegendomar samt Viks eget jordbruk. I samband med detta tillkom år 1915 nytt bostadshus för arrendatorn samt arbetarbostäder under 1940-tal. Arrrendatorsbostaden har högt brutet tak, locklistpanel och en stor veranda. Till bostaden leder en allé. Väster om Vik leder en lång rak väg kantad av en allé fram till Bonäs. Bonäs var ursprungligen en by men består nu av två bebyggelseenheter. Väster om Bonäs finns de välbevarade torpmiljöerna Andershov och Källbo.

Historiska skikt

Järnålder

Flera järnåldersgravfält finns, framförallt vid Balingstaby och strax norr om Vik, med högar och stensättningar. De visar på bosättningar i området under järnålder. Utmed vägen mellan Böksta och Vik finns flera runstenar. Mest känd är Bökstastenen (U 855) från 1000-talet är framför allt känd för avbildningen av en skidåkare, antagligen den äldsta i Sverige. Skidåkaren med spänd pilbåge har tolkats som guden Ull. Intill honom syns en jaktscen med flyende villebråd, hundar och en jaktfågel. På Bökstastenen avbildas en ryttare med spjut som tillsammans med två djur, antagligen hundar, jagar ett hjortdjur. I Hjortdjurets krona sitter en rovfågel. Ytterligare en fågel finns avbildad utanför själva jaktscenen. Jaktmetoder där fåglarna dresseras att anfalla bytesdjurets huvud för att ge jaktjurens chans att hinna ifatt finns bland annat beskrivna från arabisk område. Här har det förekommit att korpar använts som jaktfåglar, och i linje med detta har det föreslagits att jaktscenen i Balingsta kan föreställa Oden på jakt med sina två korpar. Snett nedanför hästen finns den berömde skidåkaren med sin pilbåge. Skidåkaren har tolkats som guden Ull. Ull har bland annat förknippats med just jakt och skidåkning.

Medeltid

Den äldste kända ägaren till vikgodset är lagmannen i Uppland, Israel Andersson And, (d. 1289). Efter hans död tillföll gården hans dotter, fru Ramborg till Wik, som 1331 lät uppföra Västeråkers kyrka där hon vilar under en med hennes bild försedd häll. Nuvarande byggnad uppfördes troligen under 1400-talet. Byggherre var troligen den danske riddaren Claus Nielsen, eller dennes son Niels Clausen.

Efter hennes död, och i början av 1400-talet ägdes gården av Margareta Arvidsdotter, gift med riksrådet och lagmannen Ture Bengtsson (Bielke). Möjligen var Vik deras sätesgård. Därefter ärvdes Vik av deras son Sten Turesson (Bielke) och därefter Stens dotter Katarina Stensdotter. Hon bodde på Vik 1458 och var gift med den danske riddaren Claus Nielsen. Deras son Nils Klasson (Sparre av Ellinge) blev riddare 1497 och dog 1505. Efter Nils Klassons död bodde änkan Margareta Lagesdotter (Brok) och sonen Knut Nilsson Rönnow på Vik. Under deras tid skedde den omtalade belägringen av borgen 1521. Knut Nilsson, kunde i nästan tolv månader försvara slottet mot

Gustaf Vasas belägringshär under inbördeskriget mot den danske kungen Kristian II och hans anhängare. Knut dog 1522, men hans mor bodde kvar på Vik även efter belägringen tills hon avled 1526.

Balingsta by omtalas i skriftliga handlingar första gången 1292 då Magnus Johansson (Ängel) testamenterade de kvarnar som hörde till Balingsta gård till sin hustru Ingeborg om han skulle dö före henne.

Nyare tid

1860, vid lagaskifte bestod byn av sex gårdar, varav två militära boställen. Ett kaptensboställe med två bostadshus från 1814 och 1844 och ett för mönsterskrivaren i livregementet. Det senare utflyttat vid laga skifte. Mönsterskrivarebostället är numera rivet. Byggnaderna på viksområdet ägs sedan 1923 av Landstinget i Uppsala län. Vid övertagandet skedde en upprustning av slottet och man ställde i ordning lokalerna för att Wiks folkhögsskola skulle kunna ha undervisning där.

Historiska näringar, kommunikation, visuella/historiska samband

Området är en utpräglad jordbruksbygd. Under järnåldern kom landvägen att få allt större betydelse vilket bland annat kan utläsas genom det stora antal runstenar och resta stenar som finns längs vägen.

Byggandet av borgar och fasta hus på de stora adelsgårdarna under medeltiden är ett sätt att visa såväl ekonomisk som politisk makt. Viks slott är ett Upplands av få välbevarade hus från senmedeltiden. Balingsta by uppstår i närheten av sockencentrat vid Balingsta, Viks sätesgård uppstår under samma tid. Placeringen av sätesgården Vik vid Lårstaviken är bra ur kommunikationssynpunkt men svår ur försvarssynpunkt. Viks slott har därför varit väl befäst med vallgrav och tjocka murar.

Kulturhistoriska värden

Området var länge en havsvik och befolkades under yngre järnålder, områdets utveckling är sedan dess är synligt i landskapet.

Böksastenen är känd för sitt bildinnehåll och ger med sina jaktscener information om hur jakt kan ha bedrivits under vikingatiden. Stenen är den äldsta runstenen i Sverige med en avbildning av en skidåkare.

Viks slott är en av landets äldsta bevarade sätesgårdar, från 1200-talet fram till 1912 har godset gått i arv bland landets främsta adelsätter. Viks slott är ett av landets bäst bevarade medeltida fasta hus. Förutom slottet finns flera andra arkitektoniskt intressanta byggnader såsom flygelbyggnaden, den stora ladugården byggd av lera samt spannstallet.

Viks slott har ett mycket karakteristiskt utseende, och är trots ombyggnader en av landets bäst bevarade medeltidsborgar. Av kulturhistoriskt värde är också de två stora restaureringarna från 1600- och 1800-talen, som speglar respektive tids arkitekturideal.

Vägen som leder fram mot herrgårdsmiljön vid Viks slott är en äldre vägsträckning som kantas av runstenar, kyrko- och bymiljöer.

I slottets omgivande park finns möjlighet att uppleva olika trädgårdsepoker. Skogen har hassellundar och ekhagar som minner om den tid då området bestod av hårt betade kala backar. Under 1820-talet blev området engelsk park vilken fortfarande är möjligt att uppleva genom bland annat det slingrande stigsystemet.

Balingsta sockencentrum omfattar medeltidskyrkan och omgivande administrativ bebyggelse såsom prästgård, församlingshem och skolor. Miljöerna har stora byggnadshistoriska och samhällshistoriska värden. Såväl församlingshem som skolbyggnader har fortfarande kvar sina ursprungliga funktioner.

Balingsta kyrka är en av få kyrkor i länet som har bevarat sin romanska planform med långhus och smalare absidförsett kor, vilket ger kyrkan ett särskilt högt byggnadshistoriskt värde. Kyrkan restaurerades av Sigurd Curman som var den som introducerade en ny restaureringsideologi som kom att prägla många kyrkor under 1900-talet. Det ger kyrkan ett stort arkitektur- och restaureringshistoriskt värde.

Balingsta by är en välbevarad radby som fortfarande gör det möjligt att uppleva bystruktur och bebyggelse från 1700- och 1800-talen.

Platsen för den nu rivna Balingsta nykyrka visar på kyrkans ställning under 1800-talets senare del.

Skyddsinstitut

Miljöbalken

- Riksintresse för kulturmiljövården 3 kap. 6§
- Södra delen ingår i riksintresseområde för det rörliga friluftslivet 4 kap. 2 § MB
- Biotopskydd för ädellövskog, alléer, vattendrag etc.
- Området har ett stort antal inventerade skyddsvärda träd

Plan och bygglagen

- Bebyggelsen, 8 kap. 13, 14, 17 §§ PBL
- Regionalt kulturmiljöområde, U 14 Balingsta dalgång

Kulturmiljölagen

- Fornlämningar, 2 kap. KML
- Byggnadsminnen, 3 kap KML (Wiks slott)
- Kyrka och kyrkomiljö, 4 kap. KML (Balingsta kyrka)

Utbredning samt kommunens bedömning och ställningstagande

Området har höga kulturhistoriska värden och delarna närmast Mälaren är en attraktiv resurs för rekreation och upplevelser. Förutsätter att historiskt värdefulla strukturer bevaras och värnas från negativ påverkan. Områdets gränsdragning behöver ses över ytterligare.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bevarande:

Befintliga värden ska vara utgångspunkt för bevarande och utveckling. Följande element utpekats av länsstyrelsen som värdebärare/värdekärnor.

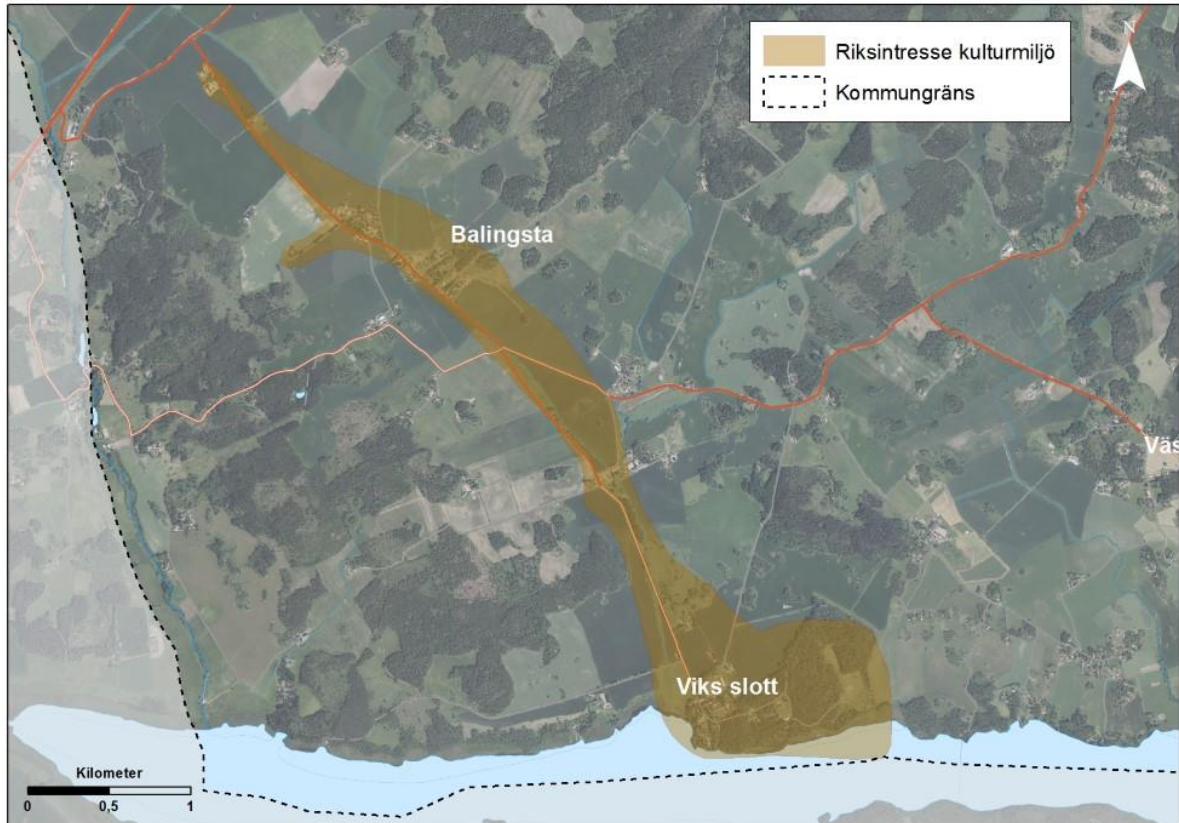
- Järnåldersgravfält norr om Vik
- Äldre vägnät markerat med resta stenar och runstenar
- Wiks slott och dess närmiljö
- Balingsta sockencentrum med medeltida kyrka, församlingshem, prästgård, skolhus mm.
- Balingsta by, reglerad radby med äldre bebyggelse
- Torp tidigare underliggande Vik
- Platsen för den nu rivna Balingsta nykyrka

Utveckling:

Utgångspunkt ska vara strukturernas värde som förmedlare av angelägna och betydelsefulla berättelser, d v s historiska epoker eller förhållanden, som är speciellt tydliga eller laddade i riksintresseområdet.

- Fornlämningarna ska bevaras enligt 2 kap KML
- Det bör vara möjligt att förstå och uppleva fornlämningarna i området. Variationen av fornlämningstyper är en viktig del i förståelsen av området. Fornlämningssmiljöerna, särskilt gravfältet strax norr om Wik är lämpligt att beta eller röja och göra tillgängligt.
- Byggnadsminnet ska bevaras och underhållas i enlighet med 3 kap KML
- Den storslagna miljön vid Wiks slott och dess park skall fortsatt vara tillgänglig för allmänheten att ta del av.
- Kyrkan och kyrkomiljön ska bevaras och underhållas i enlighet med 4 kap KML
- Nykyrkans plats bör kunna upplevas (nykyrkan är fast forn lämning).

- Ängs- och hagmarker bör fortsätta att betas, och åkermarken bör fortsätta att brukas och inte planteras igen.
- Ny bebyggelse bör inte placeras på åkermark. Nya inslag i bebyggelsen, särskilt i Balingsta by och i Vik bör utformas med stor hänsyn till äldre bebyggelse och bebyggelsestrukturer i området.

Figur. Riksintresseområde Viks slott och Balingsta

2.18. Åland. C 38

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Motivering

Kommunikationsmiljö och fornlämningsmiljö från folkvandringstid och yngre järnålder strategiskt beläget vid Åland, som utvecklas till ett sockencentrum i en avgränsad odlingsbygd med säteri och bymiljöer.

Uttryck för riksintresset

Fem fornborgar belägna runt och i anslutning till de uppodlade dalgångarna i Åland som uppvisar variationer i konstruktion och funktioner. Färdvägen mellan Uppsala och Sala kantad av två runstenar invid vadställe över Sävåån. Bygdecentrum etablerat under yngre järnålder uttryckt i tre yngre järnåldersgravfält. Medeltida kyrka med ursprung i 1300-talet. Österby säteri och Kölva gästgivaregård med välbevarade byggnader från 1700- och 1800-talen.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Dagens landskapsbild, brukande och bebyggelsestruktur

Öppet, närmast skålat, landskapsrum präglad av storskalig åkermark. Några gårdar med mycket stora och visuellt framträdande ladugårdar som utgör dominerande inslag i landskapsbilden. Genom bygden leder den relativt hårt trafikerade landsvägen till Heby. Centralt i bygden ligger kyrkan på en mindre höjd invid Sävaån. Runt den öppna odlingsmarken möter höglänta marker med granskog som kan ses som väggar runt dalens rum.

Jordbruk och skogsbruk. Fornborgerna söder om Hedsta är skyltad, har parkeringsplats och kan nås via en upptrampad stig. Fornborgarna är så spännande att flera av dem skulle kunna vara attraktiva besöksmål. Miljön har stora värden som jordbruksbygd och levande landsbygd med många bofasta i de centrala delarna av Åland.

Centralt i bygden, där landsvägen korsar Sävaån, ligger sockencentrum med en äldre välbevarad kyrkomiljö. Ålands kyrka är uppförd under 1300-talet av gråsten med gavelrösten i tegel. Vapenhuset tillkom i slutet av 1400-talet. Det nuvarande utseendet fick kyrkan under 1700- och 1800-talen. De flesta reparationer och ombyggnader har föranletts av besvärliga grundförhållanden som vållat sättningar, sprickor och ras. År 1772 rasade en del av östra valvet. Kyrkan reparerades 1776 då murarna höjdes och ett platt tak ersatte de nedrivna valven. Intill den västra gaveln finns en gräsbevuxen kulle som utgör en gravkammare, den s.k. Österbygraven. Klockstapel står strax intill och har en karaktäristisk barockhuv. Invid kyrkan ligger ett rödmålat f.d. skolhuset från 1932 med inslag av nationalromantisk stil. Byggnaden är idag bostad.

Västerby var ursprungligen en radby där merparten av gårdarna flyttades till nya lägen i samband med laga skifte 1843. Dessa gårdar präglas av manbyggnader från tidigt 1900-tal med tillhörande ekonomibygnader från 1900-talets början.

Österby säteri, bildat på 1600-talet, fick ny bebyggelse i början av 1800-talet som karaktäriseras av en reveterad nyklassicistisk huvudbyggnad i två våningar från 1807, eventuellt enligt ritningar av arkitekten Carl Fredrik Sundvall. De stora ekonomibygnaderna är byggda i gråsten och timmer under 1870- och 90-talen och har flera klassicistiska arkitekturdetaljer. Till den rödfärgade ekonomigården hör ett lider, ett stall och en lada. Nära gården finns arbetarbostäder från 1700- och 1800-talen. Invid gården finns även en tvättstuga och en smedja. Av den ursprungliga 1600-anläggningen återstår en flygel som senare blivit arbetarbostad.

Kölva f.d. gästgivargård ligger på ett typiskt sätt invid den gamla vägsträckan som fram till 1936 utgjorde huvudväg mellan Uppsala och Sala. Fram till 1907 var Kölva gård gästgiveri. Gården som omtalas som gästgiveri redan 1742 bevarar än idag en karaktäristisk utformning för gästgivargårdar. Kölva har en vit reveterad huvudbyggnad i två våningar från omkring 1770, flankerad av faluröda flygelbyggnader varav den södra är från 1700-talet. Till miljön hör även en äldre, välbevarad parstuga, en stenladugård och ett magasin från 1800-talet.

Bland övriga byggnader märks Ålands stationshus från 1873, mitt på den flacka åkermarken, invid "Norra stambanan" som invigdes 1875. Stationshuset är uppfört enligt statsbanornas mönsterritningar och är en av ett fåtal av denna typ som finns kvar. Invid Sävaån ligger Ålands kvarn och såg, en välbevarad anläggning med faluröd kvarnbyggnad från 1890 och bostadshus från omkring 1860.

Historiska skikt

Stenålder - bronsålder

Området saknar näst intill helt fornlämningar från stenålder och bronsålder. Vid Karlsta, nordväst i socknen har det påträffats en stenyx. Landhöjningen och studier av strandlinjernas förskjutning anger att det bör finnas förutsättningar för att finna boplatser från slutet av äldre stenålder och yngre stenålder. Området tycks ha utgjort ett perifert randområde under bronsålder om man jämför med fornlämningsbilden i Hagby och Skogs-Tibble i sydväst mot Mälaren. Vid Västerby finns det dock en skärvstenhöj som kan tillskrivas bronsålder.

Äldre järnålder – folkvandringstid

Ålandsbygden koloniserades i slutet av äldre järnålder och i folkvandringstid, kring 400-500 e.Kr. Området utgör Sävaåns järnåldersbygds sista utpost mot norr. Mest specifikt för Åland är det stora antalet fornborgar, tillsammans fem stycken, tre runt Ålands sockencentrum och två i den nordöstra delen av Åland. Vid sidan om dessa två finns ytterligare en fornborg i detta skogsområde. Den ligger norr om Fibysjön och vänder sig mot Fiby – Vänge och

Hågadalen. Gemensamma drag för de tre som ligger i den centrala bygden är att de ligger på bergshöjder runt Åland med vida utblickar över den flacka, öppna marken. Fornborgarna har kategoriserats av Mickael Olausson i dennes avhandling där två anges som Hillforts (Åland RAÄ4 och 10) som Enclosure A (Åland RAÄ8 och 22) och som Enclosure B (Åland RAÄ21 och Vänge RAÄ200). Det kan även noteras att de fördelar sig så att det finns en av varje typ i söder respektive norr.

Fornborgarnas placering och uppbyggnad varierar och deras funktion kan även antas ha varit olika. De tre som ligger runt centrala Åland ligger på markanta berg och avgränsas av kraftiga vallar, ibland i dubbla rader och stup. Fornborgarna vid Borgberget och Kölva har tydliga ingångar. Borgbergets fornborg är den som är kraftigast med höga, bitvis dubbla och delvis kallmurade murar. Fornborgarna i skogsmarken i norr ligger avlägset och den vid Karlsta präglas av att den ligger på ett högt, brant berg med relativt låga och korta murar. Längs i norr, i skogsmarken ligger Skansberget en till ytan stor fornborg, med en mycket bred mur. Fornborgarna i den centrala delen av bygden ger intryck av att ha en mer befäst, fortifikatorisk prägel, där de legat, svårantagliga, med kraftiga murliv och vida utblickar över Ålandsbygden. De två som ligger i skogsmarken ligger bortom alla kommunikationsstråk, på avstånd från bygden och har mer prägel av att vara tillflyktsborgar. Av de fem fornborgarna på bergskränen runt dalgången är den vid Kölva och den väster om Boda de största.

Yngre järnålder

På höjderna runt det historiska sockencentrat ligger tre ordinära gravfält som till största delen hör hemma i yngre järnålder. I socknen finns två runstenar, en på ursprunglig plats invid ett vadställe/plats för bro söder om Kölva. Den andra har placerats i Österby trädgård.

Tillsammans visar fornborgarna/vallanläggningarna runt bygden, gravfältens koncentration till det som blir sockencentrum och runstenarna invid färdvägen att området vid Ålands kyrka varit en viktig plats, en kommunikativ knutpunkt. Miljön utgör en ovanligt specifik och sammanhållen miljö som speglar en plats som är av särskild, strategisk, betydelse under folkvandringstid och yngre järnålder.

Platsen, mitt i det öppna dalbäckenet där två viktiga kommunikationsstråk möts, landvägen mellan Sala och Uppsala samt Sävån som leder söderut till Mälaren har varit lokalisering faktor för bebyggelsen vid Åland och fornborgarna.

Medeltid

Under medeltid, på 1300-talet, uppfördes Ålands kyrka invid landsvägen som då passerade Österby, Västerby och Kölva för att sedan fortsätta vidare genom skogstrakterna till Järlåsa. Ursprungligen tycks det ha funnits en bebyggelseenhet i centrala delen av Åland som sedan delats i Västerby och Österby under medeltid. Ortnamnsskicket i Åland, med flera -boda, -bo och -säternamn belägna i kanterna av bygden tyder på en medeltida kolonisation av skogsmarken runt den centrala bygden.

Nyare tid/Efterreformatorisk tid

De geometriska kartorna från 1630-talet visar sju gårdar i Västerby och sju i Österby, Av dessa är ett frälse i Österby. Detta stämmer väl med uppgifter om att en gård i Österby ska ha ägts av en storman redan under 1500-talets slut. På 1670-talet blir Österby säteri, vilket bl.a. illustreras av en karta från 1688, då Österby bytomt var avhyst och istället visas Österby säteri. Västerby fortlevde som en reglerad radby fram till 1843 då laga skifte genomfördes. Därefter flyttades flera gårdar ut för att hamna mitt i eller i anslutning till den nyskiftade ägan. Norr om Ålands kyrka, utmed Sävån ligger Ålands kvarn och såg, en välbevarad anläggning med faluröd kvarnbyggnad från 1890 och bostadshus från omkring 1860. Under 1800-talet skedde en omfattande etablering av torp på utmarken. Mot slutet av 1800-talet tillkom småskola, lanthandel och år 1900 uppfördes ett missionshus.

Platser med anknytning till infrastruktur är Kölva som var gästgiveri fram till 1907 och Ålands station, med stationshus från 1873 uppfört invid Norra stambanan.

Historiska näringar, kommunikation, makt och samhällsfunktioner, visuella/historiska samband och koppling till naturgeografi

Bygdens historiska näring är jordbruk. Den äldre landsvägen till Sala gick tidigare genom Österbyn och Västerbyn förbi Kölva och vidare genom skogsbygden till Järlåsa. Mellan Kölva, som fram till 1907 var gästgivaregård, och Järlåsa har vägen ännu den sträckning den hade under 1600-talet. Den äldre vägen markeras av en milstolpe vid Kölva och ca 2 km norr om Kölva invid sockengränsen står ytterligare en milstolpe. Invid sockengränsen, utanför riksintresseområdet har det funnits en avrättningsplats.

Säteribildning vid Österby och sockencentrum representerar makt och samhällsfunktioner i bygden.

Fornborgarna i området är placerade på markant höjder, runt den flacka dalgången och har haft utsikt över dalen. Flera är förbundna med varandra genom siktlinjer.

Sockencentrum och bybildningen har legat mitt i bygden invid den plats där flera åar möts. Den ligger vid en central nod i landskapet, där landsvägen korsar Sävaån, precis söder om den plats där Sävaån delar sig i två åflöden.

Kulturhistoriska värden

Antalet fornborgar/vallanläggningar i förhållande till övriga fornlämningar från äldre och yngre järnålder och deras placering visar tydligt på en medveten disposition av landskapet under senare delen av järnålder. Tillsammans visar fornborgarna/vallanläggningarna runt bygden, gravfältens koncentration till det som blir sockencentrum och runstenarna invid färdvägen att området vid Ålands kyrka varit en viktig plats, en kommunikativ knutpunkt. Miljön utgör en ovanligt specifik och sammanhållen miljö som speglar en plats som är av särskild, strategisk, betydelse under folkvandringstid och yngre järnålder.

Fornborgarna/vallanläggningarna uppbar stora upplevelsevärden genom att de tillsammans visar på ett annorlunda forntida samhälle med fortifikationsanläggningar på strategiska platser runt en central jordbruksbygd, invid en knutpunkt. De tre fornborgarna närmast den centrala odlingsbygden ligger på markanta platser i terrängen med vida utblickar över den flacka slätten, med förhistorisk färdväg och Sävaån. Mellan dessa har det sannolikt även funnits siktlinjer. Fornborgarna har stora pedagogiska kvaliteter med tydliga konstruktioner som vallar, i flera fall dubbla vallar och ingångsöppningar som bidrar till förståelsen av deras betydelse och det arbete som ligger bakom deras uppförande.

Fornborgarna varierar i läge och utförande, från anläggningar som berättar om och förmedlar känslan av befästningsverk och övervakning till fornborgar med tillbakadragen, undangömd placering som snarare för tanken till tillflyktsborgar. Det öppna jordbrukslandskapet är en förutsättning för upplevelsen av fornborgarnas sammanhang och utsikten från fornborgarna.

Det tydliga landskapsrummet illustrerar ovanligt väl de förändringar som präglat landsbygden från medeltid fram till idag. Ålands historia rymmer förändringar i bystruktur och markanvändning från radby till laga skifte med utskiftade gårdar i Västerby, från avhyst radby till säteribildning i Österby. Till det kommer att platsen utgör en knutpunkt utmed landsvägen mellan Uppsala och Sala vilket kommer till uttryck i vägnätet, där flera kommunikationsstråk möts invid Åland kyrka. Kölva gästgiveri uppbar samhällshistoriska värden som en del i äldre tiders vägshistoria. Den äldre landsvägen, runstenarna, Kölva gästgiveri och milstenen vid Kölva berättar om en färdväg kontinuerligt brukad sedan järnålder.

Vid sidan om Ålands kyrka från 1300-talet uppvisar flera av byggnaderna i området arkitektoniska värden som hör samman med byggnadernas ställning och funktion, t.ex. Österby säteri med en nyklassicistisk huvudbyggnad från 1807 och Kölva f.d. gästgiveri, en vit reveterad byggnad i två våningar med karaktäristisk utformning för gästgivargårdar från 1770. Ålands kyrkomiljö och sockencentrum är en väl sammanhållen miljö där det är möjligt att uppleva en medeltida kyrkomiljö med autentisk prägel, med intilliggande skola, bybebyggelse och på lite avstånd en säteribebyggelse.

Skyddsinstitut

Miljöbalken

- Riksintresseområde för kulturmiljövården 3kap.6§ MB
- Biotopskydd för ädellövskog, alléer, vattendrag etc.

Plan och bygglagen

- Bebyggelsen, 8 kap. 13, 14, 17 §§ PBL
- Regionalt kulturmiljöområde, U 10 Åland

Kulturmiljölagen

- Fornlämningar, 2 kap. KML
- Kyrka och kyrkomiljö, 4 kap. KML

Utbredning

Områdets gräns behöver ses över ytterligare.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bevarande:

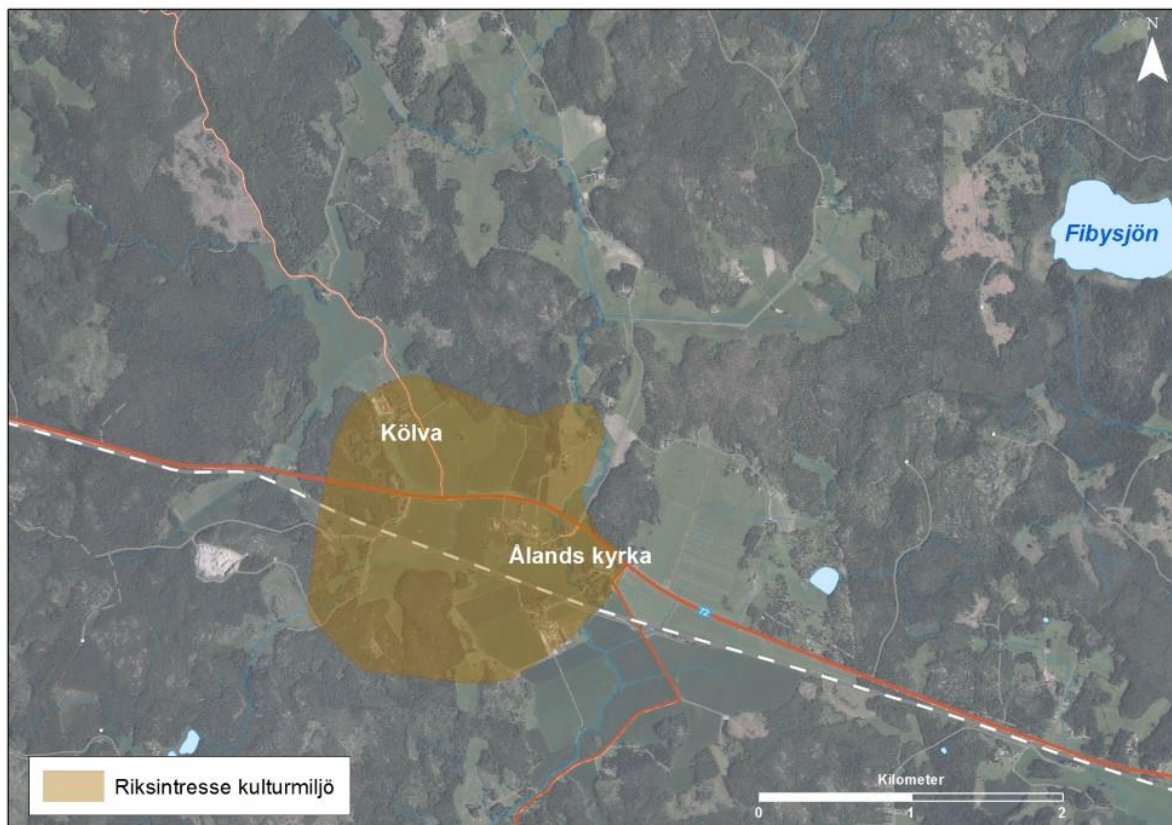
Befintliga värden ska vara utgångspunkt för bevarande och utveckling. Följande element utpekats av länsstyrelsen som värdebärare/värdekärnor. Fornborgar/vallanläggningar, totalt fem stycken belägna runt en strategisk knutpunkt mellan Sävaån och landväg. Sambandet mellan fornborgarna och siktlinjerna mellan dessa.

- Yngre järnåldersgravfält belägna centralt i bygden där sockencentrum växer fram och två runstenar placerade invid färdväg och vadställe.
- Sockencentrum med Ålands kyrka och by som sedan blir Västerby och Österby.
- Österby säteribildning med corps de logi från tidigt 1800-tal i nyklassicistisk stil.
- Kölva gästgiveri med typisk gästgivaregård från 1770-talet.

Utveckling:

Utgångspunkt ska vara strukturernas värde som förmedlare av angelägna och betydelsefulla berättelser, d.v.s. historiska epoker eller förhållanden, som är speciellt tydliga eller laddade i riksintresseområdet.

- Fornlämningarna, framförallt fornborgarna ska värnas så att de kan upplevas och förstås i sitt sammanhang. Övriga kulturhistoriska lämningar bör behandlas med stor aktsamhet.
- Ålands kyrka och kyrkomiljö ska bevaras och underhållas enligt KML. Kyrkomiljön bör behålla sin ålderdomliga och övergripande karaktär som en central plats i bygden invid Sävaån och den gamla landsvägen.
- Det öppna jordbrukslandskapet är av stor betydelse för upplevelsen och förståelsen av fornborgarnas miljö samt för sockencentrums och kyrkans placering mitt i bygden varför landskapets öppna karaktär bör värnas.
- Den gamla landsvägen med runstenar, milstolpar och Kölva gästgiveri bör bevaras. Vägmiljön bör underhållas med stor varsamhet. Den ålderdomliga vägsträckningen bör behålla sin vägbeläggning av grus och sin terränganpassade prägel. Det öppna jordbrukslandskapet bör inte exploateras för bebyggelse eller planteras med högväxande gröda på ett sådant sätt att de öppna utblickarna försvinner.

Figur. Riksintresseområde Åland

3. Riksintressen för naturvård

Områden av riksintresse för naturvården pekades ut av Naturvårdsverket efter införande av naturresurslagen 1987. Hushållningsbestämmelserna från naturresurslagen är sedan 1998 införda i miljöbalken (MB). Under år 2000 tog Naturvårdsverket ett kompletterande beslut om riksintressen för naturvården. I Sverige finns ca 2000 områden av riksintresse för naturvården varav 29 berör Uppsala kommun. Som en följd av implementering av EU's art- och habitat- samt fågeldirektiv pekades senare s.k. Natura 2000-objekt ut av regeringen. Dessa utgör naturområden av särskilt stort värde sett i ett europeiskt perspektiv. Även Natura 2000-objekten betraktas enligt miljöbalken sedan år 2001 som områden av riksintresse för naturvården (MB 4 kap). 39 av Sveriges ca 4000 Natura 2000-områden berör Uppsala kommun.

I många fall sammanfaller Natura 2000-objekt mer eller mindre med tidigare utpekade riksintressen. Redovisningen nedan är strukturerad efter huvudgrupperna Riksintressen respektive Natura 2000 med hänvisningar i texten för att undvika upprepningar. Där de geografiska gränserna för Natura 2000-objekt sammanfaller väl med tidigare utpekade riksintressen hänvisas till Natura 2000-objekten i redovisningen. För Natura 2000-objekten har Länsstyrelsen tagit fram så kallade bevarandeplaner. Dessa texter är mer aktuella än de äldre riksintressebeskrivningarna, vilka finns på Länsstyrelsen (i s.k. registerblad).

Länsstyrelsens beskrivningar av riksintressen för naturvården och bevarandeplaner för Natura 2000 är varierande när det kommer till bland annat tydlighet och omfattning av textmassa. Kommunens beskrivningar nedan är därför i de flesta fall sammanfattningar och i vissa fall tolkningar av Länsstyrelsens texter. För Länsstyrelsens ursprungliga beskrivningar av de olika riksintresse- och Natura 2000-objekten hänvisas till Länsstyrelsen.

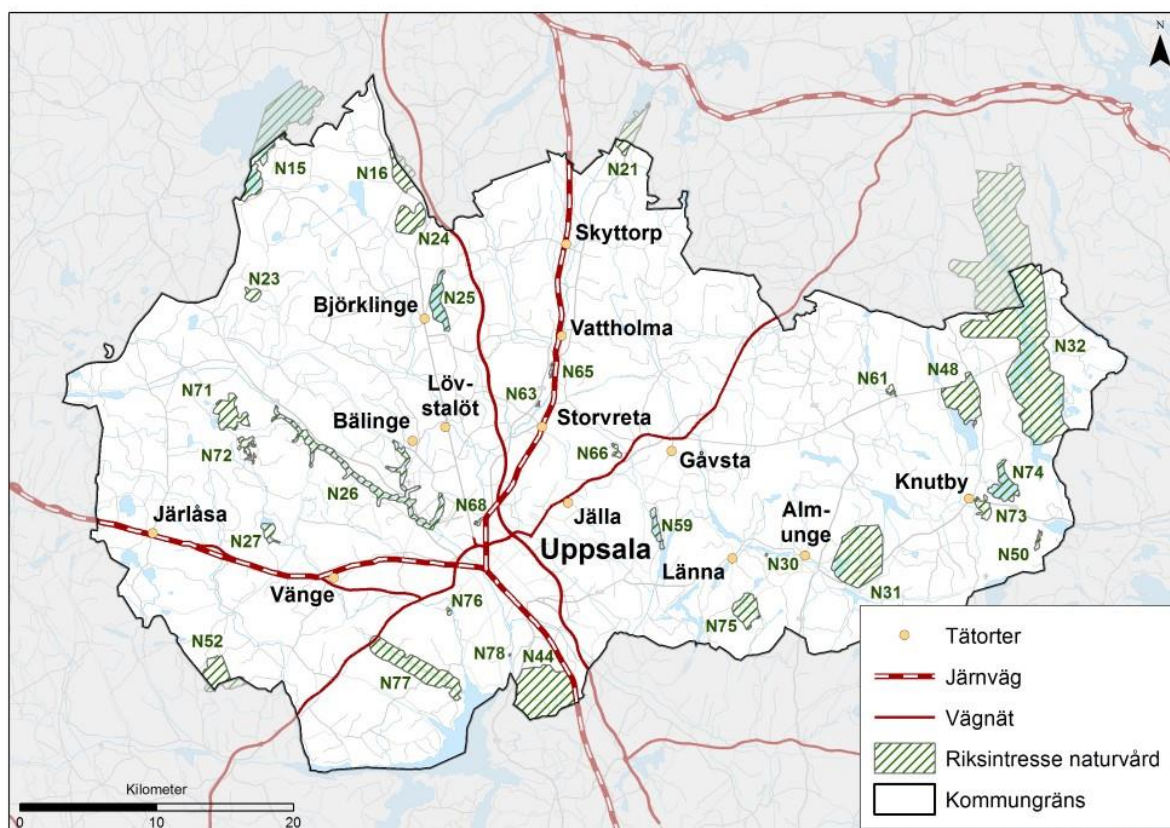
Områden som är av riksintresse för naturvården ska enligt miljöbalken skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada naturmiljön. Natura 2000-objekten omfattas dessutom av bestämmelser om särskild prövning av verksamheter eller åtgärder som på ett betydande sätt kan påverka miljön i Natura 2000-området (MB 7 kap 28a § f f). Även åtgärder som sker utanför gränsen för Natura 2000-objekt kan omfattas av denna tillståndsplikt. För åtgärder utanför sådana riksintressen som inte utgör Natura 2000-objekt kan samma synsätt tillämpas, även om dessa riksintressen inte omfattas av bestämmelserna om särskild prövning.

Generellt förhållningsätt

Områden av riksintresse för naturvården (inklusive Natura 2000-områdena) är viktiga i strävan att uppnå internationella, nationella, regionala och lokala miljömål rörande biologisk mångfald eller andra delar av den kulturella/vetenskapliga naturvården (t.ex. geovetenskapliga värden). Detta är huvudsyftet med de utpekade områdena. De utgör i många fall även en resurs för kommunen genom att erbjuda attraktiva områden för rekreation och/eller andra ekosystemtjänster, förutsatt att riksintressenas värden därigenom inte påtagligt skadas.

I de flesta fall innebär riksintressena för naturvården inga som helst konflikter med kommunens föreslagna markanvändningsplanering. De flesta riksintressen och Natura 2000-objekt är belägna långt från staden och andra utvecklingsområden och/eller ingår i skyddade områden eller i områden där skydd är under planering. Endast i några fall berörs riksintressen för naturvården direkt eller indirekt av planerad framtida markanvändning. Det gäller främst följande områden:

- Natura 2000 Bäcklösa ingår i utvecklingsområdet "Södra staden", vilket innebär att omfattande bebyggelse planeras i objektets omgivning.
- Natura 2000 Sävjaån-Funbosjön utgör recipient för dagvatten från delar av staden.
- Natura 2000 Uppsala Kungsäng och RI Ultuna källor är båda belägna inom det planerade naturreservatet Årike Fyris, men ligger nära planerade utvecklingsområden.
- RI Uppsala-Näsdalen ligger nära staden och samlad bebyggelse vid Uppsala-Näs-Vreta och det är därför högt bebyggelsetryck inom området.
- RI och Natura 2000 Tämnaren utgör en leverantör av vatten som genom överledning och infiltration bidrar till Uppsalas dricksvattenförsörjning.
- RI Björklinge-Långsjön ligger nära bebyggda områden med förväntad utveckling av bebyggelsen. För närmare information om vad dessa markanvändningsförändringar kan innebära för riksintressena se beskrivning av respektive område nedan.

Figur. Riksintressen för naturvården - en översikt

Riksintresse - Naturvård

ID	Namn	ID	Namn
N15	Tämnaren och Sörsjön	N59	Frötunaviken
N16	Vikstaåsen	N61	Faringe
N21	Andersby ängsbackar	N63	Långbergsbacken
N23	Ryggmossen	N65	Ekeby-Ånge
N24	Vissjön	N66	Örby
N25	Björklinge-Långsjön	N68	Kungshögarna
N26	Jumkilsåns dalgång	N71	Styggkärret
N27	Fibyområdet	N72	Fäbodmossen
N30	Harparbol lund	N73	Knutby
N31	Almungemassivet	N74	Hosjön med kringliggande våtmarker
N32	Vällenområdet och Bennebol	N75	Ulvsbygden
N44	Lunsen	N76	Hågahögen
N48	Rungarn	N77	Uppsala-Näsdalen
N50	Aspbladsmossen	N78	Ultuna källor
N52	Degermossen		

3.1. Tämnaren och Sörsjön. N 15

Se Natura 2000 Tämnaren öst.

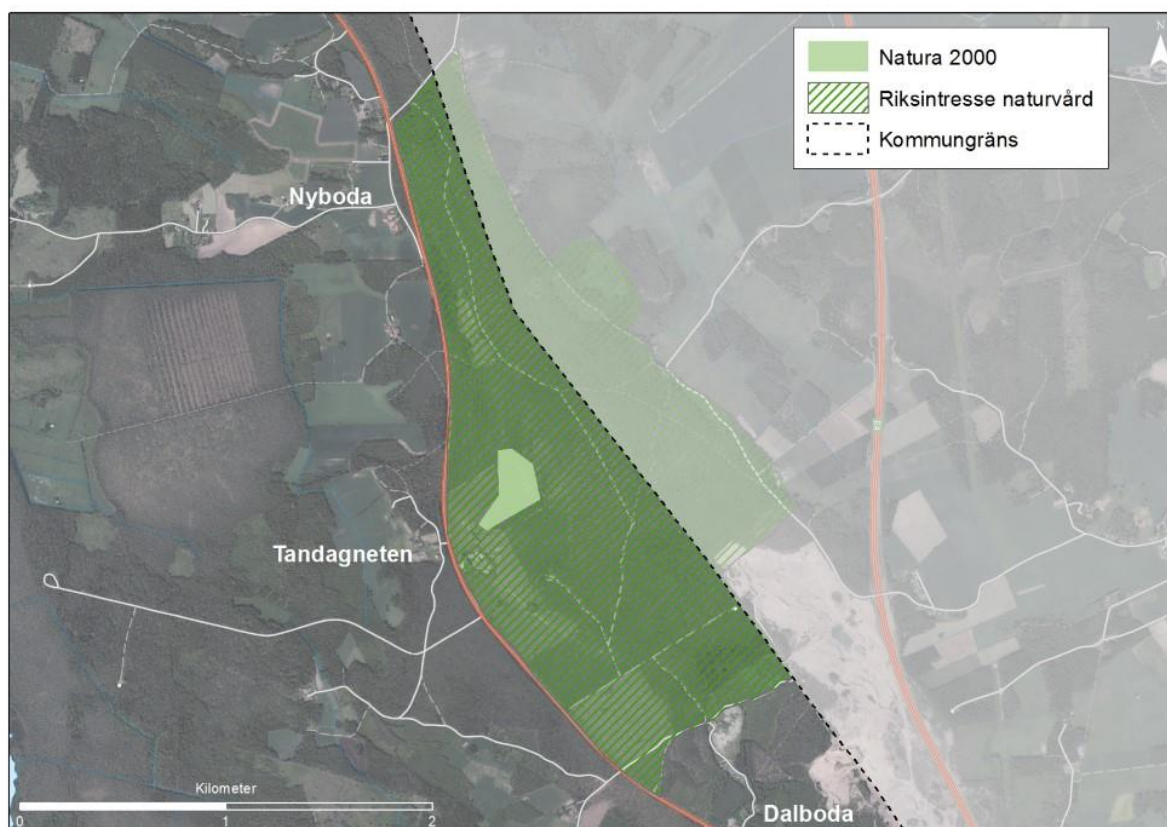
3.2. Vikstaåsen. N 16

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Högsta delen av Uppsalaåsen, med länets största stentorg och strandvallar/-terrasser från landhöjningen.

Utbredning

Östra delen av riksintresset är beläget i Tierps kommun. Inom Riksintresset finns ett litet N2000-objekt (se Natura 2000 Viksta stentorg).

Figur. Riksintresseområde Vikstaåsen och Natura 2000 Viksta stentorg

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Goda, förutsatt att tillstånd till grustäkt aldrig kommer att medges av Länsstyrelsen. De enda potentiella hot som kan förutses i dagsläget skulle kunna vara husbehovstäkt, liksom att storskalig markberedning i samband med skogsbruk kan påverka strandvallarna. Åsen utgör också en stor grundvattenresurs som eventuellt kan bli intressant för framtida grundvattenförsörjning. I synnerhet stentorget på krönet är ett populärt besöksmål. En parkering finns intill gamla E4:an och en stig leder upp till krönet.

Skyddsinstitut

Mindre del av området (bara själva stentorget på krönet) utgör naturreservat och Natura 2000-objekt. Den norra hälften av riksintresset ligger inom vattenskyddsområde, yttre zon.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Åsen och dess geomorfologiska värden (strandvallar och stentorg) ska bevaras intakta. Grustäkt ska inte medges. Därmed bevaras även åsens värde som grundvattenresurs. Besöksvärdena kan utvecklas vid behov, på ett varsamt sätt.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Statliga reservatsföreskrifter gäller för Viksta stentorg. För prövning och tillsyn ansvarar Länsstyrelsen. För resten av riksintresset: Bebyggelse eller anläggningar ska inte tillåtas utöver eventuell byggnad eller anläggning för friluftslivets behov, vilken placeras och anläggs på ett sådant sätt att strandvallar och stentorg inte påverkas negativt. Åsen ska också så långt möjligt värnas från övrig infrastruktur såsom master, vindkraftverk, ledningar och vägar.

3.3. Andersby ängsbackar. N 21

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Sannolikt upplands största sammanhängande skogs- och hagmarksområde med dominerande ädla lövträd. Ålderdomligt odlingslandskap; ängsmark, betesmark och betad skog samt rik flora och fauna. Området är intressant ur odlingshistorisk synvinkel och här har bedrivits och bedrivs en omfattande vetenskaplig forskning.

Utbredning

Endast en liten och perifer del av riksintresset ligger i Uppsala kommun, större delen är beläget i Östhammars kommun.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

I viss mån osäkra på sikt, åtminstone vad avser den del som ligger i Uppsala kommun, utanför Natura 2000 och naturreservat (i Östhammars kommun), eftersom det handlar om skötselberoende värden och dessa kanske inte prioriteras utanför N2000-objektet. Området har för kommunen okänd hävdstatus i dagsläget. Enstaka bostadsbebyggelse finns inom objektet.

Skyddsinstitut

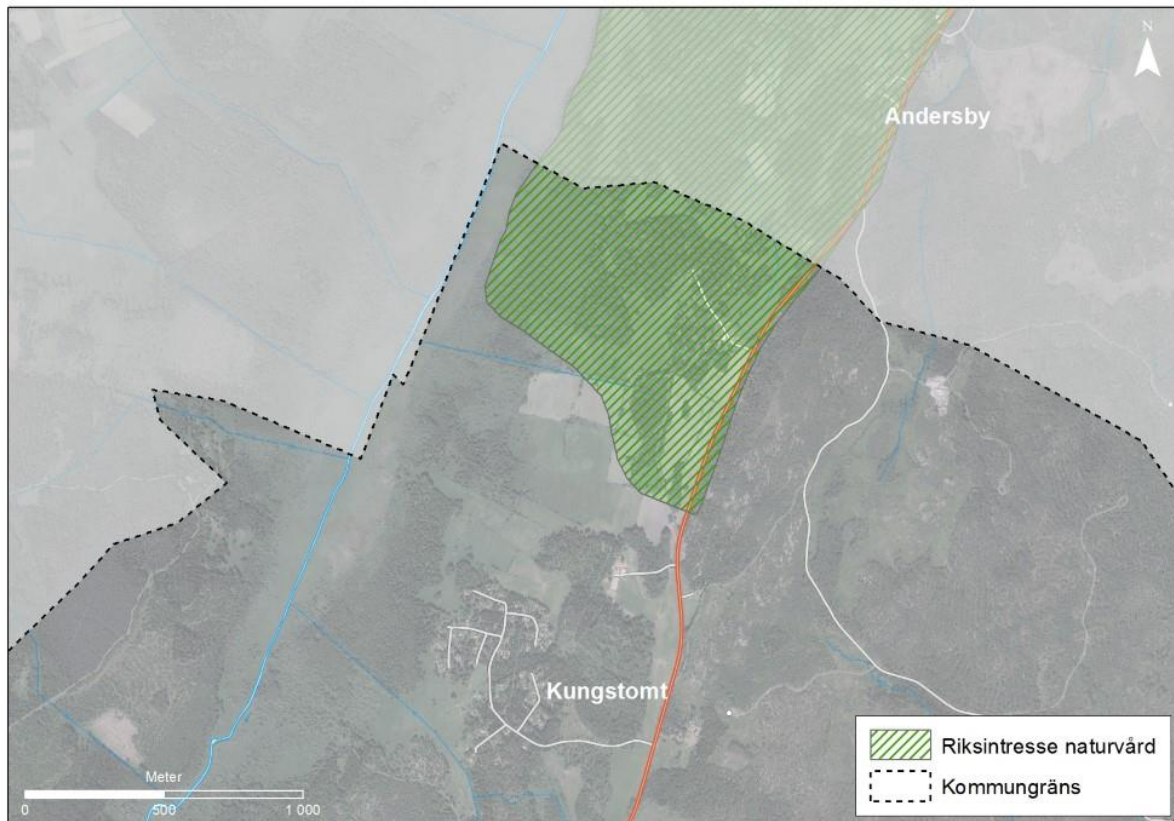
Inget på Uppsala-sidan av kommungränsen.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets natur- och landskapsvärden inklusive odlingshistoriska värden ska bevaras och gärna utvecklas.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Området ska värnas från negativ påverkan av bebyggelse och infrastruktur. Åtgärder som kan försvåra djurhållning i de delar som idag betas eller som skulle behöva betas framöver ska inte tillåtas. Bebyggelse och anläggningar kan i huvudsak endast tillåtas som mindre kompletteringar och då i huvudsak främst sådana som har anknytning till jordbruksdriften eller för friluftslivet. Sådana byggnader och anläggningar ska placeras och utformas så att natur- och landskapsvärdena består. För mer information om riksintressets natur- och landskapsvärden se länsstyrelsens registerblad och kommunens naturvårdsinventering.

Figur. Riksintresseområde Andersby ängsbackar

3.4. Ryggmossen. N 23

Se Natura 2000 Ryggmossen.

3.5. Vissjön. N 24

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Stor våtmark med rikt fågelliv och inslag av sällsynt kalkkärrvegetation.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Goda, främst med hänvisning till det generella markavvattningsförbudet.

Skyddsinstitut

Det generella markavvattningsförbudet enligt 11 kap 14 § miljöbalken och 4 § förordning om vattenverksamhet m.m. (Fo 2013:1173).

Kommunens bedömning och ställningstagande

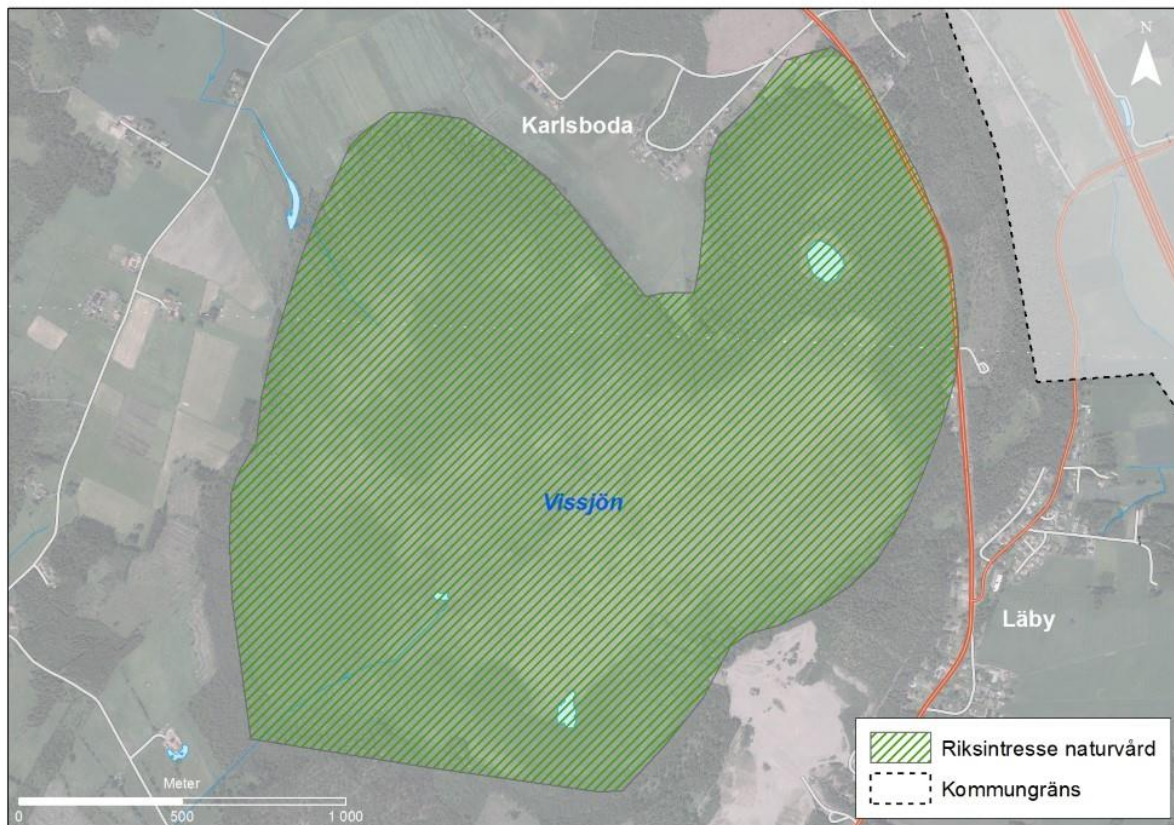
Området ska bevaras intakt, med undantag för eventuell framtida utveckling av anläggningar för friluftslivet.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bebyggelse eller anläggningar ska inte tillåtas, med undantag för eventuella anläggningar för utveckling av friluftslivet (t.ex. stig/spång, rastplats, fågeltorn) under förutsättning att detta kan ske på ett varsamt sätt i förhållande till områdets hydrologi, flora- och faunavärden.

Insatser

Inget aktivt arbete planeras för närvarande. Det kan bli aktuellt för kommunen att verka för en utveckling av området som målpunkt för friluftsliv, eventuellt i samarbete med annan aktör som exempelvis en förening.

Figur. Riksintresseområde Vissjön

3.6. Björklinge-Långsjön. N 25

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

”Åsmatad” (grundvattenmatad från åsen) sjö med skyddsvärd kalkpräglad vattenvegetation som delvis omges av strandängar med orkidéer.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

En fortsatt god vattenkvalitet är avgörande för bevarande av sjöns värden. Visserligen finns det ett högt bebyggelsetryck kring sjön, dels i samhället men också i det gamla fritidshusområdet längs sjöns östra strand. Förutsättningarna för bevarande av vattenkvaliteten är ändå goda eftersom sjön är skyddad från tillförsel av föroreningar.

Skyddsinstitut

Sjön är skyddad enligt miljöbalken från tillförsel av förorenande utsläpp (miljöskyddsområde). Dessutom gäller utvidgat strandskydd (upp till 300 m på land och i vatten) för stora delar av sjön. Ett mindre naturreservat (Djurgården) ligger vid sjöns nordöstra strand. Nybyggnadsförbud (äldre förordnande) gäller inom två områden intill sjöns södra delar. Sjöns västra strand omfattas av vattenskyddsområde, inre resp. yttre zon.

Kommunens bedömning och ställningstagande

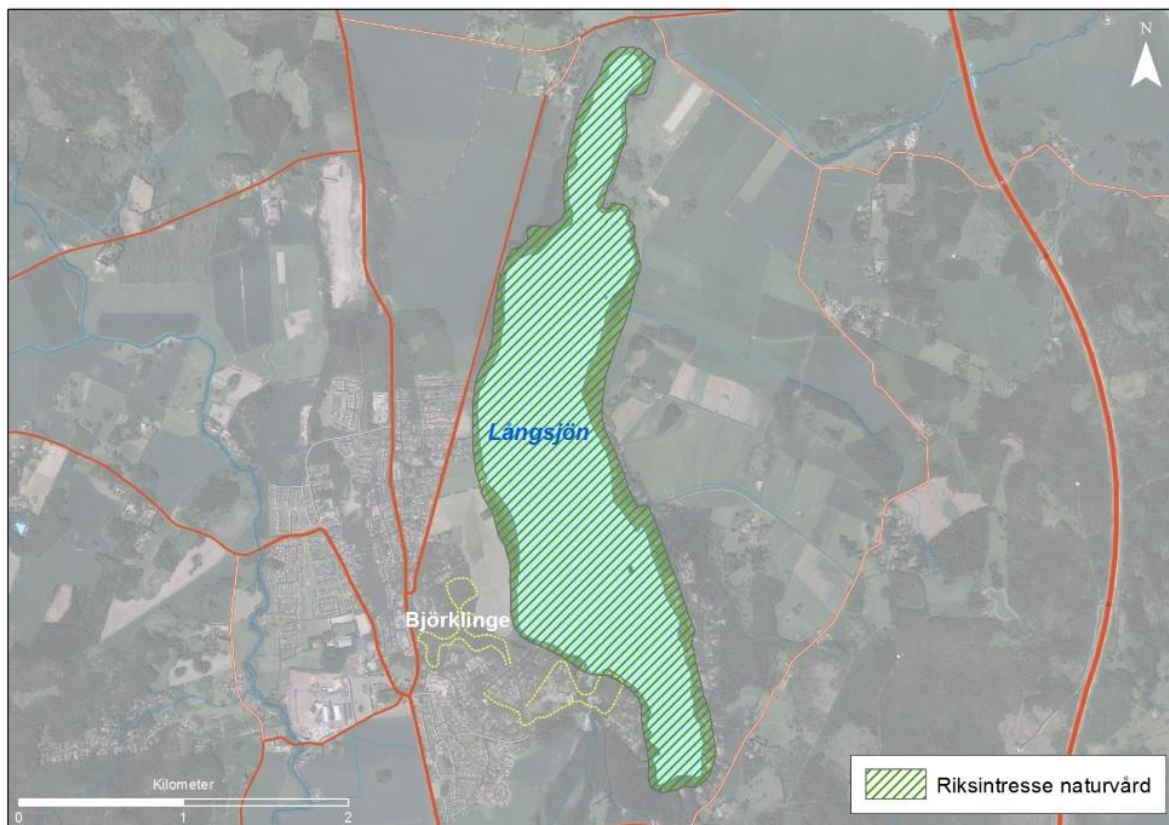
Sjön och dess vattenkvalitet, inklusive kransalgflora, ska bevaras. Sjön är en viktig resurs för bad och friluftsliv. Tillgängligheten för dessa ändamål kan förbättras och besöksfunktioner utvecklas förutsatt att det sker på ett sätt som inte försämrar vattenkvaliteten.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Gällande föreskrifter för miljöskyddsområdet, nybyggnadsförbudet samt strandskydd ska tillämpas strikt. Bebyggelse eller anläggningar ska inte tillåtas inom riksintressegränsen, utöver eventuella anläggningar för friluftslivet, vilka placeras och utformas så att de inte negativt påverkar vattenkvaliteten i sjön. Tillkommande bebyggelse och annan infrastruktur i omgivningarna, d.v.s. i Björklinge samhälle och kring andra delar av sjön får inte äventyra vattenkvaliteten eller försämma den allemansrättsliga tillgängligheten till stränderna.

Insatser

Ställa höga krav på genomtänkt dagvattenhantering i detaljplaner i omgivningarna samt verka för att minska belastningen på sjön i samband med prövning och tillsyn i ärenden som kan påverka vattenkvaliteten, t.ex. från jordbruk och enskilda avlopp. På egen mark ska kommunen bibehålla och förbättra tillgängligheten till sjön för allmänheten.

Figur. Riksintresseområde Björklinge-Långsjön

3.7. Jumkilsåns dalgång. N 26

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Jumkilsåns ravin (med sidoraviner) utgör tillsammans med omgivande dalgång ett betydelsefullt inslag i landskapet och är geomorfologiskt intressant i egenskap av mellansvenskt ravinsystem utvecklat i lera. Åns meandrande lopp är helt opåverkat. Betesdriften förstärker intrycket av ålderdomligt kulturlandskap i ett annars starkt rationaliserat jordbrukslandskap.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Beteshävdin inom området är i stora delar nedlagd f.n. men de geomorfologiska värdena och värdena för landskapsbildin kvarstår ändå, åtminstone på medellång sikt. Långsiktigt kan upphörd hävd med igenväxning som följd bidra till att de aktiva sluttningsprocesser som bidrar till aktiv ravinbildning avtar. Mindre bebyggelseenheter (bostadstomter och brukningscentra för jordbruk) finns spridda inom riksintresseobjektet.

Skyddsinstitut

En stor del av huvud-dalgången skyddas i viss utsträckning från förändrad markanvändning genom äldre statliga föreskrifter till skydd för landskapsbildin. För prövning och tillsyn ansvarar Länsstyrelsen. Strandskydd 100 meter gäller för hela området, med undantag för ett par mindre sidoraviner där strandskydd saknas.

Figur. Riksintresseområde Jumkilsåns dalgång

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets natur- och landskapsvärden ska bevaras. Gällande förordnande till skydd för landskapsbilden bör ligga kvar. Jumkilsån har potential att utveckla större värden för fiskfaunan. En del vandringhinder i form av äldre dammar finns i ån. Dessa behöver åtgärdas, men kommunen har ingen rådighet över dessa dammar, vilka även har kulturhistoriska värden.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Ravinens geomorfologiska och biologiska värden samt landskapsbilden ska värnas från negativ påverkan av bebyggelse och infrastruktur. Åtgärder som kan försvåra djurhållning i de delar som idag betas eller som skulle behöva betas framöver ska inte tillåtas. Bebyggelse och anläggningar utanför brukningscentrum och befintliga bostadsfastigheter kan i huvudsak endast tillåtas som mindre kompletteringar och då i huvudsak främst sådana som har anknytning till jordbruksdriften eller för friluftslivet. Tillkommande byggnader eller anläggningar ska utformas och placeras så att de inte gör intrång i värdefull naturmiljö eller påverkar landskapsbilden negativt. För mer information om riksintressets natur- och landskapsvärden se länsstyrelsens registerblad och kommunens naturvårdsinventering. För prövning inom landskapsbildsskyddet ansvarar Länsstyrelsen.

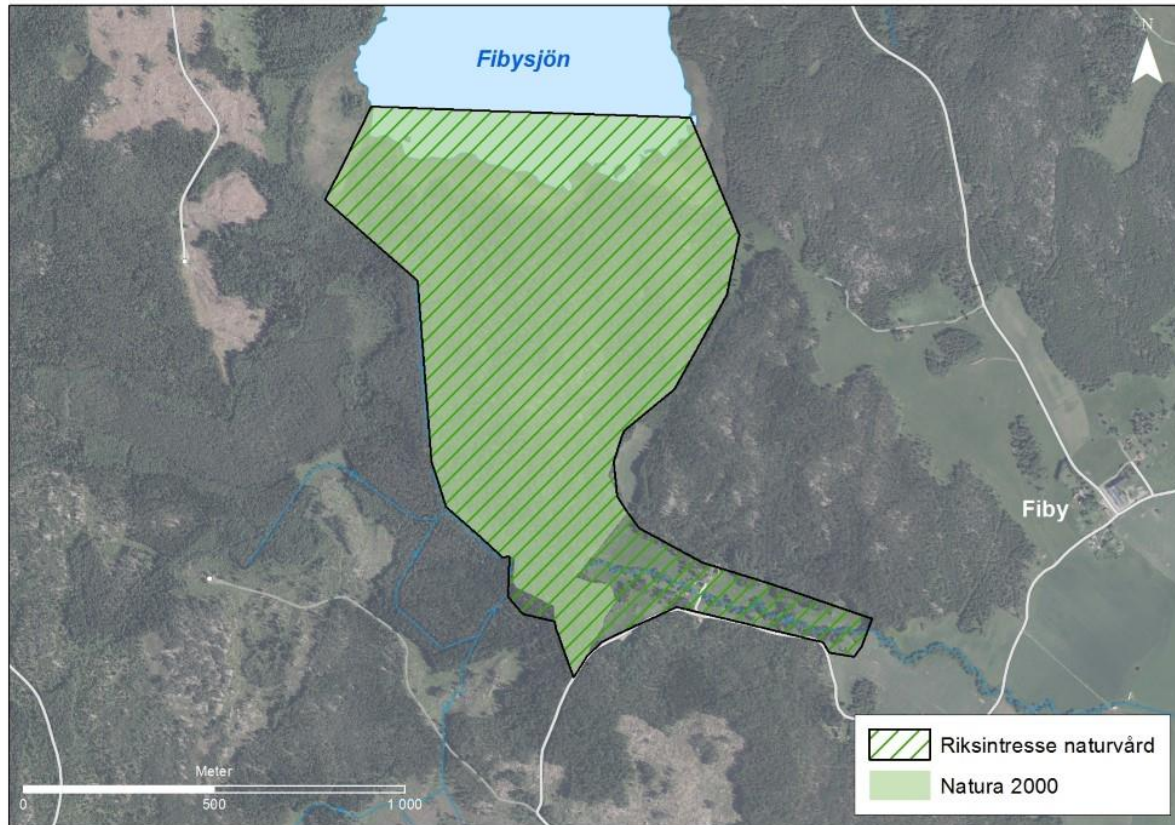
3.8. Fibyområdet. N 27

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Mycket gammal skog med gran och med naturskogskaraktär, hållmarkspartier med tall, myrar och sjöstränder. Det urskogsartade tillståndet - i områdets centrala delar torde ingen avverkning skett sedan 1790-talet - liksom områdets mångformighet gör området av stort vetenskapligt intresse. Mångfalden av växter och djur ger området hög status. Här finns bland annat ugglor, hackspettar och cinnoberbagge. Området är ett mycket populärt besöksmål och utnyttjas ofta även för undervisning och forskning.

Utbredning

Gränsen för riksintresset, som avvikit i mindre utsträckning från Natura 2000-objektets gräns, har anpassats till Natura 2000. Dessutom har riksintressegränsen utvidgats till att omfatta även den del av Fibyåns dalgång som ingår i länsstyrelsens riksintressebeskrivning.

Figur. Riksintresse Fibyområdet och Natura 2000 Fiby urskog

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Goda eftersom området är skyddat som naturreservat sedan 1966 (utvidgat 2000), men speciellt i urskogspartierna kan trycket från friluftslivet medföra skador. Området är känsligt för alla störningar då huvudvärdet ligger i dess orördhet och naturlighet. Enligt bevarandepLANEN för Natura 2000-objektet är bevarandestatusen gynnsam för närvarande. Hagmarkerna i områdets södra del är beroende av fortsatt hävd.

Skyddsinstitut

Större delen av riksintresset är skyddat som naturreservat och Natura 2000-objekt. För prövning och tillsyn ansvarar Länsstyrelsen. Strandskydd 100 meter gäller längs Fibyån.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets natur-, landskaps- och friluftsvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Statliga reservatsföreskrifter gäller för naturreservatet. För prövning och tillsyn ansvarar Länsstyrelsen. Åtgärder som kan försvåra djurhållning i de delar som idag betas eller som skulle behöva betas framöver ska inte tillåtas.

Bebyggelse i dalgången utanför naturreservatet kan i huvudsak tillåtas som mindre kompletteringar, i huvudsak endast sådana som har anknytning till jordbruksdriften.

3.9. Harparbol lund. N 30

Se Natura 2000 Harparbol lund.

3.10. Almungemassivet. N 31

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Geologiskt högintressant studie- och dokumentationsobjekt. Almungemassivet innehåller förutom ovanliga bergarter ett antal ovanliga mineral.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Så länge inte området totalförstörs genom storskalig exploatering finns värdena kvar. Skyddsåtgärder inom normal jordbruks-, service- och fritidsbebyggelse, vägbygge eller jord- och skogsbruk är inte motiverade, men områden där berggrunden är synlig och särskilt där gränsen mellan omgivande berggrund och Almungemassivet exponeras är viktiga att bevara. Tyvärr är dessa delområdets utbredning inte kända, hos kommunen vilket gör det svårt att i praktiken bevaka värdena inom ramen för hantering av enskilda ärenden.

Skyddsinstitut

Inget skydd finns eller är motiverat, men eventuell bergtäkt ska föregås av miljöprövning enligt miljöbalken.

Kommunens bedömning och ställningstagande

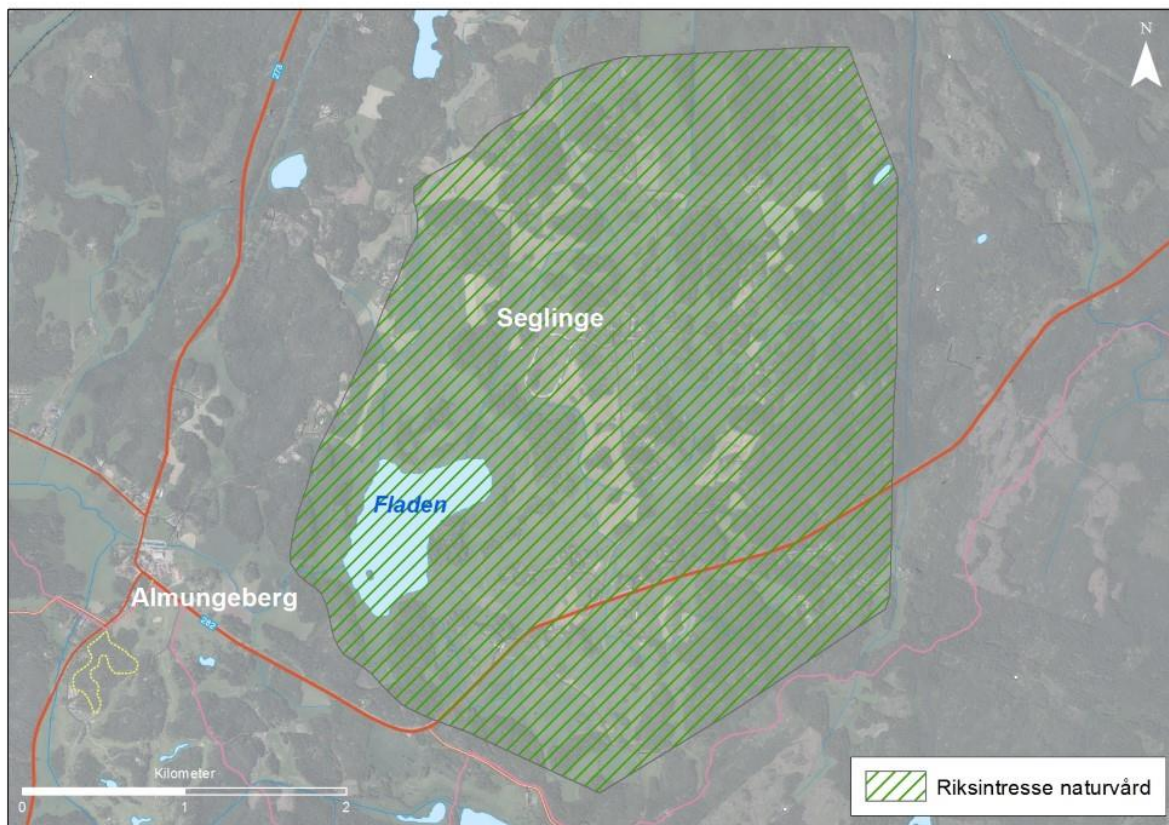
Områdets geologiska värden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bebyggelse och andra åtgärder som kan leda till att den i hållarna blottade berggrunden blir bortsprängd eller övertäckt ska undvikas inom särskilt intressanta delar av området. Dessa delområdets faktiska utbredning är dock inte kända av kommunen, vilket gör det svårt att bevaka värdena. Samråd med experter på SGU rekommenderas tills vidare i ärenden som innebär påverkan på berggrunden inom området.

Insatser

Att ta initiativ till att de viktiga delarna av området berggrund identifieras och kartläggs för att bättre kunna bevaka, inom ramen för fysisk planering och ärendehantering, att berggrundens geologiska värden inte påverkas negativt.

Figur. Riksintresseområde Almungemassivet

3.11. Vällenområdet och Bennebol. N 32

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

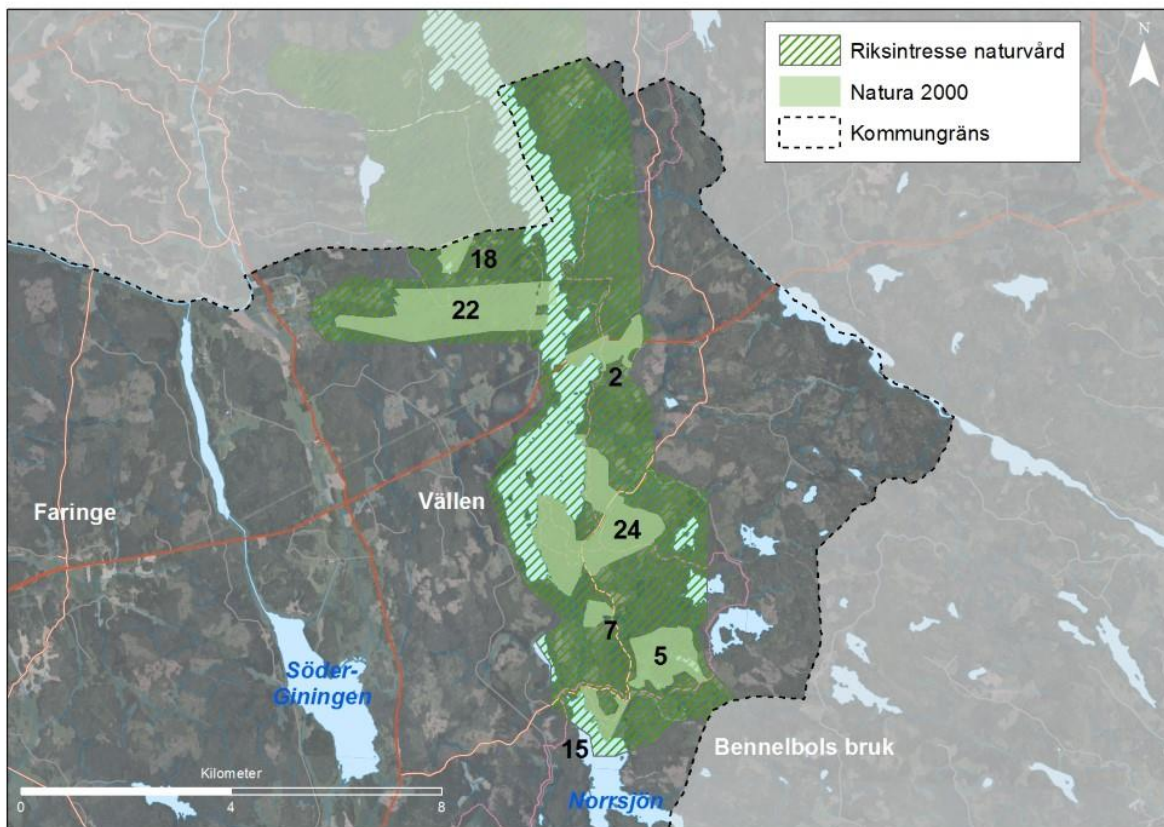
Stort och omväxlande landskapsavsnitt med skogar, våtmarker, sjöar och gammal bruksmiljö. Varierad och rik skogsmiljö med örtrika granskogar, hållmarkstallskogar och lövrika lundområden. Inslaget av ädellövträd, bl.a. lind, är påfallande stort liksom förekomsten av hotade arter av bl.a. växter och fåglar. Den varierade hydrotopografien med orörda myrmarker och sumpskogar är av stort värde liksom naturskogspartierna. Området är en "hotspot" för hotade arter som saknar motsvarighet i kommunen. Större delen av landskapsavsnittet och många av delområdena har högsta naturvärde i kommunens naturvårdsinventering. Området är också av stort rekreativt värde.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Under decennier har ett storskaligt skogsbruk påverkat området alltmer, men spridda höga naturvärden finns ännu inom området och stora delar av skogsmarkerna ingår i en ekologisk landskapsplan, framtagen av Upplandsstiftelsen i samarbete med skogsbolaget Holmen som äger stora delar av markerna. Flera delar av området har pekats ut som Natura 2000-objekt. Området har stor potential att utvecklas som besöksmål för natur- och kulturturism.

Skyddsinstitut

Sju stycken Natura 2000-objekt finns inom riksintresset. Dessa är: Ola, Kroppsjön, Björnsundet-Storkärren, Pansarudden, Ekdalen, Dammen-Edsjön och Hästhagen-Kilholmen. Alla dessa sju områden är även naturreservat och omfattas därmed av statliga reservatsföreskrifter. Utvidgat strandskydd om 300 meter gäller för alla sjöarna inom riksintresset. Bruksmiljöerna vid Vällnora och Bennebol är även skyddade med områdesbestämmelser, vilka reglerar även t.ex. trädfällning.

Figur. Del av riksintresse Vällensområdet och Bennebol och Natura 2000 Björnsundet-Storkärren (2), Dammen-Edsjön (5) Ekdalen (7), Hästhagen-Kilholmen (15), Kroppsjön (18), Ola skifte (22) och Pansarudden (24),

Kommunens bedömning och ställningstagande

Området utgör en stor resurs för biologisk mångfald och friluftsliv, i vissa delar även för kulturmiljövården. Områdets värden ska bevaras och får gärna utvecklas.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Områdets natur-, friluftsliv- och landskapsvärden (inklusive kulturmiljövården) ska värnas från negativ påverkan av bebyggelse och anläggningar. De delar som är naturreservat omfattas av statliga föreskrifter. För mer information om riksintressets natur- och landskapsvärden se länsstyrelsens registerblad, kommunens naturvårdsinventering och Upplandsstiftelsens ekologiska landskapsplan.

Insatser

Inget aktivt arbete för närvarande, utöver kommunens fortsatta förvaltning av den allmänna badplatsen vid Måviken. På längre sikt kan det bli aktuellt för kommunen att, i samarbete med andra aktörer, verka för att området utvecklas som besöksmål.

3.12. Lunsen. N 44

Se Natura 2000 Lunsen.

3.13. Rungarn. N 48

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

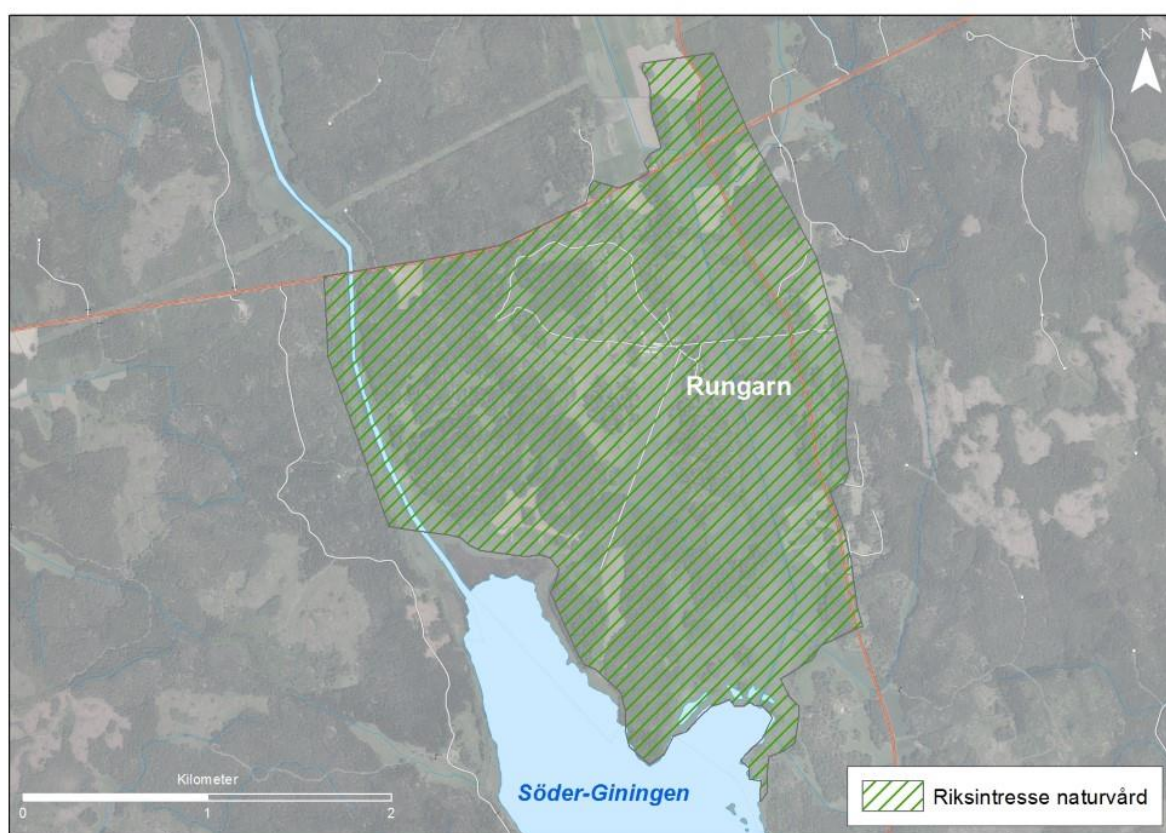
Lövskogsrikt herrgårdslandskap med åkrar, kultur – och naturbetesmarker, lundartade hag – och skogsbackar.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Delvis osäker på sikt p.g.a. att natur- och landskapsvärdena är skötselberoende.

Skyddsinstitut

Inga skydd i dagsläget.

Figur. Riksintresseområde Rungarn

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets natur- och landskapsvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Området värnas från negativ påverkan av bebyggelse och infrastruktur. Åtgärder som kan försvåra djurhållning i de delar som idag betas eller som skulle behöva betas framöver ska inte tillåtas. Bebyggelse och anläggningar utanför brukningscentrum och befintliga bostadsfastigheter kan i huvudsak endast tillåtas som mindre kompletteringar och då i huvudsak främst sådana som har anknytning till jordbruksdriften. Tillkommande byggnader eller anläggningar ska utformas och placeras så att de inte gör intrång i värdefull naturmiljö eller påverkar landskapsbilden negativt. För närmare information om områdets värden se Länsstyrelsens registerblad och kommunens naturdatabas.

3.14. Aspbladsmossen. N 50

Se Natura 2000 Aspbladsmossen.

3.15. Degermossen. N 52

Se Natura 2000 Degermossen.

3.16. Frötunaviken. N 59

Se Natura 2000 Sävjaån-Funbosjön.

3.17. Faringe. N 61

Se Natura 2000 Faringe.

3.18. Långbergsbacken. N 63

Se Natura 2000 Lena Husby.

3.19. Ekeby-Ånge. N 65

Se Natura 2000 Ekeby-Ånge.

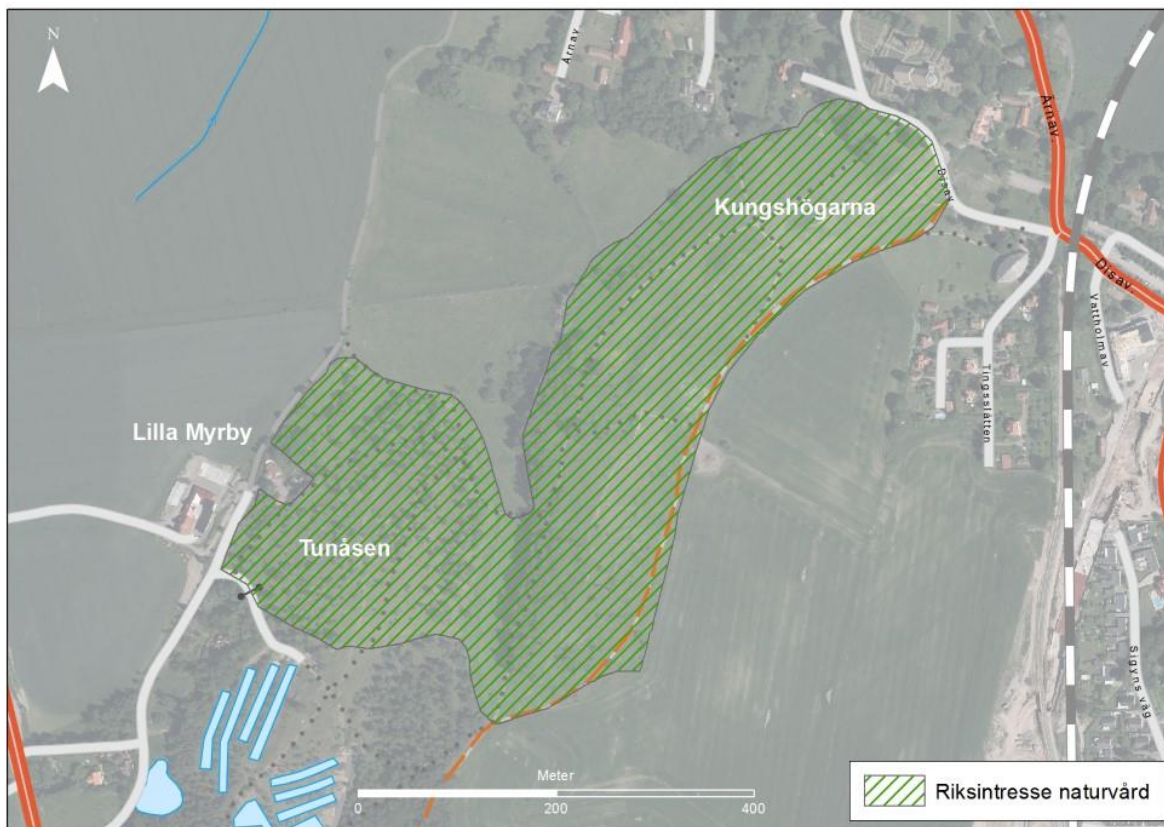
3.20. Örby. N 66

Se Natura 2000 Örby.

3.21. Kungshögarna. N 68

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Äng och naturbetesmark med art- och individrika växtsamhällen med hävdgynnade arter.

Figur. Riksintresseområde Kungshögarna

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Goda, då området ingår i gränslinjebestämd fornlämning, ingår i Länsstyrelsens "Odlingslandskap i Uppsala län" och i Naturvårdsverkets nationella bevarandeplan för odlingslandskapet och därför bör vara högt prioriterat av alla berörda aktörer vad avser hävd av skötselberoende värden. Kungshögarna utgör ett betydelsefullt turistiskt besöksmål för Uppsala. Hela stråket Röbo-Gamla Uppsala är ett viktigt friluftsområde för Uppsalaborna som är väl utvecklat med rekreativstråk och naturinformation. Linnéstig, Eriksleden, "Smultronställe" samt natur- respektive kulturinformation finns inom området. En samlad skötselplan för hela stråket togs fram år 2012 av Länsstyrelsen i samarbete med kommunen, kyrkan och andra markägare.

Skyddsinstitut

Gränslinjebestämt fornlämningsområde enligt 2§ kulturmiljölagen.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Området är ett mycket prioriterat besöksmål för Uppsala. Det ska bevaras och utvecklas vidare som friluftsområde och besöksmål, på ett varsamt sätt i förhållande till natur- och kulturmiljövärdena.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Området ska värnas från alla typer av negativ påverkan på natur-, kulturmiljö- och rekreativvärden. Åtgärder som kan försvåra djurhållning i de delar som idag betas eller som skulle behöva betas framöver ska undvikas, liksom åtgärder som kan försämra allmänhetens tillgänglighet till området. Bebyggelse eller anläggningar ska inte tillåtas med undantag för sådana byggnader eller anläggningar som är motiverade för att tillgängliggöra området ytterligare som besöksmål för turister och Uppsalabor. Detta ska i så fall göras på ett sådant sätt att bevarandevärdena inte påverkas negativt. För närmare information om områdets värden se skötselplanen.

Insatser

Fortsatt utveckling och skötsel av friluftsanläggningar (motionsspår, gc-väg och naturinformation) inom hela området samt naturvårdande skötsel av egen mark, men även av delar av andras marker i samarbete med markägarna och i enlighet med skötselplanen.

3.22. Styggkärret. N 71

Se Natura 2000 Styggkärret. (Karta vid Natura 2000 Fäbodmossen)

3.23. Fäbodmossen. N 72

Se Natura 2000 Fäbodmossen.

3.24. Knutby. N 73

Se Natura 2000 Knutby.

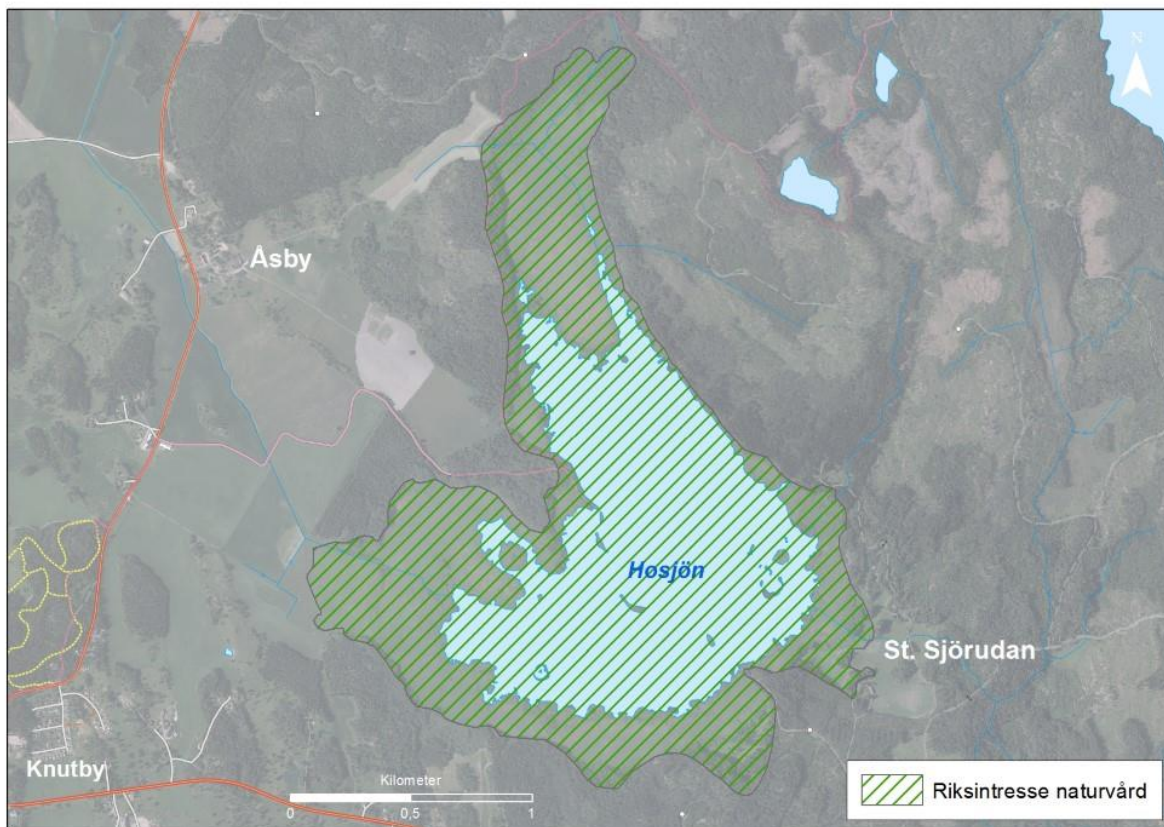
3.25. Hosjön med kringliggande våtmarker. N 74

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Sjömaderna vid Hosjön är bland de största och bäst utbildade i kommunen. Sjön och närområdet har stor betydelse för fågellivet. Skyddsvärt odlingslandskap med hagmarker och hävdad strandäng vid Stora Sjörudan.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Vad gäller de skötselberoende värdena delvis osäker på sikt. Det är för kommunen okänt huruvida hagmarker och strandäng vid Stora Sjörudan fortfarande sköts. Vattenmiljöns värde för fågel kvarstår i vilket fall som helst. Kommunen tillhandahåller och förvaltar (genom avtal med markägaren) en allmänt tillgänglig badplats vid sjön. Upplandsstiftelsen har i samband med markägaren vidtagit naturvårdande skötsel av badplatsens närområde.

Figur. Riksintresseområde Hosjön med kringliggande våtmarker

Skyddsinstitut

Strandskydd (300 meter på land och 100 meter i vattnet) täcker större delen av riksintresset.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets natur- och friluftsvärden ska bevaras. Den allmänt tillgängliga badplatsen ska bibehållas och utvecklas. Åtgärder för friluftslivet kan göras, förutsatt att områdets naturvärden inte påverkas negativt.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bebyggelse och anläggningar utanför brukningscentrum och befintliga bostadsfastigheter kan i huvudsak endast tillåtas som mindre kompletteringar och då i huvudsak främst sådana som har anknytning till jordbruksdriften eller för friluftslivet. Tillkommande byggnader eller anläggningar ska utformas och placeras så att de inte gör intrång i värdefull naturmiljö eller påverkar landskapsbilden negativt. För närmare information om dessa se Länsstyrelsens registerblad och kommunens naturdatabas. Åtgärder i omgivningarna som kan försvåra djurhållning ska inte tillåtas. Liksom åtgärder som kan försvåra allmänhetens tillgänglighet till bad och övriga rekreativvärden i/kring sjön.

Insatser

Inget aktivt arbete planeras för närvarande, utöver fortsatt förvaltning och utveckling av badplatsen i samarbete med markägaren och Upplandsstiftelsen.

3.26. Ulvsbygden. N 75

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Tilltalande, relativt välbevarat odlingslandskap med åkrar, naturbetesmarker och lundpartier omgivet av bergig skogsmark.

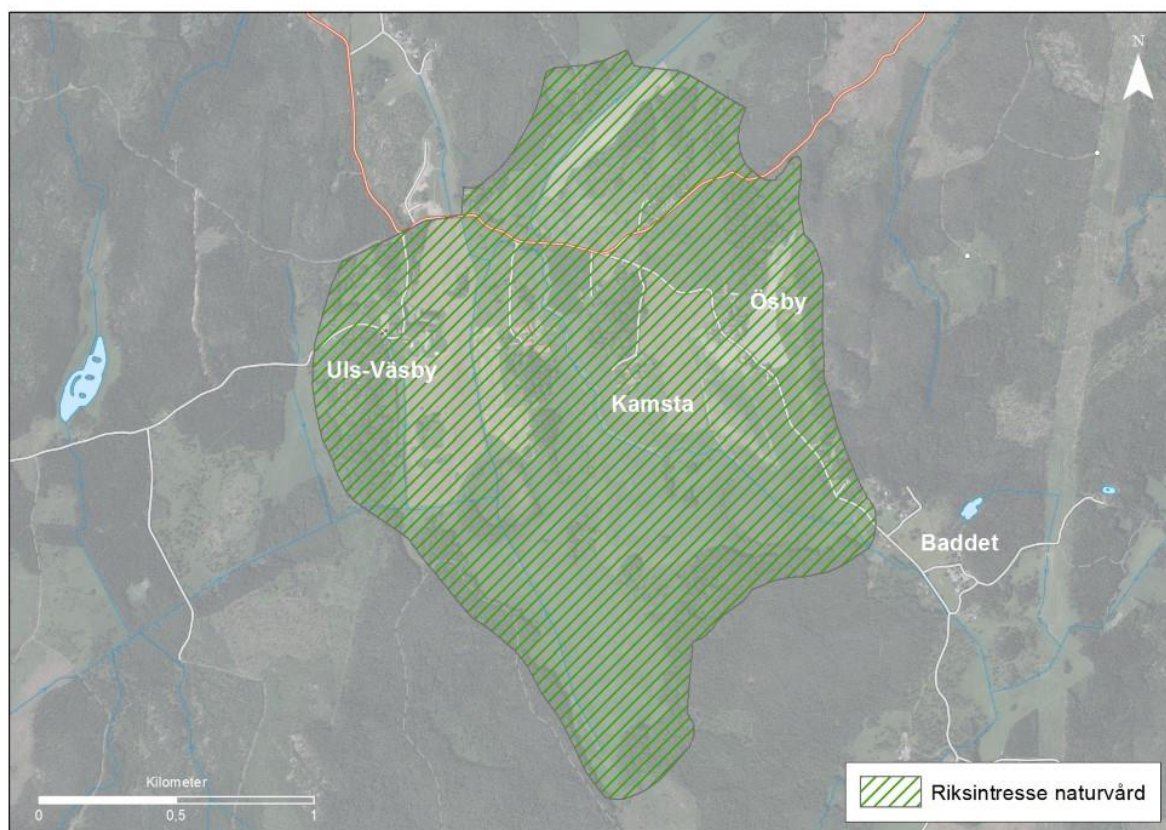
Utbredning

Mindre justering har gjorts av gränsen så att detaljplanelagd mark i NV undantagits.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Fortsatt jordbruksdrift och skötsel av landskapselement är en förutsättning för bevarande. Eftersom det finns en större hästverksamhet i området och denna också har en utvecklingspotential genom en gällande detaljplan (2011) för ett antal villor (i syfte att skapa hästnära boende), finns goda förutsättningar för fortsatt hävd av jordbruksmarkerna genom hästbete och vallodling. Betet bör ske på ett naturvårdsinriktat sätt, så att värdefull mark och vegetation inte skadas. Skog och skogbryn ska skötas på ett naturvårdsinriktat sätt för att bibehålla eller återfå naturvärden.

Objektet ingår i Länsstyrelsens program för bevarande av natur- och kulturmiljövärden och i Naturvårdsverkets nationella bevarandeplan för odlingslandskapet. Landsbygdsprogrammets miljöstöd kan förhoppningsvis bidra till hävden av värdefulla marker och landskapselement.

Figur. Riksintresseområde Ulvsbygden

Skyddsinstitut

Inga befintliga eller planerade.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Odlingslandskapet och dess ingående naturvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Området värnas från negativ påverkan av bebyggelse och infrastruktur. Åtgärder som kan försvåra djurhållning i de delar som idag betas eller som skulle behöva betas framöver ska inte tillåtas. Bebyggelse och anläggningar utanför brukningscentrum och befintliga bostadsfastigheter kan i huvudsak endast tillåtas som mindre kompletteringar och då i huvudsak främst sådana som har anknytning till jordbruksdriften. Tillkommande byggnader eller anläggningar ska utformas och placeras så att de inte gör intrång i värdefull naturmiljö eller påverkar landskapsbilden negativt. För närmare information om områdets värden se Länsstyrelsens registerblad och kommunens naturdatabas.

3.27. Hågahögen. N 76

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Naturbetesmark med art- och individrika växtsamhällen med hävdgynnade arter.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Goda, eftersom riksintresset ingår i det välfrekventerade friluftsområdet och naturreservatet Hågadalen-Nåsten .

Skyddsinstitut

Kommunalt beslutat naturreservat sedan 1998.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets natur- och friluftsvärden ska bevaras och utvecklas.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Området omfattas av kommunala reservatsbestämmelser.

Insatser

Fortsatt skötsel och utveckling av naturreservatet i enlighet med reservatets syften. Skötselplanen uppdateras vid behov.

Figur. Riksintresseområde Hågaåsen

3.28. Uppsala-Näsdalen. N 77

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Representativt odlingslandskap i slätt- och mellanbygd med kontinuitet i hävden och överlag välhåvade naturbetesmarker i form av ekhagar, björkhagar och sötvattenstrandängar.

Utbredning

Gränsen har justerats inåt vid Focksta, för att utesluta del som planlagts för bebyggelse. I sydost har gränsen justerats utåt för att täcka in hela dalgången inklusive bryn.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Fortsatt jordbruksdrift med åkerbruk och bete samt skötsel av landskapselement är en förutsättning för bevarande. Inom den (mindre) del av dalgången som ligger inom naturreservatet Hågadalen-Nåsten kan detta ske med stöd i skötselplanen, trots att kommunen inte äger marken här. Landsbygdsprogrammets miljöstöd kan förhoppningsvis bidra till hävden av värdefulla marker och landskapselement. Objektet bör prioriteras för miljöstöd eftersom hela riksintresset ingår i Länsstyrelsens program för bevarande av natur- och kulturmiljövården och i Naturvårdsverkets nationella bevarandeplan för odlingslandskapet. Större delen av riksintresset för naturvården är även av riksintresse för kulturmiljövården.

Förändringar: Bebyggelse och omvandling (bland annat golfbana) har påverkat delar av området.

Skyddsinstitut

Äldre förordnande till skydd för landskapsbilden gäller för den östra delen av riksintresset. Mindre del av nordöstra dalsidan har sedan 1998 istället kommit att ingå i kommunalt naturreservat.

Kommunens bedömning och ställningstagande

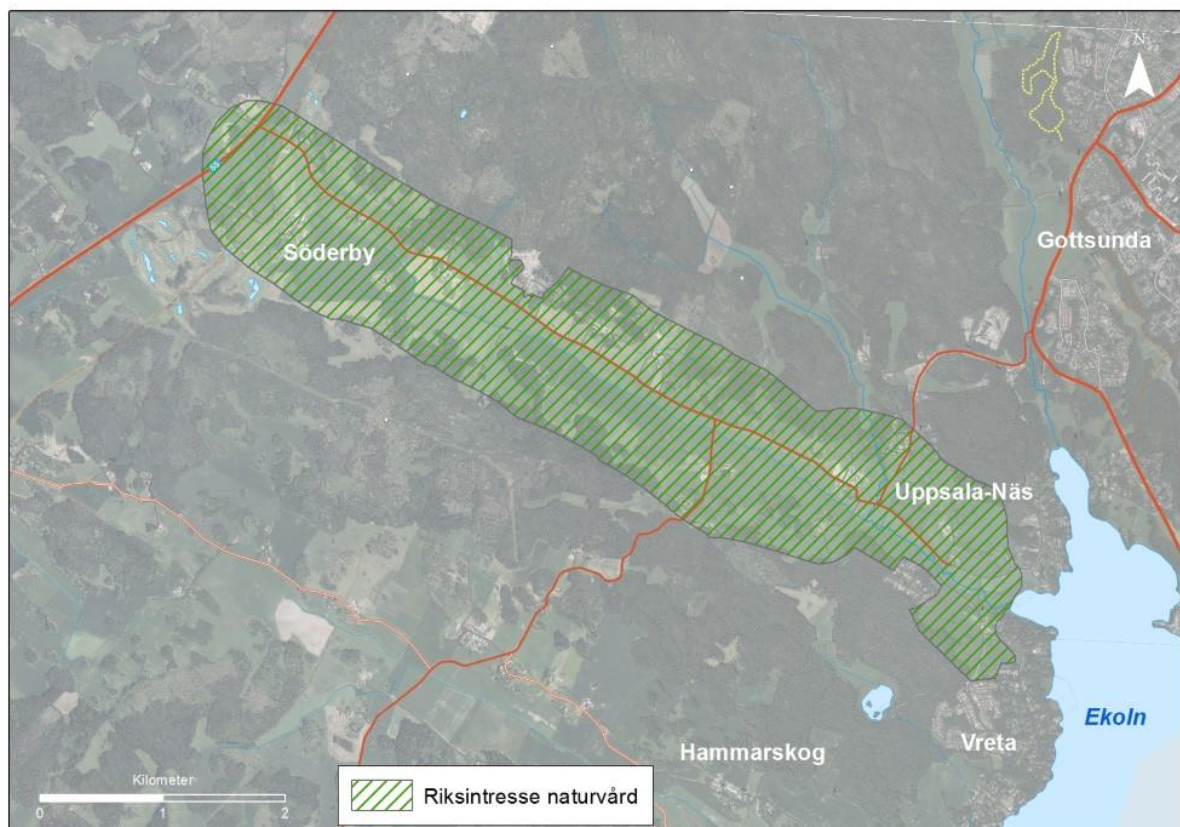
Odlingslandskapet ska bevaras, liksom betesmarkernas natur- och kulturvärden.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Området värnas från negativ påverkan av bebyggelse och infrastruktur. Åtgärder som kan försvåra djurhållning i de delar som idag betas eller som skulle behöva betas framöver ska inte tillåtas. Bebyggelse och anläggningar utanför brukningscentrum och befintliga bostadsfastigheter kan i huvudsak endast tillåtas som mindre kompletteringar och då i huvudsak främst sådana som har anknytning till jordbruksdriften eller för friluftslivet. Tillkommande byggnader eller anläggningar ska utformas och placeras så att de inte gör intrång i värdefull naturmiljö (bete/bryn/lundar/strandäng/bäckravin) eller påverkar landskapsbilden negativt. För närmare information om områdets värden se Länsstyrelsens registerblad och kommunens naturdatabas. För prövning inom landskapsbildsskyddet ansvarar Länsstyrelsen.

Insatser

Inget aktivt arbete utöver tillsyn och förvaltning av den delen av riksintresset som är beläget inom naturreservatet Hågadalen-Nåsten (dock på ej kommunalt ägd mark).

Figur. Riksintresseområde Uppsala-Näsdalen

3.29. Ultuna källor. N 78

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Ultuna källor hör till de kraftigaste naturliga källorna i Uppland.

Utbredning

Gränsen har justerats till att förutom källdammen även omfatta utströmningsområdet i fuktängen.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bebyggelse eller anläggningar eller annan påverkan ska inte tillåtas inom riksintresset. Vid åtgärder i omgivningarna ska försiktighetsåtgärder vidtas vid behov för att undvika påverkan på de hydrogeologiska förhållandena.

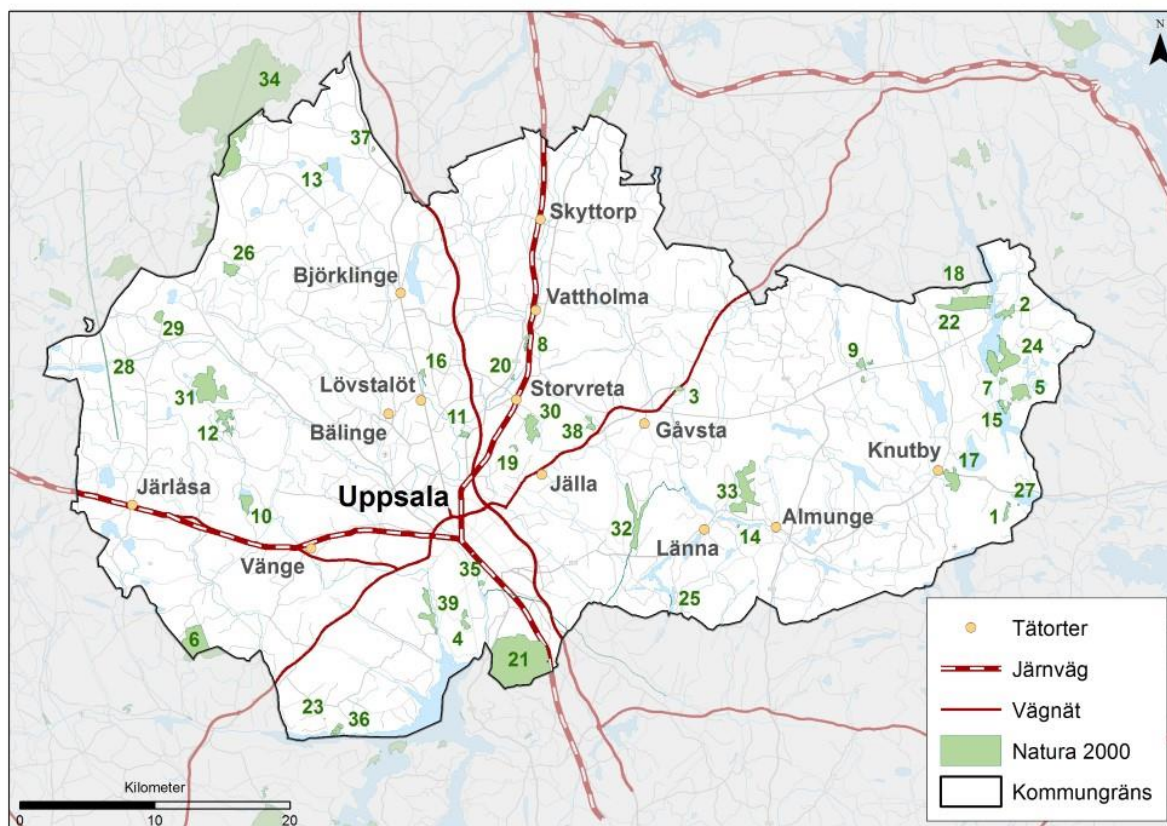
Insatser

Fortsätta att arbeta för ett naturreservat i Årike Fyris. Vid en eventuell framtida anläggning av planerad trafikförbindelse över ån i höjd med Ultuna ska kommunen säkerställa att källan inte påverkas negativt.

Figur. Riksintresseområde Ultuna källor

4. Natura 2000

Figur. Natura 2000 – översikt

Riksintresse - Natura 2000

ID	Namn	ID	Namn
1	Aspbladsmossen	21	Lunsen
2	Björnsundet-Storkärren	22	Olas skifte
3	Bokaren	23	Oxkällan
4	Bäcklösa	24	Pansarudden
5	Dammen-Edsjön	25	Ramsens västra strand
6	Degermossen	26	Ryggmossen
7	Ekdalen	27	Ryttarhagen
8	Ekeby-Ånge	28	Siggefora ledningsgata södra
9	Faringe	29	Stigsbo Rödmosse
10	Fiby urskog	30	Storskogen
11	Fullerö backar	31	Styggkärret
12	Fäbodmossen	32	Sävjaån-Funbosjön

ID	Namn	ID	Namn
13	Gåsholmen	33	Tjäderleksmossen
14	Harparbol lund	34	Tämnaren öst
15	Hästhagen-Kilholmen	35	Uppsala kungsäng
16	Högstaåsen	36	Wik
17	Knutby	37	Viksta stentorg
18	Kroppsjön	38	Örby
19	Kärr norr om Sjödyn	39	Östra Nåsten
20	Lena-Husby		

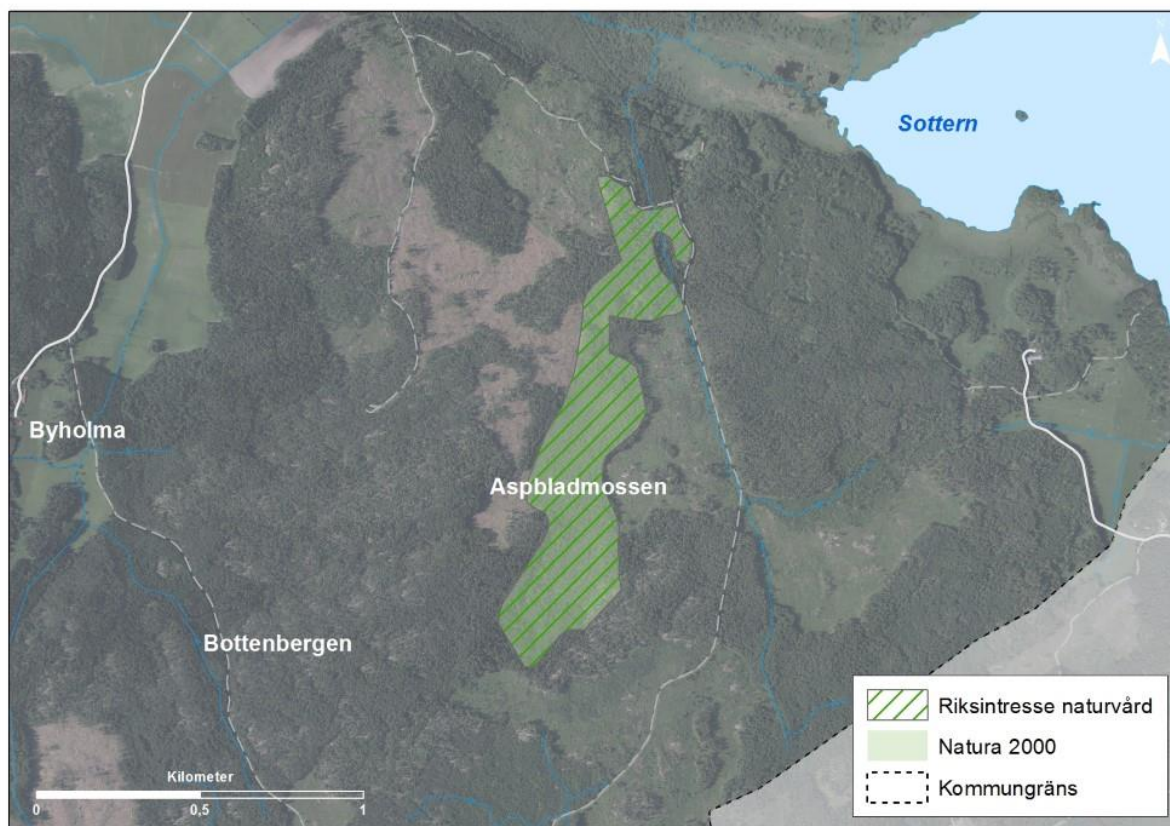
4.1. Aspbladsmossen 30

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Varierat och hydrologiskt orört myrområde delvis omgärdat av blandskog med rik flora och fauna.

Utbredning

Gränsen för riksintresset har justerats efter Natura 2000-gränsen.

Figur. Natura 2000 och riksintresseområde Aspbladsmossen

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Områdets bevarandestatus har hittills varit icke gynnsam. Länsstyrelsen föreslår i bevarandeplanen för Natura 2000-objektet att befintligt naturreservat ska utvidgas och ny skötselplan fastställas för att förbättra situationen.

Skyddsinstitut

Naturreservat sedan 1998. Natura 2000-objekt med samma gräns som naturreservatet.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Statliga reservatföreskrifter gäller. För prövning och tillsyn ansvarar Länsstyrelsen.

4.2. Björnsundet-Storkärren 31

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Varierat skogs- och våtmarksområde vid sjön Vällens östra strand i anslutning till vägen mellan Rasbo och Hallstavik. Området präglas av blockrik mark med en mosaik av lövrika barrnatturskogar uppkomna efter brand, lövrika hyggen, myrmark, sumpskog, ädellövträdsrik strandskog liksom igenväxande hagmarker. Inom området finns kärren Lindbolsmossen och Storkärren. Objektet utgör värdekärna inom riksintresset Vällenområdet.

Utbredning

Se riksintresse Vällenområdet och Bennebol. N32.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

De formella förutsättningarna är goda, då området är skyddat som statligt naturreservat sedan 1998. Enligt bevarandeplan för Natura 2000 är dock inte bevarandestatusen helt gynnsam f.n.

Skyddsinstitut

Naturreservat och Natura 2000.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Statliga reservatföreskrifter gäller. För prövning och tillsyn ansvarar Länsstyrelsen.

4.3. Bokaren 32

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Naturskogsartad blandskog dominerad av asp och gran. Förekomst av aspbarknagare.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Förutsättningarna för bevarande av aspanknutna värden beskrivs inte i bevarandeplanen men är sannolikt goda eftersom objektet är relativt stort och det dessutom finns mycket asp i omgivande landskap. Objektet angränsar till väg 288 och mindre väg, vilket innebär att eventuella vägbreddningar och säkerhetsavverkningar för angränsande vägar kan komma att påverka objektet i mindre utsträckning. Enstaka befintlig byggnad finns väldigt nära objektets SV gräns.

Skyddsinstitut

Natura 2000. Statligt naturreservat är under planering.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bebyggelse eller anläggningar ska inte tillåtas utöver eventuell nödvändig breddning av väg 288. Eventuell tillkommande bebyggelse i närheten av objektet bör hålla åtminstone en buffertzona på ca 30 meter (en trädhöjd). Eventuell breddning av väg eller säkerhetsavverkning intill väg ska samrådaskom Länstyrelsen.

Figur. Natura 2000 Bokaren

4.4. Bäcklösa 33

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Västlig taiga och trädklädd betesmark. Skogsbestånden är asprika och utgör livsmiljö för bl.a. den prioriterade arten cinnoberbagge som är knuten till nydöd aspved.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Skoglig kontinuitet och ständig tillgång på asp i olika åldrar samt nydöd grov aspved utgör en förutsättning. De öppna gräsmarkerna behöver hävdas genom bete eller slätter. Kommunen planerar omfattande bebyggelse i de två delobjektens omgivningar inom Dag Hammarskjölds-stråket. Områdena nyttjas redan idag för rekreation, bl.a. passerar Gula stigen igenom båda delobjekten. Besöksstrycket kommer att öka när närområdena bebyggs.

Skyddsinstitut

Natura 2000.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras. Området har höga biologiska värden och utgör en attraktiv resurs för rekreation. Det ska skyddas från exploatering och värnas från övrig negativ påverkan på prioriterade bevarandevärden.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bebyggelse eller anläggningar ska inte tillåtas utöver anläggningar som behövs för utveckling av tillgänglighet och kanalisering av friluftslivet i syfte att skydda områdets naturvärden. Utbyggnadsplaneringen i omgivningen anpassas så att prioriterade bevarandevärden inte påverkas. Vid exploatering i omgivningarna bör därför en buffertzona om en trädhöjd (ca 30 meter) hållas fri från bebyggelse där bebyggelsen möter skogsbestånd som enligt bevarandeplanen är känsliga för åtgärder. Åtgärder i men även utanför Natura-området som kan påtagligt påverka områdets värden ska prövas hos Länsstyrelsen.

Insatser

Tillgängliggöra riksintresseområdet för friluftslivets ändamål på ett sätt som tar hänsyn till bevarandevärdena, d.v.s. kanalisera friluftslivet och ta fram information om områdets värden. Kommunen bör i samband med bebyggelseutveckling i omgivningarna på sikt ta över rådgivningen över skötseln i hela Natura-objektet och sköta området i enlighet med bevarandeplanen för Natura 2000.

Figur. Natura 2000 Bäcklösa

4.5. Dammen-Edsjön

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Ett större öppet kärr (Dammen), Edsjön och omgivande skogsmark. Skogsmarken präglas av en rik- och delvis storblockig morän med inslag av hållmarker, fuktiga svackor och drag. Miljön är kulturhistoriskt intressant och präglad av bruket vars drift upphörde i slutet av 1800-talet. Området är genom sin större sammanhängande areal av våtmarker och naturskogar mycket värdefullt för den naturskogsbundna florans och faunan, bl. a. cinnoberbagge. Objektet utgör värdekärna inom riksintresset Vällenområdet.

Utbredning

Se riksintresse Vällenområdet och Bennebol. N32.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

De formella förutsättningarna är goda, då området är skyddat som statligt naturreservat sedan 1998. Enligt bevarandeplan för Natura 2000 är även bevarandestatusen gynnsam för merparten av områdets ingående naturmiljöer.

Skyddsinstitut

Naturreservat och Natura 2000.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Statliga reservatföreskrifter gäller. För prövning och tillsyn ansvarar Länsstyrelsen.

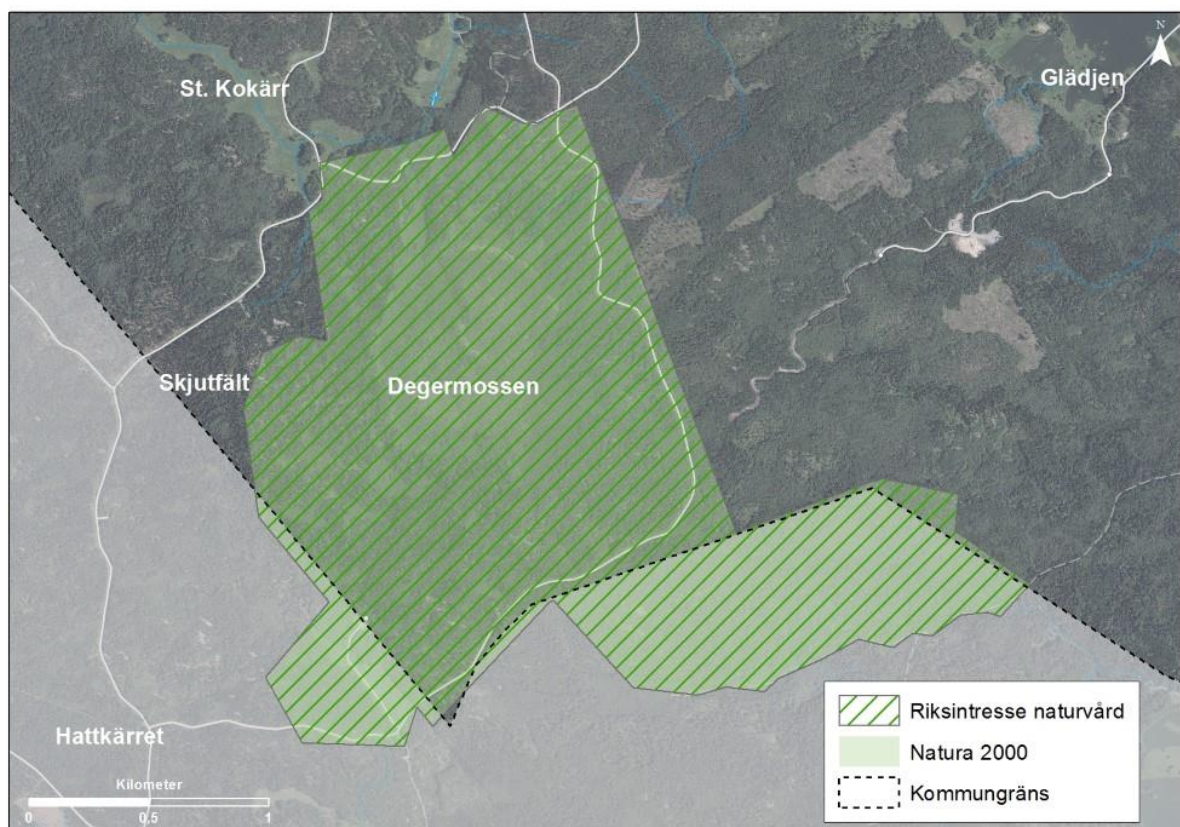
4.6. Degermossen 35

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Grandominerade gamla skogar inom Skogstibble skjutfält med stort lövinslag samt trädbevuxna och öppna myrar. Mängden död ved är ofta hög, särskilt i blockiga partier där stora granar har fallit. I vissa av dessa blockiga delar utgör asp >90% av grundytan. Värdefull fågelfauna (hackspettar, ugglor m.m.)

Utbredning

Gränsen för riksintresset har utvidgats till gränsen för Natura 2000-objektet.

Figur. Natura 2000 och riksintresseområde Degermossen

Förutsättningar för bevarande och utveckling

De formella förutsättningarna är goda, då området planeras skyddas som statligt naturreservat. Bevarandestatus för naturtyperna framgår ej av bevarandeplanen för Natura 2000.

Skyddsinstitut

Natura 2000. Statligt naturreservat planeras.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras. Området ska skyddas som naturreservat.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bebyggelse och anläggningar ska inte tillåtas. Statliga reservatsbestämmelser förväntas komma.

4.7. Ekdalen 36

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Ett under senare tid relativt orört lund- och högörtgranskogsområde med en mycket rik flora och fauna, med bl. a. cinnoberbagge. Objektet utgör värdekärna inom riksintresset Vällenområdet.

Utbredning

Se riksintresse Vällenområdet och Bennebol. N32.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

De formella förutsättningarna är goda, då området är skyddat som statligt naturreservat sedan 1998. Länsstyrelsen har dessutom föreslagit att utvidga reservatet till att omfatta hela Natura 2000-objektet. Enligt bevarandeplan för Natura 2000 är även bevarandestatusen gynnsam för större delen av området.

Skyddsinstitut

Naturreservat och Natura 2000.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Statliga reservatföreskrifter gäller. För prövning och tillsyn ansvarar Länsstyrelsen.

4.8. Ekeby-Ånge 37

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Fint och varierande beteslandskap på och utmed Vattholmaåsen längs Fyrisåns västra strand. Området har mycket lång kontinuitet i markhävd. Betande djur har gått här sedan vikingatiden och området har floristiskt mycket höga värden med många krävande betesväxter.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Osäkra p.g.a. att värdena är skötselberoende. Beroende av fortsatt djurhållning.

Skyddsinstitut

Natura 2000, strandskydd 300 meter samt äldre förordnande till skydd för landskapsbilden.

Kommunens bedömning och ställningstagande

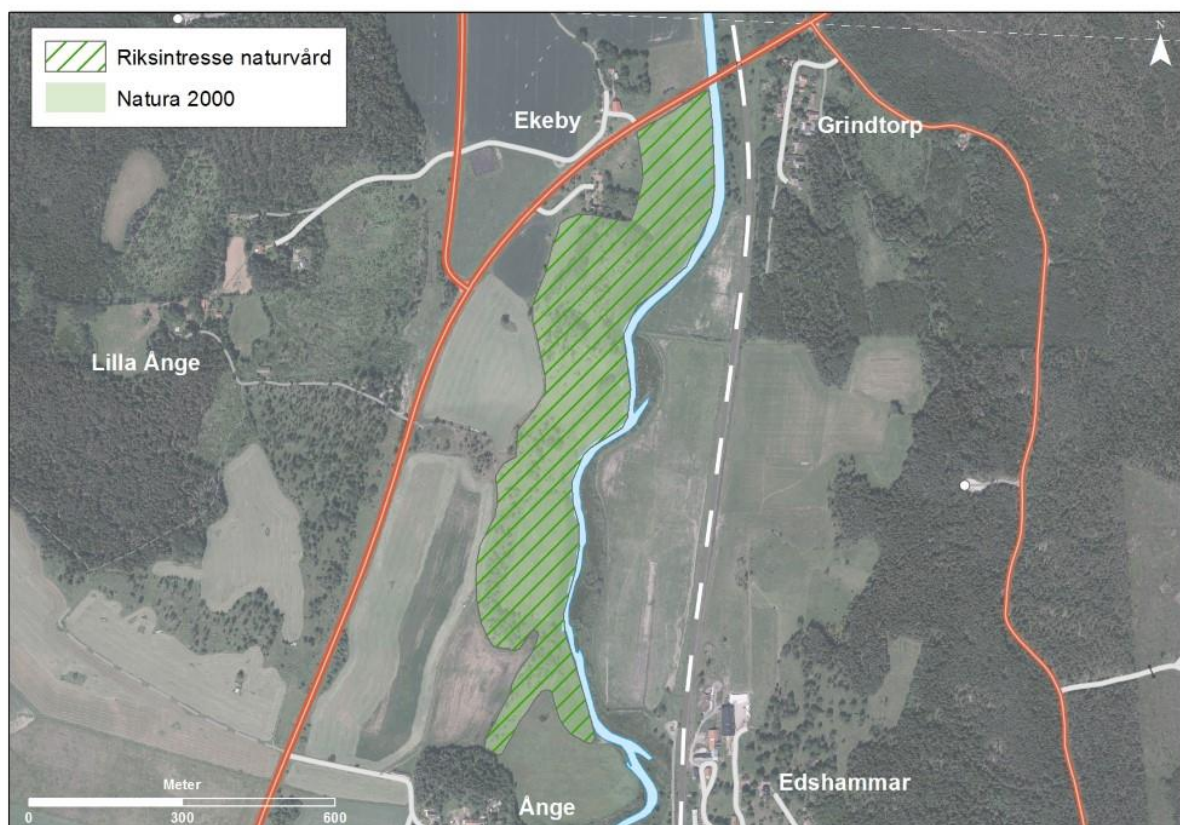
Områdets naturvärden ska bevaras. Landskapsförordnandet ska ligga kvar.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bebyggelse eller anläggningar ska inte tillåtas utöver eventuella anläggningar för djurhållning eller för friluftsliv, vilka utformas och placeras så att områdets natur- och landskapsvärden inte störs. Åtgärder i omgivningarna som kan försvåra djurhållning ska inte tillåtas.

Insatser

Inget aktivt arbete bedöms behövas för närvarande. På längre sikt kan det bli aktuellt för kommunen att eventuellt låta utveckla gångstråk inom området.

Figur. Natura 2000 och riksintresseområde Ekeby-Ånge

4.9. Faringe 38

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Naturbetesmarker med stora biologiska värden med arter typiska för betes- och slätterpräglade marker med lång kontinuitet. Det gäller såväl växter som fjärilar och svampar. Ovanligt omväxlande och artrika marker som också innehåller stor areal betad skog.

Utbredning

Natura 2000-objektet består av tre separata delområden. Gränsen för riksintresset omfattar det nordvästra delområdet och riksintressegränsen har anpassats till Natura 2000-gränsen för detta delområde.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Osäkra p.g.a. att värdena är skötselberoende. Beroende av fortsatt djurhållning men området bör ha hög prioritet när det gäller miljöstöd.

Skyddsinstitut

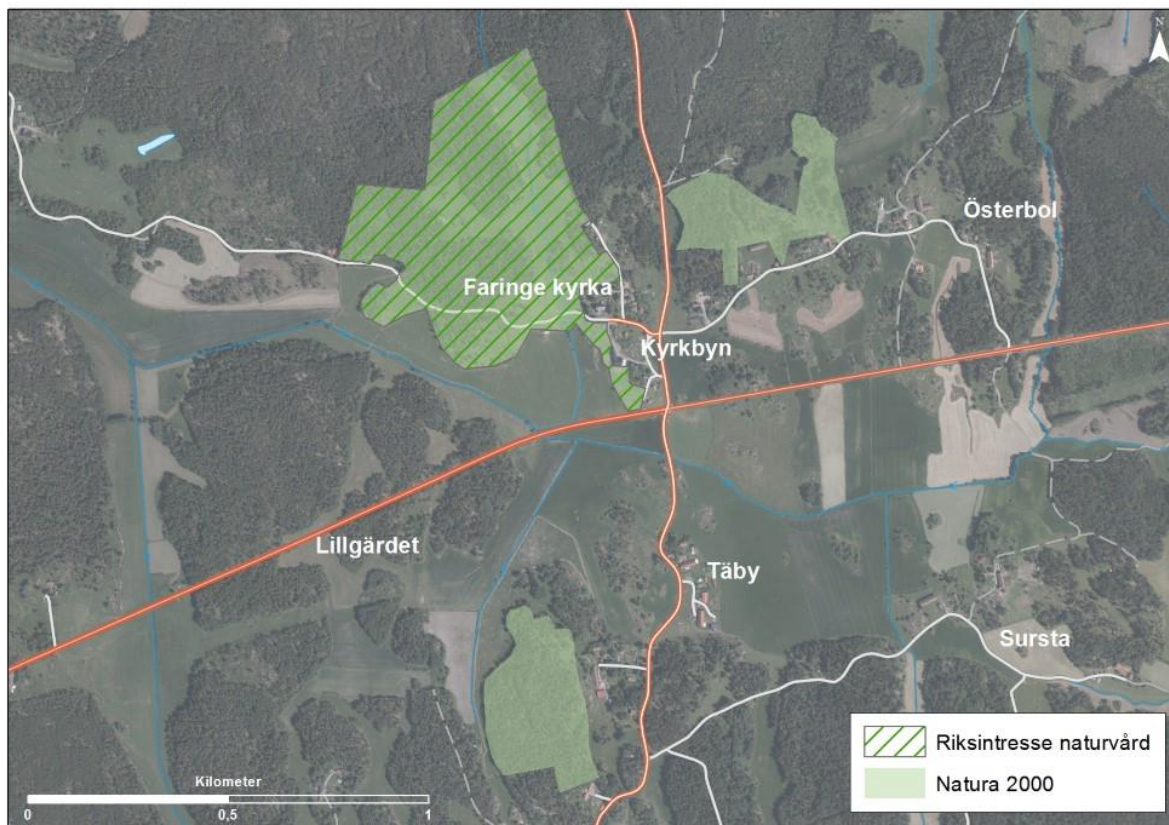
Natura 2000. Delar av de två norra objekten omfattas av områdesbestämmelser kring Faringe kyrka, vilka sedan 2013 har ersatt äldre förordnande till skydd för landskapsbilden.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bebyggelse eller anläggningar ska inte tillåtas, med undantag för anläggningar som behövs för djurhållningen. Åtgärder i omgivningarna som kan försvåra djurhållning ska inte tillåtas. Inom område med områdesbestämmelser gäller särskilda bestämmelser, där kommunen ansvarar för prövning och tillsyn. Länsstyrelsen ansvarar för eventuell prövning av åtgärder enligt Natura 2000-bestämmelserna i miljöbalken.

Figur. Natura 2000 och riksintresseområde Faringe

4.10. Fiby urskog 39

Se riksintresse Fibyområdet. N27.

4.11. Fullerö backar 40

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Hagmarksområde längs Vattholmaåsen som präglas av mycket lång kontinuerlig brukningshistoria. Öppna respektive trädklädda betesmarker samt vatten/våtmark vid Fyrisån ingår. Fin lokal för bl.a. trumgräshoppa.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Goda. Området är statligt naturreservat.

Skyddsinstitut

Naturreservat och Natura 2000.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Området är skyddat och ska bevaras opåverkat.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Statliga reservatföreskrifter gäller. För prövning och tillsyn ansvarar Länsstyrelsen. Åtgärder i omgivningarna som kan försvåra djurhållning eller allmänhetens tillgänglighet till naturreservatet ska inte tillåtas.

Figur. Natura 2000 Fullerö backar.

4.12. Fäbodmossen 41

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Stor och flikig myr med såväl mosse som kärr. Delar av mossen är skogsbevuxen. Kring myren finns talldominerade fastmarksskogar av naturskogskaraktär.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

De formella förutsättningarna är goda, då området är skyddat som statligt naturreservat sedan 1998. Enligt bevarandeplan för Natura 2000 är bevarandestatusen gynnsam för våtmarkerna men mindre gynnsam för skogen f.n. till följd av granunderväxt och brist på död ved.

Skyddsinstitut

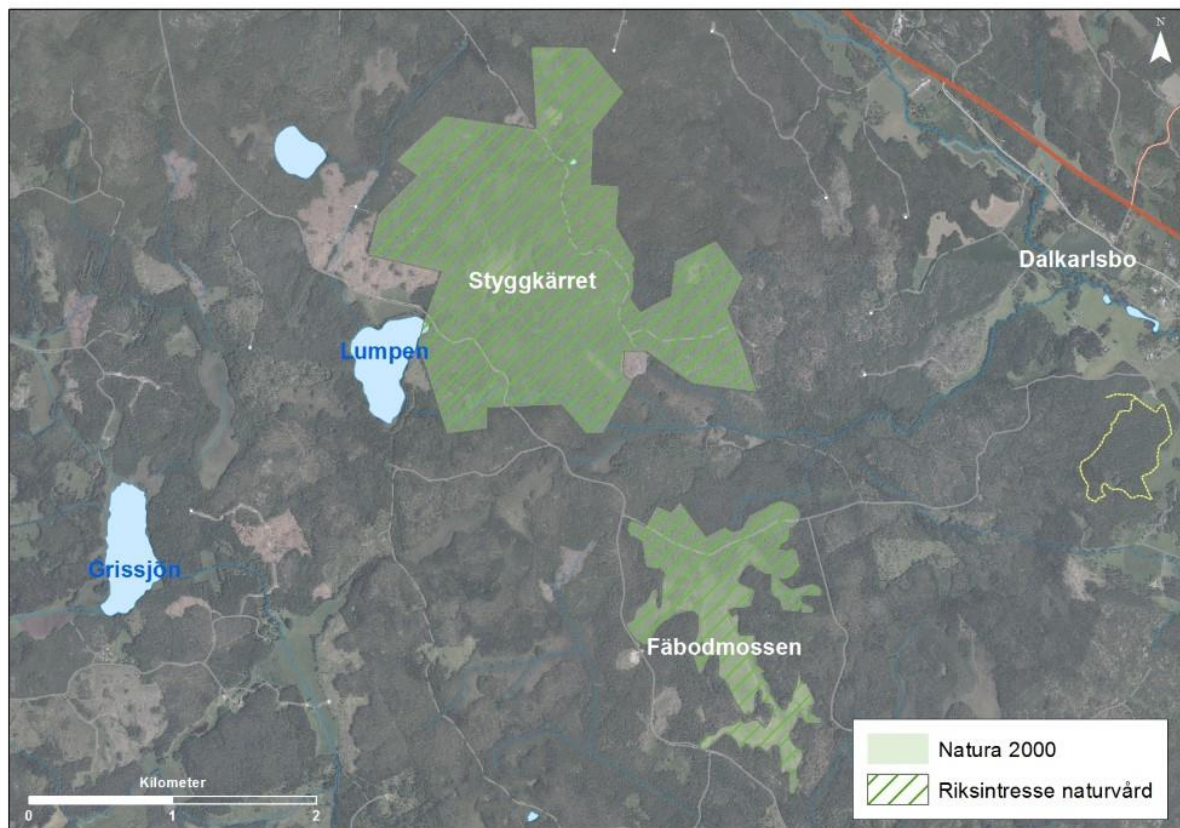
Naturreservat (med en aningens vidare gräns än riksintresset/N2000) samt Natura 2000.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Statliga reservatföreskrifter gäller. För prövning och tillsyn ansvarar Länsstyrelsen.

Figur. Natura 2000 och riksintresseområdena Fäbodmossen respektive Styggkärret

4.13. Gåsholmen 42

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Gammal barrskog med bitvis stort lövinslag.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Gynnsam bevarandestatus enligt bevarandeplanen.

Skyddsinstitut

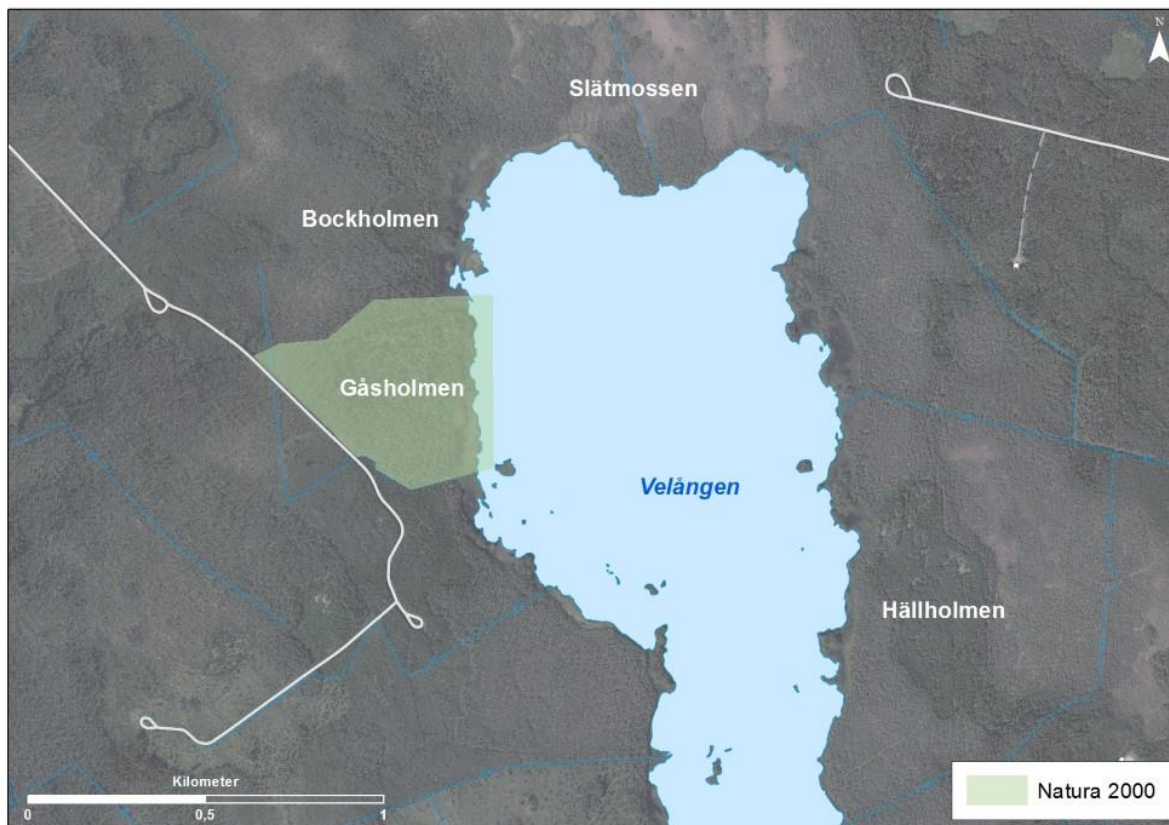
Natura 2000 och statligt naturreservat sedan 2003.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Statliga reservatföreskrifter gäller. För prövning och tillsyn ansvarar Länsstyrelsen.

Figur. Natura 2000 Gåsholmen

4.14. Harparbol lund 43

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Liten gammal ädellövskog med artrik flora av växter och svampar samt artrik insektsfauna.

Utbredning

Gränsen för riksintresset, som tidigare varit lite mer oprecis än Natura 2000-objektets gräns, har justeras efter densamma.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Områdets värden är väl kända sedan lång tid tillbaka. Det är visserligen oskyddat men ingår i en ekologisk landskapsplan och förutsätts bevaras. Bevarandestatus för arter och naturtyper framgår inte av bevarandeplan för Natura 2000.

Skyddsinstitut

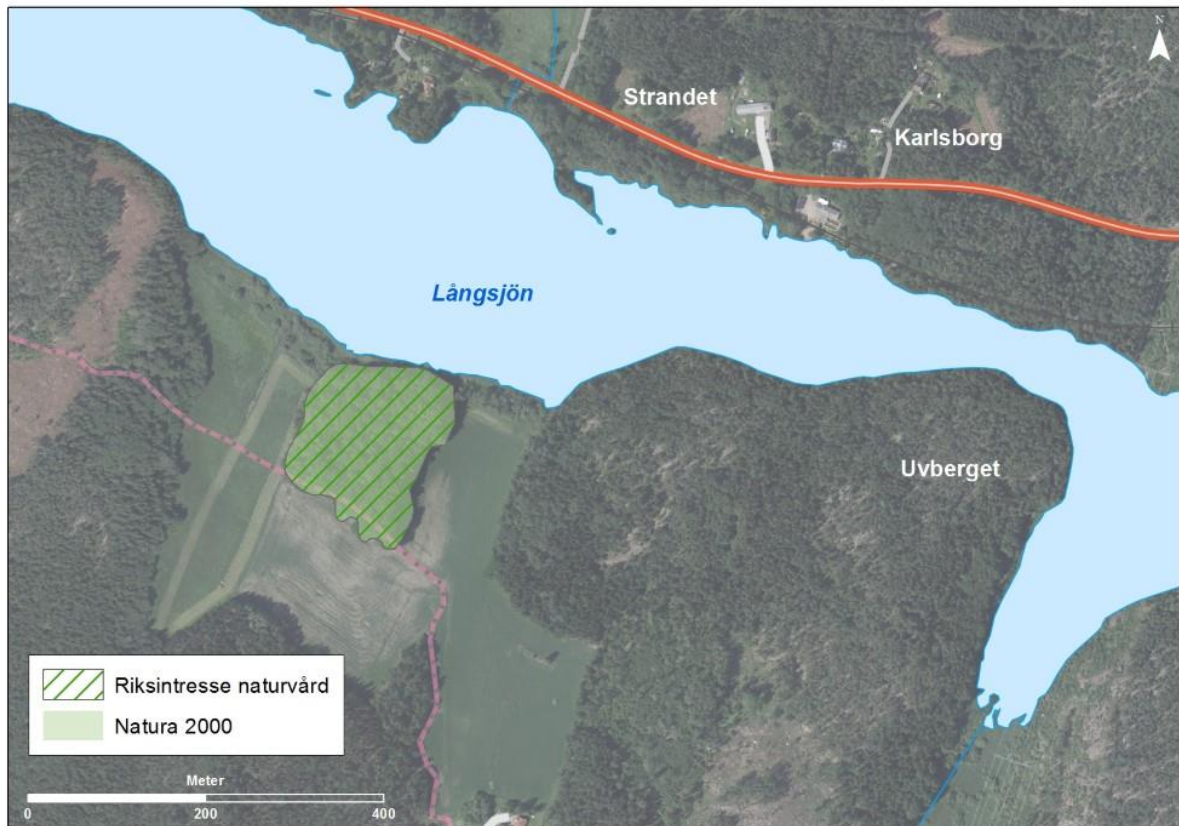
Natura 2000.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bebyggelse och anläggningar ska inte tillåtas, med undantag för eventuella anläggningar för friluftslivet vilka placeras och utformas så att de inte negativt påverkar områdets naturvärden.

Figur. Natura 2000 och riksintresseområde Harparbol lund

4.15. Hästhagen-Kilholmen 44

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Mångformigt område med sjö- och strandmiljö, våtmark, lundmiljö och naturskogsartad skog. Värdefull flora och fauna, med bl. a. cinnoberbagge. Objektet utgör värdekärna inom riksintresset Vällenområdet.

Utbredning

Se riksintresse Vällenområdet och Bennebol. N32.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

De formella förutsättningarna är goda, då området är skyddat som statligt naturreservat sedan 1998. Enligt bevarandeplan för Natura 2000 är även bevarandestatusen gynnsam för merparten av områdets ingående naturmiljöer.

Skyddsinstitut

Naturreservat och Natura 2000.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras.

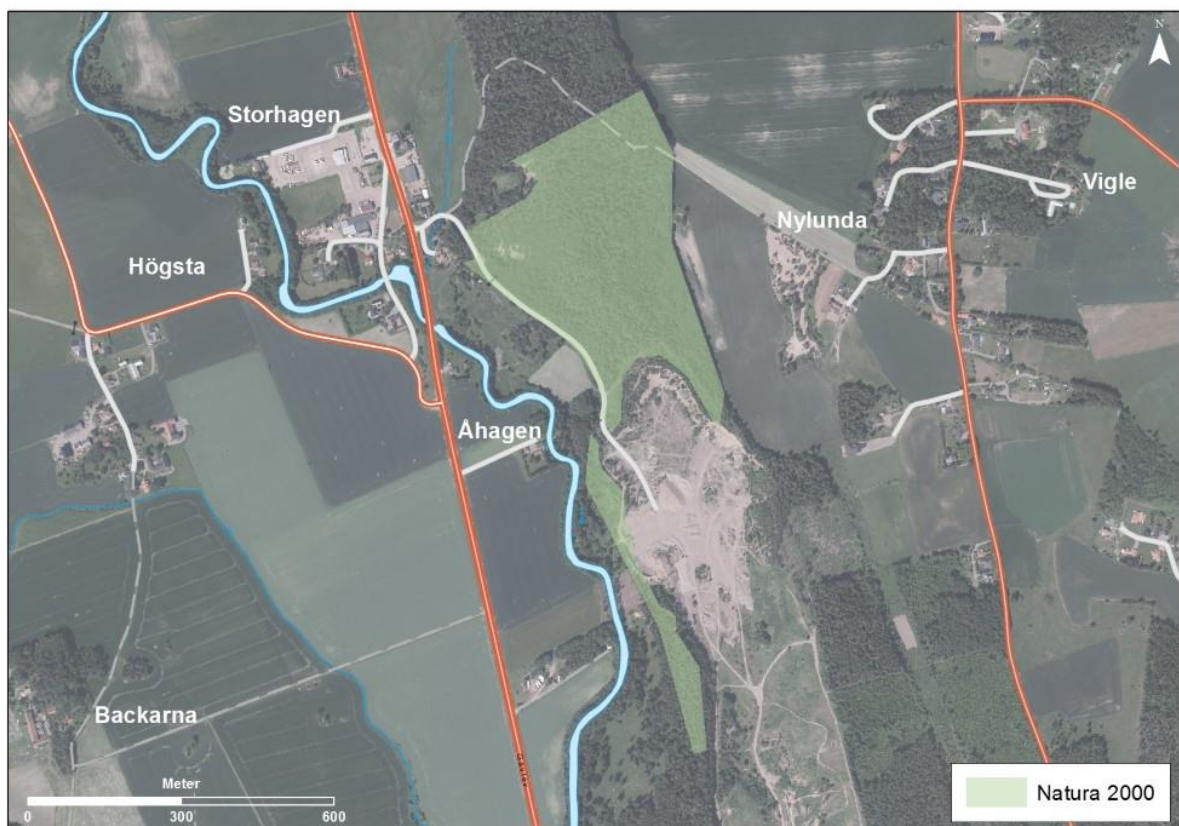
Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Statliga reservatföreskrifter gäller. För prövning och tillsyn ansvarar Länsstyrelsen.

4.16. Högstaåsen 45

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Delvis getryggsformat åsparti med välutvecklade strandlinjer, bevuxen med gammal barrblandskog.

Figur. Natura 2000 Högstaåsen

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Goda. Större delen av området är skyddat som statligt naturreservat. Reservatet är planerat att utvidgas.

Skyddsinstitut

Natura 2000 och statligt naturreservat.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets natur- och friluftsvärden ska bevaras, inklusive den del som planeras ingå i utvidgningen av naturreservatet. Området ingår i viktig tätortsnära friluftsmark för Lövstalöt.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Statliga reservatföreskrifter gäller. För prövning och tillsyn ansvarar Länsstyrelsen.

Insatser

Kommunen fortsätter att förvalta ett (obelyst) motionsspår som passerar igenom området. Kommunen äger också ett mindre skogsskifte som ingår i planerad utvidgning av naturreservatet. Detta skifte överlätas lämpligen till staten.

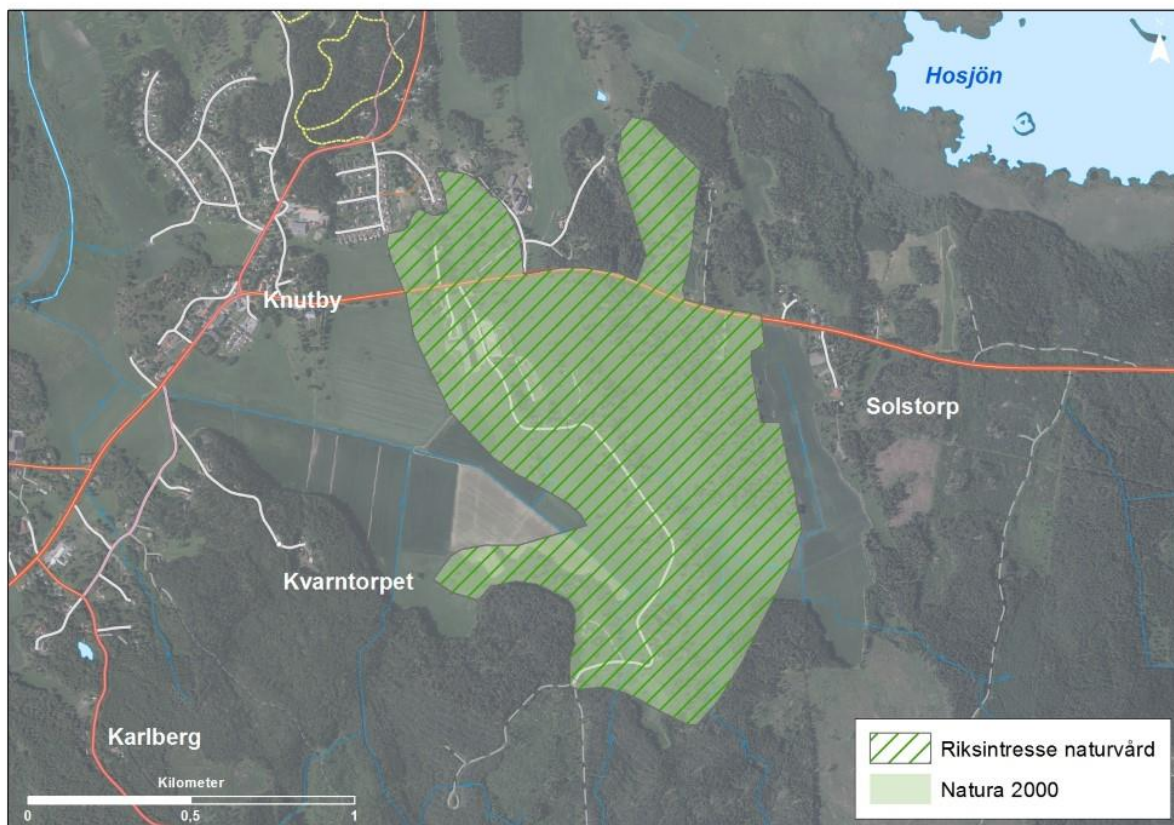
4.17. Knutby 46

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Mycket stort och variationsrikt hagmarksområde med lång kontinuitet. Omväxlande art- och individrika växtsamhällen med hävdgynnade arter av växter och svampar. Ett av de största och mest värdefulla hagmarksområdena i länet.

Utbredning

Gränsen för riksintresset som tidigare avvikit lite från N2000-gränsen har anpassats till densamma.

Figur. Natura 2000 och riksintresseområde Knutby

Skyddsinstitut

Natura 2000. Mindre del i nordväst ingår i områdesbestämmelser vilka ersatt äldre förordnande till skydd för landskapsbilden kring kyrkan.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets natur- och landskapsvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Området värnas från negativ påverkan av bebyggelse och infrastruktur. Åtgärder som kan försvåra djurhållning i de delar som idag betas eller som skulle behöva betas framöver ska inte tillåtas. Bebyggelse och anläggningar utanför brukningscentrum och befintliga bostadsfastigheter kan i huvudsak endast tillåtas som mindre kompletteringar och då i huvudsak främst sådana som har anknytning till jordbruksdriften eller för friluftslivet. För närmare information om områdets värden se Länsstyrelsens registerblad för riksintresset och bevarandeplan för Natura 2000 samt kommunens naturdatabas. Länsstyrelsen ansvarar för eventuell prövning av bebyggelse och anläggningar eller andra åtgärder enligt Natura 2000-bestämmelserna i miljöbalken.

4.18. Kroppsjön 47

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

En liten myrtjärn inom sjön Vällens avrinningsområde som i motsats till alla andra sjöar inom avrinningsområdet är helt orörd och tillsammans med de omgivande våtmarkerna hyser stora naturvärden. Objektet utgör värdekärna inom riksintresset Vällenområdet.

Utbredning

Se riksintresse Vällenområdet och Bennebol. N32.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

De formella förutsättningarna är goda, då området nu föreslås ingå i det statliga naturreservatet Ola. Enligt bevarandeplan för Natura 2000 är bevarandestatusen ännu inte bedömd.

Skyddsinstitut

Naturreservat och Natura 2000.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Statliga reservatföreskrifter gäller. För prövning och tillsyn ansvarar Länsstyrelsen.

4.19. Kärr norr om Sjödyn 48

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Lövsumpskog av fennoskandisk typ, öppna svagt välvda mossar, fattig och intermediära kärr och gungflyn, och skogsbevuxen myr. Förekomst av käppkrokmossa.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Goda, främst med hänvisning till markavvattningsförbudet.

Skyddsinstitut

Natura 2000

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras. Området ingår i större område med höga friluftsvärden mellan staden och Storvreta.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Inga tillkommande byggnader eller anläggningar utöver eventuella anläggningar för friluftsliv, vilka utformas och placeras så att områdets naturvärden inte negativt påverkas.

Insatser

Inget aktivt arbete för närvarande. På längre sikt kan det bli aktuellt för kommunen att låta utveckla rörelsestråk för friluftslivet i närheten. (Linnestig i närheten)

Figur. Natura 2000 Kärren norr om Sjödyn

4.20. Lena-Husby 49

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Två betade åskullar (Långbergsbacken och Horsberget) med mycket lång kontinuitet och en rik flora av kärlväxter och svampar.

Utbredning

Gränsen för riksintresset Långbergsbacken har justerats till samma gräns som N2000-objektet Lena-Husby.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Osäkra p.g.a. att värdena är skötselberoende. Beroende av fortsatt djurhållning.

Skyddsinstitut

Natura 2000, strandskydd 300 meter samt äldre förordnande till skydd för landskapsbilden.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets natur- och landskapsvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bebyggelse eller anläggningar ska inte tillåtas utöver eventuella anläggningar för djurhållning eller för friluftsliv, vilka utformas och placeras så att områdets natur- och landskapsvärden inte störs. Åtgärder i omgivningarna som kan försvåra djurhållning ska inte tillåtas.

Insatser

Inget aktivt arbete för närvarande. På längre sikt kan det bli aktuellt för kommunen att låta utveckla gångstråk i området inom ramen för utvecklingen av friluftsmark för Störvreta.

Figur. Natura 2000 Lena- Husby och riksintresseområde Långbergsbacken

4.21. Lunsen 50

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Höglänt tätortsnära större skogsområde dominerat av en mosaik av häll- och myrmarker.

Utbredning

Gränsen för riksintresset vilken tidigare avvikit i mindre utsträckning från Natura 2000-objektets gräns justeras efter Natura 2000-gränsen.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

De formella förutsättningarna är goda, då området är skyddat som kommunalt naturreservat sedan 2003. I samband med detta återskapades ett antal våtmarker genom dämning av diken. Aktuell bevarandestatus framgår inte av bevarandeplan för Natura 2000.

Skyddsinstitut

Naturreservat och Natura 2000.

Kommunens bedömning och ställningstagande

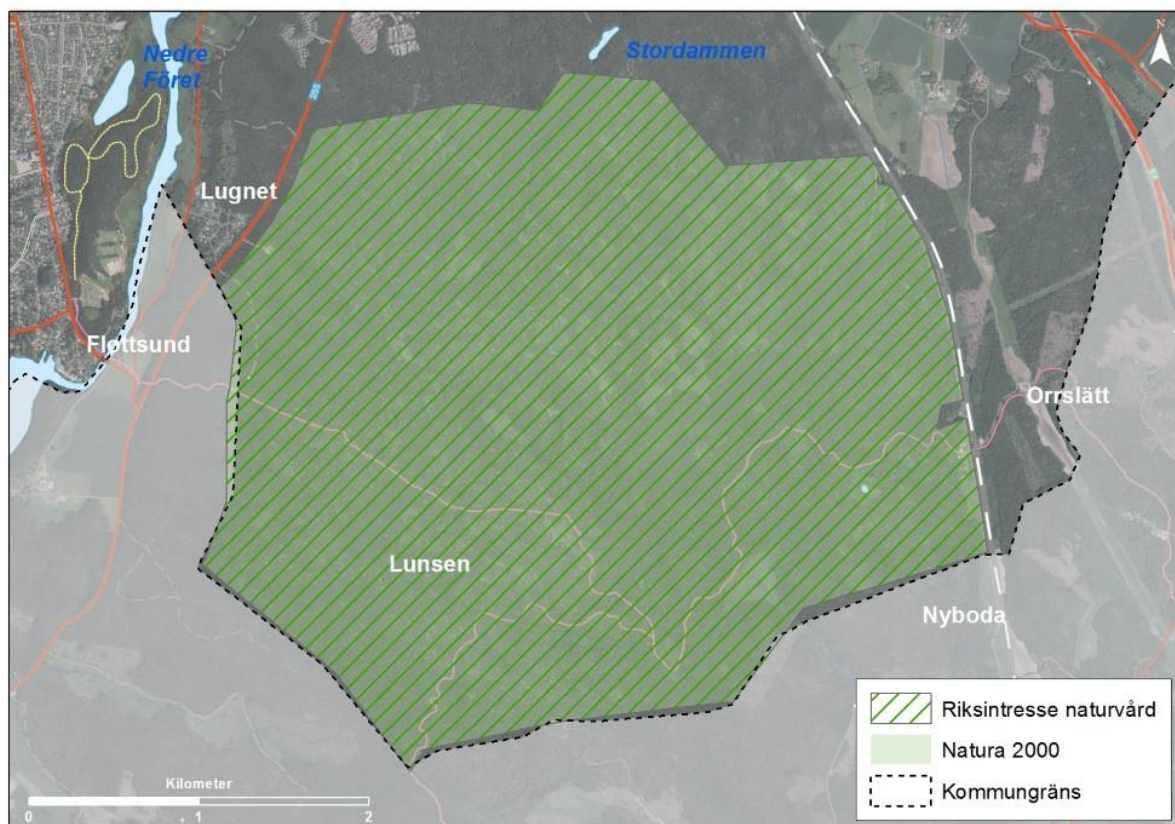
Områdets natur- och friluftsvärden ska bevaras och utvecklas.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Kommunala reservatföreskrifter gäller. Bebyggelse och andra åtgärder i närområdet (t.ex. Sävja) får inte negativt påverka områdets värden. T.ex. måste kommunen inom ramen för detaljplaneläggning i Sävja-Bergsbrunna säkerställa att naturreservatet Norra Lunsens hydrologi inte påverkas negativt av dränerande åtgärder nedströms.

Insatser

Förvaltning av naturreservatet Norra Lunsen i enlighet med fastställd skötselplan. I samband med fortsatt detaljplanering i Sävja/Bergsbrunna värna området från negativ påverkan på natur- och friluftsvärden.

Figur. Natura 2000 och riksintresseområde Lunsen

4.22. Ola skifte 51

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Ett sammanhängande område av naturskogskaraktär med varierad och småbruten topografi. Varierade våtmarks- och skogsmiljöer ingår. Partier bär spår av ett kulturlandskap med beteshagar, skogsbete samt slåtterängar som varit i bruk i olika perioder från 1500-talet och framåt. Objektet utgör värdekärna inom riksintresset Vällenområdet.

Utbredning

Se riksintresse Vällenområdet och Bennebol. N32.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

De formella förutsättningarna är goda, då större delen av området är skyddat som statligt naturreservat sedan 1998 och merparten av resterande delar avses ingå i en 2014 pågående utvidgning av naturreservatet Ola. Enligt bevarandeplan för Natura 2000 är bevarandestatusen gynnsam för merparten av områdets ingående naturmiljöer.

Skyddsinstitut

Naturreservat och Natura 2000.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Statliga reservatföreskrifter gäller. För prövning och tillsyn ansvarar Länsstyrelsen.

4.23. Oxkällan 52

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Mineralrik källa och källkärr av fennoskandisk typ.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Källa i jordbruksmark är skyddad av det generella biotopskyddet. Men objektet är hävdberoende.

Skyddsinstitut

Natura 2000.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras. Betesmarken bör vara högt prioriterad för miljöstöd.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bebyggelse eller anläggningar ska inte tillåtas. Åtgärder i omgivningarna som kan försvåra djurhållning ska inte tillåtas.

Figur. Natura 2000 Oxkällan

4.24. Pansarudden 53

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Större sammanhängande skogsområde med i huvudsak äldre naturskog, ett flertal hydrologiskt opåverkade myr- och sumpskogspartier. I anslutning till sjön Vällen i områdets västra del finns lövträdsdominerade partier med ett rikt ört- och lundväxtinslag samt en lövbränna från en tidigare skogsbrand. Objektet utgör värdekärna inom riksintresset Vällenområdet.

Utbredning

Se riksintresse Vällenområdet och Bennebol. N32.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

De formella förutsättningarna är goda, då området är skyddat som statligt naturreservat sedan 1998. Enligt bevarandeplan för Natura 2000 är bevarandestatusen dock inte gynnsam för merparten av områdets ingående naturmiljöer f.n. Ändamålsenlig skötsel förväntas förbättra situationen framöver.

Skyddsinstitut

Naturreservat och Natura 2000.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Statliga reservatföreskrifter gäller. För prövning och tillsyn ansvarar Länsstyrelsen.

4.25. Ramsens västra strand 54

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Silikatrika urbergshällar med klippvegetation och angränsande zon av västlig taiga.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Goda eftersom värdena inte är skötselberoende och området ligger inom strandskydd.

Skyddsinstitut

Natura 2000 och strandskydd.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bebyggelse eller anläggningar ska inte tillåtas utöver eventuella anläggningar för friluftsliv, vilka utformas och placeras så att områdets natur- och landskapsvärden inte störs.

Figur. Natura 2000 Ramsens västra strand

4.26 Ryggmossen 55

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Uppsalatraktens och troligen hela Upplands största och mest välutbildade koncentrisk högmosse. Värdefull flora och fauna och som vetenskapligt studieobjekt.

Utbredning

Utbredningen för Natura 2000-objektet bör enligt bevarandeplanen utvidgas till att omfatta hela laggkärret. Det är en fråga för Länsstyrelsen. Gränsen för riksintresset får ligga kvar.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

De formella förutsättningarna är goda, då området är skyddat som statligt naturreservat sedan 1997. Enligt bevarandeplan för Natura 2000 är dock inte bevarandestatusen helt gynnsam f.n p.g.a att våtmarken är dikningspåverkad. Området behöver enligt bevarandeplanen utvidgas och diken läggas igen.

Skyddsinstitut

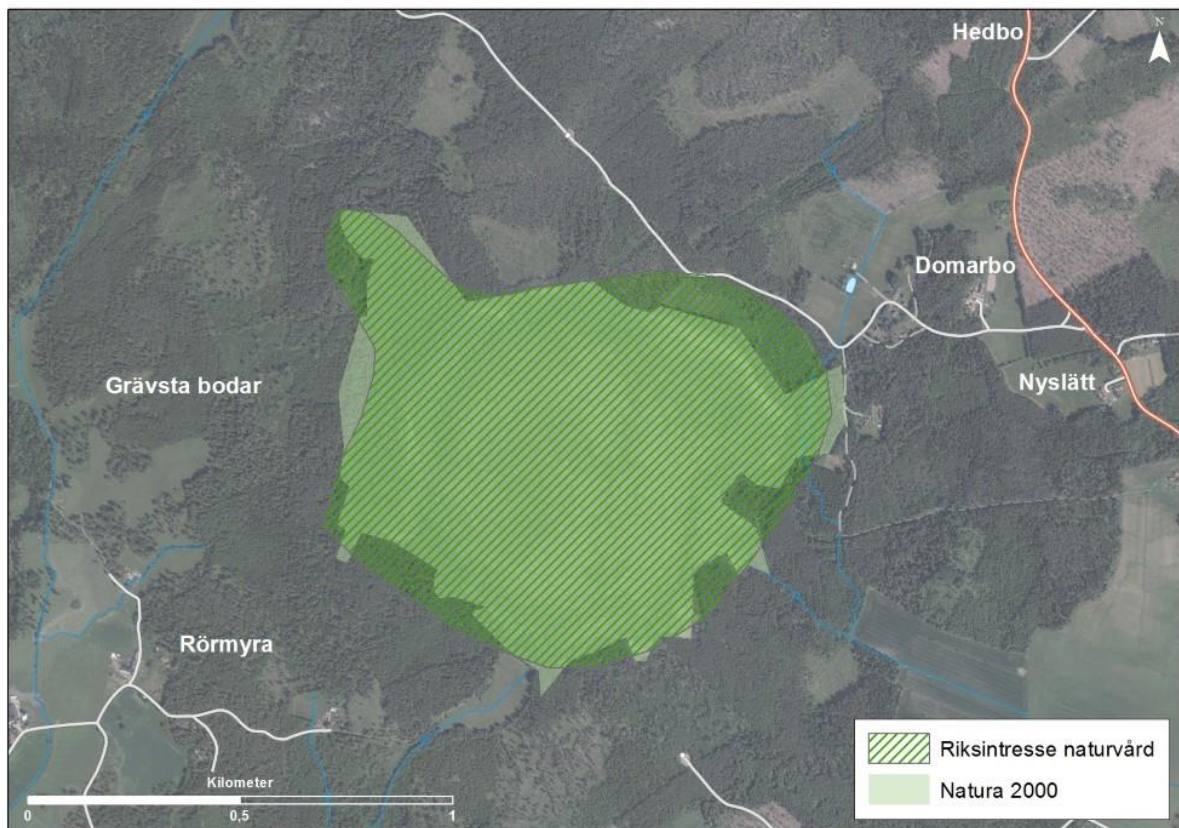
Naturreservat och Natura 2000.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Statliga reservatföreskrifter gäller. För prövning och tillsyn ansvarar Länsstyrelsen.

Figur. Natura 2000 och riksintresseområde Ryggmossen

4.27. Rytthagen 56

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Linddominerad ädellövskog.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

De formella förutsättningarna är goda, då området är skyddat som statligt naturreservat.

Skyddsinstitut

Natura 2000 och statligt naturreservat.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Statliga reservatföreskrifter gäller. För prövning och tillsyn ansvarar Länsstyrelsen.

Figur. Natura 2000 Ryttarhagen

4.28. Siggefora ledningsgata södra 57

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Lång och bred ledningsgata genom i huvudsak skogs- och myrmark. Livsmiljö för sällsynta fjärilar, främst väddnätfjäril som lever på ängsvädd.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Så länge området utgör en kraftledningsgata och hålls fri från igenväxning är förutsättningarna för bevarande av fjärilsmiljöerna goda.

Skyddsinstitut

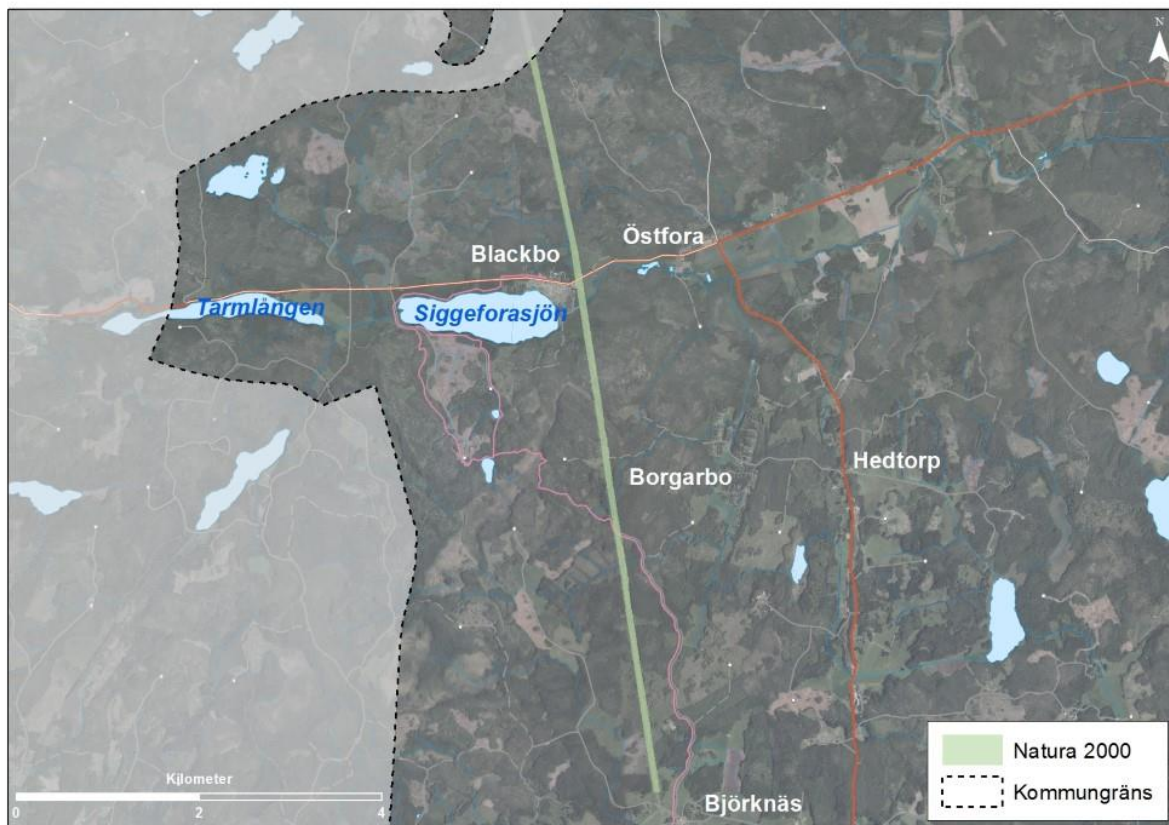
Natura 2000.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bebyggelse eller anläggningar eller andra åtgärder ska inte tillåtas, utöver eventuella nödvändiga åtgärder kopplade till driften av befintlig ledning.

Figur. Natura 2000 Siggefora ledningsgata södra

4.29. Stigsbo rödmosse 58

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Representativt område för en typisk, näringsfattig, välvd högmosse av tuva-hölja-typ, s.k. "rödmosse".

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Goda. Området är skyddat som statligt naturreservat. Myren kan anses ha gynnsam bevarandestatus. Dock är andelen död ved för låg. De skogliga naturtyperna har icke gynnsam bevarandestatus f.n., då de är alltför påverkade av skogsbruk.

Skyddsinstitut

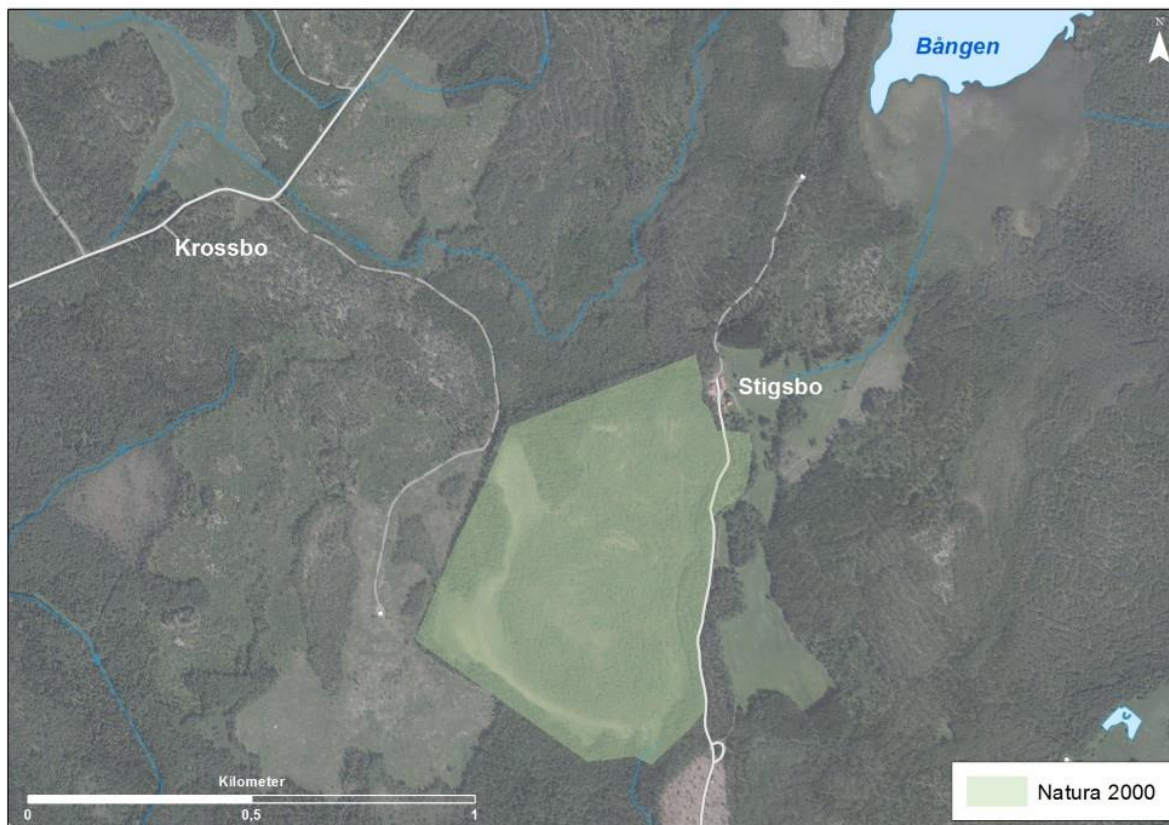
Naturreservat och Natura 2000.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Statliga reservatsbestämmelser gäller. För prövning och tillsyn ansvarar Länsstyrelsen.

Figur. Natura 2000 Stigsbo rödmosse

4.30. Storskogen 59

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Barrdominerat naturskogsområde med mycket värdefull flora och fauna, bl.a. förekomst av cinnoberbagge.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Goda. Området är skyddat som statligt naturreservat 2014.

Skyddsinstitut

Naturreservat och Natura 2000.

Kommunens bedömning och ställningstagande

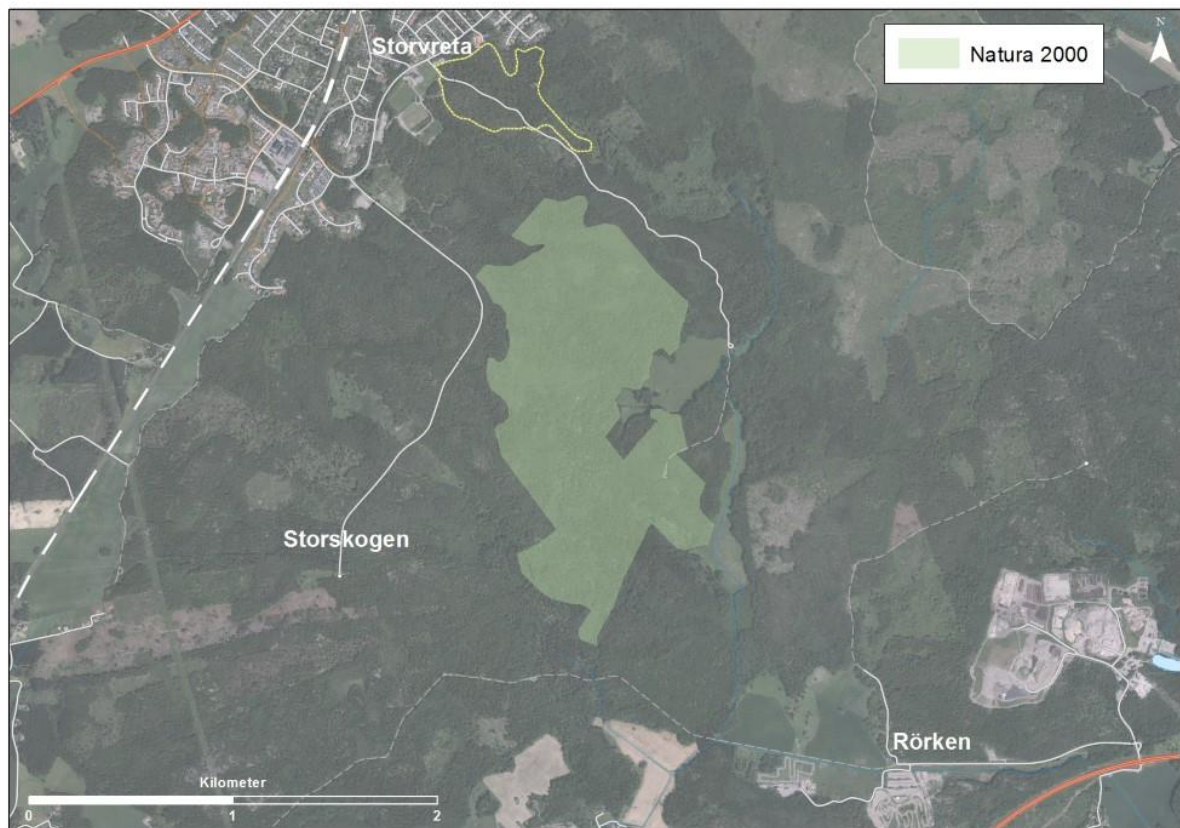
Områdets naturvärden ska bevaras. Området ingår i ett större tätortsnära friluftsområde mellan staden och Storsvreta och utgör en resurs för rekreation.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Statliga reservatsbestämmelser gäller. För prövning och tillsyn ansvarar Länsstyrelsen.

Insatser

Kommunen förvaltar spår och leder för friluftslivet på egen mark i området.

Figur. Natura 2000 Storskogen

4.31. Styggkärret 60

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Skogsområde med blockrika barrskogsbevuxna moränmarker samt myrar, sumpskogar, hållmarker och små lundartade miljöer främst i anslutning till glupar och källor. Barrskogen är till stora delar över 100 år, med enstaka tallöverståndare som är upp till 350 år gamla. På flera platser finns gamla brandspår, dels i form av sotiga stubbar och dels i form av lövrika partier med asp och björk som uppkommit efter brand. Mycket värdefull flora och fauna.

Utbredning

Gränsen för riksintresset, som tidigare avvikit i mindre utsträckning från Natura 2000-objektets gräns, har anpassats till denna. För kartbild se karta vid Natura 2000 Fäbodmossen.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

De formella förutsättningarna är goda, då området är skyddat som statligt naturreservat sedan 1998. Enligt bevarandeplan för Natura 2000 är bevarandestatusen i de olika naturtyperna f.n. av varierande kvalitet

Skyddsinstitut

Naturreservat och Natura 2000.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Statliga reservatsbestämmelser gäller. För prövning och tillsyn ansvarar Länsstyrelsen.

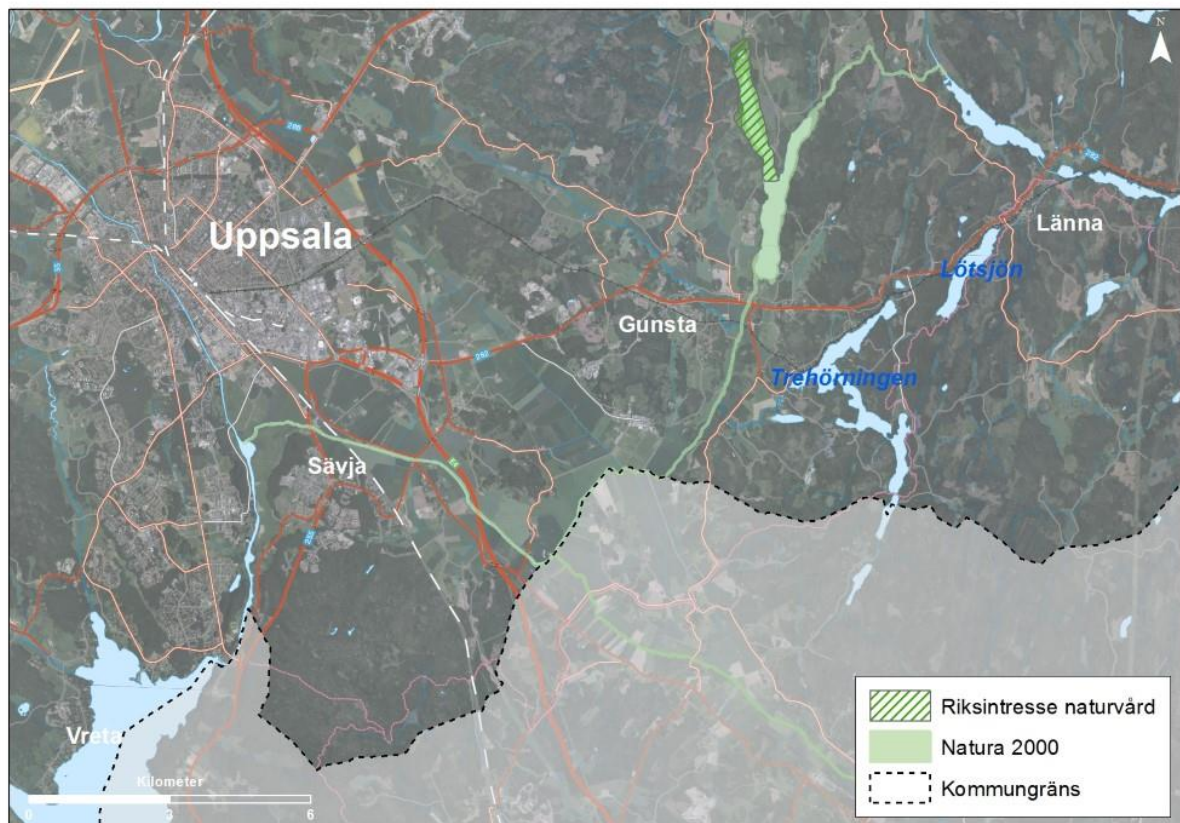
4.32. Sävjaån-Funbosjön 61

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Natura 2000-objektet innefattar Vistebyån, Funbosjön, Sävjaån och biflödet Storån (den senare i Knivsta kommun). Detta är ett av de artrikaste vattensystemen i mellansverige och vandringshinder saknas i stort sett. Här finns utter och de sällsynta fiskarna asp, nissöga och stensimpa. Aspen har flera lekplatser i systemet. Maderna vid Funbosjön, t.ex. Frötunaviken har stor betydelse för häckande och rastande våtmarksfågel. Frötunaviken är sedan tidigare utpekad som riksintresse för naturvärden med hänvisning till fågelvärdena.

Utbredning

Riksintresset Frötunaviken utgör en mindre yta i NV Funbosjön och Natura 2000-objektet en större yta som inkluderar hela sjön samt vattendrag uppströms och nedströms sjön.

Figur. Natura 2000 Sävjaån-Funbosjön och riksintresseområde Frötunaviken

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Goda förutsättningar att bibehålla öppna vandringsvägar och bibehålla eller förbättra lekplatser för asp. Kommunens utbyggnadsplanering inom avrinningsområdet får inte påverka vattenkvaliteten (genom dagvatten-tillförsel). Eutrofiering genom närsalttillförsel från jordbruksmark eller enskilda avlopp är en riskfaktor. Även sportfiske kan vara en risk, liksom utveckling av gc-stråk eller vistelseytor i vattendragens strandzoner (som kan ge störning på utter). Men redan idag finns en Linnéstig längs Sävjaån och tillgängligheten över ån avses utvecklas inom utvecklingen av Årike Fyris.

Frötunavikens värden för fågellivet (i Funbosjön) är delvis hävdberoende och därför mer osäkra på sikt. Det kan möjligen uppstå målkonflikter mellan strandängsbete och vattenkvalitet. Funbosjön med närmast omgivande marker har av Länsstyrelsen föreslagits skyddas som naturreservat.

Skyddsinstitut

Strandskydd 300 meter kring Funbosjön och 100 meter kring Sävjaån samt Natura 2000.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Området ska värnas från påtaglig negativ påverkan. Lekplatser för fisk får inte störas och vattenkvaliteten får inte försämrats genom tillförsel av dagvatten eller enskilda avlopp. I all bebyggelseplanering och hantering av bygglov ska vattenkvaliteten värnas och förbättras. Bebyggelse och anläggningar får inte ge påtagliga negativa störningar i strandzonen. Åtgärder som kan försvåra djurhållning på strandängar (gäller främst riksintresset Frötunaviken) ska undvikas.

Inom den föreslagna naturreservatsgränsen för Funbosjön med omgivningarna hänvisas tills vidare till Länsstyrelsen för samråd i alla ärenden som kan påverka området värden.

Insatser

I samband med utveckling av tillgängligheten i Årike Fyris ska störningsrisker för främst utter minimeras i Sävjaåns strandzon.

4.33. Tjäderleksmossen 62

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Stort skogsområde med gammal grandominerad barrblandskog och våtmarker.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Goda. Området är skyddat som statligt naturreservat.

Skyddsinstitut

Naturreservat och Natura 2000.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Statliga reservatsbestämmelser gäller. För prövning och tillsyn ansvarar Länsstyrelsen.

Figur. Natura 2000 Tjäderleksmossen

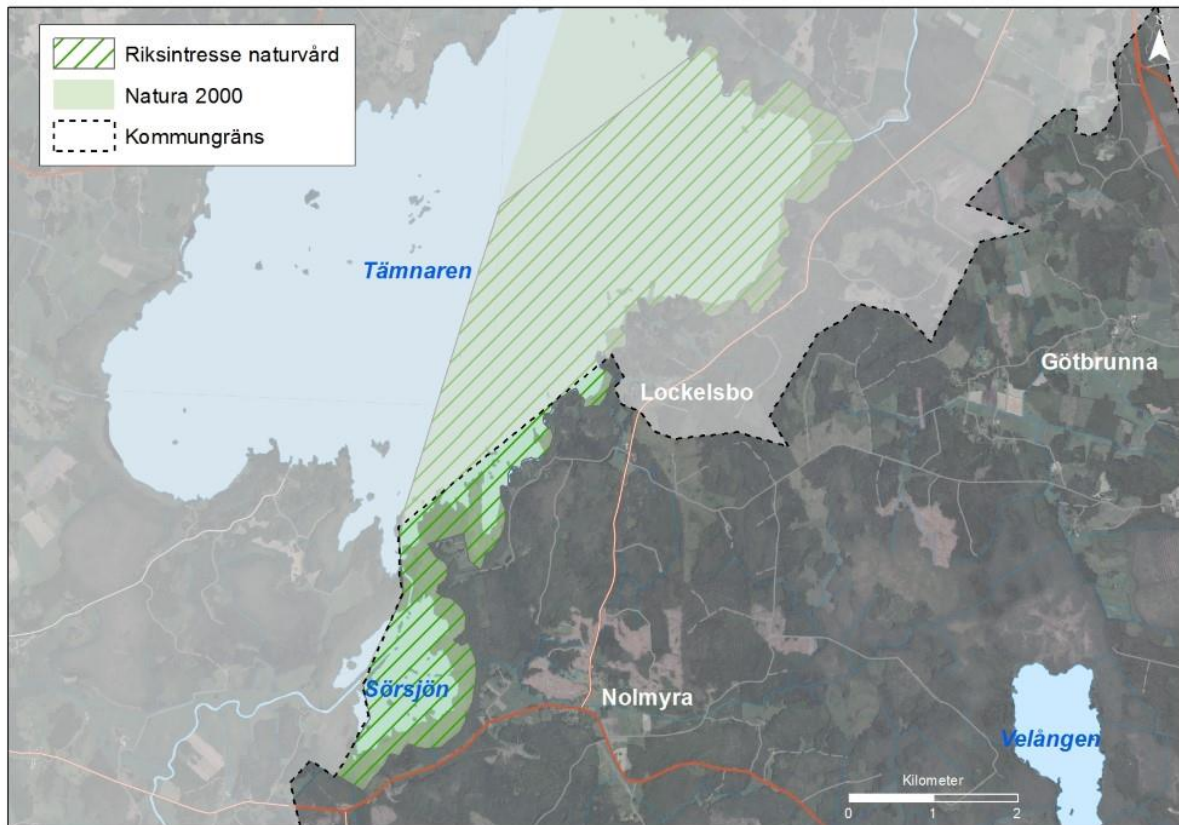
4.34. Tämnaren öst 63

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Stor och grund igenväxande lerslättsjö med omgivande våtmarks- och lövskogsstränder inklusive inslag av ädellövvegetation. Höga biologiska värden, knutna både till vattenmiljö och strandområden. Området hyser en mångfald av fågelbiotoper och utgör en viktig häck- och sträcklokal för fågel.

Utbredning

Gränsen för riksintresset, som avvikit i mindre utsträckning från Natura 2000-objektets gräns inom den del av riksintresseområdet som berör Uppsala kommun, har justerats efter Natura 2000-gränsen.

Figur. Natura 2000 Tämna öst och del av riksintresseområde Tämna och Sörsjön

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Potentiella hot: Vattenregleringar, tillförsel av närsalter, torvtäkt, avverkning av sumpskog, kantzoner och fastmarksholmar.

Uppsalas vattenförsörjning kan möjligen utgöra en konflikt eftersom Tämna utgör reservoar för att säkerställa tillgång på infiltrationsvatten till grundvattenmagasinet i åsen. I övrigt inga konflikter med kommunens planering.

Skyddsinstitut

Natura 2000 och strandskydd. Mindre delar är skyddade som naturreservat (Långnäset) respektive som skogliga biotopskydd eller med tidsbegränsade naturvårdsavtal.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Kommunens nyttjande av sjön som vattenreservoar för vattenförsörjningsändamål kan samverka med bevarandebidrag och ge positiva synergier även för friluftsliv.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Sjön ska skyddas från negativ påverkan av t.ex. bebyggelse, infrastruktur eller tillförsel av närsalter eller föroreningar. Eventuella förändringar av sjöns vattenregim, med anledning av behovet av infiltrationsvatten för Uppsalas vattenförsörjning, bör föregås av noggranna utredningar om konsekvenser för sjöns fågelliv. Lösningar som ger positiva synergier för fågellivet och friluftslivet bör eftersträvas.

Insatser

Att inom ramen för nyttjandet av sjön som resurs för kommunens dricksvattenförsörjning bibehålla en god vattenregim för Tämnaresjön.

4.35. Uppsala kungsäng 64

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Stor sidvallsäng med lång kontinuitet. Nordens största förekomst av kungsängsilja. Vetenskapshistoriskt intressant, beskriven sedan 1600-talet av Rudbeck d ä, Linné m.fl.

Figur. Natura 2000 Uppsala kungsäng

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Goda, under förutsättning att vattenregimen bibehålls. Området är statligt naturreservat.

Skyddsinstitut

Natura 2000 och statligt naturreservat. Hela dalgången är skyddad enligt ett äldre förordnande till skydd för landskapsbilden.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets natur- och friluftsvärden ska bevaras och utvecklas. Detta är ett av kommunens viktigaste besöks/turistmål, i synnerhet i maj då kungsängsiljan blommar här. Friluftsområdet och kommunens planerade naturreservat Årike Fyris innefattar/omger det statliga naturreservatet.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Statliga reservatföreskrifter gäller. För prövning och tillsyn ansvarar Länsstyrelsen.

Insatser

Fortsätta utvecklingen av friluftsområdet Årike Fyris enligt framtagen utvecklingsplan och fortsätta att driva naturreservatsärendet framåt.

4.36. Viksta stentorg 65

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Ett av Uppsalaåsens största och mest välbevarade stentorg.

Utbredning

Se riksintresse Vikstaåsen. N16.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Goda. Området är statligt naturreservat .

Skyddsinstitut

Naturreservat och Natura 2000.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Statliga reservatsbestämmelser gäller. För prövning och tillsyn ansvarar Länsstyrelsen.

4.37. Vik 66

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Ädelövrik hagmark som närmast slottet och folkhögskolan har parkkaraktär. Vidkroniga ekar finns över hela området vilket visar att området har lång kontinuitet som hagmark. Dessutom finns här gott om rödlistade arter knutna till solbelysta, gamla ädellövträd.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Goda. Området ägs av Landstinget och sköts av Upplandsstiftelsen.

Skyddsinstitut

Natura 2000.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bebyggelse eller anläggningar ska inte tillåtas utöver eventuella anläggningar som är nödvändiga för den fortsatta jordbruksdriften eller som behövs för friluftslivet. Sådana anläggningar ska utformas och placeras så att områdets natur- och landskapsvärden inte påverkas negativt. Åtgärder i omgivningarna som kan försvåra djurhållning ska inte tillåtas.

Figur. Natura 2000 Vik

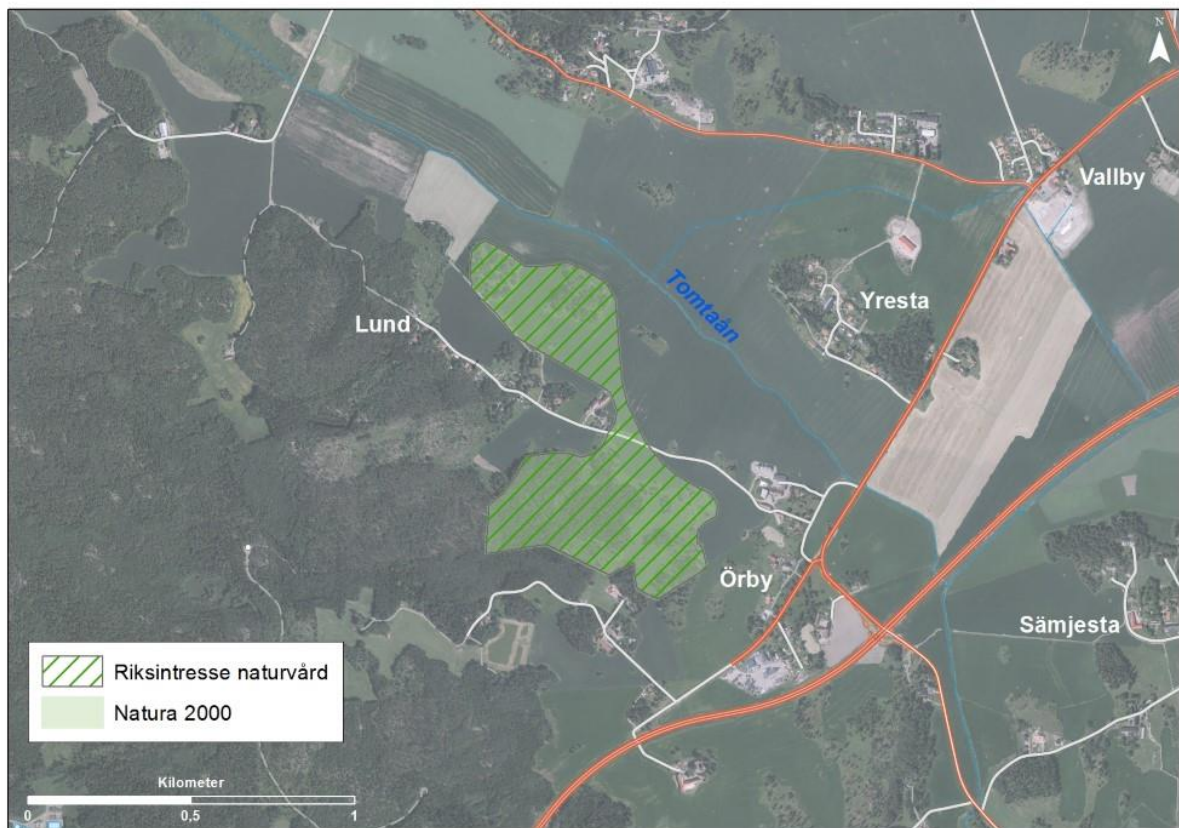
4.38. Örby 67

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Mycket artrika naturliga betesmarker med lång kontinuitet. Öppna till halvöppna naturbetesmarker, ekhagar, betespräglad barrskog, våtmarker och åkermark. Ett stort antal arter, främst insekter, svampar, mossor och lavar, är nämligen knutna till stora och grova gamla ekar. Ett av de största och mest värdefulla hagmarksområdena i länet.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Osäkra p.g.a. att värdena är skötselberoende, beroende av fortsatt djurhållning men området bör vara högprioriterat för miljöstud.

Figur. Natura 2000 och riksintresseområde Örby

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets naturvärden ska bevaras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Bebyggelse eller anläggningar ska inte tillåtas utöver eventuella anläggningar som är nödvändiga för den fortsatta jordbruksdriften eller som behövs för friluftslivet. Sådana anläggningar ska utformas och placeras så att områdets natur- och landskapsvärden inte påverkas negativt. Åtgärder i omgivningarna som kan försvåra djurhållning ska inte tillåtas. För närmare information om områdets naturvärden se kommunens naturvårdsinventering, betesmarksinventeringen e.t.c.

4.39. Östra Nåsten 68

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Artrik brynzon med ädellövträd och gammal asp. Förekomst av bl.a. den prioriterade arten cinnoberbagge.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Goda, eftersom N2000-objektet ingår i det välfrekventerade friluftsområdet och naturreservatet Hågadalen-Nåsten.

Skyddsinstitut

Kommunalt beslutat naturreservat sedan 1998.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Områdets natur- och friluftsvärden ska bevaras och utvecklas.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Kommunala reservatsbestämmelser gäller.

Insatser

Fortsatt skötsel och utveckling av naturreservatet i enlighet med reservatets syften. Skötselplanen ska uppdateras. I denna del av naturreservatet ska åtgärder för att säkra kontinuerlig tillgång på nydöd asp prioriteras, för att gynna bl.a. cinnoberbagge. Kommunen ska också gynna spridningsmöjligheter för cinnoberbagge från området genom att generellt värna och gynna asp/grov död tall i skötsel av skog på egen mark samt genom att värna och utveckla asp-värden där det finns förutsättningar för det i samband med framtagande av detaljplaner i staden.

Figur. Natura 2000 Östra Nåsten

5. Riksintressen för totalförsvarets militära del

5.1. Totalförsvarets militära del

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Totalförsvarets riksintressen intar en särställning genom att de alltid har högsta prioritet vid sammanvägning med andra riksintressen. Riksintresseområdena är försvarsanläggningar med verksamheter och teknisk utrustning av olika slag. Försvarsmakten anger också influensområden där exempelvis ny bebyggelse kan påverka eller påverkas av verksamhet vid respektive område. Ibland omfattas själva riksintresset av sekretess som innebär att endast influensområdet kan redovisas. I vissa fall kan inte ens influensområdet redovisas.

Till skillnad från andra myndigheter anger försvarsmakten på egen hand gränser för riksintresseområden och influensområden. Det innebär att kommunen i sin översiktliga planering har små möjligheter att påverka gränserna.

Slutligen ska nämnas att hela landet är influensområde för uppförande av höga objekt (20 meter utanför respektive 45 meter innanför sammanhållena bebyggelse).

Försvarsmakten har sett över sina riksintressen i skrivelse 2013-09-13, dnr 13 920:62366. Samtliga försvarsmaktens riksintressen med influensområden som berör Uppsala län och kommun redovisas på bilden nedan. Uppsala övningsflygplats är det riksintresse som har väsentlig påverkan på kommunens utvecklingsförutsättningar. Det är därför den som behandlas i detta avsnitt.'

C - Uppsala län

Influensområden

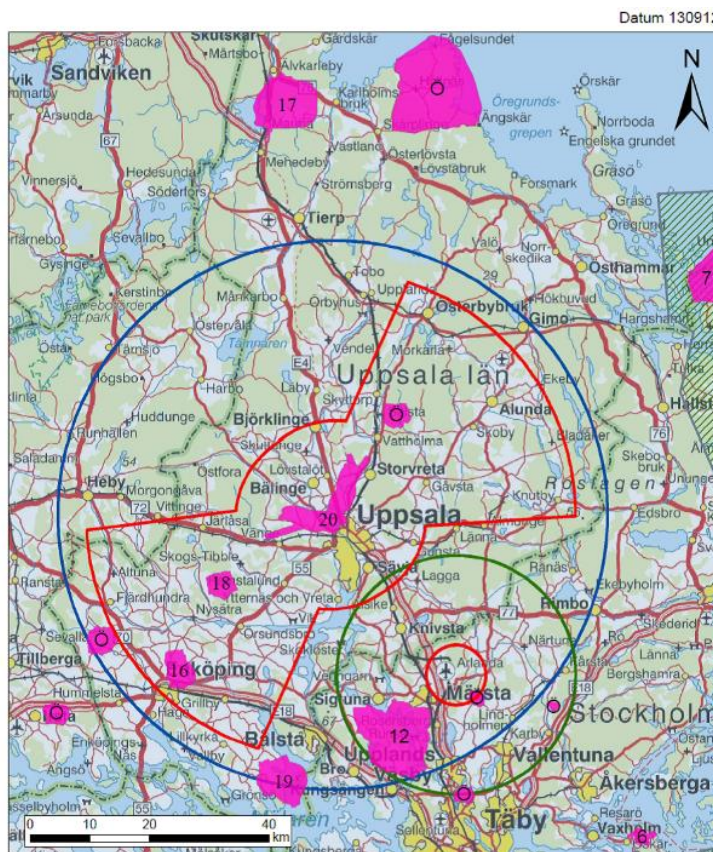
- 16 Enköpings övningsfält med skjutbanor
- 17 Marna skjutfält
- 18 Skogs-Tibble övningsfält
- 19 Veckholms skjutfält
- 20 Uppsala övningsflygplats
- Övriga Influensområden

Influensområden i angränsande län

- 6 Myttinge övningsfält
- 7 Rotens skjutfält
- 12 Kungsängens skjutfält och Rosersbergs övningsfält
- Övriga Influensområden

Övrigt

- Stoppområde för höga objekt
- Influensområde för lufttrum
- Influensområde för vädradarar
- ▨ Område med särskilt behov av hinderfrihet

5.2. Uppsala övningsflygplats

Uppsala övningsflygplats ligger vid Ärna ca 5 km norr om de centrala delarna av Uppsala stad. Flygverksamheten påbörjades 1943, Akademiska sjukhusets ambulanshelikopter baserades på flygplatsen 2006. Flygplatsen är försedd med två rullbanor, bana 08/26 med måtten 2 010 x 40 m, och bana 03/21 med måtten 1 905 x 40 m. Därutöver finns taxibanor. Bana 26 används huvudsakligen för starter och bana 21 för landningar. Efter nedläggningen 2003 av F 16 bedrivs den militära flygverksamheten i huvudsak med special- och transportflyg, skolflyg, stridsflyg och helikoptrar av gästande förband vid övningar och transporter samt tidvis basering av incidentberedskap.

Flygplatsen har också förklarats vara av riksintresse för civil luftfart. Efter tillståndsprövning enligt miljöbalken har regeringens tillståndsbeslut för civil linjetrafik vunnit laga kraft under 2014.

Värdebeskrivning

Värdet av flygplatsen består i första hand av möjligheterna att fortsatt nyttja en av få kvarvarande militära flygplatser för militära övningar och transporter, samt för incidentberedskap. Civil flygverksamhet innebär ett samutnyttjande av tidigare mycket omfattande samhällsinvesteringar. Samtliga militära flygplatser utgör även reservflygplatser vid pågående flygtjänst i händelse av otjänlig väderlek vid återgång till ordinarie flygplats för flygande enheter, eller vid nödsituationer. Försvarsmakten bedömer att det saknas såväl ekonomiska förutsättningar som andra motiv för att överväga nyetablering av militära flygplatser. Behovet av skydd för riksintresset är därför mycket högt prioriterat. Närmare definition av riksintresset för civil luftfart görs av Trafikverket.

Utbredning

Försvarsmaktens syn på riksintresseområdets och influensområdenas utbredning framgår av figurerna nedan. Influensområdet för buller grundas på givna tillstånd avseende såväl den militära som den civila delen av flygverksamheten. Verksamheten kan pågå såväl dagtid som kvälls- och natttid och påverkar därmed bebyggelseplaneringen i flygplatsens närhet, både beträffande flygbuller och hinderfrihet. Påverkansområdet avseende buller har av Försvarsmakten definierats som beräknade utomhusnivån $L_{max} 80$ dB för det definierade militära flygvägssystemet. För den civila trafiken definieras påverkansområdet av beräknad utomhusnivå $L_{max} 70$ dB för det i tillståndsansökan redovisade civila flygvägssystemet. Dessa påverkansområden har lagts ihop och redovisas på kartan som "influensområde för Uppsala flygplats (20). I fråga om hinderfrihet har påverkansområdet definierats särskilt efter omfattande analys. Höga objekt kan påverka flygsäkerheten inom en radie av 46 km från flygplatsens ARP (mittpunkt banor), flygplatsens MSA-yta (Minimum Sector Altitude). Detta område täcker hela kommunens yta och är markerat på kartan ovan som "influensområde luftrum". Det hinderfria området täcker även utflygningar på låg höjd samt visuella landningar vid låg molnbas. Utflygning och inflygning på låg höjd, ca 200 m, förekommer vid militära övningar. Därutöver har Försvarsmakten markerat ett särskilt stoppområde för höga objekt, som täcker större delen av kommunens yta. Försvarsmaktens anspråk innebär att högsta tillåtna byggnadshöjd för ny bebyggelse inom stoppområdet begränsas till 45 meter inom sammanhållen bebyggelse och 20 meter på övriga platser (måttangivelser och begrepp i enlighet med luftfarsförordningen, SFS 2010:770, 6 kap 25§). Vad som är samlad bebyggelse avgörs enligt försvarsmakten av lantmäteriets officiella kartor i skala 1:250.000.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Risken för påverkan på riksintresset består i att olämpligt lokaliserad störningskänslig bebyggelse på sikt kan innebära begränsningar av verksamheten på flygplatsen. Även enstaka åtgärder kan därvid utgöra påtaglig skada genom lovbeslut eller miljötillstånd som kan antas få prejudicerande verkan. Detta gäller även höga objekt, såsom master och vindkraftverk, som kan utgöra flygsäkerhetsrisker vid placering inom de särskilt angivna områdena för hinderfrihet enligt gällande luftfartsbestämmelser vid start och landning, samt vid flygning på låg höjd i flygplatsens närområde.

Skyddsinstitut

Inga särskilda skyddsinstitut finns.

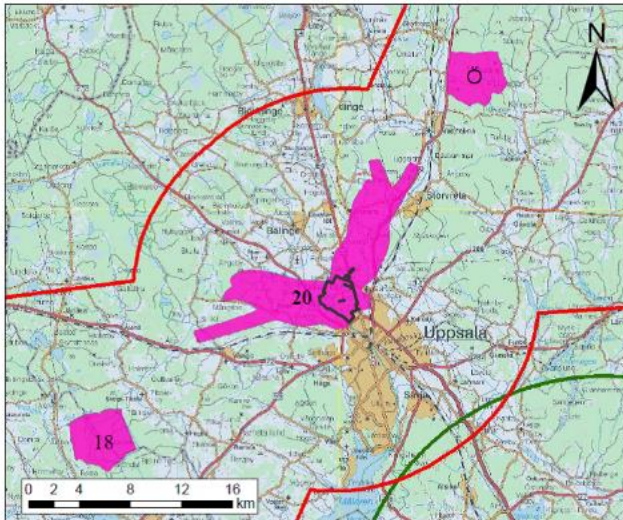
Riksintresse för totalförsvaret Uppsala övningsflygplats (20) -omgivningspåverkan

Uppsala kommun - Uppsala län

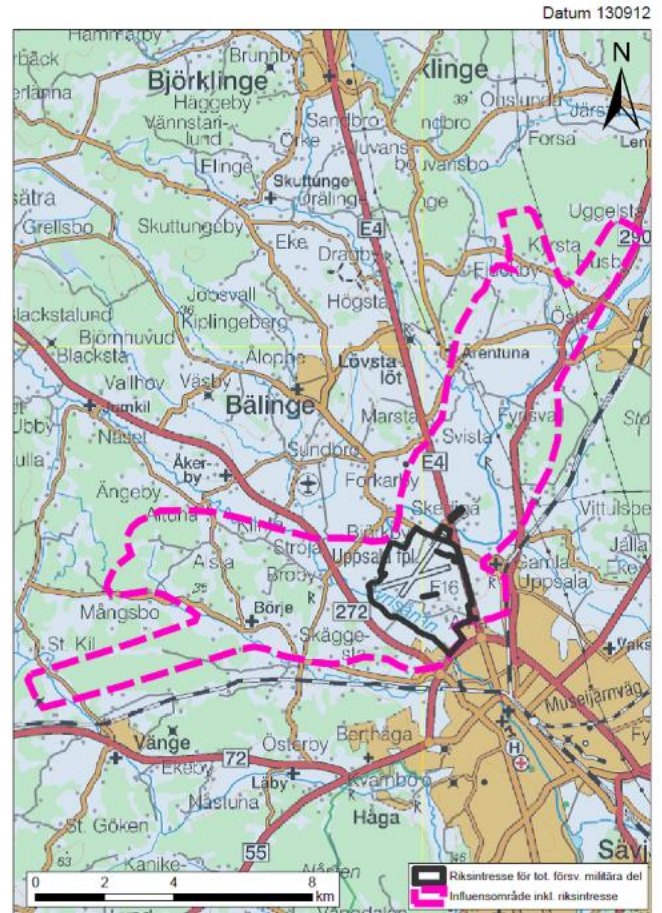
De rosa områdena i kartan till vänster och den streckade rosa linjen i kartan till höger markerar influensområde för buller, säkerhet eller annan aspekt. Alla plan- och lov-ärenden inom detta område remitteras till Försvarmakten.

Vad gäller höga objekt, 20 m och högre utanför samlad bebyggelse (enl. definition för flyghinder) och över 45 m inom samlad bebyggelse, är hela landets yta influensområde.

	Riksintresse för tot. försv. militära del
	20 Influensområde inkl. riksintresse
	18 Influensområde
	Övrigt influensområde
	Stoppområde för höga objekt
	Influensområde för väderradar
	Hela omr. nedan utgör influensomr. för lufttrum

Översikt-karta och detaljkarta över Uppsala flygplats

Kommunens bedömning och ställningstagande

Riksintresseområdet ligger i direkt anslutning till Uppsala stad och det är därför angeläget både att ha tydliga bedömningsunderlag och spelregler som inte i onödan lägger hinder i vägen för stadsutvecklingen.

Försvarmaktens bedömningsgrund för vad som är sammanhållen bebyggelse behöver förändras, så att den utgår dels från faktiska förhållanden (lantmäteriets kartuppdatering ger en eftersläpning), dels från kommunens översiktsplan, där framtida stadsgrens och vissa tätortsgränser finns utlagda och avstämda gentemot statliga intressen i översiktsplanprocessen. Inom tätorter bör också kunna göras en individuell prövning avseende initiativ till objekt som överstiger 45 meter. Det senare har försvarmakten själv tagit initiativ till och man arbetar nu aktivt med en sådan förändring. Beträffande själva riksintresseområdet önskar kommunen att delar av området kan öppnas för utbyggnad med ytterligare miljöpåverkande civil verksamhet, förutom luftfart, för att åstadkomma god hushållning med mark och infrastruktur.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Ansökningar om lov och tillstånd för skilda åtgärder inom influensområdena samråds med försvarmakten avseende störningskänslighet och flyghinder. Som störningskänslig verksamhet för flygbuller betraktas bland annat boende och skolverksamhet.

Insatser

Kommunen ska uppmana staten att ändra bedömningsgrund för sammanhållen bebyggelse och att medge individuell prövning av objekt högre än 45 meter inom sådan bebyggelse. Kommunen har efter dialog med Försvarmakten erfarit att ytterligare civil verksamhet inom flygplatsområdet för närvarande inte är lämplig med hänsyn till försvarsintresset. Frågan bör dock bevakas i samband med verksamhetsförändringar mm.

6. Riksintressen för transportinfrastruktur

Mark- och vattenområden som är särskilt lämpade för anläggningar för industriell produktion, energidistribution, kommunikationer, vattenförsörjning eller avfallshantering ska enligt MB 2 kap 8§ så långt som möjligt skyddas mot åtgärder som påtagligt kan försvåra tillkomsten eller utnyttjandet av sådana anläggningar.

De aktuella sträckorna och platserna för transportinfrastruktur av riksintresse syns på översiktskartan i inledningskapitlet.

6.1. E4 Helsingborg–Haparanda

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Väg E4 ingår i det av EU utpekade Trans European Transport Network, TEN-T. Vägarna som ingår i TEN-T är av särskild internationell betydelse och E4:an är en viktig väg för långväga transporter av såväl gods som personer. Den är också en viktig länk för regional och i viss mån lokal trafik.

Utbredning

Väg E4 sträcker sig genom hela Sverige, från Helsingborg till Haparanda. Genom Uppsala kommun sträcker sig väg i en tydlig nord/sydlig riktning, drygt 30 km.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Behovet av långväga transporter, såväl av gods som av människor kommer att kvarstå. Så även när det gäller arbetspendling. Med tillkommande bebyggelse kan buller och utsläpp dock skapa konfliktpunkter.

Kommunens bedömning och ställningstagande

E4 genom Uppsala kommun är den enskilt viktigaste vägen för såväl långväga transporter som dagligt resande och arbetspendling. Inte minst gäller det utbytet med Stockholmsregionen och Arlanda. Att säkerställa denna funktion är grundläggande.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Medge inte ny bebyggelse, anläggningar eller åtgärder som kan förhindra eller fördyra utbyggnad av vägen. Det gäller även uppförande av bostadsbebyggelse eller verksamheter i reservatets närhet som är känsliga för de störningar och risker som vägen kan ge upphov till.

6.2. Väg 600–Uppsala flygplats

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Väg 600 utgör en anslutning till en utpekad flygplats av riksintresse och är därmed också ett riksintresse.

Utbredning

Riksintresset sträcker sig från Bärbyleden genom hela kommunen.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Så länge Ärna utgör riksintresse för totalförsvaret samt för att säkra flygplatskapaciteten i Stockholm-Mälardalenregionen kvarstår vägen som ett riksintresse.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Sedan ny E4 tillkom bör vägens roll som riksintresset "flyget Ärna" utredas norr om Ärna.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Vägens funktion som anslutningsväg till riksintresset Ärna skall säkerställas.

6.3. Väg 55 Norrköping–Uppsala

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Väg 55 utgör förbindelse mellan regionala centra, vilket innebär att vägen är av särskild regional betydelse. Väg 55 ingår i det regionala vägnätet och förbinder Norrköping med Uppsala.

Utbredning

Inom Uppsala kommunen utgörs hela sträckan från E4 trafikplats Uppsala norra till kommungränsen mot Enköpings kommun av riksintresset.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Vägen behöver byggas om för att förbättra trafiksäkerheten och framkomligheten. En åtgärdsvalsstudie bör genomföras. Beroende på resultatet av studien är det viktigt att hantera tillgänglighet till målpunkter längs vägen. Det är också viktigt att hantera vägens barriäreffekter inom Uppsala stad.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Inom ramen för kommande åtgärdsvalsstudie är det viktigt att kommunen och Trafikverket prioriterar vikten av att jobba med trafiksäkerhetsfrågor men också att en eventuell ombyggnad av vägen gynnar kollektivtrafik och tillgänglighet till denna. Sträckan är ett utpekad och prioriterat cykelvägsstråk vilket också skall beaktas i arbetet. Inom stadens gränser bör vägen dessutom på sikt byggas om så att dess barriäreffekter minimeras.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Medge inte ny bebyggelse, anläggningar eller åtgärder som kan förhindra eller fördyra utbyggnad av vägen. Det gäller även uppförande av bostadsbebyggelse eller verksamheter i reservatets närhet som är känsliga för de störningar och risker som vägen kan ge upphov till.

Insatser

Att åtgärdsvalsstudie genomförs.

6.4. Väg 72. Sala–Uppsala

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Väg 72 utgör förbindelse mellan regionala centra, vilket innebär att vägen är av särskild regional betydelse. Väg 72 ingår i det regionala vägnätet och är en del av förbindelsen mellan Borlänge/Falun och Uppsala.

Utbredning

Riksintresset startar vid väg 55, Läbykorsningen, och sträcker sig sedan till kommungränsen och vidare västerut.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Vägens storregionala funktion har minskat något i och med utbyggnaden av E4 till motorväg. Beroende på målpunkt i Dalarna är E4 och E16 från Gävle en snabbare och säkrare väg. Vägen spelar dock en fortsatt viktig roll som delregional länk.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Kommunens ställningstagande är att en utveckling av Dalabanan på sikt är viktigare för att kunna hantera ett ökat resande. Åtgärder för väg 72 bör snarare hanteras ur ett trafiksäkerhetsperspektiv. Det innebär att vägen inte är prioriterad för att byggas om till mötesfri landsväg.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Medge inte ny bebyggelse, anläggningar eller åtgärder som kan förhindra eller fördyra utbyggnad av vägen. Det gäller även uppförande av bostadsbebyggelse eller verksamheter i reservatets närhet som är känsliga för de störningar och risker som vägen kan ge upphov till.

6.5. Väg 288 och väg 292. Uppsala–Hargshamn

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Vägen utgör en anslutning till en utpekad hamn av riksintresse. Den utgör också en väg av regional betydelse.

Utbredning

Vägen sträcker sig från E4 tpl Uppsala/Gränby till kommungränsen och vidare in i Östhammars kommun till Gimo och sedan väg 292 till Hargshamn.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Vägen är under utbyggnad till mötesfri landsväg, så kallad 2+1-väg. Inom kommunens gränser ska utbyggnaden vara klar under 2015.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Med aktuell ombyggnad av vägen erhålls en kapacitet och en trafiksäkerhet som räcker för överskådlig tid. Dock bör möjlighet finnas för en ny vägsträckning närmast Uppsala stad.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Medge inte ny bebyggelse, anläggningar eller åtgärder som kan förhindra eller fördyra utbyggnad av vägen. Det gäller även uppförande av bostadsbebyggelse eller verksamheter i reservatets närhet som är känsliga för de störningar och risker som vägen kan ge upphov till.

6.6. Ostkustbanan

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Ostkustbanan ingår i TEN-T nätet och det strategiska godsnetet. Ostkustbanan är också central för långväga persontransporter till och från Norra Sverige. Därtill är banan, särskilt mellan Stockholm och Uppsala viktig för dagligt resande, regionförstoring samt för kollektiva transporter till och från Arlanda.

Utbredning

Banan sträcker sig mellan Stockholm och Sundsvall.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Utifrån de kapacitetsbegränsningar som råder på järnvägssträckan mellan Stockholm – Uppsala idag, den förväntade trafikutvecklingen samt nya kombiterminalen i Rosersberg och nya planerade stationer ser Trafikverket ett behov av att i framtiden genomföra kapacitetshöjande åtgärder på sträckan med bl.a. utbyggnad från två spår till fyra spår på sträckan Myrbacken- Uppsala C. I Strategisk spårstudie Stockholm-Uppsala redovisas var nya spår kan lokaliseras. Genom Uppsala fram till Bergsbrunna är planerna på ett framtida spår ska gå på östra sidan om befintligt spår för att i Bergsbrunna sedan gå över på västra sidan vidare ner mot Alsike.

Skyddsinstitut

Trafikverket och länsstyrelsen anser att ett område om 30 meter ifrån järnvägen bör vara fritt från bebyggelse. Ett sådant avstånd ger utrymme för eventuella räddningsinsatser om det skulle ske en olycka och det medger en komplettering av riskreducerande åtgärder vid en förändrad risksituation. Det ger också en viss bullerreduktion och möjliggör viss utveckling av järnvägsanläggningen. Avståndet 30 meter från järnvägen är ett minimumavstånd, gällande bostadsbebyggelse rekommenderas ett större avstånd från järnvägen. Inom 50 meter från järnvägsanläggningen är det svårt att åstadkomma en god bebyggelsemiljö trots skyddsåtgärder i form av buller dämpande lösningar vidtas.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Ostkustbanan är kommunens viktigaste kommunikationsstråk och en kapacitetshöjning på sträckan Stockholm – Uppsala är högst prioriterat av kommunen. Vid utbyggnad med två nya spår på sträckan har Trafikverket tagit hänsyn till kommunens önskemål om att gå på den östra sidan om nuvarande spår. Kommunen anser att säkerhetsavstånd för buller och risk ska hållas men anser att vid stationerna ska det gå att göra avsteg från säkerhetsavstånd på grund av det goda kollektivtrafikläget.

Insatser

Att säkerställa ett tillräckligt reservat för ytterligare spår samt möjligheterna att vid strategiska lägen, såsom vid stationer, kunna göra avsteg från skyddsavstånd. Till exempel genom riskreducerande åtgärder.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering) Medge inte ny bebyggelse, anläggningar eller, åtgärder som kan förhindra eller fördyra utbyggnad av järnvägen. Det gäller även uppförande av bostadsbebyggelse eller verksamheter i reservatets närhet som är känsliga för de störningar och risker som vägen kan ge upphov till.

6.7. Dalabanan

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Dalabanan är av nationell betydelse för interregionala persontransporter till och från Dalarna. För stora delar av sträckan är den även av stor betydelse för godstransporter, dock ej inom Uppsala kommun.

Utbredning

Banan sträcker sig mellan Uppsala och Mora.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Medel finns avsatta i Trafikverkets nationella plan 2014-2025 för smärre åtgärder i syfte att höja hastigheten och öka robustheten.

Kommunens bedömning och ställningstagande

En utveckling av Dalabanan som möjliggör en utvecklad pendeltågstrafik mot Sala är en förutsättning för en utbyggnad av Vänge med ett uppehåll där. En åtgärdsvalsstudie påbörjas hösten 2014 med syfte att utreda bland annat ett uppehåll i Vänge. Kommunens ställningstagande gällande uppehåll i Vänge bör avvakta slutsatserna i denna studie.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Medge inte ny bebyggelse, anläggningar eller åtgärder som kan förhindra eller fördyra utbyggnad av järnvägen. Det gäller även uppförande av bostadsbebyggelse eller verksamheter i reservatets närhet som är känsliga för de störningar och risker som vägen kan ge upphov till.

6.8. Uppsala C

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Resandeutbyte för internationell/nationell trafik samt för regional/lokal trafik. Ingår i det funktionsanpassade nätet.

Utbredning

Riksintresset omfattar stationsanläggningen. Det vill säga perronger och spårtillfarter till stationsområdet i tillräcklig omfattning för att säkerställa anläggningens kapacitetsgränser.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Resandeutbytet är stort och ökande. Lansspråkstagande av ytterligare mark är omöjligt. På sikt behövs ytterligare spår för Ostkustbanan söderut, vilket hanteras under Ostkustbanan ovan. Ökad kapacitet måste ordnas genom effektivisering av befintlig anläggning och på sikt komplettering med andra knutpunkter.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Uppsala Central är kommunens viktigaste knutpunkt för kollektivtrafik. Den är grundläggande för att säkerställa en god tillgänglighet till staden och dess omland. Och för att skapa god tillgänglighet för Uppsala till viktiga målpunkter.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Medge inte ny bebyggelse, anläggningar eller åtgärder som kan förhindra eller fördyra utbyggnad av Uppsala C. Det gäller även uppförande av bostadsbebyggelse eller verksamheter i reservatets närhet som är känsliga för de störningar och risker som vägen kan ge upphov till.

Insatser

Åtgärder som möjliggör trimning och ökad kapacitet inom befintlig anläggning.

6.9. Uppsala bangård

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Bangården utgör idag växlingsbangård för styckning av godståg. Vid bangården finns också plats för omlastning för gods till andra transportmedel. Vid bangården finns ett antal anslutningar till industrier i Uppsala.

Kommunens bedömning och ställningstagande

I dagsläget nyttjas bangården för styckning av godståg med fasta bränslen för kraftvärmeverket i Boländerna.. Bangården kan också nyttjas för uppställning av persontåg särskilt för lokala och regionala pendeltåg. Dessa funktioner måste säkerställas.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Medge inte ny bebyggelse, anläggningar eller åtgärder som kan förhindra eller fördyra utbyggnad av bangården. Det gäller även uppförande av bostadsbebyggelse eller verksamheter i reservatets närhet som är känsliga för de störningar och risker som vägen kan ge upphov till.

Insatser

Ta tillvara på bangården och möjliggöra utveckling av godstrafik. Framför allt bör lastningsplatsen inom området kunna utvecklas och att godset ska kunna omlastas för vidare transport in i staden.

Kommunen bör göra djupare studier kring riskerna att bygga i närheten av bangården som i sitt läge vid resecentrum är mycket attraktiv att etablera sig kring. Arbetet ska ske i samverkan med berörda parter.

6.10. Uppsala/Ärna flygplats

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Flygplatsen är utpekad som riksintresse för totalförsvaret. Även behovet av flygplatskapacitet för att säkerställa framtida utveckling av utrikestrafiken i Mälardalen motiverar att flygplatsen är ett utpekad riksintresse.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Skyddsinstitut

Skyddsytan, den s k MSA-påverkande ytan består av en cirkel med radien 55 km, som utgår från flygplatsens landningshjälpmedel. Alla föremål och byggnader högre än 20 meter ska lokaliseringssprövas av flygplatsen, så även försvarsmakten eftersom Ärna flygplats är för totalförsvaret. Se vidare under riksintresse för totalförsvaret.

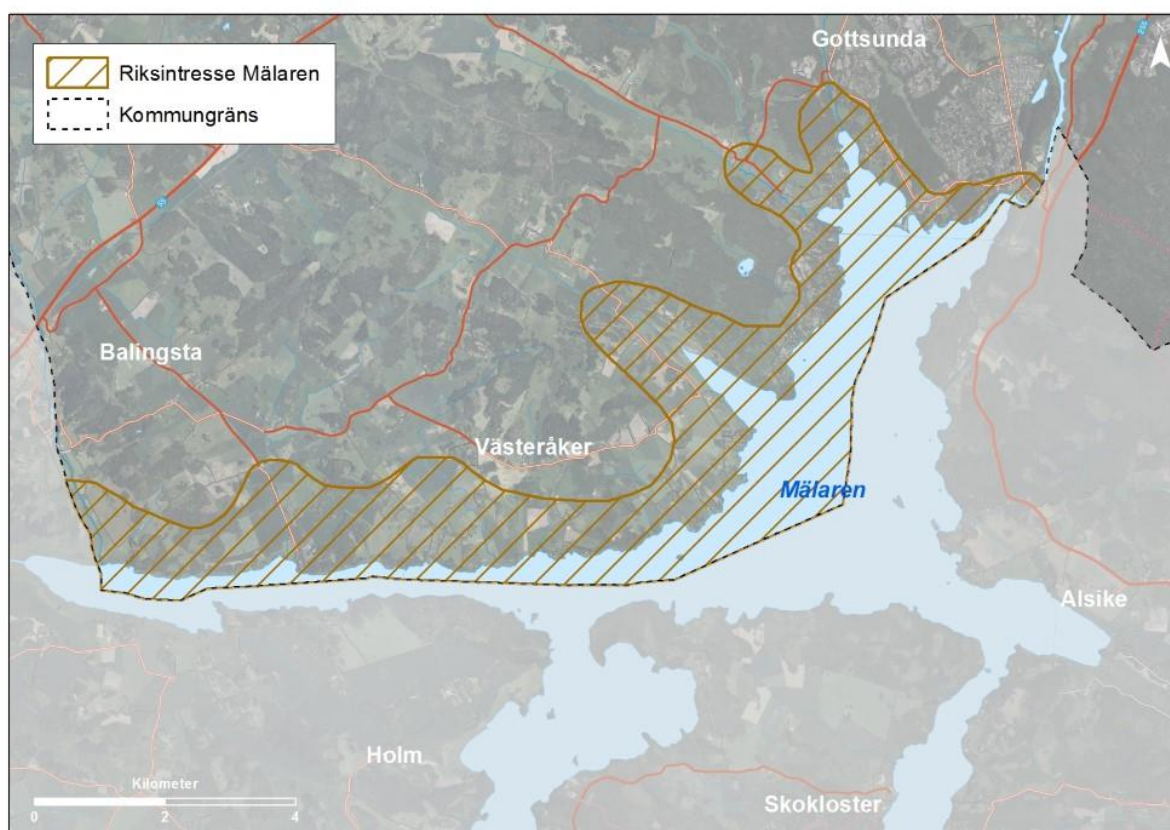
Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Försvarsmaktens ska få ärenden på remiss.

7. Riksintresse för Mälaren med öar och strandområden (4:2 MB)

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Mälaren med öar och strandområden är i sin helhet av riksintresse enligt 4 kap miljöbalken med hänsyn till områdets stora natur- och kulturvärdena och betydelse för friluftsliv och turism.

Figur. Del av riksintresseområde Mälaren med öar och strandområden

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Inom området ska turismens och friluftslivets, främst det rörliga friluftslivets, intressen särskilt beaktas vid bedömningen av tillåtligheten av exploateringsföretag eller andra ingrepp i miljön. Bestämmelserna innebär inte hinder för utvecklingen av befintliga tätorter eller av det lokala näringslivet. Tillgängligheten till stranden för friluftslivet är på många platser låg både från land- och sjösidan på grund av fritidshustomter, branter eller igenvuxen skog. En fortsatt god vattenkvalitet är också avgörande för bevarande av sjöns värden. Det höga bebyggelsestrycket i omgivningarna hanteras bland annat genom översiktsplanens inriktning för mark- och vattenanvändning inom stadens omland, delområde Mäljarlandskapet.

Skyddsinstitut

Strandskydd 300 meter, mellan Vreta och Flottsund 100 meter. Landskapsbildsskydd i Dalby- och Uppsala Näs-dalarna. Natura 2000-objekt vid Vik och två små ytor är naturreservat (Vreta udd samt liten del av Hågdalen-Nåsten).

Kommunens bedömning och ställningstagande

Mälarens nordligaste vik Ekoln med strandområden är en viktig tillgång, både som närnatur och som besöks- och utflyktsmål, inte bara för uppsalabor. De främsta värdena utgörs av vattenkontakt och utblickar, bad, vattensport, båtliv och vistelse på vatten och isar samt flora- och faunavärden. Utifrån ett turistiskt- och kulturmiljöperspektiv är Wiks slott och den omgivande parkartade skogen en central målpunkt inom området, liksom Hammarskogs friluftsområde. Tillgången till rekreationsområden med vattenkontakt i Uppsala tätorts närhet är begränsad. De kvarvarande allemansrättsliga tillgängliga strandområdena är därför extra värdefulla att långsiktigt bevara och göra mer tillgängliga för allmänheten. Mälarens stränder har särskilt höga värden för sina sammanhängande lövträdshabitat och strandskogar. Mälaren kommer även i framtiden att vara en viktig dricksvattentäkt för en växande befolkning.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

De kvarvarande obebyggda stränderna ska hållas fria från tillkommande privatiserande eller landskapsbildspåverkande bebyggelse och avskärmande anläggningar. I alla ärenden som rör området ska lösningar sökas som kan bevara och utveckla befintliga värden för friluftsliv och turism samt förbättra allmänhetens tillgänglighet till stranden och till vattnet. Ekoln värnas från negativ påverkan på vattenkvaliteten.

Insatser

På egen mark ska kommunen bibehålla och förbättra tillgängligheten för allmänheten till vattnet och stränder. Målpunkter och rörelsestråk längs stränderna ska utvecklas på ett varsamt sätt och ett nytt bad ska utvecklas i Vårdsätra. Stadsnära strandstråk är högt prioriterade och i närtid ska stråket Skarholmen-Lurbo utvecklas för rekreation.

8. Riksintresse för yrkesfisket (3:5 MB)

Motivering och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Mark och vattenområden som har betydelse för yrkesfisket eller för vattenbruk ska skyddas så långt möjligt mot åtgärder som påtagligt kan försvåra näringarnas bedrivande.

Ekoln ingår, som en del av Mälaren, i område av riksintresse för yrkesfisket.

Kommunens bedömning och ställningstagande samt riktlinjer

Värdefulla, såväl kända som okända lek- och uppväxtmiljöer i Ekoln bör lokaliseras och bevaras/skyddas. Viktigt att säkerställa återväxten av strömlökande fiskarter.

Yrkesfiskets behov av landningsplatser, bostäder och driftsbyggnader bör beaktas.

Utsläpp eller andra ingrepp som kan skada fiskbestånden i Mälaren ska motverkas.

Med hänsyn till Ekolns vattenkvalitet bör nya fiskodlingar inte medges.

Vid detaljplaneläggning av strandnära områden vid Ekoln ska samråd ske med Fiskerifunktionen vid Västmanlands län som ansvarar för fisket i Mälaren.

9. Riksintressen för anläggningar för vattenförsörjning

Områden som är särskilt lämpade för anläggningar för vattenförsörjning ska enligt 3 kapitlet 8§ miljöbalken skyddas mot åtgärder som kan påtagligt försvåra tillkomsten eller utnyttjande av anläggningarna. En robust vattenförsörjning är en samhällskritisk infrastruktur som är av avgörande betydelse för en trygg samhällsutveckling. Dricksvattenförsörjningen är formellt ett kommunalt ansvar, men organiseras idag ofta regionalt. Detta innebär vidare att samhället ofta har investerat stora belopp i tekniska anordningar såsom överföringsledningar med tillhörande tryckstegringstationer och vattenreservoarer. Några anläggningar är så strategiskt viktiga så att de bedöms vara av nationellt intresse. Havs- och vattenmyndigheten bedömer att Uppsalas vattenförsörjningsanläggning uppfyller kriterierna för att utgöra riksintresse, avseende följande delar:

Brunnsområden: Storvad, Galgbacken, Stadsträdgården/Kronåsen, Sunnersta. Brunnsområdena levererar råvatten i tillräcklig mängd, som efter beredning, försörjer Uppsala med dricksvatten.

Infiltrationsområden: Tunåsen, Stora Vallskog. Vid infiltrationsanläggningarna kan ytvatten på konstgjord väg tillföras grundvattenmagasinet. Med den konstgjorda infiltrationen kan skadliga grundvattensänkningar undvikas.

Vattenverk: Grånby, Bäcklösa, Galgbacken (reserv). Vattenverken utgör den del i vattenförsörjningsanläggningen där dricksvatten bereds så att nödvändiga kvalitetskrav för dricksvatten uppnås. Vattenverken svarar också för att dricksvatten i tillräcklig mängd kan distribueras till hushåll och olika verksamheter.

Distributionsanläggningar: Stynsbergs pumpstation, överföringsledning från Tämnaån till Fyrisån, samt råvattenledningar som förbinder vattentäkterna med något av de tre vattenverken.

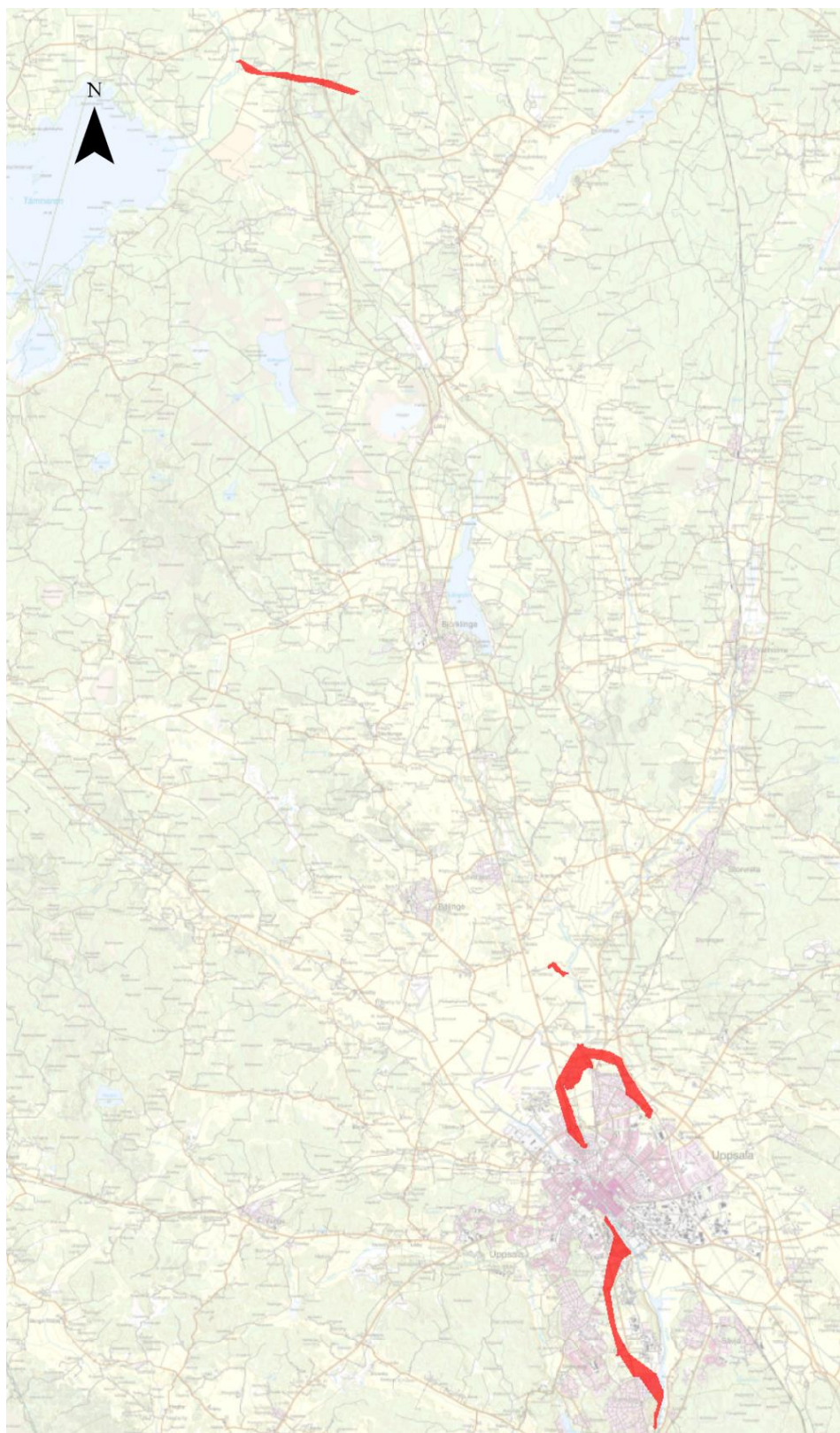
En förutsättning för det föreslagna riksintressets långsiktiga nyttjande är naturligtvis att den grundvattenresurs – Uppsalaåsen - som förser anläggningen med råvattnet har god kvalitet och tillräckligt stor kapacitet. Som lagstiftningen nu är utformad är det dock endast områden för anläggningar för vattenförsörjningen som kan utgöra riksintresse, inte själva vattenresursen.

Motivering och värdeomdöme

Uppsala vattenförsörjningsanläggning bedöms vara av nationellt intresse huvudsakligen av flera skäl. Den nyttjas och kan nyttjas av många människor. Den försörjer ca 150 000 personer, är dimensionerad för 200 000 men kan byggas ut för att försörja 300 000. Dricksvattensystemet försörjer huvuddelen av befolkningen i Uppsala kommun med dricksvatten och är en regional strategisk infrastruktur i Uppsala län. Det finns ingen reservvattentäkt för Uppsala. Det finns inte heller något alternativ till nuvarande vattenförsörjningssystem inom överskådlig framtid. Uppsalaåsen har hög hydraulisk kapacitet och är en viktig tillgång för vattenförsörjningen. Grundvattnet har generellt mycket bra teknisk kvalitet. Det är vidare liten risk att vattenförsörjningen påverkas av klimatförändringar, enligt SMHIs bedömning. Slutligen ligger vattenförsörjningsanläggningen i en extremt expansiv region i Sverige med stor inflyttning. Detta innebär ett stort exploateringsstryck för utbyggnad av bostäder, arbetsplatser och annan infrastruktur, ibland av nationell betydelse. Det bedöms därför som särskilt viktigt att tydliggöra de markanspåk och övriga behov som en viktig basfunktion som vattenförsörjningssystemet behöver för en trygg och hållbar samhällsutveckling totalt sett i regionen. Då större delen av regionen runt Storstockholm är beroende av Mälaren med tillhörande ledningssystem för sin dricksvattenförsörjning så bedöms det också att vara av särskild vikt att trygga de få alternativa vattenförsörjningssystem som finns i regionen.

Utbredning

Förslaget till utbredning framgår av nedanstående karta. Av säkerhets- och sårbarhetsskäl redovisas inte anläggningarna mer detaljerat. För närmare information hänvisas till Uppsala Vatten och Avfall AB

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Något som påtagligt kan försvåra möjligheten att nyttja de anläggningar som ingår i Uppsalaåsens dricksvattenanläggningar är försämring av vattenkvaliteten och vattenkvantiteten i vattentäkten. Verksamheter som kan utgöra potentiella risker inom området är miljöfarliga verksamheter, flygplats, vägar/trafik, järnväg, bebyggelse, spillvattenledningar, dagvatten, förorenade områden och jordbruk. En verksamhet som medför utsläpp till vatten eller luft i närheten av anläggningen kan påverka vattenintag och reningsprocesser. En bedömning av en verksamhets påverkan behöver göras från fall till fall. Miljöstörande verksamhet som medför utsläpp till vatten eller luft i närheten av anläggningarna skulle kunna påverka vattenintag och reningsprocesser negativt.

Även verksamheter utanför själva området av riksintresse kan innebära påtaglig skada på det föreslagna riksintresset och bör omfattas av bedömningen. Det handlar då om vattenresursen Uppsalaåsen som formellt inte är del i riksintresset. Generellt är det tre saker som kan försvåra nyttjandet av vattenförsörjningssystemet: förekomst av miljögifter, energiutvinning i akvifärlagret och underliggande berg samt exploatering av infiltrationsytor.

Skyddsinstitut

Idag finns förordnande om vattenskyddsområde för Uppsala- och Vattholmaåsarna, vilket täcker en stor del av tillrinningsområdet till brunnsområdena.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Anläggningarna ligger inom eller i direkt anslutning till Uppsala stad, med hög täthet av aktiviteter och markanvändning som kan medföra risk för främst föroreningar. Vid bedömning om andra intressen påverkar riksintresset kan skyddsföreskrifterna för vattenskyddsområdet ge vägledning.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Vid fysisk planering och tillståndsgivning ska eventuell påverkan på dricksvattenförsörjningsintresset beaktas.

Insatser

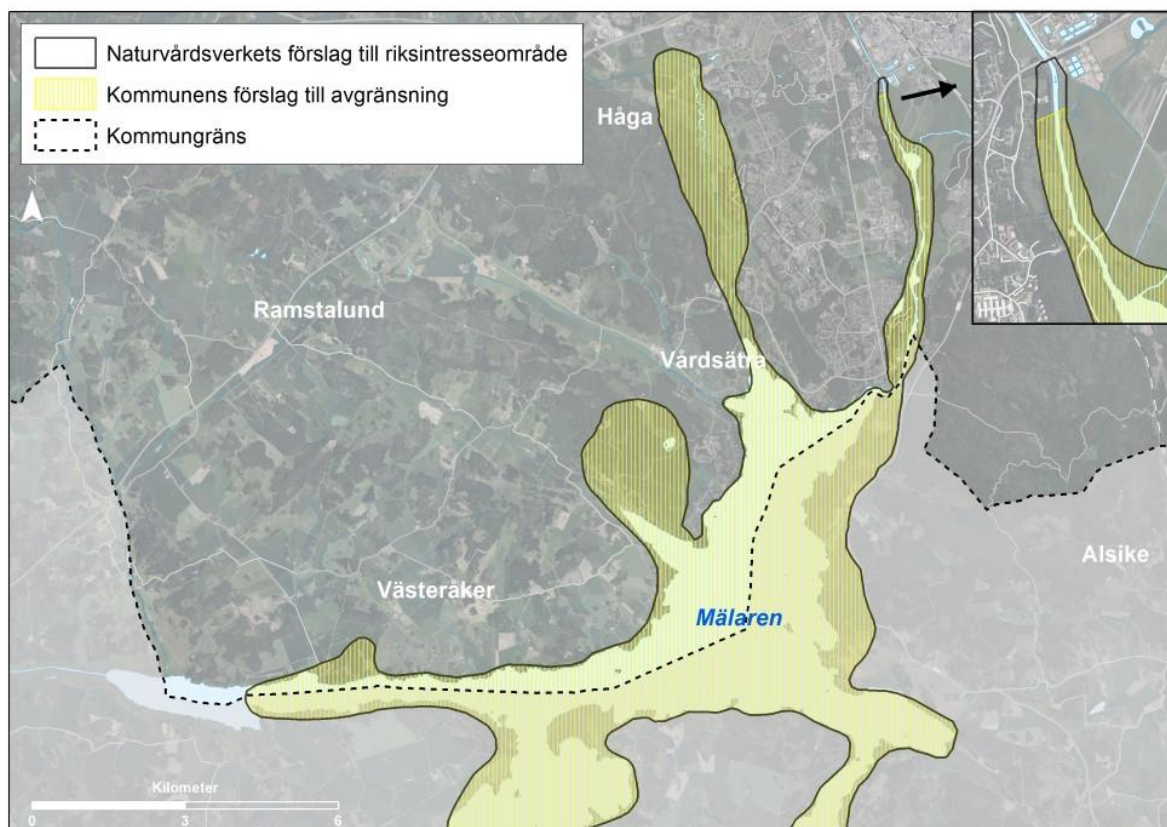
En sammanvägd riskbedömning ska tas fram för hela Uppsalaåsen, samt en strategi för att bibehålla åsen som fullgod vattenreservoar. Information om riskerna för vattenförsörjningen behöver löpande föras ut till relevanta organisationer och allmänheten.

10. Vissa andra intressen av nationell betydelse

I detta avsnitt behandlas några andra intressen av nationell betydelse. Samtliga relaterar till Miljöbalkens kapitel 3. Det handlar till om ett förslag till riksintresse som det ännu inte fattats beslut om. Det är ett område för friluftsliv. Det behandlas på samma sätt som existerande riksintressen. Därutöver hanteras ett område av intresse för totalförsvaret, jordbruksmarksintresset samt intresset för kraftledningar i stamnätet. Motivet för att dessa senare behandlas är dels att de bedöms vara särskilt tunga, dels att Uppsala kommun här vill framhålla sina egna förhållningssätt gentemot staten. Texterna om kraftledningar och jordbruksmark är rakt igenom kommunens egna.

10.1. Föreslaget riksintresse för friluftslivet: Ekoln

Inom ramen för en översyn av riksintressen enligt 3 kapitlet 6 § miljöbalken (MB) har Naturvårdsverket – efter förslag från länsstyrelsen - tagit fram förslag till ett område av riksintresse för friluftslivet i Uppsala kommun. Det gäller Ekoln och inkluderar delar av Fyrisåns och Hågaåns dalgångar samt Hammarskogs friluftsområde.

Figurtext. Naturvårdsverkets förslag till avgränsning av deras föreslagna riksintresseområde för friluftslivet Ekoln. Kommunen menar att den nordliga gränsen i Fyrisån bör läggas ca 200 meter söderut.

Motiv och värdeomdöme/uttryck för riksintresset

Område med särskilt goda förutsättningar för berikande upplevelser i natur- och kulturmiljöer, bland annat genom friluftaktiviteter och vattenanknutna friluftaktiviteter, såväl vintertid som sommartid. Här finns friluftsområden och närmatur för Sveriges fjärde stad.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Goda, eftersom området är väl omhändertaget genom diverse skyddsinstitut och riktlinjer i översiktsplanen, se nedan.

Skyddsinstitut

Hågadalen, Kungsängen och Vreta udd är skyddade som naturreservat. För Hammarskog pågår reservatsbildning och för Åriket planeras detta. Vik utgör Natura 2000-område. Riksintresset Mälaren med öar och strandområden enligt 4 kap 2 § miljöbalken, liksom strandskydd omfattar i stor sett hela områdets övriga delar.

Utbredning samt kommunens bedömning och ställningstagande

I remissvaret till naturvårdsverket ifrågasätter kommunen inte områdenas värden. Däremot menade kommunen att ett utpekande av riksintresseområde riskerar att komma i konflikt med kommunens intentioner med stadsutvecklingen. I första hand handlar det om en behövlig trafikförbindelse över Fyrisån i höjd med Ultuna/Sunnersta som finns utpekad i kommunens översiktsplan och utgör en nyckelfunktion för stadens fortsatta tillväxt genom sammanknytning av de sydvästra stadsdelarna med en kommande tågstation vid Bergsbrunna och med kommande stadsutveckling runt denna station. På detta sätt kan resecentrum och trafiksystemet i centrala staden avlastas och staden ges en god struktur att växa inom under lång tid framöver. Förbindelsen avses i partiet över Årike Fyris, enligt det nya förslaget till översiktsplan, utformas endast för kollektivtrafik samt gång- och cykeltrafik och kommer att förstärka tillgängligheten till området för friluftslivet. Icke desto mindre kan denna förbindelse komma att ifrågasättas om riksintresset utpekas med nuvarande lydelse. För Hågaåns nedre lopp, som ligger utanför naturreservatet, kan på lång sikt också behövas en förstärkt kollektivtrafikförbindelse på ny bro.

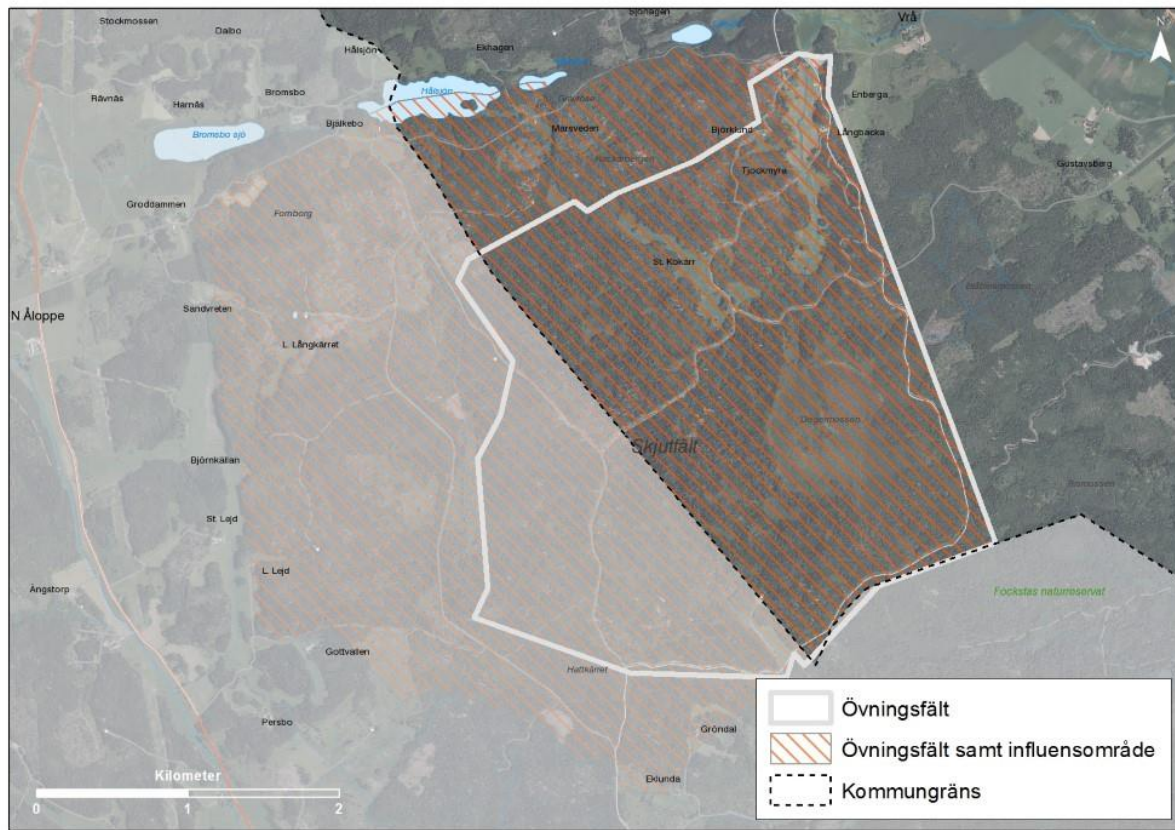
Uppsala kommun föreslog, med hänvisning till det ovan sagda, att – om riksintresset pekas ut – följande passus skrivs in: En broförbindelse över Fyrisåns respektive Hågaåns nedre lopp kan anläggas utan hinder av det tidigare sagda. Därutöver föreslog kommunen att avgränsningen av riksintresseområdet för Fyrisån dras ned ett par hundra meter söder om Kungsängsbron för att inte hindra en förstärkning av Kungsängsleden med ytterligare körfält, inrättande av båtuppläggningsplats m.m. på östra åsidan, i enlighet med översiktsplanen.

Uppsala kommun anser i övrigt att friluftsvärdena tillgodoses i tillräcklig utsträckning genom de skydd som finns för i området *ingående naturreservat, Natura 2000, strandskydd, samt riktlinjer i översiktsplanen för riksintressen för naturvård, riksintresset för Mälaren med öar och strandområden, grönt stråk längs Mälarstranden, åstråk längs Fyrisån, samt grönområdena Årike Fyris och Hammarskog (även före reservatsbildning).*

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Inga ytterligare utöver vad som redan gäller för ovan nämnda områden (se kursivering)

10.2. Totalförsvaret: Skogstibble övningsfält

Skogs-Tibble övningsfält är av betydelse för Totalförsvaret och ska enligt Miljöbalken (3 kap 9§) så långt möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt motverka totalförsvarets intressen. Övningsfältet ligger nord-nordost om Enköpings stad och sydväst om Uppsala stad. Kommungränsen skär igenom fältet. Arealen är knappt 1000 ha. Intresseområdet utgörs av övningsfältet och den verksamhet som konstituerar intresset kan innebära påverkan på omgivningen. För närvarande nyttjas fältet enbart för övningar utan skarp ammunition och därmed är verksamheten inte tillståndspliktig. Fältet används för övningsändamål inom sambands- och ledningsområdet. Begränsad skjutverksamhet bedrivs med lös ammunition. Fältet innehar så som många andra skjutfält stora naturvärden. Natura 2000-området Degermossen upptar nära hälften av övningsfältets areal, 449 ha. De skyddsvärda naturvärdena har här gynnats av ett övningsanpassat skogsbruk. Försvarsmakten ser i inga påtagliga konflikter med bevarandebalansen på fältet.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Det är av vital betydelse för Försvarsmakten att övningsverksamheten med skarp och lös ammunition m.m. på de befintliga övnings- och skjutfälten kan säkerställas på lång sikt. Försvarsmakten kommer därför att vara mycket restriktiv i sin bedömning av tillkommande lov- och planärenden som avser störningskänslig bebyggelse inom det angivna påverkansområdet. Omgivningspåverkan anges med en avgränsningslinje som bygger på beräknad ljudutbredning från i planhänseende dimensionerande vapen och ammunition samt i vissa fall annan påverkan. Avgränsningen har till viss del anpassats till naturliga gränser för att underlätta den praktiska tillämpningen vid bl. a. lovgivning.

Skyddsinstitut

Verksamheten ska skyddas så långt möjligt enligt 3kap 9§, första stycket, miljöbalken. Inga särskilda skyddsinstitut finns.

Kommunens bedömning och ställningstagande

I Uppsala kommun ligger påverkansområdet nästan helt inom övningsfältets gräns. Endast ett mindre område norr om fältet berörs. Försvarsmaktens anspråk bedöms inte stå i konflikt med andra allmänna intressen.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Ingen störningskänslig verksamhet ska lokaliseras inom påverkansområdet

10.3. Kraftledningar i stamnätet

Kraftledningsnätet för elöverföring delas in i tre nivåer: stamnätet, de regionala näten samt de lokala näten. Stamnätet är av nationellt intresse, täcker hela landet och överför el på spänningarna 220 kV och 400 kV. De största elproduktionsanläggningarna är anslutna till detta nät. Stamnätet är av vital betydelse för den svenska elförsörjningen. Enligt Miljöbalken (3 kap 8§) ska mark- och vattenområden som är särskilt lämpliga för energidistribution så långt möjligt skyddas mot åtgärder som påtagligt kan försvåra tillkomsten eller utnyttjandet av sådana anläggningar.

Utbredning

Inom Uppsala kommun finns stamnätsledningar för 400 kV och 220 kV. Utbredningen framgår av kartan nedan. De kraftledningar som passerar genom eller i närheten av Björklinge, Storvreta och Järlåsa kan på sikt utgöra ett hinder för expansion av dessa tätorter.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

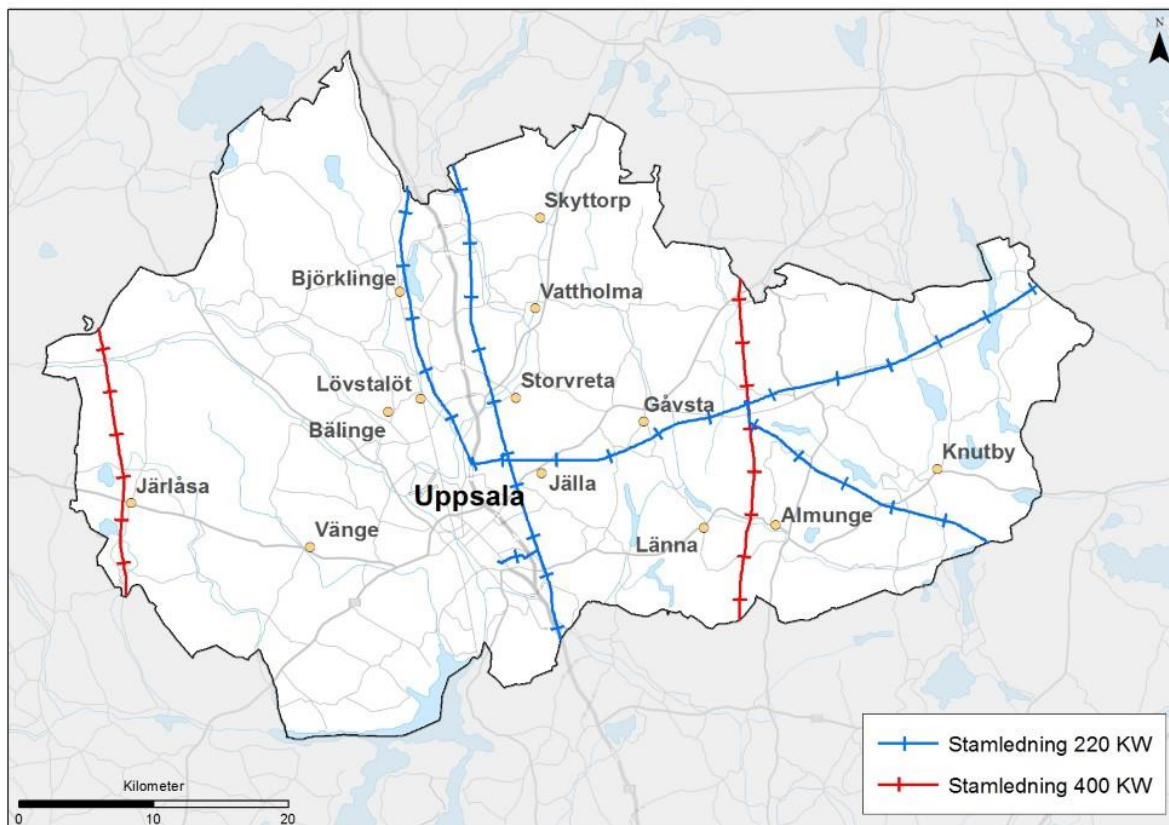
Befintliga ledningar i stamnätet har skydd genom ledningsrätt. För att undvika konflikter är det viktigt att undvika att människor stadigvarande vistas så nära att risk för hälsoskadlig exponering från magnetfält uppstår.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Möjligheten att flytta, markförlägga och samförlägga ledningar som går genom eller nära tätorter bör övervägas i samband med att koncessionerna för respektive kraftledning löper ut eller när initiativ tas till nya ledningar.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

Nybyggnation av bostäder och lokaler/anläggningar där människor vistas stadigvarande bör i enlighet med Svenska kraftnäts elnätspolicy inte lokaliseras närmare än 80 meter från en 220 kV-ledning respektive 130 meter från en 400 kV-ledning. Detta räcker i normalfallet för att hålla nere långvarig exponering från magnetfält överstigande 0,4 mikrottesla. Notera dock att om fler ledningar går parallellt blir skyddsavstånden längre. För att få rätt avstånd krävs en magnetfältberäkning. Samråd ska ske med Svenska kraftnät när något nytt planeras i närheten av stamnätet.

Figur. Stamnätet för kraftledningar. 400-kV-stråken innehåller parallella ledningar. 220 kV-ledningarna genom Uppsala stad är markförlagda.

10.4. Brukningsvärd jordbruksmark

I Miljöbalkens kapitel 3, 4§ slås fast att jordbruk är av nationell betydelse. Vidare anges att brukningsvärd jordbruksmark får tas i anspråk för bebyggelse eller anläggningar endast om det behövs för att tillgodose väsentliga samhällsintressen och detta behov inte kan tillgodoses på ett från allmän synpunkt tillfredsställande sätt genom att annan mark tas i anspråk.

Jordbruksmarkens värden har fått förnyad aktualitet genom bland annat förändringar i omvärlden. Jordbruksmark är nödvändig för försörjningssäkerheten i ett föränderligt och växande samhälle. Ökad lokal och global efterfrågan på mat, foder och energi, en minskad biologisk mångfald och en klimatförändring ställer stora krav på planering av markanvändningen för framtiden.

Förutsättningar för bevarande och utveckling

Uppsala kommun har i ett regionalt perspektiv en stor andel jordbruksmark. Det ger bland annat goda förutsättningar för ökande närförsörjning med såväl livsmedel som energi i en expanderande kommun - ett intresse som växer. Samtidigt finns ett starkt omvandlingstryck när befolkning och aktiviteter ökar. Exploatering av jordbruksmark innebär oftast att det inte går att återställa sådan mark till jordbruksproduktion senare.

Kommunens bedömning och ställningstagande

Givet lagtexten (se ovan) angående "brukningsvärd jordbruksmark", "väsentliga samhällsintressen" samt möjligheten att "tillfredsställande" tillgodose sådana intressen genom att ta annan mark i anspråk gör kommunen följande ställningstaganden:

- Jordbruksmarkens faktiska kvalitet kan variera men ställt mot förändrad markanvändning i form av exploatering så betraktas all jordbruksmark som inte är planlagd för andra ändamål vara brukningsvärd. Till jordbruksmark räknas åker-, ängs- och betesmark.
- För att exploatering ska räknas som ett väsentligt samhällsintresse krävs att den bidrar till att stärka en långsiktig hållbar utveckling på lokal, kommunal, regional och/eller nationell nivå. Utveckling av prioriterad tätort, servicenod och av landsbygdsnäring (enligt kommunens definition, se nedan) räknas till sådant väsentligt samhällsintresse.
- Till bedömningen om annan lokalisering kan anses vara tillfredsställande från allmän synpunkt ska vägas in platsernas läge, liggande investeringar i skilda försörjningssystem samt möjligheter till samnyttjande och synergier.

Begreppsdefinition

Landsbygdsnäringar är areella näringar som jord- och skogsbruk samt verksamheter som är ytkrävande och/eller kräver speciella anläggningar/lokaler och/eller innebär brukande av mark/vatten och som svårigen kan lokaliseras i staden, tätorterna eller i särskilda verksamhetsområden.

Innebörden är att för att ny bebyggelse och anläggningar ska anses motiverad, måste den på ett platsspecifikt sätt utveckla hållbarheten kopplat till den befintliga samhällsstrukturen.

Översiktsplanens utpekade områden för bebyggelseutveckling och transportinfrastruktur ligger till del på jordbruksmark. I planarbetet har analyser och avvägningar skett på en överordnad nivå som landat i ställningstagandet att hela eller delar av berörd jordbruksmark kan exploateras, med hänvisning till väsentliga samhällsintressen och platsernas lägesegenskaper enligt tredje punktsatsen ovan.

Särskilda motiv för att jordbruksmark får tas i anspråk för bebyggelse och anläggningar inom utpekade områden i översiktsplanen

Översiktsplanen har utformats för att kunna härbärgera en omfattande befolknings- och verksamhetstillväxt i främst staden samt i de prioriterade tätorterna. Möjligheterna för många fler människor att leva och verka i samt besöka kommunen bedöms i sig som ett väsentligt samhällsintresse.

Efterfrågan på boplatser och utrymme för verksamheter och andra aktiviteter bedöms fortvarigt rikta sig huvudsakligen mot staden. Med de volymer människor och aktiviteter det handlar om under perioden fram till 2050 kan staden inte växa enbart inom sin befintliga byggda miljö för att få en tät och grön stad med fungerande transportsystem. Ny mark behöver tas i anspråk för bebyggelse, däribland jordbruksmark.

Med prioriteringarna av de allmänna intressena (kapitel 3), uppsalapprinciperna för samhällsbyggnad (kapitel 4) som grund har strukturbilden (kapitel 5) och mark- och vattenanvändningen (kapitel 6) utformats efter prövning och förkastning av alternativa strukturer för denna expansion (se samrådsversionen av planförslaget). Sammantaget bedöms således de alternativa markområdena för exploatering med ny bebyggelse och anläggningar inte vara tillfredsställande (enligt tredje punktsatsen ovan).

I korthet kan inriktningen för stadsexpansionen sammanfattas som följer: Staden fortsätter att växa inåt genom förtätning och omvandling av redan byggda miljöer och genom bebyggelseexpansion mellan befintliga stadsdelar för att skapa närhet, kontinuitet och sammanhang. Särskilt fokus ligger på stadsstråk och noder, där bostäder och besöksfunktioner kan koncentreras i lägen där både lokal, regional och ibland storregional tillgänglighet är särskilt uttalad. I stadsstråken bäddas för särskilt snabb och turtät kollektivtrafik. Staden utvecklas i riktning mot flerkärnighet med fyra "stadsnoder" för att effektivare kunna utnyttja transportsystemet och med begränsade investeringar förstärka befintliga och skapa nya goda lägen för näringslivtillväxt och överordnade besöksfunktioner på andra platser än i innerstaden. Hela området inom 4 kilometer från resecentrum prioriteras för ökad täthet i aktiviteter och byggd miljö. Inom detta område kommer en stor del av stadens arbetsplatser och besöksfunktioner att finnas, och en stor del av förflyttningarna bedöms kunna ske med cykel. Mer ytkrävande verksamhetsmark för logistik, industri med mera, som kräver god tillgänglighet till transporter, är inte möjliga att på ett bra sätt integrera i den täta staden. Eftersom merparten av dessa verksamheter är beroende av närhet till staden reserveras verksamhetsområden i stadens utkanter med god anslutning till det nationella och regionala vägnätet och där så är möjligt i lägen som också kan kopplas till järnvägsnätet.

I det följande kommenteras *några* av de områden där översiktsplaneförslaget anger möjlig bebyggelseexpansion eller ny infrastruktur och där det i dagsläget finns brukningsvärd jordbruksmark.

1. Librobäck-Husbyborg

Ligger delvis inom 4-kilometerszonen. Bullerrestriktioner från flygplatsen gör att området avsätts för expansion med verksamhetsområden. Välbeläget i transportsystemet för detta ändamål. Understödjer och utgör delvis del i stadsnodsutvecklingen vid Börjetull.

2. Stabbygderna

Område inom 4-kilometerszonen. Understödjer och utgör delvis del i stadsnodsutvecklingen i Börjetull. Stadsstråk förstärker

3. Södra

Område med flera stadsdelar som skiljs åt av bland annat naturområden och jordbruksmark. Expansion mellan stadsdelarna bidrar till mer sammanhängande stad. Stadsstråksutveckling och koppling till Bergsbrunna station bidrar med tillgänglighetsförbättringar som möjliggör Stadsnodsutveckling i Gottsunda-Ultuna, vilket i sin tur bidrar med närhet till besöksfunktioner för de delar som ligger utanför 4-kilometerszonen. Stora volymer ny bebyggelse bedöms kunna få plats inom området.

4. Sydöstra

Området får med en ny tågstation ett mycket kraftigt tillgänglighetslyft som ska utnyttjas för stadsnodsutveckling och större stadsexpansion på båda sidor järnvägen. Flera stadsstråk bidrar till att förstärka tillgängligheten ytterligare. I söder etableras ett verksamhetsområde med koppling till E4 och järnvägen i ett mycket gott läge för transportberoende verksamheter. Jordbruksmarken ligger huvudsakligen öster om järnvägen. Tågstationen ger tillsammans med kollektivtrafikförbindelsen till Södra staden även en nödvändig avlastning av resecentrum och är en nyckel för att klara stadstillväxten och tillgängligheten regionalt och lokalt.

5. Ultunalänken

Trafikförbindelse för kollektivtrafik, cykel och gång som länkar ihop stadsnoderna Gottsunda-Ultuna med Bergsbrunna. Kopplar de sydvästra stadsdelarna till Bergsbrunna station och avlastar därmed trafiksystemet runt resecentrum. Nyckel för att klara stadstillväxten och tillgängligheten lokalt och regionalt.

6. Kungsängens gård och Södra Boländerna

Expanderande verksamhetsområden inom 4-kilometerszonen med gott vägtransportläge, på ömse sidor ostkustbanan. Det centrala läget gör det lämpligt för mer sysselsättningsintensiv och kontaktberoende verksamheter med omgivningspåverkan eller med behov av stora sammanhängande anläggningar.

7. Slavsta

Större delen av området inom 4-kilometerszonen, och allt innanför E4. Huvudsakligen bostäder. Länkar ihop befintliga Slavsta och Årsta med verksamhetsmiljöerna i Östra Fyrislund

8. Gränby Österleden

Område inom 4-kilometerszonen. Två stadsstråk förstärker tillgängligheten. Del i stadsnodsutvecklingen i Gränby.

9. Nordöstra stadsgränsen

Tillkommande verksamhetsområde inom 4-kilometerszonen. Understödjer och utgör del i stadsnodsutvecklingen i Gränby. Ligger öster om tidigare stadsgräns vid E4, men är omgärdad av trafikleder och har i princip all infrastruktur försörjning invid sig. Mycket gott läge för vägtransportberoende verksamheter.

Riktlinjer (att beakta vid ärendehantering)

För att pröva om brukningsvärd jordbruksmark *utanför* de områden som markeras för bebyggelse eller infrastruktur enligt översiktsplanen kan exploateras ska en värdering av samhällsintresset och alternativa platser ske genom en systematisk analys.

Figur. Ungefärlig utbredning av de nämnda områdena i brunt. Den streckade cirkeln visar ett avstånd på fyra km från Uppsala resecentrum..

Översiktsplan 2016 för Uppsala kommun

Antagen av kommunfullmäktige 12 december 2016.

Översiktsplanen är en samlad strategi för hur mark, vatten och bebyggelse ska användas, utvecklas och bevaras i hela Uppsala kommun – i staden, på landsbygden och i tätorterna.

Den pekar ut en riktning på lång sikt och vägleder också beslut här och nu.

Översiktsplanen vänder sig till kommunen själv, andra myndigheter, markägare, exploatörer och allmänheten.

Översiktsplanen består av tre delar:

- Del A Huvudhandling
- Del B Riksintressen
- Del C Samlad konsekvensbeskrivning

För några områden i kommunen finns fördjupningar av översiktsplanen i separata dokument. Läs mer om översiktsplanen på www.uppsala.se/oversiktsplan

Kontaktuppgifter:
Kommuninformation
Stationsgatan 12
kommuninformation@upsala.se
018 – 727 18 10